لغت نامه

تالیف

علی اکبر

دهخدا

ض - ضییم

تهران سال ۱۳۲۹ خورشیدی

چاپخانهٔ مجلس

لُغت نامه

تألیف

علی اکبر

دهخدا

ض - ضییم

تهران سال ۱۳۲۸

چاپخانهٔ مجلس

بسمه تعالی

ض

ض . (ح) حرف پانزدهم است از الفبای عرب ونام آن ضاد است و در حساب جُمّل آنرا به هشتصد دارند و در حساب ترتیبی عربی نمایندهٔ عدد پانزده و در فارسی هجده است وآن یکی از دوحرف مختص بعربست یعنی ض و ظ و در فارسی این حرف نباشد وآن ازحروف هفتگانهٔ مستعلیة و شجریّة و مصمته و روادف و مجهورة و مُطبقة وشمسیة وناریّةومرنوعةاست ودرعربی بدل ص آیدمانند ؛ تبضیض ،تبصیص . ومِض ومص و همچنین آنرا بدل ث آرند ؛ تحاض، تحاث . واَضر ، اثر و حضیضی ، حثیثی و حض ، حث و نیز به ظ بدل شود چون بهض ، بهظ و هم به لام ، چون جضد ، جلد و هم به شین ، چون تحریض ، تحریش . و این حرف منحصر بزبان عرب باشد وناطق بالضاد بمعنی عرب است چنانکه درحدیث آمده است که: اَنا اَفصح مَن نَطق بالضّاد ، ای العرَب . و در مخرج این حرف اختلافات کثیره است احمدبن مطرف بن اسحق مصری لغوی را در تمیز مخرج ض از ظ رسالتی است و از ابی عمروبن العلاء آرند که گفته است مخرج ض وظ یکی باشد وشیخ بهائی راهمین عقیده است واین اختلاف دلیل کند که مخرج این دوحرف بسی بیکدیگر نزدیکست . (رجوع بروضات الجنات ص ۶۷ شود) .

ضائدة . [ءِ دَ] (اِ خ) رودباریست. (معجم البلدان) .

ضائر . [ءِ] زیان رساننده . زیان کننده.

ضائرة . [ءِ رَ] (ع . ن ف) تأنیث ضائر. زیان رساننده . گزند رساننده ؛

مؤمنان از دست باد ضائره

جمله بنشستند اندر دائره .

مولوی .

ضائس . [ءِ] (ع . ن ف) گیاه پژمریدهٔ در خشك شدن درآمده . (منتهی الأرب) .

ضائع . [ءِ] (ع . ن ف) رجوع به ضایع شود .

ضائع . [ءِ] (اِ خ) ابن الضائع از نحویان مغرب است .

ضائق . [ءِ] (ع . ن ف) تنگ. رجوع به ضایق شود .

ضائك . [ءِ] (ع . ن ف) ناقهٔ گرمازده که از سختی گرما پایش برگشته نتواند ران خود را با پستان خود جمع ساختن . ج ، ضُیّك . (منتهی الارب) .

ضائم . [ءِ] (ع . ن ف) ستمکار . ستمگر . ظالم . (آنندراج) .

ضائن . [ءِ] (ع . ص) ستور پشم دار . || میش نر . (منتهی الأرب) . (دهار). خلاف ماعز . (منتهی الأرب) . || سست فروهشته شکم . (منتهی الأرب) . || مرد نیکوتن کم خوار . (منتهی الارب) . پشتهٔ سپید پهنا از ریگ . (منتهی الأرب) . ج ، ضَأن و ضَأَن وضئین .

ضائن . [ءِ] (اِ خ) از کوههای بنی سَلول دوکوهست که یکی را ضائن و دیگری را ضمر خوانند واز هردو باهم به ضمران عبارت کنند . (معجم البلدان) .

ضائنة . [ءِ نَ] (ع) تأنیث ضائن . ج ، ضوائن . (منتهی الأرب) .

ضاب . (ع . اِ) درختی تلخ مثل حنظل وزقّوم . (آنندراج . غیاث) .

ضابئ . [بِ] (ع)(اِ) خاکستر . رجوع به ضابی شود .

ضابئ . [بِ] (اِ خ) رودباریست که از حرّة بدیار بنی ذبیان درآید . (معجم البلدان) .

ضابث . [بِ] (ع . ن ف) نعت فاعلی از ضَبث . رجوع به ضَبث شود .

ضابح . [بِ] (ع . ن ف) اسب با بانگ . ج ، ضَوابح . (منتهی الأرب) .

ضابط . [بِ] (ع . ن ف) . فراهم آورنده. نگاهدارنده . نگاهدارندهٔ چیزی. آنکه ضبط مدینه وسیاست آن را ازطرف سلطان بس باشد . شحنه ؛ گرد عالم گشتن چه سود پادشاه ضابط باید. (ابوالفضل بیهقی). پادشاه ضابط باید، چون ملکی وبقعتی بگیرد وآنرا ضبط نتواندکرد وزود دست بمملکت دیگر یازد... (ابوالفضل بیهقی ص ۹۰). مارا خداوندی گماشت عادل و مهربان و ضابط . (ابوالفضل بیهقی). || مُبرٌ، انه لمُبّر بذلك، ای ضابط له . || رجلٌ ضابط ، مرد هشیار و توانا وسخت . (منتهی الأرب) . || شتر قوی سخت .(منتهی الأرب). || شیر بیشه . (منتهی الأرب) . || در اصطلاح درایة ، متقن . مثبت . ج ، ضابطون وضُبّاط و ضوابط .

ضابطة . [بِ طَ] (ع) تأنیث ضابط . نگاهدارندهٔ هر شیئی رابحد خودش ومستعمل بمعنی قاعده و دستور. (غیاث. آنندراج). || قاعده . دستور ، و امور مملکت ومصالح برهمان طریقه و ضابطه مجری و ممضی . (جامع التواریخ رشیدی) . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد ؛ ضابطة ، حکمی است کلی که منطبق باشد باجزئیات . وفرق بین ضابطه وقاعده آن است که قاعده را فروعی از ابواب مختلفه است و ضابطه را جزاز یکباب فقط فروعی نباشد. هکذافی فن الثانی من الاشباه والنظائر .

ضابع . [بِ] (ع) نعت فاعلی ازضبع . ناقةٌ ضابع ، شتر باز و یا زنده در رفتن . (منتهی الأرب) . || فرسٌ ضابع ، اسب تیز رفتار یا بسیار رو یا گردن پیچان یکجانب رونده . (منتهی الأرب) .

ضابن . [بِ] بنوضابن قبیله ایست . (منتهی الأرب) .

ضابوك . (ع) آنکه در خواب چنان نماید که مردم را فروگرفته است . (مهذب الاسماء) . (۱)

ضابی .(ع) (اِ) خاکستر نرم یاعام است . (منتهی الأرب)خاکستر. (مهذب الأسماء) . خاکستر گرم ، یا عام است . (آنندراج) . خلواره.وظاهراً خاکستر نرم درمنتهی الأرب غلط کتابت است .

ضابی . (اِ خ) ابن حارث برجمی. شاعری است .

(۱) درسه نسخهٔ خطی از مهذب الأسماء چنین است . وظاهراً مرادکابوس یعنی نیدلان وعبدالجنة وبختك است لکن درکتب دسترس فعلی یافته نشد و دردونسخه پس ازکلمهٔ ضابوك می نویسد ؛ ای نسبرك ونسبرك هم درفارسی یافت نشد . واحتمال میرود که مصحف ضاغوط باشد .

ضاج . [ج ج] (ع) (ن ف) خروشنده . و کسی که آواز بلند کند وفی الحدیث : عبروا ضاجین ، ای رافعین اصواتهم بالتلبیة. (منتهی الأرب) . || (مص) بانگ کردن (زوزنی). || دلتنگی نمودن . (زوزنی) .

ضاجر . [ج ِ] (ع ن ف) دلتنگ . بی آرام ازغم. مضطرب . (غیاث. آنندراج).

ضاجع . [ج ِ] (اِ خ) رودباریست در پائین حرهٔ بنی سلیم . (منتهی الأرب . معجم البلدان) .|| موضعی است . (منتهی الأرب) .

ضاجع . [ج ِ] (ع) (اِ . ص) جای خم وادی . ج ، ضواجع . (منتهی الارب) . || گول . (منتهی الأرب) . نادان . (منتخب اللغات) . || ستارهٔ مایل بغروب . (منتهی الأرب ومنتخب اللغات) . || مرد بر پهلو خوابیده . (منتهی الأرب) . || کاهل بسیار خسبنده و ملازم خانه و مقیم در آن بجهت عجز بابزرگی. (منتهی الأرب) ج ، ضواجع.

ضاجعة . [ج ِ عَ] (ع) تأنیث ضاجع . || گوسپندان بسیار . (منتهی الأرب). گوسفند بسیار . (مهذب الاسماء) . || جای ریزش رودبار . (منتهی الأرب) . || دلو پر آب که ازگرانی کژومایل بهنشیب باشد . (منتهی الأرب) .

ضاحة . [حَ] (ع) (اِ) بینائی یا چشم. (منتهی الأرب) .

ضاحك . [ح ِ] (ع . ن ف) خندان (دهار) خندنده . (منتهی الأرب) . مرد بسیار خند . (منتهی الأرب) . خنده کننده. || رأیٌ ضاحك ، ظاهر ، غیرملتبس.|| سنگ درخشنده . (مهذب الاسماء) . سنگ نیك سپید نمایان در کوه . (منتهی الأرب) . || ابر که سایه افکند . (مهذب الاسماء) . ابر بابرق . (منتخب اللغات) .|| روضهٔ ضاحك، موضعی است درصمان . (منتهی الأرب) .

ضاحك . [ح ِ] (اِ خ) رودباریست در یمامة . (معجم البلدان) .

ضاحك . [ح ِ] (اِ خ) دوکوهست در پائین فرش . ابن السکیت گوید ، ضاحك وضویحك دو کوهند ومیان آندو رودباریست بنام یَین . (معجم البلدان) .

ضاحك . [ح ِ] (اِ خ) (برقة . . .) جائیست بدیار بنی تمیم . (منتهی الأرب) .

ضاحك . [ح ِ] (اِ خ) آبیست در بطن السِّر ، بسرزمین بلقین شام . (معجم البلدان) .

ضاحكة . [ح ِ كَ] (ع) تأنیث ضاحك. || دندانی که در وقت خنده پیدا گردد . (منتهی الأرب) . دندانهائی که از خنده بنماید . یکی از چهار دندان که پس از نیشتر باشد . نام دندانی که پس ازنیش بود . چهاردندان که مابین انیاب واضراس است . (منتهی الأرب). یکی ازدندانهای ضواحك. ج ، ضواحك .

ضاحی . (ع) (ن ف) پیدا . گشاده . مکانٌ ضاحٍ ، جای ظاهر وبارز . (منتهی الأرب) . || بر آمده (روز) .

ضاحی . (اِ خ) رودباریست هذیل را . (معجم البلدان) .

ضاحی . (اِ خ) ریگزاریست درجانب سلمی غربی ودر آن آبیست بنام محرّمة وآب دیگری بنام اُنیب . (معجم البلدان).

ضاحیة. [یَ] (ع) (تأنیث ضاحی). کرانهٔ چیز. ضاحیة کل شیٔ ، کرانهٔ ظاهر هرچیزی. (منتهی الأرب) . ج ، ضواحی . || آشکار. یقال فعله ضاحیة ، ای علانیة . (منتهی الأرب) . || ضاحیة المال ، اشتری کهوقت چاشت آب خورد. (منتهی الأرب) .|| ضاحیة البصرة ، خلاف باطنهٔ آنست . || از شهر آن سوی که صحرا بود . || نامیست آسمان را . (مهذب الأسماء) .

ضاحیة . [یَ] (ع) (اِ) بلاوسختی. (منتهی الأرب) .

ضاد . (اِ) نام حرف پانزدهم ازحروف تهجی عرب است . رجوع به ض شود . || هدهد در آنوقت که بانگ کند . (مهذب الاسماء) . هدهد وقتی که سر خود را بالا کند وفریاد زند . هدهد . (دهار) .

ضادشوربانان . (اخ) (۱) ناحیتی از دشت اورد. (فارسنامهٔ ابن البلخی ص ۱۶۴).

ضادی . (ع) (اِ) خشمناك . ج ، ضُداة . (منتهی الأرب) . || سخن زشت که بخشم آورد . ج، ضوادی (منتهی الأرب). || آنچه تعلل وبهانه کنند بدان وهیچ فعل محقق نشود برای وی . (منتهی الأرب) .

ضارب . [رِ] (ع . ن ف) زننده . (منتهی الأرب) . || زنندهٔ تیرقداح (منتهی الأرب) . || امین تیرقمار . (منتهی الأرب). || رونده . (منتهی الأرب). || لیلٌ ضارب ، شب سخت تاریك . (دهار) . شب که تاریکی آن همهٔ اطراف را بپوشد . (منتهی الأرب). || ناقهٔ لگد زننده وقت دوشیدن . (منتهی الأرب) . || شتر ماده که دم را بر داشته برشرم خود زنان رود.ضاربة مثله . (منتهی الأرب) . || ضارب السلم ، و هو شجر یجتمع من السلم و بالیمامة یُسمّی ضارب . (معجم البلدان) . || مرغ طلبکار رزق . (منتهی الأرب) . || جای پست هموار درختناك . (منتهی الأرب) . || پارهٔ از زمین درشت دراز در زمین نرم . (منتهی الأرب) . زمین فراخ در وادی . (منتخب اللغات) . || آب راهه ورحبة مانندی در وادی . ج ، ضوارب . (منتهی الأرب) . || زننده برنگی از رنگها ، مائل برنگی : اجوده الضارب الی البیاض (ابن البیطار) . نیکوترین آنست که بهسپیدی زند .

ضاربة . [رِ بَ] (ع) تأنیث ضارب . || شب تاریك .(مهذب الأسماء). || آن اشتر که لگدزند دوشنده را . (مهذب الأسماء). عروق ضاربة، رگها که نبضان دارد . ورجوع به ضارب شود .

ضارج . [رِ] (اِ خ) جایگاهی است بین مدینه ویمن . (معجم البلدان) .

ضارج . [رِ] (اِ خ) آبی ونخلی که از پیش ازآن بنی سعدبن زیدمناة بود وسپس بتصرف رباب وبقولی بتصرف بنی الصیداء از بنی اسد درآمده است . (معجم البلدان). ورجوع به عیون الاخبارصفحهٔ ۱۴۳ و ۱۴۴ ج ۱ شود .

ضارح . [رِ] (ع . ن ف) ضریح ساز . گورکن . قبر کن .

ضارّ . [رر] (ع . ن ف) زیانکار . ضرر رساننده . (غیاث . آنندراج) . زیان دهنده. (مهذب الاسماء) . زیان آور . مُضِرّ. برزبان. || نامی ازنامهای خدایتعالی. (مهذب الأسماء).

ضارة . [ررَ] (ع) تأنیث ضارّ .

ضارع . [رِ](ع) فروتن. || خوار. (منتهی الأرب). || رام. (منتهی الأرب) . || ضعیف. (منتهی الأرب). نزار. (دهار. منتهی الأرب. منتخب اللغات) . لاغرجسم . (منتهی الأرب). سخت لاغر. (مهذب الاسماء) . || ریزهٔ از هر چیزی . (منتهی الأرب) . || خرد سال ناتوان . (منتهی الأرب) .

ضارور . (ع)(اِ) نیاز. حاجت. (منتهی الأرب). || تنگی. (منتهی الأرب) . || تنگ. (منتهی الأرب) .

ضارورة . [رَ](ع) ضارور. || درویشی. (دهار) . ورجوع به ضارورشود.

ضاروراء . (ع) قحط . سختی. (منتهی الأرب) . || ضرر . (منتهی الأرب) . || بدحالی . (منتهی الأرب) . || نقصان در چیزی . (منتهی الأرب) . || نیاز . حاجت . (منتهی الأرب) .

ضاری . (ع) (ن ف) سگ شکاری . (مهذب الاسماء) . درپی صید دونده (سگ و مانند آن) . سگ بچهٔ دوان . (منتهی الأرب) : هنگام کار درغلبه و اقتحام سباع ضاری اندرشکار . (جوینی) . ج ،ضواری. کلبٌ ضارٍ ، سگ حریص بشکار و سگ درپی صید رونده . || خون روان. (منتهی الأرب) . || سقاءٌ ضارٍ باللبن ، خیك نیکو کنندهٔ شیر. (منتهی الأرب) . || عرقٌ ضارٍ ، رگی که خون آن منقطع نشود.(منتهی الأرب).

(۱) شاید ، شوبانان ، بمعنی شبانان وچوپانان . رجوع به متن و فهرست فارسنامهٔ ابن البلخی شود .

ضارية . [یَ] (ع) تأنیث ضاری .

ضاس . (اِخ) جایگاهی است بین مدینه وینبع . (معجم البلدان) .

ضاطر . [طِ] (اِخ) ابن حبشیة ابن سلول خزاعی ازقحطان: جدی جاهلی است وقرة بن ایاس شاعر ازنسل اوست . (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۷) .

ضاعل . [عِ] (ع) (اِ) شترنر توانا . (منتهی الأرب) .

ضاغب . [غِ] (ع . ن ف) ضاغث . شخصی که جهت ترسانیدن کسی درپنهان آوازی مهیب وغوف برزند تاشنونده خائف وبیمناك گردد . (منتهی الأرب) .

ضاغث . [غِ] (ع.ن ف) ضاغب . آنکه پنهان شود درپوششی وجزآن و باآوازمهیب ترساند کودکان و مانند آنرا . (منتهی الأرب) . لولو . کخ . یك سر دوگوش . لولوُخرخره . لولوُخرناس .

ضاغط . [غِ] (ع . ن ف) نگاهبان و امین برچیزی . (منتهی الأرب) . مشرف . (منتخب اللغات) . || گشادگی بغل شتر و بسیاری گوشت آن . (منتهی الأرب) . || سوسمار . (منتهی الأرب) . || آنچه انگور بدان بیفشارند . (مهذب الاسماء) . ||افشرنده. فشارنده . (منتخب اللغات) . ||نام دردی است که صاحبش پندارد که آن عضو رامی افشرند. (غیاث . آنندراج) . یکی از اوجاع خمسة عشر که دارای اسمند . شیخ الرئیس درقانون در الاوجاع التی لها اسماء گوید : سببه مادة تضیق علی العضو المکان اوریح تکتنفه فیکون کأنه مقبوض علیه فینضغط . ویکی از شارحین نصاب الصبیان گوید : دردی است که خداوند آن پندارد که آن عضو دردناك را میفشارند . و صاحب ذخیرهٔ خوارزمشاهی گوید المی است که گوئی آن موضع را میفشارند . ورجوع به وَجَع شود .

ضاغن . [غِ](ع) (فرسٌ . . .) اسب کاهل . اسبی که تاتزنی نیکو نرود .(منتخب اللغات . منتهی الأرب) .

ضاغوط . (ع) (اِ) کابوس . (بحر الجواهر) . خفتو . حالتی که آدمی خفته پندارد که کسی گلوی وی می فشارد . (غیاث . آنندراج) . سکاچه . بختك . نیدلان . نیدل. عبدالجنة . رجوع به کابوس شود .

ضاف . (ع) (ن ف) نوبٌ ضاف ، جامهٔ کامل وتمام . (منتهی الأرب) . رجوع به ضافی شود .

ضافط . [فِ] (ع) (ن ف) مسافرسفر دور ودراز. (منتهی الأرب) . ||شتر بارکش. (منتهی الأرب) . || آنکه متاع را ازشهری بشهری بردبرای فروختن . (منتهی الأرب) .

ضافطة . [فِ طَ] (ع) مردم فرومایه. (منتهی الأرب).

ضافی . (ع) (ن ف) تمام . ویقال ضافی الفضل علی قومه . (مهذب الاسماء) . فراخ عیش و تمام نعمت . || نوبٌ ضاف ، جامهٔ کامل وتمام . (منتهی الأرب) . || رجلٌ ضافی - الرأس ، مرد بسیار موی . (منتهی الأرب) .

ضافیة . [یَ] (ع) تأنیث ضافی . || زن تمام . (مهذب الاسماء) : نعمت حق سبحانه و بحمده ، در بازماندهٔ امیر ماضی سابغ وضافیة اللباس است . (ترجمهٔ یمینی ص ۴۶۰) .

ضال . (ع) (اِ) درختی که ازآن کمان کنند . کُنار که از باران آب خورد . کنار دشتی یادرخت دیگر . کُنار . درخت کنار دشتی . (منتخب اللغات) . میوه ایست سرخ چون عناب و آنرا بفارسی کُنار خوانندو بعربی ثمرة السّدر خوانند و در هندوستان بِر گویند . (آنندراج . برهان) . اسم سدر جبلی است . سدر . (تذکرهٔ انطاکی) . سدر دشتی . نام ثمر سدراست (۱) . درختی است در بادیه و ذکرش در اشعار بسیار آمده . (نزهة القلوب) .

ضال . (اِخ) ذات الضال ، موضعی است.

ضال . [ضْ ل] (اِخ) ابو عبدالرحمن معویة بن عبدالکریم ضال. وعلت اشتهار او بدین صفت آن است که در طریق مکه راهرا گم کرد ، نه اینکه در دین گمراه باشد . (سمعانی) .

ضال . [ضْ ل] (ع.ن ف) گمراه . (منتهی الأرب . مهذب الاسماء . دهار . منتخب اللغات) . گمره . غوی . تائه. بیراه. (دهار) بیره ، ج، ضالون. (مهذب الاسماء) وضالّین:

بس زنقش لفظهای مثنوی
صورتش ضالست وهادی معنوی.
مولوی .

چونکه از میخانه مستی ضال شد
تسخرو بازیچهٔ اطفال شد .
مولوی .

وحشتت همچون موکل میکشد
که بجوای ضال منهاج رشد .
مولوی .

ضالٌ بن ضال، شتمی است عربان را .(منتهی الأرب) . یقال ضالٌ بال ، اتباعٌ (مهذب الاسماء) . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد، ضالٌ ، غلامی که راه خانهٔ مولی گم کرده بی قصداباق . بخلاف آبق که قصد گریز نیز دارد . کذافی الجرجانی . در اصطلاح فقهی ضالٌ ، انسان یا حیوان گمشده است .

ضالة . [لَّ] (ع . اِ) یك بنهٔ ضال باشد یعنی از کنار دشتی. ||سلاح هرچه باشد یاتیر خاصةً .

ضالة . [ل لَ] (ع) شتر که بی شبان وصاحب درجای هلاك باشد. (منتهی الأرب). گمشده (مذکر ومؤنث دروی یکسانست). (منتهی الأرب . دهار).گم گشته از حیوان (مذکر ومؤنث) وجزآن. ضایعه . چیزی گمشده .(منتخب اللغات) . ودرشعر بتخفیف آمده است ضرورت را :

سابع از ثامن ندانم ضاله ام
خون همی گرید فلك ازناله ام.
مولوی .

حکمت قرآن چو ضالهٔ مؤمنست
هر کسی درضالهٔ خودموقنست .
مولوی .

الحکمة ضالة کل مؤمن (حدیث) .

ضالع . [لِ] (ع.ن ف) ستمکار . جور کننده .(منتهی الأرب) .|| کوژ که نه ازخلقت باشد . (منتهی الأرب) . میل کننده . (منتخب اللغات) . || شتر هفت ساله .

ضالین . [ل ل] (ع) ج ، ضالّ.

ضامر. [مِ] (ع.ن ف)(۲) باریك میان . (مهذب الاسماء) . باریك اندام . جملٌ ضامر، شتر باریك اندام لاغر . (منتهی الأرب) . اشتر باریك میان. (دهار).||دقیق لطیف. ج ، ضوامر . ||قضیبٌ ضامر ، آب بشده .

ضامرة . [مِ رَ] (ع) تأنیث ضامر. ناقةٌ ضامرة . وناقةٌ ضامر، شترباریك اندام لاغر. (منتهی الأرب) .

ضامز . [مِ] (ع . ن ف) رجلٌ ضامز ، مرد خاموش وباز ایستاده ازچیزی. (منتهی الأرب). خاموش.||آهسته .(منتخب اللغات). || بسیار غیبت کنندهٔ مردم . (منتهی الأرب) || بعیرٌ ضامز ، شتر که دبه ازدهان بیرون نیارد . (منتهی الأرب) . شتری که شقشقه ازدهان بیرون نکند . (منتخب اللغات) .

ضامل . [مِ] (ع) (ن ف) ضمیل . خشك . (منتهی الأرب) .

ضامن . [مِ] (ع) (ن ف) پذیرفتار . (دهار) پذرفتار . (منتهی الأرب. دهار). کفیل . (منتهی الأرب) .حمیل . تاوان دار. (دهار.مؤیدالفضلا). پایندان (مهذب الاسماء). ضمین . ج ، ضوامن (منتهی الأرب) . وضامنون وضُمناء. (مهذب الاسماء) ، دریغ اربارق که اقلیمی ضبط توانستی کردن جز هندوستان ومن (خواجه احمد حسن) ضامن وی بودمی (بیهقی ص ۲۲۹) .

چرخ مرا بنده بود چون ازو
ایزد دادار بود ضامنم.
ناصرخسرو .

---

(۱) Friut de lotus (۲) Grèle.

ای حجت زمین خراسان بگوی
بر راستی سخن که تونی ضامنش .
ناصرخسرو .

ای جهانرا بمکرمت ضامن
وی خرد را براستی داور .
مسعود سعد .

مثل ، ضامن را بدل ضامن گیرند . (جامع‌التمثیل) . مرده شوی ضامن بهشت وجهنم نیست . || ضامن دادن ، تقبیل ، تقبل العامل العمل ، ضامن داد عامل . (منتهی الأرب) . || ضامن گرفتن برکار از کارکن ، تقبل . (منتهی الأرب) || ضامن (دراسلحهٔ ناریه) (۱) ، جائی از تفنگ یا طپانچه و غیره که چون بندند گشادن تفنگ و طپانچه ممکن نباشد . || ناقهٔ باردار . ج ، ضوامن . (منتهی الأرب) .

ضامن آهو . [م ِ ن ِ] نزد عوام لقب حضرت امام رضا ع . لکن ضمانت از آهو منسوب به علی ابن الحسین علیهما السلام است . حبیب السیر ج ۱ صفحهٔ (۲۱۹) .

ضامنة . [م ِ ن َ] (ع) تأنیث ضامن . || خرمابن که درشهر یاقریه یاداخل حصارشهر باشد و منه الحدیث ، انه صلی الله علیه وسلم کتب انلنا الضاحیة من البعل ولکم الضامنة من النخل (والضاحیة هی الظاهرة التی فی البّر من النخیل والبعل الذی یشرب بعروقه من غیر سقی) . (منتهی الأرب) .

ضامن تن . [م ِ ن ِ ت َ] کفیل . که ضامن شود که مدیون یاگناهکار را بوقت حاجت بقاضی تحویل کند .

ضامن جریره . [م ِ ن ِ ج َ ر َ] (اصطلاح فقهی) رجوع به ضمان جریره شود .

ضامن درک . [م ِ ن ِ د َ ر َ] (ا ِ) رجوع به ضمان درک شود .

ضان . [ا خ] کوهی است و گویا از کوههای دَوس باشد چه در حدیث آمده که ابوهریره از رأس ضان فرو افتاد . (معجم البلدان) .

ضانی . [ن] (ع ، ن ف) زن بسیار فرزند . ضانئة مثله . (منتهی الأرب) .

ضانئة . [ن ِ ءَ] (ع) ضانی . زن بسیار فرزند . (منتهی الأرب) . زن که بسیار زاید (مهذب الاسماء) .

ضانة . [ن َ] (ع) (ا ِ) ضانة . حلقه که دربینی شتراندازند . (منتهی الأرب) .

ضاوی . (ع ، ن ف) مرد در آینده درشب . (منتهی الأرب) . || نام اسبی است (منتهی الارب) .

ضاوی . [ی] (ع ، ن ف) نزار . لاغر . نحیف . باریک اندام . (منتهی الأرب) . || کودک نارسیده ونحیف (مهذب الاسماء) .

ضاویة . [ی َ] (ع) تأنیث ضاوی . (منتهی الأرب) .

ضاهر . [ه ِ] (ع) (ا ِ) سرکوه . (منتهی الارب) .

ضاهس . [ه ِ] (ع ، ن ف) کسیکه بگزد چیزی را بادندان پیشین . درنفرین گویند : لا اطعمه الله الا ضاهساً ولاسقاه الا قارساً . یعنی بخوراند خدای اورا اندک ازنبات که بمقدم دهان خائیده شود و بنوشاند اورا آب خالص بی آمیغ شیر یعنی شیرمیسر نشود اورا . (منتهی الارب) .

ضاهلة . [ه ِ ل َ] (ع) (ا ِ) عینٌ ضاهلة ، چشمهٔ کم آب . (منتهی الأرب) .

ضاهی . (ع) شبیه . مانند .

ضایر . [ی ِ] (ع) نعت فاعلی از ضیر . ضائر . زیان رساننده :

دولت ضایر بگاه صلح تو نافع شود
دولت نافع بگاه خشم توضایر شود .
منوچهری .

ضایع . [ی ِ] (ع ، ن ف) تلف . تباه . (دهار) :

ایزد امروز همه کار برای توکند
همه عالم بمراد و بهوای توکند
از لطف هرچه کند با توسزای توکند
زانکه ضایع نکند هرچه بجای توکند .
منوچهری .

خواجه احتیاط وی ومردم وی اینجا وبنواحی بکند تاازدست بنشود وچیزی ضایع نگردد. (بیهقی ص ۳۳۰) . بدرستیکه او ضایع نمیگرداند اجر نیکوکارانرا . (بیهقی ص ۳۱۱) . آلتونتاش را فروباید گرفت واین فرصت را ضایع نباید کرد . (بیهقی) . تا کنون کار ها سخت ناپسندیده رفته است و هر کس بکار خویش مشغول بوده و شغلهای سلطان ضایع (بیهقی ص ۱۰۴) . هربنده که جانب ایزد عزّوجل نگاه دارد وی عزّ ذکره وجلت عظمته آن بنده را ضایع بنماند . (بیهقی ص ۲۰۰) .

نکند باسفها مرد سخن ضایع
نان جو را که زند زیرهٔ کرمانی .
ناصر خسرو .

تا آخر روز بازرگان بضرورت از مهد مقرر بیرون آمد و متحیر بماند ، روزگار ضایع . (کلیله) . اقوال پسندیده مدروس گشته . . . و ضایع گردانیدن احکام خرد طریقتی مشروع . (کلیله) . . . و دین بی ملک ضایع . (کلیله) . لقمان حکیم اندر آن قافله بود ، یکی گفتش از کاروانان مگر اینان را نصیحتی کنی . . . تا طرفی از مال مادست بدارند که دریغ باشد که چندین نعمت ضایع شود (گلستان) .

که زیزدان آگهیم وطائعیم
ماهمه بی اتفاقی ضائعیم . مثنوی .

وصیت همین است جان برادر
که اوقات ضایع مکن تاتوانی .
سعدی .

صبا ازمن بگو یار عبوسا قمطریرا را
نمی‌چسبی بدل ضایع مکن صمغ و کتیرا را .

|| فروگذاشته . بی تیمار که پروای آن نکنند :

دارملک خویشرا ضایع چرا باید گذاشت
مرسپاهانرا چرا کرده است برغزنین گزین .
فرخی .

|| بیکار . مهمل . معطل . فرومانده . (دهار) : اگر بهتران خدمت اسلاف را وسیلت سعادت سازند خلل بکارها راه یابد واهل هنرضایع مانند . (کلیله) . || بی ثمر . بی بر . بیفایده . والحق که درآن سعی پیوسته آید و مؤنتی تحمل کرده شود ضایع و بی ثمرت نماند . (کلیله) .

نباشد ترا ضایع ازکرد کارت
اگر بی کسانرا کنی دستیاری .
کمال اسمعیل .

فضل وهنر ضایعست تا ننمایند
عود برآتش نهند ومشک بسایند .
گلستان .

|| بی نگهبان ، چون دید که جمع بنمازمشغول شده اند و از رختها دورند و قماشها ضایع است قصد کرد تارختی ببرد ، (ص ۱۲۴ اسرار التوحید) . || گم ، یکروز شیخ را ازارپای نو دوخته بودند و برآب زده و نمازی کرده وبرحبل افکنده تا خشک شود ازارپای ضایع شد . (اسرار التوحید ص ۱۹۷) آن کاغذ زر که بخرقان ضایع شده بود ندید . (اسرار التوحید ص ۱۱۸) . حسن گفت چیزی داشتم ضایع شده است . (اسرار التوحید ص ۱۱۸) .

از آن قبل را کردند هار مروارید
که دُرّ ضایع بودی اگر نبودی هار .
(ازحاشیهٔ فرهنگ اسدی نخجوانی) .

|| گندیده (مانند تخم مرغ وغیره) . لغ . || هالک . (منتهی الأرب) . بباد شده . || ضایع شدن ، ضَیاع . (دهار) . ضلال (تاج المصادر) . گم شدن ،

مسلمانان مرا وقتی دلی بود
که باوی گفتمی گرمشکلی بود
کنون ضایع شد اندر کوی جانان
چه دامنگیر یارب منزلی بود . حافظ .

|| ضایع کردن ، تضییع . (تاج المصادر) . اضاعة . (تاج المصادر) . اهجال . (منتهی الأرب) . گم کردن ؛ و از جهت آنکه سلیمان علیه السلام انگشتری ضایع کرد ملک ازوی برفت . (نوروزنامه) بباددادن .

(۱) Cran de Sureté .

|| ضایع گذاشتن ، از دست نهادن . اهمال کردن در . || ضایع گردانیدن ، تضییع .

ضایع . [ی] (اِ خ) عثمان بن بالغ الضایع وی از عمروبن مرزوق و از وی محمد بن بکربن دامة البصری روایت کند. (سمعانی) .

ضایع . [ی] (اِ خ) لقب شاعریست از بنی ضبعة ابن قیس بنام عمروبن قمئة(۱) ابن ذریح بن سعد بن مالک بن ضبیعة بن قیس بن ثعلبة الشاعر . وی با امرؤالقیس ببلاد روم رفت وبدانجادر گذشت وازاین روی او را ضایع گفتند که در سرزمینی غیر وطن خود بمرده است . سمعانی گوید ، و هواول من عمل فی الجبال شعرا . (انساب سمعانی ورق ۳۵۹) .

ضایعات . [ی] (ع) ج ، ضایعة .

ضایعة . [یِ عَ] (ع) تأنیث ضایع. ج ، ضایعات .

ضایق . [ی] (ع . ن ف) تنگ . (منتهی‌الأرب) . کم وسعت . ضائق . ضیّق .

ضایقة . [یِ قَ] (ع) ضائقة . تأنیث ضایق .

ضاین . [ی] (ع) رجوع به ضائن شود .

ضئال . [ضِ آ] (ع) ج ، ضئیل . (منتهی‌الأرب) .

ضئالة . [ضَ آ لَ] (ع . مص) نزار گردیدن . خرد وباریک گردیدن . (منتهی الأرب) . نزار و حقیر شدن (زوزنی) . خرد ونزار شدن . (تاج المصادر) . || ضعیف شدن‌رأی وعقل . (منتهی الأرب - تاج‌المصادر) .

ضئب . [ضِ] (ع) دابه ایست دریائی (منتهی‌الأرب) . از دواب البحر است . (فهرست مخزن‌الأدویه) . || دانهٔ مروارید . (منتهی‌الأرب) .

ضئبل . [ضِ بِ] و [ضِ بُ] (ع) سختی و بلا . (منتهی‌الأرب) .

ضأد . [ضَ] (ع) (اِ) اندام زن . شرم زن . (منتهی‌الأرب) .

ضأد . [ضَ] (ع) (مص) غلبه کردن کسی‌را بخصومت . (تاج‌المصادر) خصومت کردن . (منتهی‌الأرب . منتخب اللغات) .

ضئدة . [ضَ ءِ دَ] (اِ خ) ضئیدة . آبیست . (منتهی‌الأرب) .

ضأر . [ضَ] کوفت. حب‌افرنجی.شجر.مبارك. سیفیلیس(۲). رجوع به حبّ افرنجی شود .

ضأز . [ضَ] (ع) (مص) ستم کردن . (منتهی‌الأرب) . زیادتی کردن . (منتهی- الأرب) . جور کردن . (منتخب اللغات) نقصان کردن حق کسی . (تاج المصادر) . کم کردن حق کسی . (منتخب‌اللغات) . ضأز فلاناً حقه ، کم کرد حق او را . (منتهی‌الأرب) .

ضئزی . [ضِ زا] (ع) ضیزی. قسمت جائرو‌ناقص. قسمت ناراست. (منتهی‌الأرب).

ضأضأ . [ضَ ضَ] (ع) (اِ) بانگ و فریاد مردمان در جنگ . (منتهی‌الأرب)

ضأضأة . [ضَ ضَ ءَ] (ع) (مص) خروشیدن درجنگ . ناله وفریاد کردن در جنگ . (منتهی‌الأرب) .

ضئضئ . [ضِ ءِ ضِ ء] (ع) (اِ) ضِئضِیء . ضؤضؤ . ضئ ضُوء . اصل . (منتهی‌الأرب) . || کان . (منتهی‌الأرب) || بسیاری نسل و افزونی آن . (منتهی - الأرب) .

ضئضیء . [ضِ ضی ء] (ع) ضئضئ ، رجوع به ضئضیء شود .

ضأط . [ظَ ءَ] (ع) (مص) هردودوش و بازوان را حرکت دادن در رفتن . (منتهی‌الأرب) . جنبانیدن دو دوش و تن (منتخب‌اللغات) .

ضئط . [ضَ ءِ] (ع) (ن ف) آنکه در رفتن هردو دوش و بازوان را بجنباند . (منتهی‌الأرب) .

ضأن . [ضَ] (ع) (اِ) میش . (منتهی الأرب . دهار . نصاب) . میشینه . (مهذب‌الأسماء) (۳). || ذوات‌الصوف‌من‌الغنم ذکراًکان اوانثی (بحرالجواهر). خلاف معز . (منتهی الأرب) گوسفند . ذوات الأصواف یعنی پشم وران ماده باشد یانر ، نر آنان‌را کبش وماده‌را نعجة گویند . ج. اضأن وضئین و اضؤن . صاحب تحفه گوید، بفارسی گوسفند ماده ومیش نامند و بهترین او یکساله است و دو ساله که فربه باشد و چهارسال‌وزیاده ازآن غلیظو کثیف ومولد خلط فاسد و گوشت کردن وحوالی آن‌بهتر از سایراعضاء است دردوم گرم وتر ومسمن و مقوی‌بدن‌وکثیرالغذا ومولدخون وسریع- الهضم‌ودل و جگرو گردهٔ ومقوی‌دل‌وجگر و گردهٔ انسان ومغزسر اوموروث بلادة ونسیان و خوردن گوشت‌آب مهرای او که باسر که و عسل مداومت نمایند و غذا منحصر بآن باشد بغایت مقوی بنیه و مانع غشی و رافع خفقان و لاغری بدن وبلع کردن پیه او که بعد ازذبح سرد نشده باشد و گداختهٔ او که گرم باشدجهت سرفه ودردسینه‌وضیق النفس و حرقة البول بسیار مفید و زهرهٔ او جالی آثاروجهت اقسام قوبا وباعسل جهت حزاز و اکتحال او جهت بیاض و خون او جهت حکه و جرب و طلای سرگین او جهت تحلیل اورام و جهت استسقاء و التیام زخمها وبا سرکه جهت شری وباموم وروغن جهت تآلیل و لحم زاید که توته نامند و باسرکه جهت سوختگی آتش و در رفع داخس مجرب‌است وشرب‌استخوان‌سوختهٔ قبرقهٔ(۴) او قاطع اسهال و سیلان خون و پیچیدن در پوست او که باگرمی ذبح باشد رافع دردضربه ومانع زخم شدن عضو مضروب‌ست ودرایام طاعون ووبا استعمال گوشت‌گوسفند بجهت کثرت تولد خون جایزنیست وسرکه وآبکامه ملطف ورافع ثقل اوست . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . وضریر انطاکی در تذکره گوید:هوالغنم‌وهوحیوان‌معروف‌قداشتهرانه مبروك‌دون‌سائرالحیوانات واعدله الابیض و احره‌الاسود ولکنه‌اجود لحماً واجودالضأن السمین‌الغزیرالصوف‌الذی لم یجاوز سنتین و ما جاوزالاربع سنین‌منه فردیء ، والمولود منه زمن‌العنب تریاق لامراض کثیرة اعظمها حصر البول و ضعف الکلی و هو بالنسبة الی سائر اللحوم معتدل فی نفسه حار فی الثانیة رطب فی اول الثالثة اوالثانیة جید- الغذاء صالح الکیموس یصفی البدن وینوره و یسمن سمناً کثیرا و یعطی قوة و متانة خصوصاً اذا طبخ بالکعك واللوز المر ومن اجاد طبخه الی ان یتهری و سقاه قلیلا من الخل والعسل و اقتصر علی شرب مائه قوی البدن تقویة لایعدله فیها شیء ومنع الغشی و الخفقان والهزال و من لازم اکله مشویاً قویت نفسه و صلبت اعصابه و اکله مع العجین یسمن و یشد البدن ولکنه یتخم ویسدد والمدقوق منه المقرص المقلو بالشحم اوالسمن غذاء الناقهین و اصحاب الاسهال و الدم سریع الهضم کثیر الغذاء و بالجملة فکیف استعمل جید الا فی شدة الصیف و کبده یقوی الکبد و قلبه القلب و اجود لحمه مایلی عنقه ومرارته تجلوالآثار کحلاو طلاء خصوصاًنحو(؟)القوابی‌ودمه یقلع الحکة و الجرب و ان سحق مع مثله قوة و خمر ایاماً صبغ صبغاً یقارب القرمز اذا سلك به سلو که وزبله یحل الاورام و یجلوالقروح و یدملها و ینفع الاستسقاء وحراقة اظلافه تمنع الاسهال و الدم مطلقا و جلده حال سلخه اذالف فیه من ضرب بالسیاط منع الضرب ان یقرح و سکن المه و کلاه تنفع الکلی و شحمها السعال و اوجاع الصدر و ضیق النفس اذا شرب حاراً وهویثقل البدن و یکثر فی المحرورین و لا یجوز تعاطیه زمن الطاعون و دماغه یبلد ویورث النسیان لأن هذا الحیوان قلیل‌الحس و الادراك بلید و ضرره فی دماغه و کرشه و یصلح ذلك الخل والبزور .

ضأن . [ضَ] (ع) (مص) جدا کردن

(۱) درمتن کتاب چند سطر پائین‌تر قمیئة آمده است . (۲) Syphilis. (۳) Brebis. (۴) ضلع . دنده . استخوان پهلو .

ضأن از معز . گویند اِضأن ضأنك ای اعزلها مِن المعز . (منتهی الأرب) .

ضَأن . [ضَ] (ع) ج ِ ضائن . (منتهی الأرب) .

ضَأن . [ضَ ءَ] (ع) ج ِ ضائن . (منتهی الأرب) .

ضأنة . [ضَ ءْ نَ] (ع) (اِ) حلقهٔ بینی شتر که از پی باشد . (منتهی الأرب)

ضئی . [ضِ ئ ی] (ع) (اِ) خیك بزرگ که از یك پوست که درآن دوغ زنند (منتهی الأرب) .

ضُؤاد . [ضُ ءا] (ع) (اِ) زکام . (منتهی الأرب . مهذب الأسماء) . || زنا (منتهی الأرب) .

ضُؤاد . [ضُ ءا] (ع)(مص) زکام گرفتن (زوزنی . تاج المصادر) زکام زده شدن . (منتهی الأرب) .

ضَؤب . [ضَ ءْ ب] (ع) (مص) پنهان گردیدن . (منتهی الأرب) . فریب دادن دشمن را . (منتهی الأرب) .

ضُؤد . [ضُ ءْ د](ع)(اِ) ضؤدة . ضؤُدة . زکام . (منتهی الأرب) سرما خوردگی . چاپیدگی .

ضُؤدة . [ضُ ءْ دَ] و [ضُ ءُ دَ] (ع) ضُؤد . زکام . (منتهی الأرب)

ضُؤضؤ . [ضُ ءْ ضُ ءْ] (ع) ضِئضِئ . و رجوع به ضِئضِئ شود . || مرغی است خجك دار که گنجشك را شکار کند یا همان شقراق است و عربان آنرا شوم انگارند و بدان فال بدگیرند . (منتهی الأرب) .

ضؤضؤء . [ضُ ءْ] (ع) (اِ) رجوع به ضِئضِئ شود . (منتهی الأرب) .

ضؤلاء . [ضُ ءَ] (ع) ج ِ ضئیل . (منتهی الأرب) .

ضؤلان . [ضُ] (ع) (ص) گران . ناخوش . گویند ، هوعلیه ضؤلانُ ای کلٌّ . (منتهی الأرب) .

ضؤلة . [ضُ ءَ لَ] (ع) (ص) . نیك لاغر و نزار . سخت سست و ضعیف . (منتهی الأرب) .

ضأی . [ضَ] (ع . مص) لاغر و نزار گردیدن تن . (منتهی الأرب) .

ضَئیدة . [ضَ ءِ دَ] (اِخ) ضشدة آبیست . (منتهی الأرب) جایگاهیست .

ضَئیل . [ضَ] (ع) (ص) لاغر ونزار. (منتهی الأرب) . نزار . (مهذب الاسماء . دهار) . ||حقیر . (منتهی الأرب) . خُرد . (منتهی الارب . مهذب الاسماء) . باریك . (منتهی الارب) . ج ، ضُؤلاء و ضئال (منتهی الأرب) . ضئیل نئیل ، ازاتباع است. (مهذب الأسماء) .

ضئیلة . [ضَ ءِ لَ] (ع) (اِ) ملاز. کام . (منتهی الأرب) . || مار باریك . (منتهی الأرب . مهذب الأسماء) . تیرمار . مار باریك اندام .

ضئین . [ضَ] (ع) ج ِ ضأن . (منتهی الأرب) .

ضَب . [ضَب ب] (ع)(اِ) سوسمار. (منتهی الأرب ـ دهار) . بُرق . بهندی آنرا گوکو نامند . (آنندراج) . ج ، اضب و ضِباب وضُبّان ومَضبّة . صاحب تحفه گوید : بفارسی سوسمار نامند و او حیوانیست کوچکتر از گربه مابین سیاهی و زردی و دنبالهٔ او بسیار کوتاه و درشت وشبیه به ثمر درخت سرو . در سیم گرم و خشك وگوشت او مقوی باه و سرگین او با سرکه جهت بیاض چشم و کلف ونمش وضمادشق کردهٔ اوجاذب پیکان وخارو سموم جانوران است و طلای جلد سوختهٔ او مورث بی حسی عضو است بحدی که اگر قطع کنند متألم نگردد ومضر محرورین ومصلحش بقول بارده است . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . بچهٔ سوسمار کهاول میزاید اورا حسل میگویند و بعد از آن غیداق خوانند وبعداز آن مُطَبِّخ وبعداز آن خضرم وچون بتمامی رسد ضب گویند. صاحب اختیارات گوید ،

ضب ،عضاله(۱) است وعضا نیز گویند و آن نزدیکست به ورل وبپارسی سوسمارخوانند ، سرگین وی برکلف ونمش طلا کنند زایل گرداند و سفیدی که در چشم بود ببرد . (اختیارات بدیعی) . انطاکی گوید : ضب ، بین الورل والحرذون و قیل هوالحرذون والصحیح انه اکبر حجماً و اشد صفرة قصیر الذنب خشن یشبه جلده جلد البغال والحمیر بعد الدبغ والمعروفة الآن بالبرغال یکثر بنواحی العراق وهو حار یابسٌ فی الثالثة اذا شق و وضع علی السموم جذبها وکذا السلی والنصول و بعره اجود من بعرالحرذون فی قلع البیاض و قیل ان جلده اذا احرق ومسح به العضوالذی یراد قطعه لم یحس فیه بالم و اختاؤه تجلو الکلف عن تجربة و هو یضر المحرورین و یصلحه البقل و الخل . (تذکرهٔ ضریر انطاکی). و درحدیث است که سوسماری پیغمبراکرم را بیاوردند و آن حضرت آنرا نخورد و حرام نیزنفرمود بدینجهت ابوحنیفه واصحاب وی خوردن آنرا مکروه دانسته اند وشافعی غیر مکروه شمرده وقول اخیر رایج تراست. اضلُّ من ضبٍّ ، گمراه تر ازسوسمار. چه او چون ازسوراخ بیرون آید کرّت دیگرراه بسوراخ نبرد ونیزدرمثل است ، اعقُّ من ضبٍّ وکذا اخدع من ضب و گویند،لاافعله حتی یحن الضب فی اثر الأبل الصادرة . وکذا ، لا افعله حتی یرد الضب لأنه لایشرب ماءً (منتهی الأرب) .|| بغض . خشم . کینه . (منتهی الأرب . مهذب الاسماء) . || شکوفه که ازکاردبیرون آید. (۲)(مهذب الأسماء) ضبُّ نخله ، طلع آنست . || رجلٌ خبُّ ضبٌّ ، مردگربز پرکاد. (منتهی الأرب). || بیماریی است در آرنج شتر . (منتهی الأرب) . || آماس سبل شتر . (منتهی الأرب) . || آماس سینهٔ شتر . (منتهی الأرب) بیماریی درلب که خون رود از وی . (منتهی الارب). بیماریی که درلب پیدا می گرد و بدان ازلب خون روان میشود . (منتخب اللغات) .

ضب [ضَ ب ب] (ع) (مص) خون آوردن لب . (منتهی الأرب) . سیلان خون از لثه . روان شدن خون از دهن . خون آمدن لب و سیلان او . (منتهی الأرب) . روان شدن آب یا خون یا آب دهان . (منتهی الأرب) . || دوشیدن با پنج انگشت و یا ابهام را بر سرپستان وانگشتان را برابهام گذاشته دوشیدن . (منتهی الأرب) . به پنج انگشت دوشیدن شیر را . (منتهی الأرب) . باتمام کف دوشیدن . (منتخب اللغات). جمع کردن دوسرپستان دردوشیدن (منتهی الأرب) . دوشیدن شتر . (زوزنی . تاج المصادر) . دوشیدن ناقه . (دهار) . || دوسیده شدن بزمین . (منتهی الأرب)|| بسیارشدن سوسماردرجائی. (منتهی الأرب). ||رفتن شیراندك اندك.(تاج المصادر)(زوزنی) || فرا گرفتن چیزی را(منتهی الأرب) . شامل بودن بچیزی . (منتخب اللغات) . بچیزی محتوی شدن . || خاموش شدن . خاموش شدن برکینه . (منتهی الأرب) || آکنده وپرگوشت شدن بَغل . (منتهی الأرب) . || آماسیدن سبل شتر . (منتهی الأرب) . ||آماسیدن سینهٔ شتر . (منتهی الارب) .

ضِب . [ضِ ب ب] ج ، ضَبّه . (منتهی الأرب) .

ضب . [ضَ ب ب] (اِخ) نام کوهی است که مسجد خیف در پای آن کوهست ونام دیگرآن صابح است(معجم البلدان)

ضب . [ضَ ب ب] (اِ) نام مردی است . (منتهی الأرب) .

ضبا . [ضَ] (اِ) درختی است شبیه بیلوط . (مخزن الأدویه) .

ضباء . [ضَ ب ب] (اِخ) جایگاهی است . (معجم البلدان) .

(۱) نسخه : عضاله ، عضابه ؟ (۲) یعنی ازکاناز . (Spathe).

ضبائر . [ضَ ءِ] (ع) ج ، ضَبارة . (منتهی الارب) .

ضباب . [ضِ] ج ، ضَبّ و ضبة . (منتهی الارب) .

ضباب . [ضِ] (اِخ) نام قبیلهٔ از عرب واشعار این قبیله را ابوسعید سکری گرد کرده است . (الفهرست ابن الندیم ص ۲۲۶) . قومی از عرب از اولاد معاویة بن کلاب بن ربیعه و ضبابی منسوب بدان قبیله است . (منتهی الارب) .

ضباب . [ضِ] (اِخ) (قلعة ا . . .) قلعه ایست بکوفه . (منتهی الارب) .

ضباب . [ضِ] (ع) (اِ) ضباب الباب ، آهن مسمار . (منتهی الارب) . آهن جامه . بشیز در .

ضباب . [ضُ] (اِ) نام مردی است . (منتهی الارب)

ضباب . [ضَ] (ع) (اِ) نَزم (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) . میغ نرم (۱) و آن بخاری باشد که درزمستان درهوا پیدا گردد . (منتهی الارب) . نَزم . مِه . پاره میغ . ابرهای تُنُک . (منتخب اللغات) . ابرها که متصل بزمین شود و آنرا بپوشاند ، نور رای روشن او که در دریای ظلمات واقعات ماهیی کردی درشست کسوف حجاب حیرت و ضباب دهشت متواری ماند . (جوینی) . هر کجا انوار ولاء حق تجلی کند ظلمات کفر وفسوق مضمحل و متلاشی شود چون ضباب که بارتفاع آفتاب پایدار نبود . (جوینی) .

ضبابة . [ضَ بَ] (ع) (اِ) ضباب . نزم . نزم . (مهذب الاسماء) . ابر تنک که چون شبنم روی زمین را پوشد . (منتخب اللغات) .

ضب . [ضَ ب ب] (اِخ) ابن الفرافصة بن عمرو برادر نائلة . رجوع به عیون الاخبار ج ٤ ص ۷۶ شود .

ضبابی . [ضِ ی ی] (ع) منسوب است به نام جد ابی الحسن محمد بن سلیمان بن منصور بن عبدالله بن محمد بن منصور بن موسی بن سعد بن مالك بن جابر بن وهب بن ضباب الازرق . (سمعانی) . || منسوب است بضباب که قومی است از اولاد معاویة بن کلاب بن ربیعة . (منتهی الارب) .

ضباث . [ضُ] (ع) (اِ) پنجهٔ شیر . (منتهی الارب) . برثن .

ضباث . [ضُ] (اِخ) نام پدر زید و منجی وعطیة . (منتهی الارب) . || بطنی ازجشم .

ضباث . [ضَ ب ب] (ع) (اِ) شیر بیشه . (منتهی الارب) .

ضباثم . [ضُ ثِ] (ع) (اِ) شیر بیشه . (منتهی الارب) .

ضباثی . [ضُ ی] ( ) منسوب به ضباث که بطنی است از جشم . (سمعانی) .

ضبائیة . [ضُ ی ی] (ع) (اِ) ذراع فراخ سطبر سخت . (منتهی الارب) .

ضباح . [ضُ] (اِ) جایگاهی است . (منتهی الارب) .

ضباح . [ضُ] (ع) (اِ) بانگ روباه (منتهی الارب . منتخب اللغات) . || آواز دم اسب وآن غیر صهیل وغیر حمحمه است . (منتهی الارب) . || بانگ بوم . (منتهی الارب) . || نام مردی . (منتهی الارب) .

ضباح . [ضُ] (ع) (مص) ضَبح (منتهی الارب) . برآوردن وشنوانیدن اسبان آواز خود را در دویدن یا پویه . (منتهی الارب) . || بانگ کردن روباه . (مهذب الاسماء . زوزنی . تاج المصادر) .

ضباح . [ضَ ب] (اِخ) ابن اسمعیل کوفی . محدّث است . (منتهی الارب) .

ضباح . [ضَ ب ب] (اِخ) ابن محمد ابن علی . محدث است . (منتهی الارب) .

ضبار . [ضِ] و [ضُ] (ع) کتابها (واحد ندارد) . (منتهی الارب) .

ضبار . [ضُ] (اِخ) نام کوهیست نزدیک حرة النار . (معجم البلدان) .

ضبار . [ضَ ب] (اِ) نام سگی است . (منتخب اللغات) .

ضبار . [ضُ ب ب] (ع) (اِ) درختی است مانا بدرخت بلوط . (منتهی الارب) .

ضبارة . [ضَ رَ] و [ضِ رَ] (ع) (اِخ) نام مردی . (منتهی الارب) .

ضبارة . [ضَ رَ] استواری خلقت ، گویند رَجل ذوضبارة ، یعنی مرد گرد اندام استوار خلقت (منتهی الارب) . || گروه مردم . ج ، ضَبائر . (منتهی الارب) . || آس دست . (مهذب الاسماء) .

ضبارة . [ضُ رَ] و [ضِ رَ] (اِ) بند هیزم و کاغذ ومانند آن . (منتهی الارب) .

ضبارة . [ضُ رَ] (اِخ) پدر عمرو که دلاوری بود ربیعة را . (منتهی الارب) .

ضبارز . [ضُ رِ] (ع) (ص) مرد گرد اندام استوار خلقت . (منتهی الارب) .

ضبارك . [ضُ رِ] (ع) (اِ) ضبراك . شیربیشه . (منتهی الارب) . || شتردفزك . (منتهی الارب) . || مرد توانا و استوار خلقت و فربه بسیار اهل و عدد . (منتهی الارب) مرد بزرگ . (مهذب الاسماء) . ج ، ضَبارك . (منتهی الارب) .

ضبارك . [ضَ رِ] ج ، ضُبارك . (منتهی الارب) .

ضبارم . [ضُ رِ] (ع) (اِ) شیر . شیر بیشهٔ سخت خلقت . (منتهی الارب) . شیرقوی . (مهذب الاسماء) . || مرد توانا و دلاور دشمن کش . (منتهی الارب) . مرد دلیر . (مهذب الاسماء) ضُبارمة ، مثله فی الکل وقیل المیم زائدة (منتهی الارب) .

ضبارمة . [ضُ رِ مَ] (ع) ضُبارم . رجوع به ضُبارم شود .

ضباری . [ضَ] (اِخ) نام مردی است در رباب . (منتهی الارب) .

ضباری . [ضِ را] (اِ) نام مردی از تمیم . (منتهی الارب) .

ضباری . [ضِ ی ی] منسوب به ضبار ، بطنی است ازتمیم . (سمعانی) .

ضباضب . [ضُ ضِ] (ع) (ص) دلیر پلید زبان (منتهی الارب) . رجل ضُباضب ، مردتوانا و قوی کوتاه بالا . (منتهی الارب) پلید زبان فربه . (منتهی الارب) مردچالاك توانا . (منتهی الارب) . مرد کوتاه فربه . (مهذب الاسماء) .

ضباط . [ضَ ب ب] (ع) ضبط کننده (۱) . || آنکه ضبط اوراق اداره بامحکمهٔ کند .

ضباط . [ضُ ب ب] ج ، ضابط .

ضباطة . [ضَ طَ] (ع) (مص) نگاهداشتن کسی یا چیزی را بهوش . (منتهی الارب) . || ضُبطت الارض ، باران باریده شد زمین (منتهی الارب) .

ضباع . [ضِ] (بطن ا . . .) موضعی است (منتهی الارب) وادی ایست دربلاد عرب . (معجم البلدان) .

ضباع . [ضِ] (ع) ج ، ضَبُع وج ، ضَبع (منتهی الارب) : ضباع و سباع از خصب آن مراتع بفراخی رسیده . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۹٤) . در مأوای سباع و منزل ضباع درخواب غفلت رفت . (ترجمهٔ یمینی ص ۱۵۹) . ضباع باثعالب مستأنس شده . (جوینی) . || ضَبعَة رجوع به ضَبعَة شود .

ضباع . [ضِ] (ع) (اِ) ستاره‌های بسیار نداسفل ازبنات نعش (منتهی الارب) . ستارگانی که برسر ومنکبین وعصای صورت بقار واقع است .

ضباعة . [ضُ عَ] (اِخ) کوهی است (منتهی الارب) .

ضباعة . [ضُ عَ] (اِخ) دختر زفر بن حارث که اشاره کرد پدر را برها کردن بند قطامی ومنت نهادن برسر وی که اسیر بودو پس رها کرد او را و بخشید بوی صدناقه پس گفت قطامی : قفی قبل التفرق یا ضباعا ولایك موقف منك الوداعا (اراد یا ضباعة فرخم . ای قفی ودعینا ان عزمت علی فرقتنا فلاکان منك الوداع لنا فی موقف) . (منتهی الارب) .

---

(۱) کذا .

(۱) Archiviste. (اصطلاح اداری)

ضباعة. [ضُ عَ] (اِخ) دختر زبیر بن عبدالمطلب بن هاشم، صحابیه است. (منتهی الارب). وی از هُجناء است و هَجین نزد عرب کسی است که پدروی عرب ومادرش عجمی باشد. صاحب عقدالفرید گوید : و مما احتجت به الهجناء ، ان النبی صلی اللّٰه علیه وسلم زوّج ضُباعة بنت الزبیر بن عبدالمطلب من المقداد بن الاسود. (عقدالفرید. ج ۷ ص ۱۴۳ و ۱۴۴).

ضُباعة. [ضُ عَ] دختر عامر بن صعصعه. رسول صلوات اللّٰه علیه او را بزنی کرد ونا دیده طلاق گفت.

ضباعة. [ضُ عَ] (اِخ) دختر عامر بن قرط. (منتهی الأرب).

ضباعة. [ضُ عَ] (اِخ) دختر عامر بن قشیر و آن ضباعهٔ کبری و از صحابیات است. (منتهی الأرب).

ضباعة. [ضُ عَ](اِخ) دختر عمران بن حصین. (منتهی الأرب).

ضباعی. [ضَ عا] (ع) ضَبعة. رجوع بضبعة شود (منتهی الأرب).

ضباعین. [ضَ] جِ ضبعان. (منتهی الأرب).

ضباغط. [ضَ غِ] جِ ضَبغطی. (منتهی الأرب).

ضبان. [ضُ بْ با] جِ ضَب. (منتهی الأرب).

ضبأ. [ضَ بْ ءْ] (ع . مص) ضبوء. دوسیدن بزمین. (منتهی الأرب) || برچفسانیدن کسی را بزمین. (منتهی الأرب) || پنهان شدن. (منتهی الأرب). پنهان شدن تا بفریبد کسی را. (منتهی الأرب) || برآمدن. بلندشدن بسوی چیزی وپناه بردن بدان. (منتهی الأرب) || شرم داشتن از کسی. (منتهی الأرب).

ضبِبة. [ضَ بِ بَ] (ع) (ص) ارضٌ ضَبِبة، زمین سوسمارناک. (منتهی الأرب). زمین بسیار سوسمار. (مهذب الاسماء).

ضبة. [ضَ ب بَ] (ع) (اِ) سوسمار ماده یا یك سوسمار. (منتهی الأرب) ضبة المکون، سوسمار که خایه بسیاردارد درشکم. (مهذب الاسماء). || شکوفهٔ خرما که گل نکرده باشد. (منتهی الأرب). || پوست سوسمار که برای روغن پیراسته باشند. (منتهی الأرب). || آهنی است پهنا که بدان در رابند کنند. (منتهی الأرب) ج، ضِبَب وضباب. (منتهی الأرب). || نام مردی است (منتهی الأرب). || نام ماده شتر احبش بن قلع عنبری. (منتهی الارب).

ضبة. [ضَ ب بَ][اِخ) دهی است بتهامة. (منتهی الأرب). نام زمینی است وگویند دهی است بتهامه بکنار دریا بدانسوی شام وبرابر آن ده دیگری است بنام بدا و آن ده یعقوب پیغمبر است. (معجم البلدان).

ضبة. [ضَ ب بَ] (اِخ) ابن اد، عم تمیم بن مرّة است. (منتهی الأرب).

ضبة. [ضَ ب بَ] (اِخ) ابن اد بن طابخة بن الیاس بن مضر ، جدی جاهلی. سعد وسعید ازپسران ویند. مسکن ایشان درشمال نجد بود ودر دوران اسلامی بعراق منتقل شدند و در جزیره (جزیرهٔ فراتی) سکونت گزیدند. گویند ضبة نخستین کسی است که گفت : « الحدیث ذوشجون » و « سبق السیف العدل » و در بارهٔ مثل نخستین ویرا حکایتی است (رجوع بمجمع الامثال میدانی والسبائك ص ۲۳ شود).

ضبث. [ضَ] (ع ، مص) سخت به پنجه گرفتن چیزی را. سخت گرفتن (تاج المصادر). (زوزنی). بکف و پنجه گرفتن چیزی (منتخب اللغات) به پنجه گرفتن چیزی. (منتهی الارب). || زدن کسی را. (منتهی الارب). || بسودن ناقه و جز آن را تا فربهی ولاغری آن معلوم شود. پرماسیدن ناقه. (منتهی الأرب).

ضبث. [ضَ بِ] (ع) (اِ) شیربیشه. (منتهی الأرب).

ضبثة. [ضَ ثَ] (ع) (اِ) داغی است شتران را. (منتهی الأرب).

ضبثم. [ضَ ثَ][اِخ) ابن ابی یعقوب تابعی است. (منتهی الأرب).

ضبثم. [ضَ ثَ] (ع) (اِ) شیربیشه. ضبائم. [ضَ ءِ] (منتهی الأرب). نامی است شیر را و داهیه را. ج ، ضبائم. [ضَ ءِ] (مهذب الاسماء)

ضبج. [ضَ] (ع) (مص) انداختن خود را بزمین از اندوه یا ماندگی یاضرب والم ومانند آن. (منتهی الارب).

ضبح. [ضِ]و[ضَ] (ع) (اِ) خاکستر ، (منتهی الأرب . دهار. مهذب الاسماء).

ضبح. [ضَ] (ع) (اِ) آنجای ازعرفات که مردمان اوائل از آن جاافاضت کنند(منتهی الارب). یاقوت گوید ، ضبح، الموضع الذی یُدفع منه اوائل الناس من عَرفات. وابوالکمال سید احمد عاصم در ترجمهٔ قاموس گوید ، ضبح ، مدح و زننده عرفاتده برموضعدرکه اهل وقوفك اوائلی او رادن بوشانوب کیدرلر . و معنی آنکه ضبح بروزن مدح موضعی است بعرفات که دستهٔ اول واقفین عَرفات نخست آنان آنجا را تخلیه کرده و میروند. || رفتاری است اسب را و آن فوق تقریب است. (منتهی الأرب). || آواز دَم اسب که ازجوف آن برآید وقت دویدن. (منتهی الأرب). بانگ نفس اسب چون بدود. (مهذب الاسماء).

ضبح. [ضَ] (ع) (مص) ضُباح. برآوردن وشنوانیدن اسبان آوازانفاس خود را در دویدن. (منتهی الأرب). || پویه دویدن اسبان. (منتهی الأرب) || از حال بگردانیدن آتش وآفتاب چیزی را. (تاج المصادر) (زوزنی). گردانیدن آتش و آفتاب گونهٔ چیزی را اندك نه بغایت. (منتخب اللغات). برهودن. ضبحت النار الشیئی اندك برگردانید آتش گونهٔ چیزی را و بسوخت. (منتهی الأرب). || بانگ کردن روباه. (تاج المصادر). ضبح الثعلب ، بانگ کرد روباه (منتهی الأرب) || ضبحه، خصومت کرد او را. (منتهی الارب).

ضبحاء. [ضَ] (ع) (اِ) کمان که در آن اثر آتش باشد. (منتهی الا رب).

ضبحة. [ضَ حَ] (ع)(اِ) صیحة. آواز و منه الحدیث ، لا یخرجن احدکم الی ضبحة بلیل ، ای صیحة یسمعها فلعله یصیبه مکروه ویروی صبحة (منتهی الأرب).

ضبد. [ضَ] (ع) (مص) آمیختن خرمای رسیده را بانارسیده. (منتهی الأرب).

ضبد. [ضَ بَ] (ع) (اِ) خشم. منتهی الأرب). خشم پنهان. (منتهی الأرب)

ضبر. [ضِ] (ع) (اِ) بقل. (منتهی الأرب). رابط.

ضبر. [ضِ] (اِخ) موضعی ازنواحی صنعاء یمن. (معجم البلدان).

ضبر. [ضَ] (ع) (اِ) جماعت غازیان. (منتهی الأرب). گروه غازیان. (منتخب اللغات) || پوست پر از کاه. (منتهی الأرب) || چوب که مردم در پس آن شده تا زیر قلعه روند برای جنگ. (منتهی الأرب). پوست که بالای چوبها کشند و در پناه آن مردان بقلعه نزدیك شوند و جنگ کنند. (منتخب اللغات). ج ،ضبور. (منتهی الأرب). || درخت چارمغز. گردکان (منتهی الأرب ومنتخب اللغات). درخت چار مغز دشتی. (منتخب اللغات). || اناردشتی. (منتهی الأرب. منتخب اللغات). انار کوهی. (منتهی الأرب). || جوزبوا. (منتهی الارب) جوزبویا . (منتخب اللغات). گوزبیابانی. (مهذب الاسماء). جوزالبر (ضریرانطاکی). جوزالبر وآن جوزصلب است. (فهرست مخزن الادویه). اصمعی گوید که ضبر جوزسرو را گویند درعرب. ابن الاعرابی گوید ضبر جوزبویارا گویند ابوحنیفه گوید ضبر درختیست که بزرگی وضخامت آن باندازهٔ درخت جوز باشد و برگ اوبهیأت گرد باندازهٔ کف دست وسایهٔ اوانبوه باشد ومیوه اوبشبه خوشه انگور وخرمابودودرین میوه منفعتی نباشد و در وقتی که صمغ از او آمدن گیرد آدمیان از سایهٔ او احتراز کنند (ترجمهٔ صیدلهٔ ابوریحان)

ضبر. [ضَ] (ع . مص). فراهم آوردن اسب پایها را تا برجهد. (منتهی الأرب). || پشتاره کردن و بکجای نمودن کتابها. (منتهی الأرب). دسته کردن کتاب وآنچه

بدان ماند . (تاج المصادر) . بترتیب چیدن سنگها وبرهم نشاندن . (منتهی الارب) . برهم نشاندن سنگ و جز آن . (منتخب اللغات) .

ضبر . [ضَ ب] (ع) (اِ) درخت چارمغز . (منتهی الارب) . درخت گردکان . درخت گردو . درخت گوز . درخت جوز .

ضبر . [ضِ ب بِ] (ع) (ص) فرس ضبر ، اسب جهنده . (منتهی الارب منتخب اللغات - مهذب الاسماء) . || شیر بیشه . (منتهی الارب) . شیر درنده . (منتخب - اللغات) .

ضبراک . [ضِ] (ع) (ص) ضباراک . مرد بزرگ . (مهذب الاسماء) . مردزفت . مرد توانا (منتهی الارب) . استوار خلقت (منتهی الارب) . || فربه بسیار اهل وعدد . (منتهی الارب) . || شیربیشه . (منتهی - الارب) . شتر دفزك . (منتهی الارب) .

ضبران . [ضَ بَ] (ع . مص) ضَبر . فراهم آوردن اسپ پایها را تا بجهد . (منتهی الارب) .

ضبرك . [ضِ رِ] (ع) (ص) زن بزرگ ران . (منتهی الارب) .

ضبز . [ضَ] (ع) (اِ) سختی نگاه (منتهی الارب) . نگاه سخت . (منتهی الارب) . نگاه تند . نگاه تیز .

ضبز . [ضَ ب] (ع) (ص) ذئب ، ضبز ، گرگ سخت نظر افروخته چشم . (منتهی الارب) .

ضبس . [ضَ] (ع . مص) . سخت گرفتن غریم را بتقاضا و ستهیدن بر آن . (منتهی الارب) . || سخت . (مهذب - الاسماء) .

ضبس . [ضِ] (ع) هوضبس شر ، او صاحب شر و بدی است . (منتهی الارب) .

ضبس . [ضَ ب] (ع) (ص) پلید . دشوارخوی . (منتهی الارب . منتخب اللغات) . || گربزبر کار . (منتهی الارب) . زیرك || بلا . (منتهی الارب) .

ضبس . [ضَ بَ] (ع . مص) پلید و درشت خوی شدن نفس کسی . (منتهی - الارب) . دشوارخوو پلید شدن . (منتخب اللغات) .

ضبضب . [ضِ ضِ] (ع) (ص) فربه . (منتهی الارب) . || دلیر بدزبان . (منتهی الارب) .

ضبط . [ضَ] (ع) (مص) صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : در لغت بمعنی قطع است . و در اصطلاح رساندن سخن بگوش شنونده است کماهوحقه . یعنی بهمان نحو که سخن را از دیگری فرا گرفته . سپس درك سخن باشد بقسمی که در موقع رساندن بغیر معنی آن برشنونده روشن و هویدا بود . سپس در حفظ و نگاهداری سخن چندان کوشش ورزد و در خاطر چندان آن سخن را بیاد آورد که هنگام شنواندن بغیر بتواند بدون هیچ تغییر و تبدیلی آن سخن را بنحوی که شنیده و فرا گرفته ادا کند . کذا فی الجرجانی . یاد گرفتن . حفظ کردن :

کس ز کوه وسنگ عقل ودل نجست
فهم و ضبط نکتهٔ مشکل نجست .
مولوی .

|| نگاهداشتن چیزی را بهوش (منتهی الارب) . نگاهداشتن به حزم وهوش . (منتخب اللغات) : واحداث متعلمان بطریق تحصیل علم وموعظت نگرند و ضبط آن برایشان سبك خیزد . (کلیله) .

|| نگاهداشتن . (دهار) تصرف کردن . درقبضه آوردن . اداره کردن . نگاهداری : خوارزمشاه بانگ برزد ومددی فرستاد از قلب ، ضبط نتوانست کردن . (ابوالفضل بیهقی) . هرمردی که وی تن خودرا ضبط تواند کرد ... ویرا خردمند خویشتن دار گویند . (ابوالفضل بیهقی) . پادشاه چون ملکی ... بگیرد وآنرا ضبط نتواند کرد... همهٔ زبانها را در گفتن اینکه وی عاجزاست مجال تمام داده باشد . (ابوالفضل بیهقی) . ماراچندین ولایت درپیش است آنرا بفرمان امیرالمؤمنین می باید گرفت و ضبط کرد . (ابوالفضل بیهقی) . و ضبط مسالك و حفظ ممالك ... بسیاست منوط . (کلیله) .

سلطان علاء دولت کز یمن دولتش
درضبط دین ودنیا عالیست کارتیغ .
مسعودسعد .

هم سیاست پادشاهان را در ضبط ممالك بدان ملاذ تواند بود . (کلیله) . یکی را از بزرگان بادی مخالف در شکم پیچیدن گرفت طاقت ضبط آن نیاورد . (گلستان) . دیگر روز بدرگاه آمد وکار ضبط کرد و مردی شهم وکافی بود . (ابوالفضل بیهقی) . سالاری محتشم فرستاده آید ... تاآن دیار که گرفته بودیم ضبط کند ودیگر گیرد . (ابوالفضل بیهقی ص۲۶) . غلامان کردن- آوردتر از مرگ خوارزمشاه شفتی یافته بودند شمایان را بدین رنجه کردم تاایشان را ضبط کرده آید . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۵۸) . چون رسول در رسید جواب فرستاد که خراسان بشوریده است و من بضبط آن مشغول بودم . (ابوالفضل بیهقی) . دریغ چون اریارق که اقلیمی ضبط توانستی کردن . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۲۹) . وما چون ازری حرکت کردیم تاتخت ملك پدر راضبط کرده آید وبدامغان رسیدیم بوسهل زوزنی بما پیوست . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۲۳) . آن دیار تاروم واز دیگر جانب تامصر طولاً وعرضاً بضبط ما آراسته گردد (ابوالفضل بیهقی ص ۷۳) . اهل جمله آن ولایات گردن برافراشته تانام مابرآن نشنبند وبضبط ما آراسته گردد . (ابوالفضل بیهقی) . ومارا باخود برد وآن نواحی ضبط کرد و بما سپرد وبازگشت بسبب نالانی و نزدیك آمدن اجل . (ابوالفضل بیهقی ص۲۱۶) . چون پدر ما گذشته شد مادور بودیم ازتخت ملك که ... جهانیرا زیر ضبط آورده . (ابوالفضل بیهقی) . بهرچه ایشانرا دست درخواهد شد ازمکر وحیل وفریفتن غلامان وضبط ولایات ... بسیار کرده اند و هیچ باقی نخواهند گذاشت . (ابوالفضل بیهقی ص ۵۹۹) . اعیان ومقدمان نیك بکوشیدند تاکارضبط شد . (ابوالفضل بیهقی ص۳۴۲) . احمد و شکر بگریستند و بیرون آمدند و بضبط کارهامشغول شدند . (ابوالفضل بیهقی ص۳۰۷) . وتمام ممالك غزنین وزابلستان... درضبط فرمان آن شاهنشاه محتشم ...آمد . (کلیله) . تااغلب ممالك عالم درضبط خویش آورد . (کلیله) .

ملك بیك حمله ضبط کردی احسنت
این ظفرت بر خلود ملك ضمانست .

|| فراهم آوردن . (دهار) . || ضُبِطت - الارض (مجهولاً) . باران باریده شدن زمین . (منتهی الارب) . || ضبط القلم وضبط قلم ، نهادن حرکات کلمهٔ را باقلم یعنی زبروزیر وپیش وجزم ومدّ دربالا یازیر کلمه نهادن ویا بابیان تمام آنها را ادا کردن چنانکه گوئی طاهر بطاء مشالهٔ بالف کشیده و کسرهاء هوّز وسکون راء . || ضبط گونه ، شبه تصرف : خراسان را ضبط گونهٔ کرد . (ابوالفضل بیهقی ص ۴۲۹) . || ضبط و ربط ، از اتباع است .

ضبط . [ضَ] (اِ) جائیکه اوراق واسناد اداره را نگاهدارند (۱) . بایگانی (۲) .

ضبط . [ضُ] (ع) ج ، اَضبط و ضَبطاء . (منتهی الارب) .

ضبط . [ضَ بَ] (ع . مص) بهردو دست کار کردن . (منتخب اللغات) .

ضبطاء . [ضَ] (ع) تأنیث اَضبط ، آنکه بهردو دست کار برابر کند . (منتهی الارب) .

(۱) Archive.

(۲) اصطلاح فرهنگستان .

ضبط بیگی . [ضَ بِ] (اِ) مأموری که خدمت ضبط اموال واثاثهٔ باقی داران بواسطهٔ او باشد . (از آنندراج) .

ضبطة . [ضَ طَ] (ع . اِ) بازی‌است عربان را . (منتهی‌الارب) .

ضبطر . [ضِ طَ] (ع) (ص) ضبیطر. توانا . (منتهی‌الارب) . || فربه‌پرگوشت وگرداندام . (منتهی‌الارب) . || شیرقوی سخت . (منتهی‌الارب) .||سخت.(مهذب‌الاسماء) .

ضبع . [ضِ] (ع) (اِ) پناه جای . || جانب . || ناحیه . (منتهی‌الارب) .

ضبع . [ضُ] (ع) ج ، ضَبُع . (منتهی‌الارب) .

ضبع . [ضُ] (ع) (اِ) پناه‌جای . || جانب . || ناحیه . (منتهی‌الارب) .

ضبع . [ضَ] (ع) ج ، ضَبعة (یاضبعة نگویند) . (منتهی‌الارب) .

ضبع . [ضَ] (ع) (اِ) پناه جای . || جانب . ||ناحیه . گویند کنافی ضَبع فلان ، ای فی کنفه وناحیته . (منتهی‌الارب) .

ضبع [ضَ] (ع) (اِ) باز و یا میانهٔ بازو . (منتهی‌الارب) . بازو . (دهار . منتخب‌اللغات) . میان‌بازو . (مهذب‌الاسماء) . || بَغل . (منتخب‌اللغات) . بغل یا مابین بغل تانیمهٔ بالائین‌بازو ؛ ج ، ضباع . (منتهی‌الارب) ||نوعی ازرفتار اسب فوق تقریب. (منتهی‌الارب) . || هر پشتهٔ زمین سیاه اندک‌دراز. (منتهی‌الارب)||گویند : ذهب به ضَبعاً لَبعاً ، رایگان برد آنرا . (منتهی‌الارب) . ||سال‌قحط. رجوع به‌ضُبع شود.

ضبع . [ضَ] (ع . مص .) دست‌دراز کردن برای زدن . (منتهی‌الارب) . || راه بدو بخش کردن وبخشی از آن بکسی دیگر دادن . (منتخب‌اللغات) . راه‌راتقسیم کردن برای کسی (منتهی‌الارب) . || جور کردن . (منتخب اللغات) . جور کردن و ظلم کردن . (منتهی‌الارب) . || دست دراز کردن برای زدن و برای دعا (منتخب اللغات) . دراز کردن هردو بازوی‌خودرا بهردعای بدبر کسی. (منتهی‌الارب) . || دست بشمشیر دراز کردن (منتخب‌اللغات).دراز کردن‌دست راباشمشیر. (منتهی‌الارب) . || یازیدن ستور بازوها ها را در رفتن . (منتهی‌الارب) . دراز کردن ستور بازو ها را دررفتار . (منتخب اللغات) . || سخت رفتن شتر و حرکت دادن بازو را . (منتخب اللغات) . شتاب رفتن شتر یاجنبانیدن هردوبازو را دررفتن (منتهی الارب) . شنوانیدن اسپان آواز دم را از دهن خود . (منتهی الارب) . || میل کردن بآشتی . (منتخب اللغات) . میل کردن بسوی صلح . (منتهی الارب) || قسمت کردن چیزی . (منتخب اللغات) بخش بخش کردن چیز را (منتهی‌الارب).

ضبع . [ضَ بُ] (ع) ج ، ضَبُع . (منتهی الارب) .

ضبع . [ضَ بَ] (ع . مص) . ضَبعة . نیک آرزومند گشن شدن ناقه‌وگاهی درزنان‌هم استعمال کنند . (منتهی الارب) . بگشن آمدن شترماده . (تاج المصادر) . بگشن آمدن شتر . (زوزنی) .

ضبع . [ضَ بُ] (اخ) ، ابن وبرة بن تغلب قضاعی قحطانی ، جدی جاهلی. نسب ضجاعمه بوی پیوندد . (الاعلام‌زرکلی ج ۲ص ۴۳۷)

ضبع . [ضَ بُ] (اِخ) نام کوهی است از غطفان و گویند کوهی است منفرد بین نباج و نقرة . و سمّی بذلک لما علیه من الحجارة التی کانها منضدة تشبیهاً لها بالضبع و هرفها لان للضبع عرفاً من رأسها الی ذنبها . (معجم البلدان) .

ضبع . [ضَ بُ] (اِخ) وادی‌ایست نزدیک مکه و کمان میرود میان مکه و مدینه باشد . (معجم البلدان) .

ضبع . [ضَ بُ] (اِخ) موضعی‌است بایشتهٔ زمین ووادئی است‌ازوادیهای عقیق. (منتهی الارب) .

ضبع . [ضَ بُ] (اِخ) موضعی‌است قبل‌از حرة بنی سلیم ، میان آن و اقماعیه وبدان‌ضبع اخرجی گویند. (معجم البلدان).

ضبع . [ضَ بُ] (اِخ) کوهی است نزدیک اَجا،وآنجا چاهی است که مانندآن درهمهٔ طی نیست . . . و بفاصلهٔ دور وزراه از بصره است . (معجم البلدان) .

ضبع . [ضَ بُ] و [ضَ] (ع) (اِ) کفتار(۱).(مؤنث‌است)هرجاه .قشاع . هیلم. عیلان . هیلام.حفصة . گورکن. گورشکاف . مرده خوار. جعار . ام جعار . امّ عامر.ام طریق . امّ‌عَنثل. جانوریست که آنرا کفتار گویند وبهندی‌هندارنامند و بسکون باء نیز آمده‌است.(غیاث).ج،اضبع‌وضباع و ضُبع و ضُبُع ومضبعة وضَبُعات . (منتهی‌الارب).

ضَبُع نه که تجنب کنی زیار و دیار
ضبع نه که تنفر کنی زمرد ونفر.(قاآنی) .

ضبع عرجاء کفتار یاکفتارلنگ . پیر کفتار. و عرجاء نیز ازصفات کفتاراست بدانجهت که لنگ لنگان رود . مَن امسک بیده‌حنظلة فرّت منه‌الضباع ومن امسک اسنانها معه لم تتبع علیه الکلاب وجلدها ان شُد علی بطن حامل لم یسقط وان جُلد به مکیال وکیل به‌البذر امن‌الزرع من آفاته والاکتحال بمرارته یحدّ النظر. گویند سیل جارّ الضبع یعنی بیرون میکند کفتار را از خانهٔ وی . و دلجة الضبع ، نیمه شب ، زیرا که کفتارتا نصف شب میگردد . (منتهی‌الارب) .

حیوانیست مانندگرگ و چون براه رود لنگ نماید و از بهراین ضبعة عرجا نام‌وی کرده‌اند وبپارسی کفتارگویند. گوشت وی گرم وخشک بود در دوم مانند گوشت سگ و چون آدمی در دست وی حنظل بود کفتاران ازو بگریزند و چون گدا آنرا باخود دارد و بسگ گذار کند سگ بانگ نزنند و چون موسوسان خون وی بخورند سودمند بود . چون زهرهٔ وی بگدازند با همچندان روغن اقحوان و درظرف مسین کنند و سه روز رها کنند بعد از آن طلا کنند برچشمی که دانه داشته در هرماهی دوبار سفیدی زایل‌کند و دانه ببرد وهرچند که این روغن کهن گردد نیکوتر بود وچون زهرهٔوی با پیه شیر طلا کنند کلف زائل کند و لون را صافی گرداند . چون زهرهٔ وی تنها در چشم کشند تیزی چشم زیاده کند و اگر طبخ وی که با شبت و نخود آب پخته کنندسودمند بود جهت درد مفاصل ودرآن نشستن بغایت‌نافع بودبوست وی برشکم زنان حامله بندندبچه نگاهدارد ونیندازد . اگر ازجلد وی کیلی سازند و بدان کیل‌تخم جهت زرع کردن بپیمایندآن. زرع از همهٔ آفتها ایمن باشد . اگر آن یوست در قدحی گیرند ودرآن آب کنند و بکسی‌دهند که آنرا سگ دیوانه گزیده‌باشد بیاشامد هیچ زحمت‌بوی نرسد . صاحب‌جامع گوید که صاحب مفرده آورده‌است کهوپوست پیرامون خاصرهٔ وی چون بسوزند و بازیت سحق کنند و مخنث برخود مالد آن صفت ازوی‌زائل شود .صاحب‌جامع اللّذّات گوید که اگر موی که پیرامون دُبر وی بود و خصیهٔ آنچه نر بود بدین نوع که گفته شد استعمال کنند همین عمل کند واگر از ضبع ماده بود بگیرند و بکوبند و سحق کنند بزیت وطلاکنند بردبرمهدی که آن زحمت نداشته باشد پیدا شودواین ازخواص است وگویند کفتار بشاء جملهٔ حیوانات بود از بهر آنکه هر حیوانی بروی بگذرد البته بر پشت وی جهد و در خواص حیوانات

(۱) Hyène

آورده اند که وی سالی نر و سالی ماده باشد وسبب آن باشد که درشیب ذنب وی خطی باشد که باندام نری ومادگی رسیده باشد و پشت شکافته گردد و وی موافق خرگوش بود و مخالف دیگر حیوانات وازعجایب خواص وی آنست که اگر سگ بر بالا استاده باشد در شب مهتاب وسایهٔ سگ بر زمین افتاده باشد کفتار درشیب سایهٔ سگ رود چنانکه سایه در سایه مستغرق باشد سگ ازبالا خودرا بشیب اندازد و کفتار ویرا بدرد . اگر زهرهٔ وی درچشم کشند که موی زیاده داشته باشد وقتی که بر کنده باشند کحل کنند دیگر نروید و در شب هیچ حیوانی باوی بر نیاید و این مؤلف گوید از نتاج خوک و گرگ است چون بر آدمی ظفر یافت رها کند. (اختیارات بدیعی) . ضبع عرجا ، بفارسی کفتار نامند و وصف او به عرجا ازجهت کوتاهی دست چپ اوست واو بسیار ضعیف القلب و کثیر الجماع وخایف میباشد . گوشت او در آخر دوم گرم ودراوّل آن خشک وچون زندهٔ او رادست ویا بسته ودر آب گرم وروغنها وشبت مهر[۱] پخته در آن بنشینند جهت مفاصل و نقرس و امثال آن بغایت مفید است وحُمول جلد تهی گاه او که سوخته باشند جهت رفع خارشک مؤثر ونشستن برروی جلد او مورث خارشک ورافع نقرس است و شرب خون او رافع جنون و آب خوردن در پوست او مانع وحشت از آبست کسی را که سگ دیوانه گزیده باشد . چون از آن کیل ساخته حبوبات را با آن پیمانه کنند موجب منع فسادحبوبات ورفع فساد زرع آنست ونگاه داشتن دندان اومانع فریادسگ است نسبت بدارندهٔ آن وزهرهٔ او بامثل او روغن اقحوان سه روزدر ظرف مس گذاشته درهرماه دوبارطلا کنند جهت رفع بیاض چشم و نزول آب مجرّب دانسته اند و جالینوس گوید نیم درهم آن مسهل اخلاط دماغی است و مضرّ مراره ومصلحش عسل وطلای او بعداز کندن موی مانع رویانیدن آن و گویند مجرّب است و و زهرهٔ او باپیه شیر جهت کلف و موی سوخته او جهت قطع نزف الدم و خصیهٔ نمک سود او بقدر یکمثقال باآب گرم جهت دردجگر نافع است .(تحفهٔ حکیم مؤمن). گوشت آن حرام است نزد امامیه وابوحنیفه و نزد مالک مکروه و نزد شافعی حلال . || تنگ سال . (مهذب الأسماء). سال قحط . (منتخب اللغات) . سال قحط و منه الحدیث اکلتنا الضبع (۱) یا رسول الله ای السنة المجدبة . (منتهی الأرب) .

ضبعان . [ضِ] (ع) (اِ) کفتار نر . (دهار . منتهی الأرب . مهذب الأسماء . منتخب اللغات). ج ، ضباعین . || ضبعان آمدر ، کفتار نر کلان شکم بر آمده هر دو پهلو . (منتهی الأرب) .

ضبعان . [ضَ] (اِ خ) نام بلاد هوازن و ذکر آن در شعر آمده است . (معجم ـ البلدان) . ضَبُعان (مثنی) موضعی است . (منتهی الأرب) .

ضبعان . [ضَ بَ] (ع . مص) بازیدن ستور بازوها را در رفتن . (منتهی الأرب) . ضبوع . ضَبْع . دراز کردن ستور بازو ها را در رفتار . (منتخب اللغات) .

ضبعانات . [ضِ] (ع) ج ، ضِبعانة . (منتهی الأرب) .

ضبعانة . [ضِ نَ] (ع)(اِ) کفتارماده . ج ، ضبعانات. ضِباع مثله .(منتهی الأرب) .

ضبعة . [ضَ عَ] (ع) (اِ) کفتارماده. (یا ضبعة نگویند) . ج ، ضَبع . (منتهی الارب) . ضبعة العرجاء ، کفتار مادهٔ لنگ ، وضلع الضبعة العرجاء یعلق علی رأس صاحب الشقیقة فینفعه (ابن البیطار) . || کفتار پیر. و ضریرانطاکی گوید : ضبعة ، معروفة و تسمی العرجاء اما لقصر یدها الیسری اولعرج خلقی او تتعارج لیطمع فیها الذئب و الکلب لمیل بهما الی اکلهما و تطلق علی الذکروالانثی اولانثی خاصة وهوحیوان ضعیف القلب لایکسر الاغیلة ولیس حیوان اشد صفرة منه و فیه البغاء خلقی ومن خواصه الخوف من جر نحو الثوب والعصی ورؤیة الحنظل و هو حارّ فی آخر الثانیة یابس فی او لها قد جرب منه اذاخنق فی زیت وطبخ کماهو حتی یتهری کان نافعاً لوجع المفاصل والظهر و النسا و النقرس و ان مرارته تحد البصر کحلاً و ان عتقت فی النحاس مع دهن الاقحوان قلعت البیاض اذا تمودی علیها و قبل ان ماجاور خاصرتها من الجلداذا حرق منع الابنة حمولاً و ان یدها الیمنی اذا اخذت منها حیة اورثت القبول وان الجلوس علی جلدها یورث الابنة و لم یثبت و رأسها اذا جعل فی برج کثر فیه الحمام و شعر ها یقطع الدم محرقاً و مرارتها تجلوا الکلف مع شحم الاسد و یقال ان عینها الیمنی اذا جعلت تحت الوسادة علی غفلة منعت النوم و ان آکل لحمها اذا عض الفتق بری بشرط ان یذکر یوم اکله و ان شرب دمها یبری من الجنون . (تذکرهٔ ضریرانطاکی) .

ضبعة . [ضَ بِ عَ] (ع) ضِباع ضَباعی . ناقهٔ آرزومند گشن . (منتهی ـ الأرب) . اشتری بگشن آمده . (مهذب ـ الأسماء) .

ضبعة . [ضَ بَ عَ] (ع . مص) ضبع. [ضَ بَ]. نیک آرزومندتر شدن ناقه و گاهی در زنان نیز استعمال کنند . (منتهی ـ الأرب). بگشن آمدن شتر.(زوزنی) . بگشن آمدن شتر ماده . (تاج المصادر) .

ضبعطی . [ضَ بَ طا] (ع) (اِ) گول . (منتهی الأرب) . || کلمهٔ است که بدان کودکان را می ترسانند وبفارسی کخ است . (منتهی الأرب) .

ضبعی . [ضَ یَ ی] (اِ خ) ابوشداد . تابعی است .

ضبعی . [ضَ ی ی](اِ خ) ابوشمر . تابعی است .

ضبعی . [ضَ بَ ی ی] بفتح الضاد المعجمة و فتح الباء المنقوطة بواحدة و فی آخرها العین المهملة هذه النسبة الی ضبیعة بن قیس بن ثعلبة بن عکابة بن صعب بن علی بن بکر بن وایل بن قاسط بن خب بن اقصی بن طی بن جدیلة بن اسد بن ربیعة بن نزار بن سعد بن عدنان . نزل اکثرهم البصرة وکانت بها محلة ینسب الیهم یقال لهم بنو ضبیعة . . . (سمعانی ورق ۳۶۰) .

ضبغطری . [ضَ بَ طَ] (ع) مرد درازبالای سخت توانا (منتهی الارب) .|| مرد گول . (منتهی الأرب) || کخ که بدان کودکان را ترسانند . (منتهی الأرب) . || هرچیز که آنرا برسرداری و هردودست را بر آن گذاری تا بنیفتد . (منتهی ـ الارب) . || خوسه که در زراعت وپالیزها نصب کنند تامرغان و ددان در آن درنیایند و آنرا مترس هم نامند . (منتهی الارب) . آنچه در میان کشته بپای کنند تا مرغان بهراسند . (مهذب الأسماء) . مَترس . || کفتار . کفتار ماده . (منتهی الأرب) .

ضبغطی . [ضَ بَ طَ] (ع) (اِ) کخ که بدان کودکان را ترسانند. ج ، ضَباغط. (منتهی الأرب) . آنچه کودکان را بدان بترسانند . (مهذب الأسماء) .

ضبن . [ضَ] (ع) (اِ) آب اندک که بس نباشد . (منتهی الأرب) . آب شکافته وروان شده که دروزیادتی نباشد .(۲) (منتخب اللغات) .

ضبن . [ضَ] (ع . مص .) بازداشتن (تاج المصادر) . ضَبن عنا الهدیة ، بازداشت ازما هدیة را . لغة فی الصاد (منتهی الأرب).

ضبن . [ضِ] (ع) (ص) سخت . (منتهی الأرب) . آنچه مانده و عاجز سازد

---

(۱) بسکون باء نیز آید . (۲) صاحب منتخب اللغات مشفوقه را مشقوقه خوانده واین تعبیر بی معنی را آورده است .

قوم را از کندن آن. (منتهی الأرب). آنچه کندن آن مانده کند گروهی را. (منتخب اللغات). || کش و آن مابین کشح و بغل است وقالوا اول الجنب الابط ثم الضبن ثم الحضن. (منتهی الأرب). مابین تهی گاه و بغل که بفارسی آنرا کش گویند و اول جنب ابط است بعد از آن ضبن بعد از آن حضن. (منتخب اللغات). زیر بغل. (مهذب الأسماء).

ضَبِن. [ضَ بِ] (ع) (اِ) آب اندک. (منتهی الأرب). آب شکافته وروان شده که درو زیادتی نباشد. (۱) (منتخب اللغات). || مکانٌ ضَبِن، جای تنگ. (منتهی الأرب).

ضبن. [ضَ بَ] (ع) (اِ) نقصان. (منتخب اللغات - منتهی الأرب). کمی. (منتهی الأرب).

ضبنة. [ضَ بِ نَ] (ع) (اِ) عیال مرد و پیرو او. (منتهی الأرب). || آنکه در وی کفایتی و فایدهٔ نبود از رفیقان و پیروان. (منتهی الأرب). ضبنة (مثلثة) مانند آنست. (منتهی الأرب).

ضبنة. [ضَ نَ] و [ضِ نَ] و [ضُ نَ] (ع) ضِبْنة رجوع به ضِبْنة شود. (منتهی الارب).

ضبنط. [ضَ بَ نَ] (ع) (ص) سخت و توانا. (منتهی الارب) (۲).

ضبنطی. [ضَ بَ طا] (ع) رَجل ضَبَنطی؛ مرد قوی و نیک توانا. (منتهی الأرب). رَجل ضبنطی، کذلك. (منتهی الأرب).

ضبو. [ضَ بْ وْ] (ع. مص) بگردانیدن آتش چیزی را. (تاج المصادر) بر گردانیدن آتش گونهٔ چیزی را و بریان کردن آن. (منتهی الأرب) || پناه بردن بچیزی. (منتهی الأرب). || مضطر شدن. (منتهی الأرب).

ضبوء. [ضُ] (ع. مص) دوسیدن بزمین. (منتهی الأرب). بزمین وادوسیدن (تاج المصادر) || پنهان شدن. (منتهی الأرب. تاج المصادر). || پنهان شدن تا بفریبد کسی را. (منتهی الأرب). || برآمدن و بلند شدن بسوی چیزی و پناه بردن بدان. (منتهی الأرب). || شرم داشتن از کسی. (منتهی الأرب).

ضبوب. [ضُ] (ع. مص) خون آمدن لب وسیلان او. (منتهی الأرب). ضَبّ. رجوع به ضَبّ شود.

ضبوب. [ضَ] (ع) (اِ) ستور کدود و کمیز اندازد. (منتهی الأرب). || گوسفند تنگ سوراخ پستان. (منتهی الأرب). || نام اسب جمانهٔ حارثی. (منتهی الأرب).

ضبوث. [ضَ] (ع) (اِ) شتر ماده که در فربهی آن شك باشد پس بدست بسوده شود. (منتهی الأرب). پرماسیدن اشتر تا لاغری و فربهی آن دانند. || شیر بیشه. (منتهی الأرب).

ضبور. [ضُ] (ع) ج، ضَبْر. (منتهی الأرب).

ضبور. [ضَ] (ع) (اِ) شیر بیشه. (منتهی الأرب). شیردرنده. (منتخب اللغات) اسد.

ضبوع. [ضُ] (ع. مص) ضَبع. ضبعان. بازیدن اسب بازوها را دررفتن. (منتهی الأرب). دراز کردن ستور بازوها را در رفتار. (منتخب اللغات).

ضبوعة. [ضَ عَ] (اِخ) منزلیست نزدیك یلیل. (منتهی الأرب).

ضبوك. [ضُ] (ع) ضبوك الارض، خطهای زمین که ازوزیدن باد پیدا گردد. (منتهی الأرب). || ضبوك الغیث، آمادگی ابراست باران را. (منتهی الأرب).

ضبة. [ضَ بَ بَ] (ع) (اِ) سوسمار ماده. (منتهی الأرب و مهذب الاسماء). || آهن در. حلقهٔ در. بَش. بِش. آهن جامه. آهن که بر در زنند. ج، ضباب. (مهذب الاسماء).

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (اِخ) ابن ذری معروف به تحلحال. تابعی است.

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (اِخ) ابوجعفر احمد ابن یحیی بن احمد بن عمیرة الضبی القرطبی از علماء اندلس. مولد او بلش موضعی بباختر شهر لورقة او مبادی علوم را پیش از آنکه بدهسالگی رسد فرا گرفت. آنگاه بشمال افریقا شد و در بلاد آن نواحی بگشت ومراکش وسبتة را بدید وعبدالحق الاشبیلی را به بجایه دیدار کرد و سپس باسکندریه آمد و آنجا صحبت اباطاهر بن عوف را دریافت و ظاهراً بیشتر عمر را در شهر مرسیة اندلس گذرانده است. (وفات ۵۹۹ هجری). (معجم المطبوعات ج ۲ ص ۱۹۳).

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (اِخ) احمد بن ابراهیم. رجوع به احمد ... شود.

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (اِخ) هم مسعود بن خطاب. و او بامر حجاج بن یوسف وبدستیاری قتیبة بن مسلم پس ازعزل وکیع بن حسان بجای وی درعداد شرطگان قتیبة درآمد. (عقدالفرید ج ۱ ص ۴۲).

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (اِخ) مفضل بن محمد. رجوع به مفضل ... شود.

ضبی. [ضَ بَ بِ یْ] (ع) بفتح الضاد المعجمة والباء المکسورة المشددة المنقوطة بواحدة هذه النسبة الی بنی ضبة و هم جماعة: ففی مضر ضبة بن ادبن طابخة بن الیاس بن مضر بن نزار بن ربیعة بن معد بن عدنان وفی قریش ضبة بن الحرث بن فهر بن مالك وفی هذیل ضبة بن عمرو بن الحرث بن تمیم بن سعد بن هذیل و جماعة ینسبون الی کل واحد من هولاء ... (سمعانی ورق ۳۶۰).

ضبی. [ضَ بِ یْ] (ع. مص) ضَبو. بر گردانیدن آتش گونهٔ چیزی را و بریان کردن آن. (منتهی الأرب). || پناه بردن بچیزی. (منتهی الأرب). || مضطر شدن. (منتهی الأرب).

ضبیء. [ضَ] (ع) (ص) دوسیدهٔ بزمین. (منتهی الأرب).

ضبیب. [ضَ] (ع. مص) روان شدن آب یا خون وآب دهن. (منتهی الأرب).

ضبیب. [ضَ] (ع) (اِ) طرف تیز تیغ. (منتهی الأرب).

ضبیب. [ضُ بَ] (اِخ) نام اسب حسان بن حنظلة. (منتهی الأرب). || نام اسب حضرمی ابن عامر. (منتهی الأرب).

ضبیب. [ضُ بَ] (اِخ) از آبهای بنی نُمیر است ودر آن نخل وجوز بسیار باشد و بگفتهٔ ابوزیاد از آن بنی اسیدة از طایفهٔ بنی قشیر بود. (معجم البلدان). آبیست. (منتهی الأرب). || جایگاهی است. (منتهی الأرب).

ضبیبة. [ضَ بَ] (ع) (اِ) مسکه وآنچه از مسکه سازند برای خوردنی کودك. (منتهی الأرب). || روغن و دوشاب درهم آمیخته. (مهذب الاسماء).

ضبیح. [ضَ] (اِخ) نام اسب ربب بن شریق. (منتهی الأرب). || نام اسب شویعر محمد بن حمران. (منتهی الأرب). || نام اسب حازوق حنفی خارجی. (منتهی الأرب). || نام اسب اسعد جعفی. (منتهی الأرب). || نام اسب داود بن متمم. (منتهی الأرب).

ضبیح. [ضُ بَ] (ع) (اِ) دواسب اند حصین بن حمام وخوات بن جبیر را. (منتهی الأرب).

ضبیر. [ضَ] (ع) سخت. (منتهی الأرب). || توانا. (منتهی الأرب). || نره. (منتهی الأرب).

ضبیرة. [ضُ بَ رَ] (اِخ) ابن شیبان الازدی، ازقحطان. وازشجعان و اشراف

(۱) صاحب منتخب اللغات مشفوفة را مشقوقة خوانده و این تعبیر بی‌معنی را آورده است.
(۲) صاحب آنندراج این لغت را با تاء منقوط ضبط کرده است.

هرب است و دروقعة الجمل قائد ازد بود و هم درآن معرکه جان سپرد. (۳۶ هجری). (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸).

ضبیرة. [ضَ بَ رَ] (اِخ) نام زنی است. (منتهی الأرب).

ضبیز. [ضَ] (ع) (اِ) گرگ سخت حیله. (منتهی الأرب). || گرگ افروخته چشم. (منتهی الأرب).

ضبیز. [ضَ] (اِخ) ابن مضر ازقبیلهٔ غوث است وایشان بمادرخویش بجیلة دختر صعب بن سعدالعشیرة منسوبند. (عقدالفرید ج ۳ ص ۳۳۸).

ضبیس. [ضَ] (ع) (ص) پلید دشوارخوی. گویند هو ضبیس شرٌ یعنی اوصاحب شرٌ وفساد است. (منتهی الأرب). ||گرانجان. گران تن. (منتهی الأرب). || بد دل. (منتهی الأرب. مهذب الاسماء). || کول. (منتهی الأرب). کم عقل. (منتهی الأرب). ||سست بدن. (منتهی الأرب). ||حریص. (منتهی الأرب. مهذّب الأسماء). || اسپ سرکش بدخوی. (منتهی الأرب).

ضبیطر. [ضَ بَ طَ] (ع) (ص) ضِبطر. توانا. (منتهی الأرب). ||فربه پر گوشت و گرداندام. (منتهی الأرب) || شیرقوی، سخت. (منتهی الأرب).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) محلتی است ببصره. (منتهی الأرب).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) ابن اسد ابن ربیعة. بطنی است از عرب. (منتهی الأرب).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) ابن الحارث. وی در یوم تناءة عامربن طفیل را بنیزه بزد وبرخی عکس این گویند و در این واقعه بنی عامر بگریختند. (عقدالفرید ج ۶ ص ۲۶ و ۲۷).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) ابن ربیعة بن نزار. ضبعی منسوب است بوی. (منتهی الأرب).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) ابن عجل ابن لجیم بن صعب از بکربن وائل از عدنان، جدی جاهلی است وگروهی ازصحابه ازفرزندان وی اند. (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸).

ضبیعة. [ضُ بَ عَ] (اِخ) ابن قیس بن عکابةبن صعب از بکربن وائل از عدنان، جدی جاهلی. مالک و جحدر وعباد وسعد از فرزندان وی هستند. (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸).

ضبینة. [ضَ نَ] (اِخ) پدربطنی است از عرب (منتهی الأرب).

ضتع. [ضَ تَ] (ع)(اِ) جانور کبست. (منتهی الأرب).||صرفی است.(منتهی الارب).

ضج. [ضَ جَ] (ع.مص) بانگ و فریاد کردن. بانگ کردن. (زوزنی). آواز کردن. نالیدن و فریاد کردن از بیم یا عام است. (آنندراج). ضجیج.(منتهی الأرب).

ضجاج. [ضِ] (ع. مص) مضاجة. (منتهی الأرب). همدیگر شور وغوغا کردن (منتهی الأرب). بانگ وفریاد کردن(منتهی الأرب).نزاع وخصومت کردن.(منتهی الأرب) بایکدیگرشور وشغب کردن. (تاج المصادر) بریکدیگر بانگ کردن. (منتخب اللغات). بانگ کردن. (تاج المصادر). ||بدی کردن (برهان قاطع).

ضجاج. [ضَ] (ع) (اِ) هربار درختی که بدان طیور وسباع را سَم دهند.(منتهی الأرب). کلّ شجرة تسمّ بهاالسباع مثل الخروع والقسیب والالب. هردرختی که دد ودام آنرا بیوبند. (برهان) (۱). نام هردرختی که دد و دام آنرا بیوبند مانند خروع وقسیب والب (اختیارات بدیعی)(۱) هر گیاه سمی که صیادان بگوشت وامثال آن زنند ودر رهگذار وحوش نهند مسموم کردن آنانرا و ازآن جمله است ، اِلب. ضجاج... وبالکسر فیما لایسع، اسم لکل مایسم به السباع کالخروع کذا قال. (تذکرهٔ ضریر انطاکی). || صمغی که خورده شود. (منتهی الأرب). صمغ درختی است شبیه بدرخت بان وآن خاردار و کوچک است و در کوه قهوان واقع در زمین عمان روید و بدان صمغ جامه وسر و تن شویند وهمان اثر صابون دارد وحب او بمورد دانه ماند وزبانرا بگزد. (ابن البیطار)... صمغ درختی است مانند درخت بان و نبات وی در کوه قهوان اززمین عمان باشد وآن صمغی سفید بود که چون جامه بدان شویند پاک گرداند پاکتر ازصابون ومردم سررا بدان بشویند ودانهٔ بار اومانند تخم مورد سیاه بود وزبان را بگزد ... (اختیارات بدیعی). نوعی از صمغ است وآن سفید میباشد وبجای صابون کار فرمایند و جامه وچیز های دیگر بدان شویند. (برهان). بفتح اول (۲) صمغ درختی است یمنی خاردار ورنگ او مایل بسرخی وبراق در دوم گرم و خشک و در شستن جامه وکتان بهتر از صابون وضماد او جهت بردن گوشت زیادهٔ جراحات والتیام آن باعسل جهت اورام بارده وسستی اعضا نافع است. (تحفهٔ حکیم مؤمن). ضجاج، صمغ شجرة شائکة یمانیة تجلب الی الحجاز قطع براقة الی الحمرة حارة یابسة فی الثانیة اذا وضعت فی القروح اذهبت اللحم الزائد و ادملت و ان عجنت بالعسل منعت الترهل والاورام الباردة و هی تنقی الثیاب والکتان اعظم من الصابون... (تذکرهٔ ضریر انطاکی).

ضجاج. [ضِ] (اِخ) نام آبیست سخت شور. (معجم البلدان).

ضجاج. [ضَ] (ع. مص) بستم برکاری داشتن. (منتهی الأرب).

ضَجاج. [ضَ] (ع) ( ) دندان فیل. (منتهی الأرب) پیلسته. عاج (منتخب اللغات). (فهرست مخزن الأدویه). || مهره ایست. (منتهی الأرب. منتخب اللغات).

ضجاع. [ضِ] (اِخ) شهریست بیمن نزدیک زبید. (معجم البلدان).

ضجاعم. [ضَ عِ] (ع) ج، ضَجعم و ضُجعم. (منتهی الأرب).

ضجاعمة. [ضَ عِ مَ] (ع) ج، ضَجعم و ضُجعم. (منتهی الأرب).

ضجحرة. [ضَ حَ رَ] (ع.مص) پرکردن مشک. (منتهی الأرب).

ضجر. [ضَ] (ع) (اِ) جای تنگ. (منتهی الأرب).

ضجر. [ضَ جَ] (ع) (اِ) تفتگی و بیقراری ازاندوه وجزآن. (منتهی الأرب). قلق واضطراب از اندوه. (بحر الجواهر). بی آرامی ازغم. (منتخب اللغات). تنگدلی. سر گشتگی. دهشت (دهار) ستوهی :

کز ضجر خودرا بدرّانند شکم
قصهٔ آن بیمرادیها و غم.
مولوی.

ضجر. [ضَ جَ](ع.مص) نالیدن. (منتهی الأرب).||طپیدن(منتهی الأرب).طپیدن دل. (منتخب اللغات). بیقراری کردن. (منتهی الأرب)تفته گردیدن ازاندوه.(منتهی الأرب). ملول شدن. (منتهی الأرب). تنگدل شدن. (زوزنی. دهار. تاج المصادر). || بانگ کردن شتر ماده دروقت دوشیدن. (منتخب اللغات). بانگ کردن ناقه وقت دوشیدن یابار کردن. (منتهی الأرب).

ضجر. [ضَ جِ] (ع) (ص) بیقرار. (منتهی الأرب). ملول. (منتهی الأرب).

(۱) برهان قاطع و اختیارات بدیعی این لغت را دراین معنی بفتح اول ضبط کرده اند. وصاحب برهان کلمهٔ یسّم را در عبارت «اسم لکل مایسّم به السباع» یشم خوانده است ومتوجه کلمه (به) نیز نشده است.

(۲) تحفهٔ حکیم مؤمن وتذکرهٔ ضریر انطاکی در معنی اخیر این لغت را بفتح اول ضبط کرده اند.

تفته. (منتهی الأرب). خشمگین. ضجور. (مهذب الاسماء). طپان. (منتهی الأرب).
جَمَلٌ ضجر، شتر طپان با بانگ. (منتهی الارب). دلتنگ. (منتخب اللغات. زمخشری) : امیر ضجر شد اسب خواست وازپیل براسب سلاح پوشیده برنشست. (ابوالفضل بیهقی ص ۵۸۰). سخت ضجر شد ازاین سخن چنانکه اندك کراهیت در وی بدیدم. (ابوالفضل بیهقی ص ۶۸۷). روا نیست مارا باایشان سخنُ جز بشمشیر گفتن وناصواب بود لشکر فرستادن ودر این ابواب بونصر گواه من است که باوی گفته بودم اما چون خداوند ضجر شد وهر کسی سخنی نااندیشیده میگفت جز خاموشی روی نبود. (ابوالفضل بیهقی ص ۴۹۸). سلطان سخت ضجر میبود ازبس اخبار گوناگون میرسید. (ابوالفضل بیهقی ص ۵۷۵). وتن او گران گردد و ضجرودلتنگ شود. (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) سلطان ازقصور ارتفاعات وانکسار معاملات ضجر شد. (ترجمهٔ یمینی ص ۳۰۹). || مکانٌ ضجر، جای تنگ. (منتهی الأرب).

ضجرت. [ضَ رَ] (مص) تنگدلی. (مجمل اللغة). دلتنگی. ستوهی، غم وضجرت سخت بزرگ بر من دست داد و هیچ آنرا سبب ندانستم. (ابوالفضل بیهقی ص ۱۶۸). یك چیز بردل ما ضجرت کرده است ومی اندیشیم. (ابوالفضل بیهقی). خبربامیر رسید بسیار ضجرت نمودوعتابهای درشت کرد با بکتغدی. (ابوالفضل بیهقی ص ۴۷۱). جواب شافی نیافت وجز نفرت وضجرت حاصلی ندید. (ترجمهٔ یمینی ص ۳۱۶). البسع راومدی سخت حادث شد و طاقت مقاسات آن الم نداشت واز سرضجرت و ملالت انگشت فرو کرد و حدقهٔ خویش بیرون کشیدوجان درسر کارنهاد (ترجمهٔ یمینی ص ۳۱۹). شار از سرضجرت و تحکم و تأنف از بی مبالاتی غلام تیره شد. (ترجمهٔ یمینی ص ۳۴۵) کاملتر مردمان آنست که ... ضجرت محنت بروی مستولی نگردد. (کلیله). درجمله نزدیك آمد کهاین هراس فکرت و ضجرت بر من مستولی گرداند. (کلیله). بدین سبب تنگدل شد و بسیار ضجرت وقلق کرد. جوینی.

گرمیش را ضجرتی و حالتی
زان تبش دلرا گشادی فسحتی.
مولوی.

وابوالفضل بیهقی در عبارت ذیل این کلمه را عطف بیان وتفسیر لجوج آورده است: امیرماضی چنانکه لجوجی وضجرت وی بود یك روز گفت... ابوالفضل بیهقی صفحهٔ (۱۷۹).

ضجرة. [ضَ رَ] (ع) (اِ) اندوه وملال، یقال فیه ضجرةٌ، ای ملال. (منتهی الأرب). || (اِ) نام مرغی است. (منتهی الأرب).

ضجرکش کردن. [ضَ ك ُ كَ دَ] کشتن باگونه گونه عذابها.

ضجری. (۱) (اِخ) مردی سخت فاضل و ادیب و نیکو سخن و ترسل ولیکن سخت بی ادب، وی معاصر ابوالعباس مأمون بن مأمون خوارزمشاه و ابوریحان بیرونی بوده است وابوالفضل بیهقی درتاریخ خود بنقل از کتاب «المسامرة فی اخبار خوارزم» تألیف بیرونی حکایتی در بارهٔ وی آردکه ذیلاً نقل میشود:

«... واین خوارزمشاه را حلم بجایگاهی بود که روزی شراب میخورد برسماع رود، و ملاحظهٔ ادب بسیار میکردی که مردی سخت فاضل وادیب بود ومن (ابوریحان) پیش او بودم ودیگری که ویرا صخری(۱) گفتندی مردی سخت فاضل و ادیب بود و نیکوسخن و نیکو ترسّل ولیکن سخت بی ادب بود که بیك راه ادب نفس نداشت و گفته اندکه ادب النفس خیرمن ادب الدرس، صخری(۱) پیالهٔ شراب در دست داشت و بخواست خورد، اسبان نوبت که بر در سرای بداشته بودند بانگی کردند وازیکی بادی رها شد بنیرو، خوارزمشاه گفت، فی شارب الشارب، صخری(۱) از رعنایی و بی ادبی پیاله بینداخت و من بترسیدم و اندیشیدم کهفرمایدتا گردنش بزنند ونفرمود و بخندید و اهمال کرد و بر راه حلم و کرم رفت...» (ابوالفضل بیهقی ص۶۸۳)

ضجع. [ضَ] (ع) (اِ) میل ورغبت. یقال ضجع فلان الیّ. (منتهی الأرب).

ضجع. [ضَ] (ع) (اِ) نباتیست که بدان جامه شویند. ج، اضجاع. (مهذب الاسماء). غاسولیست کهبدان جامها شویند. (منتهی الأرب). || گیاهی است مانابخبار و بادرنگ ریزه مگر که این از خیار بزرگتر است و شاخهایش چهار پهلو و آبش اگر بر شیر خفته افشرند خوش میگرداند و باه را قوة دهد. (از منتهی الأرب). هو مثل الضغا بیس الا انه اغلظ بکثیر و هو مربع القضبان و فیه حموضة و مرارة یؤخذ فیشدخ و یعصرماؤه فی اللبن الذی قد راب فیطیبه و یحدث فیه لذغ اللسان قلیلا و مرارة و هو جید للباه... (ابن البیطار).

ضجع. [ضَ] (ع. مص) بر پهلو خفتن (منتهی الأرب). پهلو برزمین نهادن. (منتهی الارب. دهار). || مایل بغروب شدن ثریا. (منتهی الأرب).

ضجع. [ضَ جَ] (اِخ) جایگاهی است. (منتهی الأرب).

ضجعاء. [ضَ] (ع) (اِ) گوسپندان بسیار. (منتهی الأرب). گلهٔ گوسپند. (مهذب الاسماء).

ضجعة. [ضَ عَ] (ع) (مص) یکبار بر پهلو خفتن. (منتهی الأرب). خواب. (منتخب اللغات). || یکی ضَجع. (منتهی الارب).

ضجعة. [ضِ عَ] (ع) ( ) سستی. (منتهی الأرب). کسل. (منتخب اللغات). || نوعی ازخوابیدن بپهلو. (منتخب اللغات) هیئت اضطجاع. (منتخب اللغات). هیئت برپهلوخفتن. یقال: هوحسنُ الضجعة. وفی الحدیث کانت ضجعته صلی الله علیه و سلم اَدماً حشوها لیف. یعنی فرشی که بر آن می خفت. (منتهی الأرب) ودرتاج العروس گوید: واماالحدیث کانت ضجعة رسول الله ادماً حشوها لیف فتقدیره کانت ذات ضجعته اوذات اضطجاعه فراش ادم حشوهالیف.

ضجعة. [ضُ عَ] (ع) (ص) سستی عقل و رأی (بفتح اول نیزآمده است). (منتهی الأرب) || بیماری. (منتهی الأرب) || شخصی کهمردم اوراسیار برپهلو اندازند (منتهی الأرب). و نحریر فاضل ابوالکمال سیداحمد عاصم درترجمهٔ قاموس فیروزآبادی گوید: غرفه و زننده... وشول کمسه یه دینور که ناس آنی دائما یانی اوزره یاتورر اوله، مراد سخره و مراح جهتیله خلقك دائماً یاتوروب یوارلدیغی کمسه اوله جقدر. یقال رجلٌ ضجعة اذا کان یضجعه الناس کثیرا. || رجلٌ ضُجعة، مرد بسیارخسبنده و کاهل یالازم گیرندهٔ خانه را که برنمی آید ونمیخیزدجهت بزرگی یاعاجزی و مقیم بجائی. رجلٌ ضجعی و ضجعیة (بکسرهما وضمهما) مثله فی الکل (منتهی الأرب). ملازم خانه که از خانه هرگز بیرون نیاید. (منتخب اللغات).

ضجعة. [ضُ جَ عَ] (ع) (ص) رجلٌ ضُجعة، مرد بسیارخسبنده وکاهل. (منتهی الارب). مرد که بسیار خسبد. (مهذب الاسماء). بسیار خواب. پرخواب.

---

(۱) این کلمه در نسخ مختلف تاریخ بیهقی در سه مورد ذکر شده و هرسه جا بصور: ضجری. صخری. ضجر. بصحری و غیره آمده و هیچیك معلوم نیست.

ضجعة . [ضَ جَ عَ] (ع) (اِ) بر پهلوخفتگی. اسم است . (منتهی الأرب).

ضجعم . [ضُ عَ] و [ضَ عَ] [اِ خ) پدر بطنی از قضاعه و فرزندان او را ضجاعمة گویند . ج ، ضجاعم یا ضجاعمة و ایشان پادشاهان شام بودند (والهاء للنسبة) (منتهی الأرب) . (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸) .

ضجعی . [ضَ ج ع ی] و [ضُ ج ع ی] (ع) ضُجعة . مرد بسیار خسپنده . . . (منتهی الأرب) و رجوع به ضجعة شود .

ضجم . [ضَ جَ] (ع) (ا) کژی . کجی در دهان واب و زنخ و گردن . (منتهی الأرب) . کجی در دهان و گردن و ذقن وجز آن . (منتخب اللغات) میل کردن بینی بیکی از دوجانب روی .(منتهی الأرب) || کژی یکی از دو دوش .(منتهی الأرب) || کژی چاه . (منتهی الأرب) . || کژی جراحت . (منتهی الأرب) .

ضجماء . [ضَ] (ع) (ص) شَفَةٌ ضجماء ، لبی کژ . (مهذب الأسماء) .

ضجمة . [ضُ مَ](ع)(اِ) جانور گیست بدبوی . (منتهی الأرب) .

ضجن . [ضَ جَ] (اِ خ) کوهی است (ودرشعراعشی ذکر آن آمده) . (معجم البلدان) .

ضجن . [ضَ جَ] (اِ خ) موضعی است در بلاد هذیل . اصمعی گوید دربلاد هذیل رودباریست که ضَجن نامیده میشود وبخش پائین آن از آن کنانه وبفاصلهٔ یك شب راه تا مکه است . (معجم البلدان) .

ضجنان . [ضَ جَ] (اِ خ) کوهی است بناحیهٔ تهامه و گویند کوهکی است بفاصلهٔ بریدی از مکه . واقدی گوید میان ضَجنان و مکه بیست و پنج میل و آن از آن اسلم وهذیل وغاضرة است . و الضجنان حدیث فی حدیث الاسراء حیث قال له قریش ما آیة صدقك قال لما اقبلت راجعاً حتی اذا کنت بضجنان مررت بعیر فلان فوجدت القوم ولهم اناء فیه ماء فشربت مافیه وذکرالقصة . (معجم البلدان) .

ضجوج . [ضَ] (ع) (ص) ناقهٔ فریادناك بوقت دوشیدن وبار کردن . (منتهی الأرب) . شتر ماده که بوقت دوشیدن وبار کردن فریاد کند . (منتخب اللغات) . بانگ کننده . (مهذب الأسماء) .

ضجور . [ضَ](ع) (ص) ناقة ضَجور ، ناقهٔ که در وقت دوشیدن یا بار کردن بانگ وبیقراری نماید. (منتهی الأرب). شترمادهٔ بانگ کننده وقت دوشیدن. (منتخب اللغات). آن اشتر که جزع کند نزدیك دوشیدن . (مهذب الأسماء) . || دلتنگ . (منتخب اللغات) . تنگدل و مضطرب و غمگین . (غیاث) خشمگین. ضجر . (مهذب الاسماء)؛ نظر نکنی در بستان که بید مشك است و چوب خشك ، همچنین در زمرهٔ توانگران شاکرند و کفور ودر حلقهٔ درویشان صابرند وضجور . (گلستان) .

ضجوع . [ضَ] (اِ خ) رحبه ایست مربنی ابی بکربن کلاب را و گویند موضعی است بنی اسد را و نیز گفته‌اند رودباریست . (معجم البلدان) .

ضجوع . [ضَ](اِ خ) پشتهٔ معروفی است. سکونی گوید ، آبی است و میان آن و سلمان سه میل فاصله است . (معجم البلدان).

ضجوع . [ضَ](اِ خ) بطنی ازبنی کلاب. (منتهی الأرب) .

ضجوع . [ضَ] (ع) (ص) مشکی که از گرانی آن بردارنده میل کندوراست نتواند رفت . (منتخب اللغات) . مشك گران که باعث گرانی مستقی را کژ گرداند . (منتهی الأرب) . || دلو گشاده . (منتهی الأرب) . دلو فراخ . (منتخب اللغات) . || زن مخالف شوهر . (منتخب اللغات) . (منتهی الأرب). || مرد سست عقل ورأی . (منتهی الأرب) . ضعیف رای . (منتخب اللغات) . || ابر آهسته رو از بسیاری آب . (منتخب اللغات) . ابر آهسته رو جهت گرانی و کثرت آب . (منتهی الأرب) . || ناقه که بگوشه وناحیه چرا کند. (منتهی الأرب) شترماده که بکنار میچرد .(منتخب اللغات) . اشتر که بر کنارهٔ آب و گیاه چرا کند . (مهذب الاسماء) . || چاه فراخ جوانب . (منتهی الأرب) .

ضجوع . [ضُ] (اِ خ) نام قبیلتی از بنی عامر . (منتهی الأرب) .

ضجوع . [ضُ] (ع . مص) ضَجع. بر پهلوخفتن . پهلو برزمین نهادن . (منتهی الأرب) .

ضجة . [ضَ ج جَ] (ع) (اِ) بانك وفریاد مردم . (منتهی الأرب) . بانگ . فریاد . ناله . غوغا . شیون . خروش . فغان . ضَج . ضجیج .

ضجیج . [ضَ] (ع . مص) نالیدن و فریاد کردن از بیم یا عام است . (منتهی الأرب) . فاذا فزعوا من شیء وَغُلبوا قیل ضجوا ضجیجاً . (منتهی الأرب) . بانگ کردن . (تاج المصادر) . ضج . ضجّة . بانگ . بانگ شتر . (دهار) . || مشقت (منتهی الأرب) . || بیم . (منتهی الأرب) .

ضجیع . [ضَ] (ع) (نَ) همخوابه . (منتهی الأرب) . هم بستر (مهذب الأسماء. دهار) . برخوابه . کمیع : هزارو سیصدمرد برآن صحراء ضجیع تراب و اکیل نسر و غراب گردانیدند . (ترجمهٔ یمینی ص ۲۶۶) .

یادآور زان ضجیع و زان فراش
تا بدین حد بیوفا و مُر میاش .

مولوی .

ضجیعة . [ضَ عَ] (ع) تأنیث ضجیع .

ضح . [ضِحح](ع) (اِ) آفتاب .(منتهی الأرب . منتخب اللغات. دهار).روشنی آفتاب وقتیکه منتشر شود . (منتهی الأرب) . روشنی آفتاب . (مهذب الأسماء) . رنگ آفتاب (منتهی الأرب) . مقابل ظِل ، فَی ، سایه. || صحراء . (منتهی الأرب) . صحرا که گیاه نداشته باشدو آفتاب بر آن تابد.(منتخب اللغات) ||فضای فراخ. (منتهی الأرب).|| آنچه بر آن آفتاب تابد . و منه جاء فلان بالضِح والریح (ولا تقل بالضیح وانه لبس بشیء) ای بما طلعت الشمس وماجرت علیه الریح ای المال الکثیر . وفی الحدیث لایقعدن احدکم بین الضح و الظل فانه مقعد الشیطان . (منتهی الأرب) .

ضحا . [ضُ](اِ خ) نام جایگاهی است . زمخشری گوید ، ضُحَی بصیغهٔ تصغیر است و معلوم نیست که ضحا وضحّی دوموضع اند یا یکی ازدو کلمه غلط است . (معجم البلدان).

ضحاء . [ضُ] و [ضَ] (ع)(اِ) چاشت فراخ(بحر الجواهر) . چاشت فراخ یاوقتیکه قریب نصف شدن رسد روز . و یقال اقمت بالمکان حتی اضحیت. (منتهی الأرب). چاشت بلند . (منتخب اللغات) . چاشتگاه فراخ . (مهذب الأسماء) . || طعام چاشت (منتهی الارب . منتخب اللغات). طعام که در چاشتگاه فراخ خورند . ||خلیل گوید آفتاب رانیز گاهی ضحاء گویند . (منتهی الأرب) .

ضحاء . [ضُ](ع . مص) بآفتاب درآمدن.

ضحاك . [ضَ حح](ع) (ن ف) بسیار خند (وهوذَمّ) . (منتهی الأرب) . خنده کننده . (مهذب الاسماء) :

زشت آن زشت است وخوب آن خوب وبس
دایم این ضحاك وآن اندر عبس .

(مولوی).

|| راه روشن وآشکار.(منتهی الأرب،منتخب اللغات) . || میانهٔ راه (بتخفیف ح نیز آمده است) . (منتهی الأرب) .

ضحاك . [ضَ حح][اِ خ] ابن امیة بن ثعلبة. صحابی است . (منتهی الأرب) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن بهلول الفقیمی محدث است . (الموشح ص ۱۰۶) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن حمزة . محدث است .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن خلیفة بن ثعلبة بن عدی بن کعب بن عبدالاشهل الانصاری از بنی قریظه و معاصر پیغمبر اکرم بوده است . (امتاع الاسماع ص ۲۴۶ چاپ مصر) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن زمل بن عبدالرحمن محدث است . و او از سکاسك بن اشرس بن کنده است و سکاسك بطنی است از کنده . (عقدالفرید ج ۳ ص ۳۴۲ و سیرة عمر ابن عبدالعزیز ص ۱۴۸) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن سفیان ابن عوف ابن کعب الکلابی مکنی به ابو سعید . صحابیٌ شجاع . او نخست مأمور اخذ زکوة و عامل بر صدقات بنی کلاب از جانب پیغمبر اکرم بود سپس بسیافی برگزیده شد و بالای سر پیغمبر اکرم می ایستاد با شمشیری حمایل کرده و ویرا باصد سوار برابر می نهادند و گویند بسال ۱۱ هجری در قتال با اهل ردّة از بنی سلیم شهادت یافته است . قال النبی صلی الله علیه وسلم للضحاك بن سفیان ، ما طعامك ؟ . قال : اللحم و اللبن قال ثم الی ماذا یصیر ؟ . قال یصیر الی ماقد علمت . قال: فان الله عزّ وجل ضرب مایخرج من ابن آدم مثلا للدنیا . (عقدالفرید ج ۳ ص ۱۲۲ و الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸) . صاحب عیون الاخبار گوید : حدثنی محمد بن داود قال حدثنا ابوالربیع عن حماد عن علی بن زید عن الحسن ان النبی ص قال للضحاك بن سفیان: «ماذا طعامك» قال : اللحم واللبن ، قال : «ثم یصیر الی ماذا» قال : ثم یصیر الی ماقد علمتَ ، قال : فان الله ضرب مایخرج من ابن آدم مثلا للدنیا (عیون الاخبار ج ۲ ص ۳۲۷) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن سلیمان بن سالم بن دهایة ابوالازهر المرئی الاوسی ، منسوب به امرءُ القیس بن مالك . وی ببغداد شد و بدانجا اقامت گزید و بنحو و لغت آشنائی داشت و شعر نیکو میسرود و بسال ۵۴۷ درگذشت . او راست :

مانعم الله علی عبده
بنعمة اوفی من العافیة
و کل من عوفی فی جسمه
فانه فی عیشة راضیة
والمال حلو حسن جید
علی الفتی لکنه عاریة
واسعد العالم بالمال من
اعطاه للاخرة الباقیة
ما احسن الدنیا ولکنها
مع حسنها غدارة فانیة.

(معجم الادباء ج ۴ ص ۲۷۲) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن شراحیل همدانی مشرقی . تابعی است .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن عبدالرحمن بن عزرب الازدی الاشعری الطبری الدمشقی . از ثقات تابعین و از جانب عمر بن عبدالعزیز ولایت دمشق داشت و چون عمر درگذشت وی همچنان در حکومت خویش ببود و وفات او بسال ۱۰۵ بوده است . (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۳۸) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن عبدالله الهلالی . از معاصرین عبدالله بن عباس و از همراهان وی هنگام عزیمت از بصره بمکه . (عقدالفرید ج ۵ ص ۱۱۵ و ۱۱۶) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن عثمان المدنی. از رواة است و از نافع روایت کند . صاحب المصاحف آرد ، حدثنا عبدالله حدثنا کثیر بن عبید حدثنا ابن ابی فدیك عن الضحاك ابن عثمان عن نافع عن ابن عمر، ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی ان یسافر بالقرآن الی ارض العدو مخافة ان یناله العدو . (المصاحف ص ۱۸۰. روضات ص ۵۲) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن عثمان بن الضحاك بن عثمان بن عبدالله الاسدی الحزامی المدنی القرشی ، علامهٔ قریش در مدینه باخبار عرب و ایام و اشعار ایشان و از بزرگترین اصحاب مالك . چون رشید عباسی عبدالله بن مصعب را ولایت یمن داد، وی ضحاك را خلیفهٔ خویش کرد و ضحاك سالی بدانجا ببود و در بازگشت از یمن بمکه درگذشت (۱۸۰ هجری) . صاحب الموشح آرد : حدثنی ابوسلمة موهوب بن رشید . الکلابی انه سمع الضحاك بن عثمان الحزامی یقول من اغزل ابیات قالتها العرب ابیات حسان بن یسار التغلبی حین یقول ،

اجدّك ان دارُ الرباب تباعدت
او انبتّ حبلٌ انّ قلبك طائر
امتْ ذکرها و اجعل قدیمَ وصالها
وعشرتها کبعض من لاتعاشر
وهبها کشئی قدمضی او کنازح
به الدار او من غیبته المقابر
فقد ضلّ الا ان تقضّی حاجة
ببرق حفیر دمعك المتبادر .

(الموشح ص ۱۵۴ والاعلام زرکلی ص ۴۳۸) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن عجلان کاتب . وی در آغاز خلافت بنی العباس میزیست و یکی از خوشنویسان معروف است (الفهرست ابن ندیم ص ۱۰) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن علوان (۱) . رجوع به ضحاك بیوراسف و ضحاك علونی و آك و بیوراسف شود .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن فیروز دیلمی . وی چندی از قبل عبدالله بن زبیر در بعض بلاد یمن حاکم بود و بسال ۱۱۵ بجهان جاودانی شتافت . (حبیب السیر ج ۱ ص ۲۶۲) .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن فیروز دیلمی . محدث است و فیروز صحابی بود . رجوع به فقرهٔ قبل شود .

ضحاك . [ضَ حّ] (اِخ) ابن قیس بن خالد الفهری . مکنی به ابوانیس یا ابوامیة . از جاهیر بنی محارب بن فهر بن مالك است(۲) وصاحب مرج راهط(۳) هیثم بن عدی گوید چون زیاد درگذشت معاویه ضحاك را عامل کوفه کرد(۵۳ هجری) و وی هنگامیکه بشهر درآمد . گور زیاد بپرسید و بدانجا شد و برمزار وی این ابیات که حارثة بن بدر در رثاء او سروده بود بخواند(۴):

ابا المغیرة والدنیا مُفجعة
و انّ مَن غرّت الدّنیا لمغرور
قد کان عندك للمعروف معرفة
و کان عندك للتنکیر تنکیر
لو خلد الخیر والاسلام ذاقدم
اذاً لخلدك الاسلام والخیر.

صاحب عقدالفرید آرد:(۵) قال معاویة یوماً و عنده الضحاك بن قیس وسعید بن العاص وعمرو بن العاص : مااعجب الاشیاء قال الضحاك بن قیس : اکداء العاقل و اجداء الجاهل . وقال سعید بن العاص ، اعجب الاشیاء مالم یُرمثله . وقال عمرو بن العاص : اعجب الاشیاء غلبة من لاحق له ذالحق علی حقه . و قال معاویة ، اعجبُ من هذا ان یُعطی من لاحق له مالیس له بحق من غیر غلبة . و باز صاحب عقدالفرید گوید ، (۶) قال الهیثم بن عدی ، لما حضرت معاویة الوفاة و یزید غائب دعا بمسلم ابن عقبة المری و الضحاك بن قیس الفهری وقال لهما ، ابلغا عنی یزید وقولا له: انظر اهل الحجاز فهم عصابتك و عترتك فمن اتاك منهم فاکرمه ومن قعد عنك فتعاهده؛ وانظر اهل العراق ، فان سألوك عزلَ عاملٍ فی کل یوم فاعزله منهم ، فان عزل عامل واحد اهون علیك من سل مائة الف سیف، ثم لاتدری

(۱) بگفتهٔ ابن البلخی در فارسنامه (ص ۱۱ چاپ اروپا) مراد از این ضحاك همان بیوراسف است .
(۲) عقدالفرید ج ۳ ص ۲۶۶ . (۳) عقدالفرید ج ۳ ص ۲۶۷ . (۴) عقدالفرید ج ۳ ص ۱۹۵ .
(۵) عقدالفرید ج ۴ ص ۱۰۲ و ۱۰۳ . (۶) عقدالفرید ج ۴ ص ۱۷۲ و ۱۷۳ و ج ۵ ص ۱۳۵ .

علام انت علیه منهم ؛ ثم انظر اهل الشام ... الخ. ومات معاویة؛ فقام الضحاك بن قیس خطیباً فقال : ان امیرالمومنین کان انف العرب وهذه اکفانه ونحن مدرجوه فیها ومخلون بینه وبین ربه . فمن اراد حضوره بعدالظهر فلیحضره وصلی علیه الضحاك . وجای دیگر گوید(۱) : ابن داب گوید : لماهلك معاویة خرج الضحاك بن قیس الفهری وعلی عاتقه ثیاب حتی وقف الی جانب المنبر ، ثم قال : ایهاالناس ، ان معاویة کان انف العرب وملکها ، فاطفأالله به الفتنة واحیابه السنة ، وهذا اکفانه ونحن مدرجوه فیها و مخلون بینه و بین ربه فمن اراد حضوره صلاة الظهر فلیحضره . وصلی علیه الضحاك بن قیس الفهری. صاحب مجمل التواریخ والقصص آرد(۲): «چون سال شصت (هجری) درآمد معاویه بمرد و یزید پسرش بصید بود وهمواره بصید بودی ونیندیشیدی ازبیماری پدر . چون باز آمد معاویه را دفن کرده بودند وضحاك بن قیس الفهری بروی نماز کرد . » پس از یزید پسرش معاویهٔ دوم بخلافت رسید ولی پس از ششماه از خلافت کناره گرفت واندکی بعد از جهان درگذشت مردم مکه با عبدالله بن زبیر بخلافت بیعت کردند ومروان بن الحکم عامل مدینه نیز مایل بقبول این بیعت شد ولی عبدالله از شدت کینه وبی‌تدبیری نپذیرفت و مروان از ترس بشام گریخت و عبیدالله زیاد نیز بصره را رها کرد وراه شام پیش گرفت و بدین نحو بسهولت عراق و حجاز و یمن و شام عبدالله بن زبیر را بخلافت بپذیرفتند . ابن زبیر ضحاك فهری را در شام جانشین خویش ساخت . (۳) ومروان درشام بنی‌امیه را جمع آورد وایشان باوی بخلافت دست بیعت دادند ، لیکن گروهی ازسپاهیان باضحاك بن قیس همداستان شده وازقبول خلافت مروان سرباز زدند . امویان و طرفداران ابن زبیر درمحل مرج راهط بغوطهٔ دمشق بسال ٦٤ هجری جنگی بزرگ کردند و فتح نصیب مروان وبنی امیه شد وضحاك در گیر و دار معرکه بقتل رسید . ضحاك قصرخورنق را اصلاح وترمیم کرده‌است. صاحب عقدالفرید در وقعهٔ مرج راهط گوید :(٤) ابوالحسن قال : لمامات معاویة بن یزید ، اختلف الناس بالشام ، فکان اول من خالف من امراء الاجناد النعمان بن بشیرالانصاری وکان علی حمص فدعالابن الزبیر فبلغ خبره زفربن الحرث الکلابی وهو بقنسرین ، فدعا الی ابن‌الزبیر ایضاً بدمشق سراً ولم یظهر ذلك لمن بهامن بنی امیة و کلب ، وبلغ ذلك حسان بن مالك بن بجدل الکلبی وهو بفلسطین ، فقال لروح بن زنباع ، انی اری امراءالاجناد یبایعون لابن الزبیروابناء قیس بالاردن کثیر وهم قومی ، فاناخارج الیهاواقم انت بفلسطین ، فان جل اهلهاقومك من لخم وجذام فان خالفك احد فقاتله بهم . فاقام روح بفلسطین وخرج حسان الی الاردن، فقام ناتل بن قیس الجذامی ، فدعا الی ابن الزبیرواخرج روح بن زنباع من فلسطین ولحق بحسان بالاردن فقال حسان: یا اهل الاردن قدعلمتم ان ابن الزبیر فی شقاق ونفاق وعصیان لخلفاءالله ومفارقة لجماعة المسلمین ، فانظروا رجلامن بنی حرب فبایعوه. فقالوا : اخترلنامن شئت من بنی حرب وجنبنا هذین الرجلین الغلامین : عبدالله و خالداً ابنی یزیدبن معاویه ؛ فانانکره ان یدعوالناس الی شیخ ، ونحن ندعو الی صبی . وکان هوی حسان فی خالدبن یزید و کان ابن اخته ؛ فلمارموه بهذا الکلام امسك وکتب الی الضحاك بن قیس کتاباًیعظم فیه بنی امیةوبلاء هم عنده ویذم ابن الزبیرویذکرخلافه للجماعة وقال لرسوله : اقرأ الکتاب علی الضحاك بمحضر بنی امیة و جماعةالناس . فلماقرأ کتاب حسان تکلم الناس فصاروافریقین ، فصارت الیمانیة مع بنی امیة والقیسیةزبیریة ، ثم اجتلدوا بالنعال ، ومشی بعضهم الی بعض بالسیوف حتی حجز بینهم خالدابن یزید، ودخل الضحاك دار الامارة ولم یخرج ثلاثة ایام . وقدم عبیدالله بن زیاد فکان مع بنی‌امیة بدمشق فخرج الضحاك ابن قیس الی المرج - مرج راهط - فعسکر فیه وارسل الی امراءالاجناد فاتوه الاماکان من کلب ودعا مروان الی نفسه فبایعته بنوامیة وکلب و غسان والسکاسك و طی فعسکر فی خمسة آلاف واقبل عبادبن یزیدمن حوران فی الفین من موالیه وغیرهم من بنی کلب فلحق بمروان وغلب یزیدبن ابی نمس علی دمشق، فاخرج منها عامل الضحاك و امر مروان برجال وسلاح کثیر . و کتب الضحاك الی امراء الاجناد فقدم علیه زفربن الحرث من قنسرین وامده النعمان بن بشیر بشرحبیل بن ذی الکلاع فی اهل حمص ، فتوافواعند الضحاك بمرج راهط ، فکان الضحاك فی ستین الفا ومروان فی ثلاثةعشر الفا اکثرهم رجالة ، و اکثر اصحاب الضحاك رکبان ؛ فاقتتلوا بالمرج عشرین یوما وصبر الفریقان وکان علی میمنة الضحاك زیادبن الضحاك العقیلی (٥) وعلی میسرته بکربن ابی بشیر الهلالی ، فقال عبیدالله بن زیاد لمروان ؛ انك علی حق ، وابن الزبیرومن دعا الیه علی الباطل ، وهم اکثر منا عدداً و عُدداً ومع الضحاك فرسان قیس ؛ و اعلم انك لاتنال منهم ماترید الا بمکیدةوانماالحرب خدعة ، فادعهم الی الموادعة، فاذا امنوا وکفوا عن القتال فکر علیهم . فارسل مروان بشیراً الی الضحاك یدعوه الی الموادعة و وضع الحرب حتی ننظر. فاصبح الضحاك والقیسیة قدامسکوا عن القتال و هم یطمعون ان یبایع مروان لابن الزبیر وقد اعد مروان اصحابه ، فلم یشعر الضحاك واصحابه الا والخیل قدشدت علیهم ، ففزع الناس الی رایاتهم من غیر استعداد وقدغشیتهم الخیل ، فنادی الناس : ابا انیس ، اعجزٌ بعد کیس! وکنیة الضحاك: ابوانیس فاقتتل الناس ، ولزم الناس رأیاتهم، فترجل مروان وقال : قبح‌الله من ولاهم الیوم ظهره حتی یکون الامرُ لاحدی الطائفتین. فقُتل الضحاك ابن قیس، وصبرت قیس عندرأیاتها یقاتلون، فنظر رجل من بنی عقیل الی ماتلقی قیس عند رایاتهامن القتل ، فقال : اللهم العنها من رایات ! واعترضها بسیفه، فجعل یقطعها، فاذا سقطت الرایة تفرق اهلها ، ثم انهزم الناس فنادی منادی مروان : لاتتبعوا من ولاکم الیوم ظهره فزعموا ان رجالامن قیس لم یضحکوا بعدیوم المرج ، حتی ماتواجزعا علی من اصیب من فرسان قیس یومئذ ،فقتل من قیس یومئذ ممن کان یأخذشرف العطاء، ثمانون رجلا وقتل من بنی سلیم ستمائة ، و قتل لمروان ابن یقال له عبدالعزیز. وشهد مع الضحاك یوم مرج راهط عبدالله بن معاویة بن ابی سفیان .

ضحاك . [ضَ ح حا] (اِخ) ابن قیس الشیبانی زعیم حروری . از شجعان و دهاة عرب و از بنی بکر بن وائل . وی بسال ١٢٦ هجری باسعید بن بهدل و دویست تن سپاهی از حروریهٔ جزیره خروج کرد و سعید در ١٢٧ هجری در گذشت وضحاك بجای وی بنشست وآهنگ ارض موصل و شهر زور کرد و صفریه بروی گرد آمدند و یارانش بچهار هزار تن رسیدند . پس بعراق رفت وبر کوفه مسلط شد و واسطرا محاصره کرد. عامل آنجا از در صلح درآمد و مردم موصل با وی بمکاتبه پرداختند و ضحاك بدانجا درآمد و عدد لشکریانش بصد هزار تن بالغ گشت . آنگاه مروان خلیفهٔ اموی قصد وی کرد ودرنواحی کفرتوثا از اعمال ماردین دو سپاه بیکدیگر رسیدند و ضحاك کشته شد جاحظ دروصف وی گوید ، من علماءالخوارج ، ملك العراق

(۱) عقدالفرید ج ٥ ص ١٣٦ و ج ٣ ص ٢٥٤ (۲) مجمل التواریخ ص ٢٩٦ و٢٩٧ و٢٩٩ و٣٠١ (۳) عقدالفرید ج ٥ ص ١٥٦
(٤) عقدالفرید ج ٥ ص ١٥٨ و ١٥٩ و ١٦٠ و ١٦١ (٥) فی تاریخ طبری ؛ زیاد بن عمروبن معاویةالعقیلی .

و سار فی خمسین الفاً و بایعه عبدالله بن عمر ابن عبدالعزیز و سلیمان بن هشام بن عبدالملک وصلیا خلفه. (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۴۰)
صاحب مجمل التواریخ و القصص درخلافت مروان بن محمد آرد : «... و ضحاك خارجی بیرون آمد و همهٔ عراق و سواد بگرفت و سلیمان پسر هشام عبدالملک بمروان بیرون آمد باهفتاد هزارمرد و مروان ویرا بشکست اندر حرب و سوی ضحاك خارجی گریخت و مروان یزید بن عمر بن هبیره را بحرب وی فرستاد و ضحاك سوی موصل و جزیره گریخت با سپاه بسیار و دیگر باره مروان بحرب رفت بتن خود ، جائی که آنرا کهربوثا (۱) خوانند از حد جزیره و آن شب ضحاك کشته شد و بجای وی سعید الخبیری باستاد (۲) و سر ضحاك بمروان آوردندو کسی ندانست که اورا که کشت...» . (مجمل التواریخ ص ۳۱۳ و ۳۱۴) .

ضحاك . [ضَ حّ حا] (اِخ) ابن قیس ابن معاویة التمیمی ملقب به احنف ومکنی به ابی بحر. رجوع به احنف ابی قیس شود .

ضحاك . [ض ح حا] (اِخ) ابن قیس شاری پیشوای یکی از پانزده فرقهٔ خوارج . (مفاتیح العلوم و بیان الادیان) .

ضحاك . [ضَ حّ حا] (اِخ) ابن مخلد بن ضحاك بن مسلم الشیبانی البصری ، معروف به نبیل. اوشیخ حفاظ حدیث بعصر خویش بود . او را جزئی است درحدیث . وی بمکه متولد شد (۱۲۲ هجری) وسپس ببصره رفت وبدانجا سکونت گزید تادر گذشت (۲۱۲ هجری) (۳). یاقوت درمعجم الادباء (ص ۲۷۲ ج ۴) آرد : الضحاك بن مخلد ابن مسلم ابوعاصم النبیل الشیبانی البصری (بابوعاصم رجوع شود) الحافظ الثبت النحوی اللغوی. امام فن حدیث از جعفر الصادق و ابن جریج واوزاعی وابن ابی عروبة سماع داردو بخاری درصحیح برای اواخراج؟ کرد وبر توثیق وی اجماع کرده اند. قیل له، یحیی ابن سعید یتکلم فیك فقال : لست بحی ولامیت اذالم اذکر. درمناقب امام احمد بن حنبل (ص ۷۵) آمده : ابوعاصم النبیل واسمه الضحاك ابن مخلد . اخبرنا اسماعیل بن احمد ومحمدبن ابوالقاسم قالا انا(۴) حمدبن احمدقال ثنا(۵) ابونعیم الحافظ قال ثنا ابی قال ثنا احمدبن محمد عمر قال سمعت عبدالله بن احمد قال: حضر قوم من اصحاب الحدیث فی مجلس ابی عاصم الضحاك بن مخلد . فقال الاتتفقهون ؟ ولیس فیکم فقیه و جعل یذمهم . فقالوا فینا رجل . فقال من هو ؟ فقالو الساعة یجیء فلما جاء ابی قالوا : قد جاء ، فنظر الیه فقال له تقدم، فقال اکره ان اتخطی الناس ، فقال ابوعاصم: هذا من فقهه ، وسعوا له ؛ فوسعوا فدخل ، فاجلسه بین یدیه فالقی علیه مسألة فاجاب ، فالقی ثانیة فاجاب ، وثالثة فاجاب ، ومسائل فاجاب؛ فقال ابوعاصم : هذا من دواب البحر، لیس هذا من دواب البر ، او من دواب البر ایس من دواب البحر . انبأنا محمد بن ابی منصور قال انا المبارك بن عبدالجبار قال انا عبیدالله بن عمر بن شاهین قال ثنا احمد بن محمد الباغندی قال ثنا العباس بن محمد ، قال سمعت اباعاصم النبیل یقول : جاء احمد بن حنبل الینا فسمعت الناس یقولون جاء ابن حنبل ، جاء ابن حنبل ، فقلت : اورنی ابن حنبل هذا ، فقالوا هوذاك ، فقلت له یا هذا اما تنصفنا قدمت بلدنا فلم تعرفنا نفسك فنکرمك ونأتی من حقك ما انت له اهل . فقال : یا ابا عاصم انك لتفعل و انك لتحمل علی نفسك وتحدث . قال : فرأیت له حیاء وصدقا ما اخلقه سیبلغ مابلغ رجل . اخبرنا محمدبن ناصر قال انا محمدبن عبدالملك بن عبدالقاهر قال انبأنا عبیدالله بن احمد بن عثمان قال انا ابوعمر بن حیویه ان العباس بن العباس بن المغیرة اخبرهم قال سمعت عباساً یقول سمعت اباعاصم النبیل یقول - وذکر عنده احمدبن حنبل - فقال : قدرأیته ، ثم التفت فقال : من تعدون الیوم فی الحدیث ببغداد ؟ فقالوا له : یحیی بن معین ، واحمدبن حنبل وابوخیثمة والمعیطی، والسویدی . ونحوهم من اصحاب الحدیث . فقال : من تعدون بالبصرة عندنا ؟ قلنا علی ابن المداینی ، وابن الشاذکونی وابن عرعرة و ابن خدویه و نحوهم ، قال : فمن تعدون بالکوفة ؟ قلنا ابنا ابی شیبة وابن نمیر ونحوهم. فقال ابوعاصم وتنفس : هاه هاه هاه ، ما من هؤلاء احد الاوقد جاءنا وقدر رأیناه ، فما رأینا فی القوم مثل ذلك الفتی احمدبن حنبل. قال قال عباس ، یقول لنا هذا الکلام قبل ان یمتحن احمدبن حنبل . اخبرنا عبدالملك ابن ابی القاسم قال انا عبدالله بن محمد الانصاری قال انا محمدبن عبدالرحمن قال انا الحسن بن ابی الحسن واخبرنا اسماعیل بن احمد ومحمد ابن عبدالباقی قالا انا حمدبن احمد قال ثنا ابو نعیم الحافظ قال ثنا الحسین ابن محمد قالا ثنا عمر بن الحسن بن علی بن الجعد قال ثنا احمدبن منصور قال قال لی ابوعاصم النبیل لماودعته : اقر الرجل الصالح احمدبن حنبل السلام . صاحب روضات الجنات آرد : (ص ۵۲) . وعن کتاب اسمعیل بن محمدبن الفضل التیمی الاصفهانی ان الضحاك بن مخلد البصری جد ابی بکر بن ابی عاصم قاضی اصبهان کان شیخاً لاحمد بن حنبل وله الفضائل الکثیرة وهو غیر الضحاك بن عثمان المدنی الذی یروی عن نافع و قال فی ترجمة ابراهیم بن هانی النیسابوری سکن بغداد کان من اخوان احمد بن حنبل ممّن کان یجالسه علی الحدیث والدّین و کذلك فی ترجمة محمدبن عبدالملك بن مرنجویة البغدادی ومحمدبن یحیی الذهلی ومحمدبن احمد بن الجراح الجوزجانی الراوی عن العراقیین و صدقة بن الفضل المروزی و فی ترجمة خلف بن هشام البزاز البغدادی انه کان عالماً بالقرآآت خیّراً فاضلاً یروی عن مالك کتب عنه احمد بن حنبل و فی بغیة الوعاة فی ذیل ترجمة الشیخ ابی اسحق ابراهیم بن اسحق بن بشیر بن عبدالله ابن دیسم العربی نقلاً عن یاقوت انه سمع ابانعیم الفضل بن دکین واحمد بن حنبل وعثمان ابن ابی شیبه وعبیدالله القواریری وخلقا و روی عنه موسی بن هرون الحافظ ویحیی بن صاعدوابوبکر بن ابی داود والحسین المحاملی وابوبکر بن الانباری وابو عمر الزاهدوخلق و کان اماماً فی العلم رأساً فی الزهد عارفاً بالفقه بصیراً بالاحکام حافظاً للحدیث ممیزاً للعلّة قیماً بالادب جماعاً للغلة صنف کتباً کثیرة منها غریب الحدیث الی ان قال قال الدار قطنی کان ابراهیم العربی اماما یقاس باحمد بن حنبل فی زهده و علمه و ورعه وهو امام مصنف عالم بکل شیء بارع فی کل علم صدوق ثقة وعنه انه قال ماانشدت شیئاً من الشعر قط الاقرات بعده قل هوالله احد ثلث مرات . مات ببغداد فی ذی الحجة سنة ۲۸۵ انتهی .

ضحاك . [ضَ حّ حا] (اِخ) ابن مزاحم الهلالی البلخی . مکنی به ابی القاسم. محدّث ومفسّر ونحوی است. وی کودکانرا ادب آموختی و مزد نستدی و گویند در مکتب وی سه هزار کودك درس خواندندی و او بر دراز گوشی برنشستی و بر ایشان طواف کردی .
ضحاك ، صحبت ابن عباس و ابوهریره را دریافت واز سعیدبن جبیر اخذ تفسیر کرد. عبدالملك بن میسرة گوید ضحاك درك صحبت ابن عباس نکرده است وتنها سعیدبن جبیررا در ری بدیده و ازوی تفسیر آموخته است . شعبة گوید : مشاش را پرسیدم ، آیا ضحاك از ابن عباس سماع دارد ؟ گفت او هرگز ویرا ندیده است و او را احد بن

(۱) ن ل : کفرتوثا. (۲) یعنی سعید بجای ضحاك رئیس خوارج شد و درحرب پافشاری کرد وهوسعید بن بهدل الخبیری الشیبانی .
(۳) الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۴۰ . (۴) رمز است از اخبرنا. (۵) رمز است از حدثنا .

حنبل و ابن معین و ابوزرعه توثیق کنند و یحیی بن سعید ویرا ضعیف شمرده است. ضحاك بسال ۱۰۵ یا ۱۰۶ هجری در گذشته است. ابن ندیم گوید ویرا کتاب تفسیریست برقرآن و نهشل آنرا روایت کرده است. اصل ضحاك از کوفه است و در بلخ اقامت داشت. قبیصة بن قیس العنبری گوید چون شب فرا میرسید. ضحاك گریان میشد، او را گفتند. این گریه را سبب چیست. گفت: «لاادری ماصعدالیوم من عملی». صاحب عقدالفرید گوید: وُلدالضحاك بن مزاحم وهوابن ثلاثةعشر شهراً (۱) وقال جویبر: وُلدالضحاك لسنتین. و صاحب صفةالصفوة نیز برقول اخیر است ونیز وفات ویرا بسال ۱۰۲ یا ۱۰۵ هجری گفته است. صاحب عیون الأخبار آرد (۲):... و روی فی الحدیث عن الضحاك بن مُزاحم انه قال قَذَف (۳) الفرات فی المدّ رُمانةً کانها البعیرالبارك، و تحدّث اهلُ الکتاب انها من الجنة و نیز گوید: (٤) کان رَجلا من النصاری یختلف الی الضحاك بن مزاحم فقال له یوماً: لو اسلمت! قال: یمنعنی من ذالك حبی للخمر. قال فاسلم واشربها. فاسلم. فقال لهُ الضحاك: انك قد اسلمت فان شربت الخمر حددناك و ان رجعت عن الاسلام قتلناك. فحسن اسلامه.

ضحاك. [ضَ ح حا] ابن مَزید بن عَجلان عمّ عِصام بن جَبْر الضحاك بن الحسن بن ابی الحسن واسم ابی الحسن نصر ابن عثمان بن زید بن مزید ابوعمرو است. جد ابی بکر بن الضحاك متقبّل غلهٔ جامع بود و مولد وی باصفهان و مولد پدر وعمش دو پسر عجلان بکوفه و مولد عجلان نیز اصفهان بوده است. وکان جد ابی ابراهیم ابن متویه لأُمّه وقدرحل و کتب ولم یخرّج حدیثه. حدثنا احمدبن اسحاق ثنا عبدالله ابن محمد بن عیسی حدّثنی ابوعمرو الضحاك بن الحسن بن ابی الحسن حدثنی ابی قال قالت عافیة امرأةُ جبْر کتب الی سفیان الثوری مع زوجی عصام بن یزید وحدثنی عصام بن یزید زوجی عن سفیان الثوری عن ابی الاحوص عن سماك بن حرب عن عکرمة عن ابن عباس قال کان النبی ص اذا اراد سفرا قال اللهم انت الصاحب فی السفر و الخلیفة فی الاهل اللهم انی اعوذبك من الظنّة فی السفر والکابة فی المنقلب اللهم اقبض لنا الارض و هَوّن علینا السفر. (ذکر اخبار اصفهان ج ۱ ص ۳۵۰ و ۳۵۱).

ضحاك. [ضَ ح حا] (اِخ) ابن یسار مکنی به ابی العلاء. تابعی است.

ضحاك. [ضَ ح حا] (اِخ) ابومحمد. محدث است (الموشح ص ۲٤۳).

ضحاك. [ضَ ح حا] (اِخ) الحروری. ابو دلامة گوید معاصر مروان بود وخلیفة بن خیاط گفته است: مارأیت اشدّ کمداً من امرأة من بنی شیبان، قتل ابنها و ابوها وزوجها و امها و عمتها وخالتها مع الضحاك الحروری فما رأیتها قط ضاحکة ولا مبسمة حتی فارقت الدنیا. (عقدالفرید ج ۳ ص ۲۱٤ و ج ۱ ص ۱۱۲).

ضحاك. [ضَ ح حا] (اِخ) الشیبانی. الحافظ ابوبکر احمد بن محمدبن عمرو النبیل ابی عاصم الضحاك الشیبانی الظاهری. او شانزده سال شغل قضای اصفهان داشت و کتب وی در فتنهٔ زنج ببصره از میان بشد ولی مقدار پنجاه هزار حدیث از حافظهٔ خویش بنوشت. از ابن اعرابی در طبقات النساك نقل شده است که وی هزار مسئلهٔ شقیق بلخی را از بر کرد. ضحاك مذهب ظاهری داشت و قیاس را منکر بود و بسال ۲۸۷ در گذشت. (معجم المطبوعات ج ۲ ص ۱۲۲۰)

ضحاك. [ضَ ح حا] (اِخ) بیور اسب. بیوراسف. اژی دهاك. اژدهاك (٥). اژدها (فردوسی). اژدهافش. اژدهادوش. (فردوسی)... ماردوش. پادشاه داستانی که پس از جمشید بر اریکهٔ سلطنت نشست. صاحب مجمل التواریخ والقصص گوید: مدت پادشاهی وی هزار سال بود، بعضی از مبالغت کم روزی ونیم گویند» (٦) او را بیور اسپ خوانند و گویند بیور (۷) اسب تازی بهرائی (۸) از زر وسیم پیش وی جنیبت کشیدندی واندر اصل نام او قیس لهوب (کذا) گویند و ضحاك حمیری نیز خوانندش وپارسیان ده آك گفتندی از جهت آنك ده آفت ورسم زشت درجهان آورد از عذاب وآویختن و فعلهاء پلید - وآك را معنی زشتی وآفتست پس چون معرّب کردند سخت نیکو آمد، ضحاك، یعنی خندناك - و اژدهاك گفتند سبب آن علت که بر کتف بود، یعنی اژدها اند که مردم بیوبارند و اندر تاریخ جریر گوید بیور اسف دیگر بود، وضحاك دیگر (۹) ایزد تعالی نوح را پیش وی فرستاد و ازبعد طوفان بسالها ضحاك پادشاهی بگرفت اما نسب اوچنین بود: ضحاك بن [ارو] نداسپ وارونداسف نیز گویند و او وزیر طهمورث بود وروزه داشتن وخدای را تعبد کردن از وی خاست. ابن ربکاون (۱۰) بن ساد سره (کذا) ابن تاج بن فروال بن سیامك بن مشی بن کیومرث وتاج جد او بود که عرب از نسل او اند و بزمین بابل نشست فرزندش [دو] دختر [بودیکی] فریدون بزنی کرد ویکی بزمین کابلستان افتاد و مهراب که جد رستم بود از فرزندان این دختر است واز پسران ضحاك هیچ جایگاه ذکر نیافته ام (۱۱). ابن البلخی گوید: این بیوراسف ضحاك است و ضحاك در لفظ عربی چنین آمدست و اصل آن ازدهاق است وشرح این حال بعد از این داده شود، ودر نسب او خلاف است میان نسابه و بعضی میگویند از نسابه که اصل او از یمن بودست ونسب او ضحاك بن علوان بن عبید بن عویج الیمنی است واز خواهر جمشید زاده بود وجمشید او را بنیابت خود بیمن گذاشته بود، و نسّابهٔ پارسیان نسب او چنین گفته اند بیوراسف بن اروند اسف بن دینکان بن وبهز-سنگ بن تاز بن نوارك بن سیامك بن میشی بن گیومرث، واین تاز که از جملهٔ اجداد اوست پدر جملهٔ عرب است و چون پدر عرب بود اصل همه عرب با او میرود واین سبب است که عرب را تازیان خوانند یعنی فرزندان تاز هرچه عجم اند باهوشهنگ میروند وعرب با این تاز میرود و در همهٔ روایتها ضحاك خواهرزادهٔ جمشید بودست و نام مادرش ورك بود خواهر جمشید. (۱۲)

(۱) فی عیون الاخبار: ستة عشر شهراً. (۲) ج ۳ ص ۲۸۰. (۳) فی معجم البلدان لیاقوت (ج ۳ ص ۸٦۱): «ومما یروی عن السدی، والله اعلم بحقه من باطله، قال: مدّ الفرات فی زمن علی بن ابیطالب کرم الله وجهه، فالقی رمانة قطعت الجسر من عظمها، فاخذت فکان فیها کُرّ حبّ، فامر المسلمین ان یقتسموها بینهم وکانوا یرونها من الجنة. وهذا باطل لان فواکه الجنة لم توجد فی الدنیا. ولولم ار هذالخبر فی عدة مواضع من کتب العلماء ما استجزت کتابته» اه. (٤) ج ۱ ص ۲۰۲. (٥) اژدهاك. نام ضحاك پادشاه است [دقیقی گوید: ایا شاهی که ملك تو قدیمی نیاکت برد باك اژدهاکا] نسخه (نیابت برد تخت اژدهاکا). لغت فرس اسدی ص ۲۵۳ (٦) مجمل التواریخ ص ٤۰ (۷) بیور یعنی ده هزار. (۸) در اصل کتاب: بهرهٔ، متن تصحیح قیاسی است. (۹) طبری چنین نگفته فقط گوید: برخی گویند نوح بر ضحاك مبعوث شد... و باز گوید: نوح بر قوم ضحاك که پیرو دیانت او بودند به شریعت صابئین بودند نازل شد. و باز گوید: نوح در عهد بیور اسب بوده (ج ۱ ص ۱۷۸ - ۱۸٤ - ۲۱۰ - ۲۲۵ - ۲۲٦). (۱۰) در طبری زینکاو. (۱۱) مجمل التواریخ ص ۲۵ و ۲٦ (۱۲) فارسنامه ص ۱۱.

وسپس جای دیگر آرد (۱) : نسب بیوراسف در باب انساب یاد کرده آمدست و اینك گویند ضحاك اصل آن اژدهاق است وبلغة عرب الفاظ همیگردد ازاین جهت ضحاك گویند و از بهر آن او را اژدهاق گفتندی که او جادو بود و ببابل پرورش یافته بود وجادویی بآموخته و روزی خویشتن را بر صورت اژدهائی بنمود وگفته اند که بابتدا که جادوئی میآموخت پدرش منع میکرد پس دیوی که معلم او بود گفت اگر خواهی که ترا جادویی آموزم پدر را بکش ضحاك پدر خویش را بتقرب دیو بکشت و سخت ظالم و بدسیرت بود و خونهاء بسیار بناحق ریختی و بازها او نهاد درهمه جهان و پیوسته بفسق و فساد و شراب خوارگی مشغول بودی بازنان و مطربان و بر هر دو دوش دو سلعه بود، معنی سلعه گوشت فضله باشد براندام آدمی و هرگاه خواستی آنرا بجنبانیدی همچنانك دست جنبانید واز بهر تهویل را بمردم چنان نمودی که دو مار است اما اصلی نداشت چه دو فضله بود و گویند که آن هردوسلعه چون روزگار بیامد بیفزود ودرد خاست و پیوسته مرهمها برمی نهادند وسکون وآسایش آنگاه یافتی که مغز سر آدمی برآن نهادندی مانند طلا و چون این ظلم و قتل جوانان بدین سبب مستمرگشت کابی، آهنگری اصفهانی ازبهر آنك دوپسر از آن او کشته بودخروج کرد و پوست که آهنگران دارند بر سر چوبی کرد وافغان کرد و آشکارا بیانك بلند ضحاك را دشنام داد واز ظلم او فریاد میکرد وغوغا باو بهم برخاستند وعالمیان دست با او یکی کردند و روی بسرایهای ضحاك نهاد و ضحاك بگریخت و سرای و حجره‌ها از وی خالی ماند و مردمان کابی آهنگر راگفتند بپادشاهی بنشین گفت من سزاء پادشاهی نیستم امایکی را ازفرزندان جمشید طلب باید کردن و بپادشاهی نشاندن و افریدون از بیم ضحاك گریخته بود و پنهان‌شده ، مردم رفتندواورابدست آوردند وبپادشاهی نشاندند و ضحاك راگرفت وبند کرد وکابی آهنگررا ازجملهٔ سپاهسالاران گردانیدوآن پوست پاره رابجواهر بیاراست وبفال گرفت ودرفش کابیان نام نهادوعلامت اوبود درهمه‌جنگها .

ابوریحان بیرونی در التفهیم بمناسبت جشن مهرگان گوید ، مهرگان چیست . شانزدهم روز است از مهرماه و نامش مهر . و اندر این روز افریدون ظفر یافت بر بیوراسب جادو آنك معروف است به ضحاك و بکوه دماوند بازداشت . . . (۲) ونیز درسبب آتش کردن درجشن سده گوید ، اما سبب آتش کردن وبرداشتن آنست که بیوراسب توزیع کرده بود برمملکت خویش دومرد هرروزی تامغزشان برآن دوریش نهادندی که برکتفهای او برآمده بود و او را وزیری بود ارمائیل نیکدل ، نیك کردار از آن دو تن یکی را زنده یله کردی و پنهان او را بدماوند فرستادی چون افریدون اورابگرفت سرزنش کرد و این ارمائیل گفت توانائی من آن بود که از دو کشته (کذا وظاهراً کشتنی) یکی را برهانیدمی و جملهٔ ایشان از پس کوهند . پس با وی استواران فرستاد تا بدعوی او نگرند و او کسی را پیش فرستاد و بفرمود تا هر کسی بر بام خانه خویش آتش افروختند زیراك شب بود و خواست تابسیاری ایشان پدید آید پس آن نزدیك افریدون بموقع افتاد و او را آزاد کرد و بر تخت زرین نشاند و مسمغان نام کرد ای مه مغان . (۳)

فردوسی داستان ضحاك را بدینگونه منظوم ساخته است :

یکی مرد بود اندرآن روزگار
ز دشت سواران نیزه گذار
گرانمایه هم شاه و هم نیکمرد
ز ترس جهاندار باباد سرد
که مرداس نام گرانمایه بود
بداد و دهش برترین پایه بود
مر او را ز دوشیدنی چارپای
زهریك هزار آمدندی بجای
پسر بد مر آن پاکدین را یکی
کش از مهر بهره نبد اندکی
جهانجوی را نام ضحاك بود
دلیر و سبکسار و ناپاك بود
همان بیوراسپش همی خواندند
چنین نام بر پهلوی راندند
کجا بیور از پهلوانی شمار
بود در زبان دری ده هزار
از اسپان تازی بزرین ستام
ورا بود بیور که بردند نام
چنان بد که ابلیس روزی پگاه
بیامد بسان یکی نیکخواه
دل مهتر از راه نیکی ببرد
جوان گوش گفتار اورا سپرد
بدو داد هوش ودل وجان پاك
پراگند بر تارك خویش خاك
چوابلیس دانست کو دل بداد
برافسانه اش گشت نهمار شاد
فراوان سخن گفت زیبا و نغز
جوان را زدانش تهی بود مغز
همی گفت دارم سخنها بسی
که آنرا جز ازمن نداند کسی
جوان گفت برگوی وچندین مپای
بیاموز ما را تو ای نیك رای
بدو گفت پیمانت خواهم نخست
پس آنگه سخن بر گشایم درست
جوان نیك‌دل بود پیمانش کرد
چنانك اوبفرمودسوگندخورد
که راز توبا کس نگویم زبن
زتو بشنوم هرچه گوئی سخن
بدوگفت جزتوکسی درسرای
چرا باید ای نامور کدخدای
چه باید پدرچون پسرچون توبود
یکی پندت از من بباید شنود
بگیر این سرمایه درگاه اوی
ترا زیبد اندرجهان جاه اوی
براین گفتهٔ من چوداری وفا
جهانرا تو باشی یکی پادشا
چو ضحاك بشنید اندیشه کرد
زخون پدر شد دلش پر زدرد
بابلیس گفت این سزاوار نیست
دگر گوی کاین ازدر کارنیست
بدوگفت گر بگذری زین سخن
بتابی ز پیمان و سوگند من
بماند بگردنت سوگند و بند
شوی خوار وماندپدرت ارجمند
سر مرد تازی بدام آورید
چنان شدکه فرمان اوبرگزید
بپرسید کاین چاره بامن بگوی
نه برتابم از رای توهیچ روی
بدوگفت من چاره سازم ترا
بخورشید سر برفرازم ترا
تودر کار خاموش می‌باش‌وبس
نباید مرا یاری از هیچکس
مر آن پادشارا درانـدر سرای
یکی بوستان بودبس‌دلگشای
گرانمایه شبگیر برخاستی
ز بهر پرستش بیاراستی
سر و تن بشستی نهفته بباغ
پرستنده با او نبردی چراغ
برآن رای واژونه دیو نژند
یکی ژرف چاهی بره بربکند
پس ابلیس واژونه این ژرف‌چاه
بخاشاك پوشید و بسپرد راه
شب آمد سوی باغ بنهادروی
سر تازیان مهتر نامجوی
چوآمد بنزدیك آن ژرف چاه
یکایك نگون شد سر بخت شاه
بچاه اندرافتاد وبشکست پست
شدآن نیکدل مردیزدان پرست

(۱) فارسنامه ص ۳۴ و۳۵ . (۲) التفهیم ص ۲۵۴ . (۳) التفهیم ص ۲۵۷ و ۲۵۸ .

چنان بدکنش شوخ فرزند اوی
نجست از ره شرم پیوند اوی

بخون پدر گشت همداستان
زدانا شنیدستم این داستان

که فرزند بدگر بود نرّه شیر
بخون پدر هم نباشد دلیر

مگر(۱) در نهانی سخن دیگر است
پژوهنده را راز با مادر است

فرومایه ضحاك بیداد گر
بدین چاره بگرفت گاه پدر

چو ابلیس پیوسته دید آن سخن
یکی بند دیگر نو افکند بن

بدو گفت چون سوی من تافتی
ز گیتی همه کام دل یافتی

اگر همچنین نیز پیمان کنی
نپیچی ز گفتار و فرمان کنی

جهان سربسر پادشاهی تراست
ددو دام با مرغ وماهی تراست

چو این گفته شد ساز دیگر گرفت
دگر گونه چاره گرفت ای شگفت

جوانی بر آراست از خویشتن
سخن گوی و بینادل و پاك تن

همیدون بضحاك بنهاد روی
نبودش جز از آفرین گفت و گوی

بدو گفت گر شاهرا در خورم
یکی نامور پاك خوالیگرم

چو بشنید ضحاك بنواختش
ز بهر خورش جایگه ساختش

فراوان نبود آنزمان پرورش
که کمتر بداز کشتنیها خورش

جز از رستنیها نخوردند چیز
ز هرچ از زمین سر بر آورد نیز

پس آهرمن بدکنش رای کرد
بدل کشتن جانور جای کرد

ز هر گونه از مرغ و از چارپای
خورش کرده آورد یك یك بجای

بخونش بپرورد بر سان شیر
بدان تا کند پادشا را دلیر

سخن هرچه گویدش فرمان کند
بفرمان او دل گروگان کند

خورش زردهٔ خایه دادش نخست
بدان داشتش چندگه تندرست

چنین گفت ابلیس نیرنگ ساز
که جاوید زی شاه گردن فراز

که فردات از آن گونه سازم خورش
کزو باشدت سربسر پرورش

برفت و همه شب سگالش گرفت
که فردا چه سازد زخوردن شگفت

دگر روز چون گنبد لاجورد
بر آورد و بنمود یاقوت زرد

خورشها زکبك و تذرو سفید
بسازید و آمد دلی پر امید

شه تازیان چون بخوان دست برد
سر کم خرد مهر اورا سپرد

سوم روز خوانرا بمرغ وبره
بیاراستش گونه گون یکسره

بروز چهارم چو بنهاد خوان
خورش ساخت از پشت گاو جوان

بدو اندرون زعفران و گلاب
همان سالخورده می و مشك ناب

چو ضحاك دست اندر آورد و خورد
شگفت آمدش زان هشیوار مرد

بدو گفت بنگر که تا آرزوی
چه خواهی بخواه از من ای نیکخوی

خورشگر بدو گفت کای پادشا
همیشه بزی شاد و فرمانروا

مرا دل سراسر پراز مهر تست
همه توشهٔ جانم از چهر تست

یکی حاجتستم زنزدیك شاه
وگرچه مرا نیست این پایگاه

که فرمان دهد شاه تا کتف اوی
ببوسم بمالم برو چشم وروی

چو ضحاك بشنید گفتار اوی
نهانی ندانست بازار اوی

بدو گفت دادم من این کام تو
بلندی بگیرد مگر نام تو

بفرمود تا دیو چون جفت او
همی بوسه‌ای داد بر کفت او

چو بوسید شد در زمین ناپدید
کس اندر جهان این شگفتی ندید

دو مار سیه ازدو کتفش برُست
غمی گشت واز هرسوئی چارهٔ جست

سر انجام ببرید هردو ز کفت
سزد گر بمانی از این در شگفت

چو شاخ درخت آن دومار سیاه
بر آمد دگرباره از کفت شاه

پزشگان فرزانه گرد آمدند
همه یك بیك داستانها زدند

ز هرگونه نیرنگها ساختند
مر آن درد را چاره نشناختند

بسان پزشکی پس ابلیس تفت
بفرزانگی نزد ضحاك رفت

بدو گفت کاین بودنی کار بود
بمان تا چه ماند ، نباید درود

خورش ساز و آرامشان ده بخورد
نشاید جز این چاره ای نیز کرد

بجز مغز مردم مده شان خورش
مگر خود بمیرند از این پرورش

نگر نرّه دیو اندرین جست وجو
چه جست و چه دید اندرین گفت و گو

مگر تا یکی چاره سازد نهان
که پردخته ماند زمردم جهان

« تباه شدن روزگار جمشید »

از آن پس بر آمد ز ایران خروش
پدید آمد از هرسوئی جنك وجوش

سیه گشت رخشنده روز سپید
گسستند پیوند از جمّ شید

برو تیره شد فرّهٔ ایزدی
بکژی گرائید و نابخردی

پدید آمد از هرسوئی خسروی
یکی نامداری ز هر پهلوی

سپه کرده و جنگ را ساخته
دل از مهر جمشید پرداخته

یکایك از ایران بر آمد سپاه
سوی تازیان بر گرفتند راه

سواران ایران همه شاه جوی
نهادند یکسر بضحاك روی

بشاهی بر او آفرین خواندند
ورا شاه ایران زمین خواندند

کی اژدها فش بیامد چو باد
بایران زمین تاج برسر نهاد

سوی تخت جمشید بنهاد روی
چو انگشتری کرد گیتی بروی

چو جمشید را بخت شد کند رو
بتنگ آوریدش جهاندار نو

برفت و بدو داد تخت و کلاه
بزرگی و دیهیم و گنج وسپاه

نهان گشت و گیتی برو شد سیاه
سپرده بضحاك تخت و کلاه . . .

نهان بود چند از دم اژدها
بفرجام هم زو نیامد رها

شد آن تخت شاهی و آن دستگاه
زمانه ربودش چو بیجاده کاه

چو ضحاك بر تخت شد شهریار
برو سالیان انجمن شد هزار

سراسر زمانه بدو گشت باز
بر آمد برین روزگاری دراز

نهان گشت آئین فرزانگان
پراکنده شد نام دیوانگان

هنرخوار شد ، جادوی ارجمند
نهان راستی ، آشکارا گزند

شده بر بدی دست دیوان دراز
زنیکی نبودی سخن جز براز

دو پاکیزه از خانهٔ جمّ شید
برون آوریدند لرزان چو بید

که جمشید را هردو خواهر بدند
سر بانوان را چو افسر بدند

زپوشیده رویان یکی شهرناز
دگر ماهروئی بنام ارنواز

(۱) اگر .

بایوان ضحاك بردندشان
بدان اژدها فش سپردند شان

بپروردشان از ره بدخوئی
بیاموختشان تُنبل و جادوئی

ندانست خود جز بدآموختن
جزاز کشتن و غارت وسوختن

چنان بدکه هرشب دو مرد جوان
چه کهتر ، چه از تخمهٔ پهلوان

خورشگر ببردی بایوان شاه
وزو ساختی راه درمان شاه

بکشتی و مغزش برون آختی
مرآن اژدها را خورش ساختی

دو پاکیزه از کشور پادشا
دو مرد گرانمایهٔ پارسا

یکی نامش ارمایل پاکدین
دگر نام کرمایل پیش‌بین

چنان بدکه بودند روزی بهم
سخن رفت هرگونه ازبیش و کم

ز بیدادگر شاه و ازلشکرش
وزان رسمهای بداندر خورش

یکی گفت مارا بخوالیگری
بباید برشاه رفت آوری

وزان پس یکی چاره‌ای ساختن
زهرگونه اندیشه انداختن

مگر زین دوتن راکه ریزند خون
یکی را توان آوریدن برون

برفتند و خوالیگری ساختند
خورشها باندازه پرداختند

خورش خانهٔ پادشاه جهان
گرفت آندو بیدارخرم نهان(۱)

چوآمدش هنگام خون ریختن
بشیرین روان اندر آویختن

ازآن روز بانان مردم‌کشان
گرفته‌دومردجوان‌را کشان

دمان پیش خوالیگران تاختند
زبالا بروی اندر انداختند

پراز درد خوالیگران را جگر
پراز خون دو دیده پراز کینه سر

همی بنگرید این بدان آن بدین
زکردار بیداد شاه زمین

ازآن دو یکی را بپرداختند
جزاین چاره‌ای نیز نشناختند

برون کرد مغز سر گوسپند
برآمیخت با مغز آن ارجمند

یکی را بجان داد زنهار وگفت
نگر تا بیاری سراندر نهفت

نگر تا نباشی بآباد شهر
ترا درجهان کوه و دشت است بهر

بجای سرش زان سر بی بها
خورش ساختند از پی اژدها

از اینگونه هرماهیان سی‌جوان
از ایشان همی یافتندی روان

چوگرد آمدندی از ایشان دویست
برآنسان‌که نشناختندی که کیست

خورشگر برایشان بزی چند ومیش
بدادی و صحرا نهادیش پیش

کنون کرد از آن تخمه دارد نژاد
کز آباد ناید بدل برش یاد

بود خانهاشان سراسر پلاس
ندارند در دل زیزدان هراس

پس‌آیین ضحاك واژونه خوی
چنان بدکه چون میبدش آرزوی

زمردان جنگی یکی خواستی
بکشتی که با دیو برداختی

کجا نامور دختر خوبروی
بپرده درون پاك بی گفتگوی

پرستنده کردیش برپیش خویش
نه رسم کیی بد نه‌آیین نه کیش

چو از روزگارش چهل سال ماند
نگر تا بسر برش یزدان چه‌راند

در ایوان شاهی شبی دیریاز
بخواب اندرون بود با ارنواز

چنان دیدکز شاخ شاهنشهان
سه جنگی پدیدآمدی ناگهان

دومهتر یکی کهتر اندرمیان
ببالای سرو و بچهر کیان

کمر بستن ورفتن شاهوار
بچنگ اندرون گرزهٔ گاوسار

دمان پیش ضحاك رفتی بجنگ
زدی بر سرش گرزهٔ گاو رنگ

یکایك همان گرد کهتر بسال
ز سرتا بپایش کشیدی دوال

بدان زه دو دستش ببستی چوسنگ
نهادی بگردن برش پالهنگ

بدین خواری وزاری و گرم ودرد
پراکنده بر تارکش خاك‌وگرد

همی تاختی تا دماوندکوه
کشان و دوان از پس اندر گروه

بپیچید ضحاك بیدادگر
بدریدش از بیم گفتی جگر

یکی بانگ برزد بخواب اندرون
که لرزان شد آن خانهٔ صد ستون

بجستند خورشید رویان زجای
ازآن غلغل نامور کدخدای

چنین گفت ضحاك را ارنواز
که شاها چه‌بودت نگویی براز

بآرام خفته تودرخوان خویش
چه‌دیدی نگویی چه آمدت پیش

جهانی سراسر بفرمان تُست
ددو دیو ومردم نگهبان تست

زمین هفت کشور بشاهی تراست
سرماه تاپشت ماهی تراست

چه بودی کزانسان بجستی زجای
بما بازگو ای جهان کدخدای

بخورشید رویان سپهدار گفت
که‌این‌خواب راباز باید نهفت

گرایدون که این داستان بشنوید
شود تان‌دل ازجان‌من نا امید

بشاه گرانمایه‌گفت ارنواز
که برما بباید گشادنت راز

توانیم کردن مگر چاره‌ای
که بی‌چاره‌ای نیست‌پتیاره‌ای

برآورد پس او نهان از نهفت
همه‌خواب یك‌یك بدیشان بگفت

چنین گفت با نامور خوبروی
که‌مگذار اینرا ره چاره‌جوی

نگین زمانه سرتخت تست
جهان‌روشن ازنامور بخت تست

تو داری جهان زیر انگشتری
دد و مردم و مرغ و دیو و پری

زهر کشوری گرد کن بخردان
زاختر شناسان و از موبدان

سخن سربسر موبدان را بگوی .
پژوهش کن و رازها باز جوی

نگه‌کن که هوش تو بردست کیست
زمردم نژاد ار زدیو و پریست

چودانستیش چاره کن آن زمان
بخیره مترس از بد بدگمان

شه بدمنش را خوش آمدسخن
که آن سروسیمین برافکندبن

جهان ازشب تیره چون‌پر زاغ
هم‌آنگه‌سراز کوه برزدچراغ

تو گفتی که بر گنبد لاجورد
بگسترد خورشید یاقوت زرد

سپهبد هرآنجا که بد موبدی
سخندان و بیدار دل بخردی

زکشوربنزدیك خویش‌آورید
بگفت‌آن جگرخسته‌خوابی که‌دید

بخواندویك جایشان‌گرد کرد
وزایشان همی‌جست درمان‌درد

بگفتا مرا زود آگه کنید
روانرا سوی روشنی ره کنید

نهانی سخن کردشان خواستار
ز نیك وبد گردش روزگار

که برمن زمانه کی آید بسر
کرا باشد این تاج وتخت‌وکمر

گر این راز برما بباید گشاد
وگر سر بخواری بباید نهاد

لب موبدان خشك ورخساره‌تر
زبان پر زگفتار با یکدگر

(۱) روشن روان .

که گر بودنی باز گوییم راست
شود جان بیکبار و جان بی بهاست
و گر نشنود بودنیها درست
بباید هم اکنون ز جان دست شست
سه روز اندران کار شد روزگار
سخن کس نیارست کرد آشکار
بروز چهارم بر آشفت شاه
بر آن موبدان نماینده راه
که گر زنده تان دار باید بسود
و گر بودنیها بباید نمود
همه موبدان سرفکنده نگون
بدو نیمه دل دیدگان پر زخون
از آن نامداران بسیار هوش
یکی بود بینادل وراست کوش
خردمند و بیدار و زیرك بنام
از آن موبدان او زدی پیش گام
دلش تنگتر گشت و بی باك شد
گشاده زبان پیش ضحاك شد
بدو گفت پردخته کن سر زباد
که جز مرگ را کس زمادر نزاد
جهاندار پیش از تو بسیار بود
که تخت مهی را سزاوار بود
فراوان غم و شادمانی شمرد
چو روز درازش سرآمد بمرد
اگر بارهٔ آهنینی بپای
سپهرت بساید نمانی بجای
کسی را بود زین سپس تخت تو
بخاك اندر آرد سر بخت تو
کجا نام او آفریدون بود
زمین را سپهری همایون بود
هنوز آن سپهبد زمادر نزاد
نیامد که ترسش و سرد باد
چو او زاید از مادر پرهنر
بسان درختی بود بارور
بمردی رسد بر کشد سر بماه
کمر جوید و تاج و تخت و کلاه
ببالا شود چون یکی سرو برز
بگردن بر آرد ز پولاد گرز
زند بر سرت گرزهٔ گاو روی
ببندت در آرد ز ایوان بکوی
بدو گفت ضحاك ناپاك دین
چرا بندم چیست بامنش کین
دلاور بدو گفت گر بخردی
کسی بی بهانه نجوید بدی
بر آید بدست تو هوش پدرش
وزان درد گردد پر از کینه سرش
یکی گاو برمایه خواهد بدن
جهانجوی را دایه خواهد بدن
تبه گردد آنهم بدست تو بر
بدین کین کشد گرزهٔ گاوسر
چو ضحاك بشنید بگشاد گوش
ز تخت اندر افتاد و زورفت هوش

گرانمایه از پیش تخت بلند
بتابید رویش ز بیم گزند
چو آمد دل تاجور باز جای
بتخت کیان اندر آورد پای
نشان فریدون بگرد جهان
همی باز جست آشکار و نهان
نه آرام بودش نه خواب و نه خورد
شده روز روشن بدو لاجورد
بر آمد بر این روزگاری دراز
که شد اژدهافش بتنگی فراز
خجسته فریدون زمادر بزاد
جهانرا یکی دیگر آمد نهاد
ببالید و بر سان سرو سهی
همی تافت زو فر شاهنشهی
جهانجوی بافر جمشید بود
بکردار تابنده خورشید بود
جهانرا چو باران ببایستگی
روانرا چو دانش بشایستگی
بسر بر همی گشت گردان سپهر
شده رام با آفریدون بمهر
همان گاو کش نام برمایه بود
ز گاوان ورا برترین پایه بود
زمادر جداشد چو طاووس نر
بهر موی بر تازه رنگی دگر
شده انجمن بر سرش بخردان
ستاره شناسان و هم موبدان
که کس درجهان گاو چونان ندید
نه از پیرسر کاردانان شنید
زمین کرد ضحاك پر گفتگوی
بگرد زمین در همین جستجوی
فریدون که بودش پدر آتبین
شده تنگ بر آتبین بر زمین
گریزان و از خویشتن گشته سیر
بر آویخت ناگاه در دام شیر
از آن روز بانان ناپاك مرد
تنی چند روزی بدو باز خورد
گرفتند و بردند بسته چو یوز
بر او بر سر آورد ضحاك روز
خردمند مام فریدون چو دید
که بر جفت او بر چنان بد رسید
فرانك بدش نام و فرخنده بود
بمهر فریدون دل آگنده بود
روان گشت و دل خسته از روزگار
همی رفت گریای سوی مرغزار
کجا نامور گاو برمایه بود
که رخشنده برتنش پیرایه بود
به پیش نگهبان آن مرغزار
خروشید و بارید خون در کنار
بدو گفت کاین کودك شیرخوار
زمن روزگاری بزنهار دار
پدر وارش ازمادر اندر پذیر
وزین گاو نغزش بپرور بشیر

پرستندهٔ بیشه و گاو نغز
چنین داد پاسخ بدان پاك مغز
که چون بنده در پیش فرزند تو
بباشم پذیرندهٔ پند تو
فرانك بدو داد فرزند را
بگفتش بدو گفتنی پند را
سه سالش پدروار از آن گاو شیر
همی داد هشیار زنهار گیر
نشد سیر ضحاك از آن جست وجوی
شد از گاو گیتی پر از گفت وگوی
دوان مادر آمد سوی مرغزار
چنین گفت بامرد زنهار دار
که اندیشه‌ای در دلم ایزدی
فراز آمدست از ره بخردی
همی کرد باید کزان چاره نیست
که فرزند و شیرین روانم یکیست
ببرم پی از خاك جادوستان
شوم با پسر سوی هندوستان
شوم ناپدید از میان گروه
مراین را برم تا به البرز کوه
بیاورد فرزند را چون نوند
چو غرم ژیان سوی کوه بلند
یکی مرد دینی بدان کوه بود
که از کار گیتی بی اندوه بود
فرانك بدو گفت کای پاکدین
منم سوگواری ز ایران زمین
بدان کاین گرانمایه فرزند من
همی بود خواهد سر انجمن
ببرد سر و تاج ضحاك را
سپارد کمر بند او خاك را
ترا بود باید نگهبان اوی
پدر وار لرزنده بر جان اوی
بپذرفت فرزند او نیکمرد
نیاورد هرگز بدو باد سرد
خبر شد بضحاك بد روزگار
از آن بیشه و گاو و آن مرغزار
بیامد پر از کینه چون پیل مست
مر آن گاو برمایه را کرد پست
همه هر چه دید اندرو چارپای
بیفکند و زیشان بپرداخت جای
سبك سوی خان فریدون شتافت
فراوان پژوهید و کس را نیافت
بایوان او آتش اندر فکند
ز پای اندر آورد کاخ بلند
چنان بد که ضحاك خود روز و شب
بیاد فریدون گشادی دو لب
بدان برز و بالا ز بیم نشیب
دلش ز آفریدون شده پر نهیب
چنان بد که یکروز بر تخت عاج
نهاده بسر بر ز پیروزه تاج
ز هر کشوری مهتران را بخواست
که در پادشاهی کند پشت راست

از آن پس چنین گفت باموبدان
که ای پر هنر نامور بخردان

مرا در نهانی یکی دشمن است
که بر بخردان این سخن روشن است

ندارم همی دشمن خرد خوار
بترسم همی از بد روزگار

همی زین فزون بایدم لشکری
هم از مردم و هم ز دیو و پری

بباید بر این بود همداستان
که من ناشکیبم بدین داستان

یکی محضر اکنون بباید نبشت
که جز تخم نیکی سپهبد نکشت

نگوید سخن جز همه راستی
نخواهد بداد اندرون کاستی

ز بیم سپهبد همه راستان
بدان کار گشتند همداستان

در آن محضر اژدها ناگزیر
گواهی نبشتند برنا و پیر

هم آنگه یکایك زدرگاه شاه
برآمد خروشیدن داد خواه

ستم دیده را پیش او خواندند
بر نامدارانش بنشاندند

بدو گفت مهتر بروی دژم
که بر گوی تا از که دیدی ستم

خروشید و زد دست برسر ز شاه
که شاها منم کاوهٔ داد خواه

بده داد من آمدستم دوان
همی نالم از تو برنج روان

ز تو بر من آمدستمُ بیشتر
زنی هر زمان بر دلم نیشتر

ستم گر نداری تو بر من روا
بفرزند من دست بردن چرا

مرا بود هژده پسر در جهان
ازایشان یکی مانده است این زمان

ببخشای و برمن یکی در نگر
که سوزان شود هر زمانم جگر

بحال من ای تاجور در نگر
میفزای بر خویشتن درد سر

مرا روزگار اینچنین گوژ کرد
دلی بی امید و سری پر ز درد

جوانی نماندست وفرزند نیست
بگیتی چو فرزند پیوند نیست

بهانه چه داری تو بر من بیار
که بر من سگالی بد روزگار

یکی بی زیان مرد آهنگرم
ز شاه آتش آید همی برسرم

تو شاهی و گر اژدها پیکری
بباید بدین داستان داوری

اگر هفت کشور بشاهی تراست
چرا رنج وسختی همه بهر ماست

شماریت با من بباید گرفت
بدان تاجهان ماند اندر شگرف

مگر کز شمار تو آید پدید
که نوبت بفرزند من چون رسید

که ماوانت را مغز فرزند من
همی داد باید بهر انجمن

سپهبد بگفتار او بنگرید
شگفت آمدش کان سخنها شنید

بدو باز دادند فرزند اوی
بخوبی بجستند پیوند اوی

بفرمود پس کاوه را پادشاه
که باشد بدان محضر او گواه

چو برخواند کاوه همه محضرش
سبك سوی پیران آن کشورش

خروشید کای پایمردان دیو
بریده دل از ترس کیهان خدیو

همه سوی دوزخ نهادید روی
سپردید دلها بگفتار اوی

نباشم بدین محضر اندر گوا
نه هرگز بر اندیشم از پادشا

خروشید وبرجست لرزان زجای
بدرید و بسپرد محضر بپای

گرانمایه فرزند او پیش اوی
ازایوان برون شد خروشان بکوی

مهان شاه را خواندند آفرین
که ای نامور شهریار زمین

ز چرخ فلك برسرت باد سرد
نیارد گذشتن بروز نبرد

چرا پیش تو کاوهٔ خام گوی
بسان همالان کند سرخ روی

همی محضر ما بپیمان تو
بدرّد بپیچد ز فرمان تو

ندیدیم ما کار زین زشت تر
بماندیم خیره بدین کار در

کی نامور پاسخ آورد زود
که ازمن شگفتی بباید شنود

که چون کاوه آمد ز درگه پدید
دو گوش من آوای اورا شنید

میان من واو بایوان درست
یکی آهنی کوه گفتی برست

همیدون چو اوزد بسر بر دو دست
شگفتی مرا در دل آمد شکست

ندانم چه شایدُ بدن زین سپس
که راز سپهری ندانست کس

چو کاوه برون آمد ازپیش شاه
بر او انجمن گشت بازارگاه

همی برخروشید وفریاد خواند
جهان راسراسر سوی داد خواند

از آن چرم کاهنگران پشت پای
بپوشند هنگام زخم درای

همان کاوه آن برسر نیزه کرد
همانگه ز بازار برخاست گرد

خروشان همی رفت نیزه بدست
که ای نامداران یزدان پرست

کسی کو هوای فریدون کند
سر از بند ضحاك بیرون کند

یکایك بنزد فریدون شویم
بدان سایهٔ فرّ او بغنویم

بپویید کاین مهتر آهرمن است
جهان آفرین رابدل دشمن است

بدان بی بها ناسزاوار پوست
پدید آمد آوای دشمن ز دوست

همی رفت پیش اندرون مردُ گرد
سپاهی براو انجمن شدنه ُخرد

بیامد بدرگاه سالار نو
بدیدندش ازدور وبرخاست غو

چو آن پوست بر نیزه بردید کی
به نیکی یکی اختر افکند پی

بیاراست آنرا بدیبای روم
ز گوهر بر وپیکر وزرش بوم

بزد برسر خویش چون گردماه
یکی فال فرخ پی افکند شاه

فروهشت زو سرخ وزرد وبنفش
همی خواندش کاویانی درفش

فریدون چو گیتی بر آن گونه دید
جهان پیش ضحاك واژونه دید

سوی مادر آمد کمر برمیان
بسر برنهاده کلاه کیان

که من رفتنی ام سوی کارزار
ترا جز نیایش مباد ایچ کار

فرو ریخت آب از مژه مادرش
همی خواند با خون دل داورش

بیزدان همی گفت زنهار من
سپردم بتو ای جهاندار من

فریدون سبك ساز رفتن گرفت
سخن رازهر کس نهفتن گرفت . . .

سپاه انجمن شد بدرگاه اوی
بابر اندر آمد سرگاه اوی

همی رفت منزل بمنزل چو باد
سری پر ز کینه دلی پر زداد

رسیدند بر تازیان نوند
بجایی که یزدان پرستان بدند

درآمد دران جای نیکان فرود
فرستاد نزدیك ایشان درود

چو شب تیره ترگشت ازان جایگاه
خرامان بیامد یکی نیکخواه

فرو هشته ازمشك تاپای موی
بکردار حور بهشتیش روی

سروشی بدو آمده از بهشت
که تا باز گوید بدو خوب وزشت

سوی مهتر آمد بسان پری
نهانش بیاموخت افسونگری

که تا بند ها را بداند کلید
گشاده(۱) بافسون کند ناپدید

(۱) گشادن .

فریدون بدانست کان ایزدی است
نه آهرمنی و نه کار بدی است
شد از شادمانی رخش ارغوان
که تن را جوان دید و دولت جوان...
فریدون کمر بست و اندر کشید
نکرد آن سخن را بر ایشان پدید
براند و بدش کاوه پیش سپاه
برافراز راند او از آن جایگاه
باروند رود اندر آورد روی
چنان چون بود مرد دیهیم جوی
اگر پهلوانی ندانی زبان
بتازی تو اروند را دجله خوان
دگر منزل آن شاه آزادمرد
لب دجله و شهر بغداد کرد
چو آمد بنزدیك اروند رود
فرستاد زی رودبانان درود
که کشتی وزورق هم اندر شتاب
گذارید یکسر برین روی آب
نیاورد کشتی نگهبان رود
نیامد بگفت فریدون فرود
چنین داد پاسخ که شاه جهان
چنین گفت با من سخن در نهان
مرا گفت کشتی مران تا نخست
جوازی بیابی بمُهرم درست
فریدون چو بشنید شد خشمناك
ازان ژرف دریا نیامدش باك
سرش تیز شد کینه وجنگ را
بآب اندر افگند گلرنگ را
ببستند یارانش یکسر کمر
همیدون بدریا نهادند سر
بر آن باد پایان با آفرین
بآب اندرون غرقه کردند زین
بخشکی رسیدند سر کینه جوی
ببیت المقدس نهادند روی
چو بر پهلوانی زبان راندند
همی کنگ دژ هوختش خواندند
بتازی کنون خانهٔ پاك خوان
بر آورده ایوان ضحاك دان...
زیك میل کرد آفریدون نگاه
یکی کاخ دید اندر آن شهر شاه
که ایوانش برتر ز کیوان نمود
تو گفتی ستاره بخواهد ربود
بدانست کان خانهٔ اژدهاست
که جای بزرگی وجای بهاست
بیارانش گفت آنکه زین تیره خاك
بر آرد چنین جا بلند از مغاك
بترسم همی آنکه با او جهان
یکی راز دارد مگر در نهان
همان به که ما را بدین جای جنگ
شتابیدن آید بجای درنگ
بگفت وبگرز گران دست برد
عنان بارهٔ تیزتك را سپرد...

باسب اندر آمد بکاخ بزرگ
جهان ناسپرده جوان سترك
کس از روزبانان بدر برنماند
فریدون جهان آفرین را بخواند
طلسمی که ضحاك سازیده بود
سرش بآسمان برفرازیده بود
فریدون زبالا فرود آورید
که آن جز بنام جهاندار دید
یکی گرزهٔ گاو پیکر سرش
زدی هر که آمد همی دربرش
وزان جادوان کاندر ایوان بدند
همه نامور نرّه دیوان بدند
سران شان بگرز گران کرد پست
نشست از بر گاه جادو پرست
نهاده بر تخت ضحاك پای
کلاه کیی جُست و بگرفت جای
زهرسو بایوان او بنگرید
نشانی ازو هیچگونه ندید
برون آورید از شبستان اوی
بتان سیه چشم خورشید روی
پس آن خواهران جهاندار جم
ز نرگس گل سرخ را داده نم
گشادند بر آفریدون سخن
که نوباش تا هست گیتی کهن
چه مایه جهان گشت برما بید
ز کردار این جادوی کم خرد
ندیدیم کس کاینچنین زهره داشت
بدین جایگه از هنر بهره داشت
کش اندیشهٔ گاه او آمدی
وگرش آرزو جاه او آمدی
چنین داد پاسخ فریدون که تخت
نماند بکس جاودانه نه بخت
منم پور آن نیکبخت آتبین
که ضحاك بگرفت از ایران زمین
بکشتش بزاری و من کینه جوی
نهادم سوی تخت ضحاك روی
کمر بسته‌ام لاجرم جنگجوی
از ایران بکین اندر آورده روی
سرش را بدین گرزهٔ گاو چهر
بکوبم نه بخشایش آرم نه مهر
سخنها چو بشنید زو ارنواز
گشاده شدش بردل پاك راز
بدو گفت شاه آفریدون توئی
که ویران کنی تنبل و جادوئی
کجا هوش ضحاك بردست تست
گشاد جهان از کمر بست تست
ز تخم کیان ما دو پوشیده پاك
شده رام با او زبیم هلاك
همی خفتن و خاست باجفت مار
چگونه توان بردن ای شهریار
فریدون چنین پاسخ آورد باز
که گر چرخ دادم دهد از فراز

ببرم پی اژدها را زخاك
بشویم جهان را ز ناپاك پاك
بباید شما را کنون گفت راست
که آن بی بها اژدهافش کجاست
برو خوبرویان گشادند راز
مگر اژدها را سر آمد بگاز
بگفتند کو سوی هندوستان
بشد تا کند بند جادوستان
ببرد سر بی گناهان هزار
هراسان شدست از بد روزگار
کجا گفته بودش یکی پیش بین
که پردخته ماند ز تو این زمین
فریدون بگیرد سر تخت تو
همیدون فرو پژمرد بخت تو
دلش زان زده فال پر آتش است
همان زندگانی برو ناخوش است
همی خون دام و دد و مرد و زن
بگیرد کند در یکی آبزن
مگر کو سر و تن بشوید بخون
شود گفت اخترشناسان نگون
همان نیز زان مارها بردو کفت
برنج دراز است مانده شگفت
از این کشور آید بدیگر شود
ز رنج دو مار سیه نغنود
چو کشور ز ضحاك بودی تهی
یکی مایه ور بد بسان رهی
که او داشتی تخت و گنج وسرای
شگفتی بدلسوزی کدخدای
ورا کندرو خواندندی بنام
بکندی زدی پیش بیداد گام
بکاخ اندر آمد دوان کندرو
در ایوان یکی تاجور دید نو
زیك دست سروسهی شهرناز
زدست دگر ماهروی ارنواز
همه شهر یکسر پر از لشکرش
کمربستگان صف زده بردرش
نه آسیمه گشت و نه پرسید راز
نیایش کنان رفت و بردش نماز
برو آفرین کرد کای شهریار
همیشه بزی تا بود روزگار...
فریدون بفرمود تا رفت پیش
بگفت آشکارا همه راز خویش
بفرمود شاه دلاور بدوی
که رو آلت بزم شاهی بجوی
سخنها چو بشنید زو کندرو
بکرد آنچه گفتش جهاندار نو
فریدون چو می خورد و رامش گزید
شبی کرد جشنی چنان چون سزید
چو شد با مدادان روان کندرو
برون آمد از پیش سالار نو
نشست از بر بارهٔ راه جوی
سوی شاه ضحاك بنهاد روی

بیامد چو پیش سپهبد رسید
مراورا بگفت آنچه دیدو شنید

بدو گفت کای شاه گردنکشان
زبرگشتن کارت آمد نشان

سه مرد سرافراز بالشکری
فراز آمدند ازدگر کشوری

از این سه یکی کهتر اندرمیان
ببالای سروو بچهر کیان

بیامد بتخت کیی برنشست
همه‌بندو نیرنگ توکرد پست

بدو گفت ضحاك شاید بُدن
که مهمان بود شاد باید بدن

چنان داد پاسخ ورا پیشکار
که مهمان اباگرزهٔ گاوسار

بمردی نشیند در آرام تو
زتاج‌و کمر بسترد نام تو

بآئین خویش آورد ناسپاس
چنین گرتو مهمان شناسی‌شناس

بدوگفت ضحاك چندین منال
که مهمان گستاخ بهتر بفال

چنین داد پاسخ بدو کندرو
که آری شنیدم توپاسخ شنو

گراین نامور هست مهمان تو
چه کارستش اندر شبستان تو

که با خواهران جهاندار جم
نشیند زند رأی بربیش‌وکم

بیك دست گیرد رخ شهرناز
بدیگر عقیق لب ارنواز

برآشفت ضحاك برسان گرگ
شنید این سخن آرزو کردمرگ

بدشنام زشت و بآواز سخت
بتندی بشورید باشور بخت

بدوگفت هرگز تو در خان من
ازاین پس نباشی نگهبان من

چنین داد پاسخ ورا پیشکار
که ایدون گمانم‌من‌ای شهریار

کز این پس نیابی توازبخت بهر
بمن چون دهی کدخدائی شهر

چو بی بهرهٔ باشی زگاه مهی
مراکارسازندگی چون دهی

چرا برنسازی همی کار خویش
که هرگز نیامد چنین کار پیش

جهاندار ضحاك از آن گفتگوی
بجوش آمدو تیز بنهاد روی

بفرمود تا برنهادند زین
برآن راه پویان باریك بین

بیامد دمان با سپاهی گران
همه نرّه‌دیوان وجنگ‌آوران

زبیراه مرکاخ را بام و در
گرفت‌و بکین اندر آوردسر

سپاه فریدون چوآگه شدند
همه سوی آن راه بیره‌شدند

بهر بام‌و در مردم شهر بود
کسی کش‌زجنگ‌آوری بهر بود

همه در هوای فریدون بدند
کهازجورضحاك پرخون بدند

زدیوارها خشت و از بام سنگ
بکوی اندرون تیغ و تیرخدنگ

بیارید چون ژاله زابرسیاه
کسی را نبد برزمین جایگاه

بشهر اندرون هرکه برنابدند
چوپیران که درجنگ دانابدند

سوی لشکر آفریدون شدند
زنیرنگ ضحاك بیرون شدند

خروشی برآمد زآتشکده
که برتخت اگر شاه باشد دده

همه پیرو برناش فرمان بریم
یکایك زگفتار او نگذریم

نخواهیم برگاه ضحاك را
مرآن اژدها دوش ناپاك را

هم از رشك ضحاك شد چاره جوی
زلشکر سوی کاخ بنهاد روی

بآهن سراسر بپوشید تن
بدان تاندانَد کس‌از انجمن

برآمد یکایك بکاخ بلند
بدست اندرون شست بازی‌کمند

بدید آن سیه نرگس شهرناز
پراز جادوی ها فریدون بناز

دو رخساره روز و دو زلفش چوشب
گشاده بنفرین ضحاك لب

بدانست کان‌کار هست ایزدی
رهایی نیابد ز دست بدی

بمغز اندرش آتش رشك خاست
بایوان کمند اندر افکندراست

نه از تخت یاد و نه جان ارجمند
فرود آمد از بام کاخ بلند

بچنگ اندرش آبگون دشنه بود
بخون پریچهرگان تشنه بود

زبالا چو پی برزمین برنهاد
بیامد فریدون بکردار باد

بدان گرزهٔ گاوسر دست برد
بزد برسرش ترك‌را کردخرد

بیامد سروش خجسته دمان
مزن گفت کو را نیامد زمان

همیدون شکسته ببندش چوسنگ
ببر تا دو کوه آیدت پیش تنگ

بکوه اندرون به بود بند اوی
نیاید برش خویش و پیوند اوی

فریدون چو بشنید ناسود دیر
کمندی بیاراست از چرم شیر

ببندی ببستش دو دست و میان
که نگشاید آن بند پیل ژیان

بفرمود کردن بدر برخروش
که ای نامداران بافرّ و هوش

نباید که باشید باساز جنگ
نه‌زین باره جوید کسی نام و ننگ

ببند اندراست آنکه ناپاك بود
جهانرا زکردار او باك بود

شما دیر مانید و خرّم بوید
برامش‌سوی ورزش‌خودشوید

که یزدان پاك از میان گروه
برانگیخت ما را زالبرز کوه

بدان تاجهان از بد اژدها
بفرّ من آید شما را رها

چو بخشایش آورد نیکی دهش
بنیکی بباید سپردن رهش

مهان پیش او خاك دادند بوس
زدرگاه برخاست‌آوای کوس

همه شهر دیده بدرگاه بر
خروشان برآن روز کوتاه بر

که تا اژدها را برون آورید
ببند کمندی چنان چون سزید

ببردند ضحاك را بسته خوار
ببشت هیونی برافکنده زار

همی راند ازاینگونه تاشیرخوان
جهان را چواین بشنوی پیرخوان

بدانگونه ضحاك را بسته سخت
سوی شیرخوان برد بیدار بخت

همی راند او را بکوه اندرون
همی خواست‌کارد سرش را نگون

بیامد همانگه خجسته سروش
بخوبی یکی‌راز گفتش‌بگوش

که این بسته را تا دماوند کوه
ببر همچنین تازیان بی گروه

مبر جز کسی را که نگزیردت
بهنگام سختی ببر گیردت

بیاورد ضحاك را چون نوند
بکوه دماوند کردش ببند

چو بندی برآن بندبفزود نیز
نبود از بدبخت مانده چیز

ازو نام ضحاك چون خاك شد
جهان از بداو همه پاك‌شد

گسسته شد ازخویش پیوند اوی
بمانده بکوه اندرون بند اوی

بکوه اندرون جای تنگش گزید
نگه کرد غاری بنش ناپدید

بیاورد مسمارهای گران
بجایی که مغزش (کذا) نبود اندرآن

فرو بست دستش بدان کوه باز
بدان تا بماند بسختی دراز

بماند او براین گونه آویخته
وزو خون‌دل برزمین ریخته.

در کتاب حماسه سرائی آقای دکتر صفا آمده است (۱) : بروایت فردوسی بعهد جمشید در دشت‌سواران نیزه گذار(عربستان) نیکمردی بنام مرداس بود که پسری زشت سیرت و ناپاک و سبکسار اما دلیر وجهانجوی داشت بنام ضحاک که چون ده هزاراسب داشت او را بپهلوی بیور اسب میخواندند . این بیور اسب بفریب ابلیس (اهریمن) پدر خویش مرداس را بکشت . آنگاه ابلیس بصورت جوانی نیکروی بر او ظاهر شد و خوالیگر او گشت و ببوسهٔ ازکتفین او دو مار برآورد و پنهان گردید و باز بهیأت پزشکی بر او پدیدار شد وگفت چارهٔ آن دو مار تنها سیرداشتن آنهاست با مغز مردم و باید دو تن از آدمیان را هر روز کشت و از مغز ایشان خورش بدین دو مار داد و مراد اهریمن از این چاره گری آن بود که نسل آدمیان برافتد و از ایشان جهان پرداخته آید . در این هنگام ایرانیان بر جمشید بشوریدند و ضحاک را بسلطنت برداشتند . جمشید ازپیش اوبگریخت و پس از صد سال گرفتار و با اره بدونیم شد . ضحاک هزار سال پادشاهی کرد و دوخواهر جمشید ارنواز و شهرناز را بزنی گرفت در عهد او آئین فرزانگان پنهان و کام دیوان آشکار گشت ودیوان چیرگی یافتند و هر شب خورشگر او دو مرد جوان را بایوان شاه می‌برد وازمغز آن دو ، مارهارا خورش میداد . دو مرد گرانمایه و پارسا که ازگوهر پادشاهان و بنام ارمائیل و کرمائیل بودند، برآن شدند کهبخوالیگری بخدمت ضحاک روند تا مگر از این راه هرروز یکتن را ازمرگ بازرهانند وچنین کردند چنانکه هرماه سی تن بهمت ایشان ازمرگ نجات می‌یافتند وچون شمارهٔ آنان بدویست‌میرسید خورشگران ایشانرا بشبانی بصحرا میفرستادند . نژاد کرد از اینان پدید آمده است . چون چهل سال از پادشاهی ضحاک بماند شبی سه تن را که فرکیانی‌داشتند بخواب دید . خوابگزاران اورا از ظهور فریدون آگاه ساختند و او در جستجوی فریدون بود که کاوهٔ آهنگر براو قیام کرد وفریدون را بشاهی برگزید و بجنگ ضحاک برانگیخت واو ضحاک را مقید کرد و بدماوند کوه برد و در غاری بیاویخت تا همچنان بیاد افراه گناهان خویش آویخته برجای بماند . فردوسی ضحاک تازی را چندین بارمطلقا اژدها یاد کرده چنانکه در این ابیات گفته است :

فریدون چنین پاسخ آورد باز
که گرچرخ دادم دهد ازفراز
ببرم پی اژدها را ز خاک
بشویم جهانرا زناپاک پاک .
که گر اژدها را کنم زیر خاک
بشویم شما را سراز گرد پاک .
بدان تا جهان از بد اژدها
بفرّ من آید شما را رها .

وگاه نیزویرا اژدهافش واژدها دوش نامیده و این چنانکه میدانیم و از آنچه خواهیم دید نیز برمیآید نشانهٔ از تصورات مؤلفان اوستا و راویان روایات و احادیث کهن نسبت باوست . در اوستا نام ضحاک چندین بار بصورتهای دوگانه اژی دهاک (۲) و اژی آمده‌است . دریشت پنجم (آبان‌یشت) که مبتنی برستایش اردویسور اناهیتاست از ضحاک در فقرات ۲۹-۳۱ بدین منوال یاد شده‌است : برای‌او(یعنی اناهیتا)اژی‌دارای سه‌پتفوز (یعنی ضحاک) درکشوربوری (۳) صد اسب و هزار گاو وهزار گوسپندقربانی کرد و از او درخواست که او را در تسلط برهفت کشور و تهی ساختن آنها ازآدمیان یاری کند ولی اردویسور اناهیتا او را یاری نکرد . و باز در فقرهٔ ۳۴ چنین آمده است : ثرَاِتئون (۴) (فریدون) پسر آتویه (آتبین) به اناهیتا قربانیها داد و از او درخواست که ویرا بر اژی دهاک سه پوز و سه سروشش چشم ، دارندهٔ هزار گونه چالاکی دیو دروج زورمند که مایهٔ آسیب آدمیان است و آن دروند ونیرومند ترین دروجی که اهریمن برای تباهی گیتی وجهان راستی آفریده است چیرگی دهد واورا مدد کند تا دو زنش سنگهوک (۵) (شهرناز) و اَرِنوَک (۶) (ارنواز) را که برای زناشوئی بهترین اندام را دارند و زیباترین زنان جهانند ازو برباید . دریشت نهم (درواسپ یشت یاگوش یشت) نقرات ۱۳ و ۱۴ عین مطالب فقرهٔ ۳۴ آبان‌یشت تکرار شده و در فقرهٔ ۴۰ از یشت ۱۴ (بهرام‌یشت) نیز ازاژی دهاک باهمان صفات سه‌پتفوزی وسه سری وشش‌چشمی ودارندهٔ هزار گونه چالاکی و دیو دروج نیرومند که مایهٔ آسیب آدمیان است ، سخن رفته و از شکست دهندهٔ او یعنی فریدون شجاع نیز یادشده است . دریشت ۱۵ (رام یشت) نقرات ۱۹ - ۲۱ آمده است که اژی‌دهاک سه پوز در کوی رینتَ (۷) (کرنند)دارندهٔ راه دشوار برتخت زرین و بالش زرین و فرش زرین نزد برسم گشاده باکف دست باز وَیو (فرشتهٔ باد) راستوده ازوخواست که ویرا یاری دهد تاهر هفت کشور را از آدمی تهی کند ولی وَیو بدین ستایندهٔ ناجوانمرد توجهی نکرد و آرزوی او را برنیاورد . درفقرات ۲۳ و ۲۴ همین یشت وهمچنین فقرات ۳۳ و ۳۴ یشت ۱۷(ارت یشت) مطالب فقرهٔ ۳۴ آبان یشت عیناً تکرار شده است . دریشت نوزدهم (زامیاد یشت) نقرات ۴۶ - ۵۱ از مجادلهٔ ضحاک وآذر برای بدست آوردن فرّ کیان بنحو ذیل سخن رفته است : سپنت مینو واهریمن هریك برای بدست آوردن این فرّ بتکاپو افتادند و هریك از ایشان پیكهائی چالاك ازپی آن فرستادند . پیکهای سپنت مینو وُهومَنه (بهمن) واَشاوَهیشت(اردی‌بهشت) وآذر بودند وپیکهای اهریمن اَکَ مَنش (منش‌زشت) واَ اِشم (دیوخشم) واژی‌دهاک وسپی تیور(۸) که جم را اره کرده بود. آذر پیش رفت وبا خود اندیشید که این فرّ را من بدست خواهم آورد . اما اژی‌دهاک سه پوزهٔ دروند ازپس او باشتاب درآمدو گفت ای آذر دور شو وبدان که اگر براین فر دست‌یابی من‌ترا یکباره نابود خواهم‌ساخت چنانکه دیگرنتوانی زمین را روشنی بخشید آذرچون‌این بشنید ازبیم اژی‌دهاک‌سهمگین دست ازاین کار بداشت . آنگاه اژی‌دهاک سه پوز دروند باشتاب از پی او درآمد وبا خود اندیشید که این فرّ را من بدست خواهم‌آورد اما ناگاه آذربرخاست وگفت ای اژی دهاك سه پوز دور شو وبدان‌که اگر برفرّ دست‌یابی من‌ترا یکباره خواهم سوخت ودرپتفوز تو شعله برخواهم‌افروخت چنانکه نتوانی برروی زمین برای تباه‌کردن جهان راستی برآئی . اژی دهاك بترسید چه آذر سهمناك بود وازاینروی دست فرا پس کشید . درچهرداد نسك كه ازنسكهای مفقود اوستای دورهٔ ساسانیست هم شرحی راجع بضحاك آمده وعهد پادشاهی اوعهد بیم وخطرخوانده شده‌بود که پس ازسلطنت خوب ودور از آزار جمشید در ایران پدید آمد . دریك قسمت دیگر اوستا كه اكنون مفقود است یعنی سوتگرنسك كه دینكرد حاوی خلاصه‌ای ازآنست ازضحاك باتفصیل بیشتری یاد شده درانجا نام ماده دیوی كه مادر ضحاك است اوذاگ (۹) بود . در فرگرد چهارم ازاین نسك، پنج عیب‌بزرگ یعنی‌آز وپلیدی ودروغ وجادوی وبی‌قیدی

(۱) ص ۴۲۱ تا ۴۳۵ (۲) Agi-dahâka. (۳) Bavri. (۴) Thraetaona. (۵) Sanghvak. (۶) Arenavak. (۷) Kvirinta. (۸) Spityura. برادر جمشید (۹) ôdhâg.

بضحاك نسبت داده شده و چنین آمده بود که فریدون برای برافکندن این معایب باو بنزاع برخاست واورا بانتقام جم نابودساخت. گذشته ازاین ضحاك باخبثی فراوان ازچهار خصلت زشت یعنی مستی ، ترفند پرستی ، خود پسندی و بیدینی طرفداری میکرد درصورتیکه جم این چهارخصلت را ازجهان دور داشت و بدین وسیله فنا و زوال را از میان ببرد . درفرگرد (فصل) بیستم همین نسك از اندوهی که با نشر خبر قتل جم و نیرو یافتن دهاك بمردم دست داده بود واز پاسخ مردم بسخنان ضحاك یاد شده وچنین آمده است که جم اسباب رفاه و آسایش آدمیان را فراهم میکرد ، اما اوذاک ، یم شت (جمشید) هورمَک (صاحب گله‌های خوب) را بلذات دنیوی حریص ساخت ونیاز وفقر وشهوات وگرسنگی وتشنگی وخشم وقحط وبیم ورنج وپیری وذبول را پدیدار کرد وپرستندهٔ هفت دیو بزرگ را بوجود آورد . مراد ازپرستندهٔ هفت دیو بزرگ ضحاك است و این هفت دیو عبارتند از آکَ مَنه (۱) و آندرا (۲) وسئورو (۳) و ننگهئی ثیه (٤) و تئوروی (٥) و زئیریك (٦) واهریمن(۷) ازآنچه تاکنون از اوستا نقل کردیم مطالب ذیل درباب ضحاك از کتاب مقدس زرتشتیان مستفاد میشود : نام ضحاك در اوستا آژی دهاکَ است واین نام درمتون پهلوی نیز ذکرشده. آژی یعنی جزء اول این نام دراوستا بمعنی مار و مکرر درآن کتاب آمده و مراد از دهاك مخلوقی اهریمنی است . اژی دهاك چنانکه دیدیم همه‌جا بصورت حیوان اهریمنی خطرناکی که دارای سه پوز و سه سر و شش چشم باشد تجسم یافته و مایهٔ آسیب و فتنه و فساد خوانده شده است . ازاینجامنشأ داستان ضحاك واینکه برشانه‌های او دو مار رسته بود بخوبی معلوم و بدین ترتیب ملاحظه‌میشود که‌در داستانهای بعدی مسألهٔ سه‌پوز وسه سر و شش چشم چگونه حل شده واژی دهاك بصورت کسی‌درآمده که دو مار برشانهٔ او رسته واو با دومارخود سه‌پوز و سه سر و شش چشم داشته است . شاید این‌شخص داستانی برائر خونخواری و آزار و آسیب فراوان خود در اوستا و داستانهای بسیار قدیم ملی ما بماریا مخلوقی اهریمنی و خطرناك دیگری تشبیه شده و اژی‌دهاك نام یافته باشد و خاطرهٔ همین اسم هم درداستانهای جدیدتر بشکل برآمدن دو مار برشانهٔ او در آمده است و چنانکه دیدیم ضحاك چند بار درشاهنامه بنام اژدها خوانده شده واین تسمیه علاوه‌برآنکه‌ممکن است شکل مخففی را از نام اژی‌دهاك بیاد ما بیاورد میتواند بهترین صورتی نشانهٔ عقیدهٔ سابق ایرانیان نسبت باین‌ویران کنندهٔ گیتی وجهان راستی باشد . اژی دهاك در کشور بوری (۸) شوکت وقدرت ومکنتی داشت . کشور بَوری همان سرزمین بابل است و تلفظ این کلمه در فرس هخامنشی بابیرو(۹) بود . دلیل حذف لام بابل دراین هردو مورد آنست که درالفبای اوستائی و هخامنشی حرف لام‌موجود نیست ، ازاینروی لام‌اصلی کلمه‌هردوجابه‌راءبدل‌شده‌است(۱۰) مرکز حکومت ضحاك بنابر نقل اوستاشهر کوی رینت(۱۱) نزدیك بابل‌بود واین نام را میتوان برنام کرند فعلی تطبیق کرد . بنا بر بعض روایات اسلامی چنانکه خواهیم دیدضحاك‌دربابل‌حکومت میکردوبنابرآنچه در بند هش آمده است‌دهاك در بابل‌قصری بنام کولینگ دوشت (۱۲) بنا کرده بود . دارمستتر کوشیده‌است که این نام کَولینگ دوشت‌را که‌درسنی‌ملوك‌الأرض والا نبیاء(۱۳) کلنك دیس آمده باکویرینت ازیك اصل بداند(۱٤) وبهرحال خواه کوی رینت‌همان کرند کنونی باشد وخواه قصری در بابل از مجموع این روایات چنین برمیآید که اژی دهاك‌یکی‌از رجال ممالك غربی‌ایران بوده وعلی‌الظاهر ازآشور، یا کلده‌برایران تاخته‌است وچنانکه میدانیم پیش ازتشکیل دولتهای مادی و هخامنشی ، ایران چند بار دچار مهاجمهٔ لشکر کشان کلدانی وآشوری که در خونریزی و سفاکی شهرتی داشتند شده بود و از این مهاجات و خونریزیها خاطراتی در ذهن ایرانیان باقی مانده و داستانهایی از قبیل داستان‌ضحاك وداستان گوش پیل دندان پدید آمده است . در روزگارانی که ایرانیان تاریخ‌کلده وآشور را فراموش کردند ضحاك را بنژاد عرب که البته از قبایل‌سامی وبا آشوریان‌وکلدانیان از یك اصل است نسبت دادند ونسب او را صراحةً به تازکه بنا بر روایات ایرانی جد اعلای تازیانست رساندند .

در اوستا دورهٔ تسلط وفرمانروائی ضحاك پس ازجمشیدوپیش‌از فریدون معیّن گردیده واز این اصل در روایات بعدی هم پیروی شده است .

در فصل ۳۲ بند هش آنجا که از سلسلهٔ نسب شاهان سخن میرود نسب نامهٔ ضحاك بدین صورت ثبت شده است :

دهاك‌پسراروند اسپ پسرزئی‌نی‌گاو (۱۵) پسر ویرفشك(۱٦)پسرتازپسرفرواك ،پسر سیامك، پسرمشیه ، پسر گیومرد . این نسب نامه در بعض از کتب اسلامی با تغییرات بی اهمیتی بهمین شکل آمده وفی‌المثل در آثارالباقیه(۱۷)بدین‌ترتیب ضبط‌شده‌است:

ضحاك‌بیوراسب ملقب به اژدهاك‌پسرعلوان (اروندأسپ) ، پسرزینکاوپسربریشند، پسر غار (نسخه: قار) پدر عرب عاربه و پسر افرواك ، پسرسیامك، پسرمیشی‌است‌وچنانکه بآسانی در یافته میشود در این مورد تنها در اسامی تحریفهای‌مختصری صورت گرفته واین تحریف خصوصاً در نام تازکه ظاهراً در نتیجهٔ اشتباه ناسخان به غار و قار تبدیل یافته قابل اهمیت است .

مادر ضحاك در روایات مذهبی زرتشتیان ماده‌دیوی‌است‌بنام‌اوذاک. بنابرسوتکرنسك چنانکه قبلا دیدیم همین دیو تبه‌کار بود که جمشید را بلذات دنیوی حریص ساخت و نیازوفقروشهوات وگرسنگی‌وتشنگی‌وخشم وقحط وبیم ورنج وپیری وذبول را پدیدار کرد و پرستندهٔ هفت دیوبزرگ‌را بوجود آورد .

دارمستتر در باب ضحاك و اصل داستان او گوید : « داستان ضحاك بازماندهٔ یکی از اساطیر کهن است که اصل آن از طبیعت وحوادث طبیعی بوده ولی باگذشت‌روزگار تغییراتی درآن راه یافته است . اژی‌دهاك سه پوز همان اژدهای طوفانست که در «ودا» ربّ النوع نورباودرستیزه وجدالست وبقایای این اصل دراوستا نیز محفوظمانده وآن جنگ آذر است با اژی‌دهاك وعین

(۱) Aka-manah . (۲) Indra. (۳) Saurva. (٤) Nanghaithia. (٥) Taurvi. (٦) Zairika .

(۷) منقولات ازچهرداد نسك و سوتگرنسك، از ج ۲ نمونه های نخستین بشرو نخستین شاه تألیف کریستن سن است ص ۱۹-۲۰ .

(۸) Bavri . (۹) Bâbiru .

(۱۰) راجع به کلمهٔ بوری‌یابابیرو، یابابیروش رجوع به زند اوستای دارمستترج۲ص۳۷٥ ویشتها تألیف آقای پورداود ج ۱ص ۱۹۰ شود.

(۱۱) Kwirianta . (۱۲) KûlîngDushît .

(۱۳) سنی ملوك الارض چاپ گوتوالد ص۲۳ . (۱٤) زنداوستای دارمستتر ج ۲ ص۵۸۱ - ۵۸۲ .

(۱۵) Zainigâv. (۱٦) Virafshak. (۱۷) چاپ لایپزیگ ص۱۰۳

این جنگ در ودا میان « آهی » (۱) و «اندرا» رب النوع نور جاریست .
بنابر بعض روایات ودائی تریته آپتیه (۲) (تریته پسر آب) اژدهائی را که سه سر و شش چشم داشت کشته است و بنا بر بعض ازقطعات دیگر، کشندهٔ این اژدها ترای تنه(۳) است وآن اژدها داس(۴) نام داشت والبته باید در نظر داشت که دهاك و داس باهم از از یك اصلند (همچنانکه دو کلمهٔ ترای تنه و « ثراتئون » یعنی فریدون ازیك بنیادند).
این اسطورهٔ مذهبی درمیان ایرانیان بصورت امر تاریخی مرتب شده و اژی دهاك بضحاك تبدیل یافته است »(۵) .

بادقت در این سطور و تحقیق در روایات ودائی محقق میشود که داستان اژی دهاك در روایات ایرانی ، اصلی بسیار قدیم وکهن دارد منتهی همچنانکه جم از رجال هند و ایرانی در اوستا بصورتی تازه که باتاریخ و ملیت قوم ایرانی موافق تراست درآمد همچنان داس یعنی اژدهای سه سر وشش چشم ودا نیز که اژدهای طوفان بود بنابر روایات ایرانی اندکی تغییر صورت داد وبرمهاجمان اژدهافش مردم کش سامی که ازکلده وآشور میآمده و بلاد ایران را با خاك یکسان میکرده و باز میگشته‌اند منطبق گشت ولی باتمام این احوال آثاری از داستان وروایت اصلی هند وایرانی چنانکه دیدیم درداستان این اژدها باقی مانده است .

در روایات اسلامی چنانکه در روایت منقول از ابوریحان بیرونی دیده‌ایم نسب ضحاك مانند روایات پهلوی باعراب میرسد . بنابر روایت طبری اهل یمن اورا ازخودمی دانسته و نسب او را به علوان بن عبید میرسانیده‌اند ولی همین مورخ ازقول ایرانیان نسب ضحاك را چنین بیان کرده است ، بیوراسب بن اروندسب بن زینکاو بن ویروشك بن تازبن فرواك بن سیامك بن میشی بن جیومرث و چنانکه مشهود است این نسب نامه را بانسب نامهٔ ضحاك دربندهش اختلافی نیست حتی اختلاف آن نسبت بآثارالباقیه بسیار کمتر وغیر قابل توجه است چه درآثارالباقیه در اسامی اصلی تحریفات بسیار صورت گرفته . طبری اصل نام ضحاك را بروایت ایرانیان ازدهاق معرب اژدهاك دانسته است بدین ترتیب که ژ به ض وهاء هوز بحاء حطی مبدل گشته.ازحوادث عهدضحاك بروایت طبری ظهور نوح پیغامبر بود .
حمزة بن الحسن نسب ضحاك را چنین آورده است: بیوراسف بن اروندا سب بن ریکاو بن ماده سره‌ابن تاج بن فروال بن سیامك ـ ودراین سلسله نسب «ریکاو» بجای «زئی‌نی گاو» و «ماده سره» بی اصل و «تاج» و «فروال» محرف «تاز» و «فرواك» است . ابوحنیفهٔ دینوری ضحاك رابرادرزادهٔ شدیدبن‌عملیق بن عادبن ارم بن سام بن نوح پادشاه یمن دانسته ونسب او راچنین یاد کرده : ضحاك بن علوان بن عملیق بن عادو گوید او همان است که ایرانیان بیور اسف خوانند . ضحاك به مأموریت از جانب عم خود از یمن ببابل تاخت وجم از برابر او بگریخت وضحاك در مقام جستجوی او برآمد تا اورا بیافت وباره بدو نیم کرد وبر کشور او تسلط یافت ضحاك پس ازتسلط برجم و اطمینان به پادشاهی خویش ، جادوان را از آفاق کشور گرد آورد واز ایشان ساحری آموخت چندانکه درآن استادشد وشهر بابل را چهارفرسنگ درچهارفرسنگ بنانهادو مشحون بسپاهی کرد وآنرا «خوب» نامید و بردوش او دو سلعه بهیأت دومار برآمد که او را سخت آزار میدادند وچون دماغ آدمی میخوردند تسکین می‌یافتند و گویند هرروز چهار تن می‌آورد ودماغ ایشان بدان دومار میداد . ضحاك در آغاز کار وزیری ازقوم خود داشت اما پس ازچندی وزارت بمردی ازخاندان ارفخشد (یعنی جشید) موسوم به ارمایبل داد. ارمایبل ازچهارتن دوتن را آزاد میکرد وبجای ایشان مغزسر گوسپند می نهاد واین آزادشدگان را ازبیم ضحاك بکوهستانها میفرستاد وگویند که اینان نیاکان قوم کرد بوده اند ـ چون شدید عم ضحاك بمرد کار او سستی گرفت و وباء در میان سپاهیان وسران قوم اوافتاد واو ناگزیر باستعانت از برادر ازبابل بیرون رفت . پس اولاد ارفخشد وقت غنیمت شمردند وبر کشور او تاختند واز میان ایشان نمرود سرانجام برضحاك غلبه جست واورا درغاری بکوه دنباوند (دماوند) برد ومحبوس ساخت و ملك بر نمرود قرار گرفت و او همانست که ایرانیان فریدون خوانند. (۶) چنانکه می بینیم در اینجا سلسلهٔ نسب ضحاك کاملا باسلسلهٔ نسب او درمآخذ ایرانی مغایراست واصولا همهٔ روایات دینوری درباب شاهان داستانی ایران با مآخذ ایرانی تباین دارد واو کوشیده‌است تادرروایات تاریخی اعراب وایرانیان توافقی ایجاد کند و از اینرو ار- فخشدبن سام‌را باجم بن ویونجهان ونمرودبن کنعان را بافریدون مقایسه کرده است .
حدیث ارمایبل در اینجا و در بعض مآخذ دیگر مثلا آثار الباقیه با مختصر اختلافی باشاهنامه تکرار شده است . بیرون بودن ضحاك ازبابل درروایت‌دینوری نیزبابیرون بودن ضحاك ازدژهوخت گنگ درشاهنامه تناسبی دارد . بیرونی یکجا(۷) ذیل عنوان نوروز ، بیوراسف را خواهرزادهٔ جمشید گفته است که آخر کار برجم بتاخت و او رابکشت و باز یکجای (۸) دیگر در ذیل عنوان مهرجان المظیم (رام روز یعنی روز بیست ویکم از مهر ماه) گفته است ، همهٔ ایرانیان متفقند براینکه بیوراسف هزار سال بزیست ، حتی بعضی نیز سنین عمر او را از این بیشتر شمرده و گفته‌اند هزارسال مدت پادشاهی او بود و گویند دعاء معمول ایرانیان یعنی «هزار سال بزی» ازروزگار ضحاك معمول شد زیرا زندگی ضحاك امکان این امررا برایشان ثابت کردوبازبیرونی(۹) در ذیل عنوان جشن در امزینان یا کاکثل (شب شانزدهم دی‌ماه) داستان ارمایبل را که درشاهنامه دیده ایم نقل کرده منتهی‌این نام در کتاب اوازمائیل ثبت‌شده ونام کرمائیل نیز اصلانیامده است . بنای دماونددرروایت بیرونی منسوب به ارمائیل است و او پس‌از آنکه معروف خدمت فریدون گشت مرتبهٔ بزرگ « مصمغان » یافت (مس‌مغان یعنی بزرگ ورئیس مغان ومس در زبان پهلوی معادلست با مه یعنی بزرگ در زبان فارسی).
بیرونی درباب دومارضحاك چنین گوید که : برخی گویند دومار بردوشهای وی آشکار بودند که غذایشان از مغز آدمی ترتیب می‌یافت وبعضی گفته اندوسلعه بر کتفهای او رسته بودکه‌درد آنها تنها باطلی کردن مغز سر مرتفع میشد .

در مجمل التواریخ آمده است که ضحاك را ازآنجهت بیوراسپ‌خوانند که‌بیور (ده‌هزار) اسپ تازی پیش وی جنیبت کشیدندی و انداصل نام اوقیس‌بن لهوب بود وضحاك و حمیری نیز نامیده میشد و پارسیان ده‌آك می گفتند از جهت آنکه ده‌آفت ورسم‌زشت در جهان آورد از عذاب و آویختن‌وفعلهای

(۱) Ahi . (۲) Trita âptya . (۳) Trâitana . (۴) Dâsa .
(۵) زند اوستای دارمستتر ج ۱ ص ۸۶ . (۶) منتخب از صفحات ۶-۸ اخبارالطوال دینوری .
(۷) الآثار الباقیه ص ۲۱۸ . (۸) ایضاً ص ۲۳۳ . (۹) ایضاً ص ۲۲۷ .

پلید (۱) و آک را معنی زشتی و آفتست ، معرب ده‌آک ضحاک است و ضحاک بتازی یعنی خندناک وبسبب اژدرهائی که بر کتف داشت او را اژدهاک نیز می گفتند « یعنی اژدها اند که مردم را بیوبارند » . صاحب مجمل التواریخ ارونداسپ پدرضحاک‌را وزیر تهمورث دانسته ولی درشاهنامه‌چنانکه‌میدانیم نام وزیر تهمورث شیداسپ‌است‌نه‌ارونداسپ. نسب‌ضحاک درمجمل‌التواریخ‌درست‌مانندسنی ملوک‌الارض است . گرشاسپ زابلی نبیرهٔ جمشید از پهلوانان ضحاک بود و کوش پدر کوش پیل‌دندان که داستان او در کوشنامه آمده برادراواست. حدیث‌ارمایل‌وکرمایل‌و قیام افریدون برضحاک و اقامت ضحاک در کلنگ دیس که آنرا دس‌حت (ظ ، دژهوخت‌یادژهوخت‌گنگ‌چنانکه‌درشاهنامه آمده) خوانند و ایلیا یابیت‌المقدس یعنی اورشلیم نیز فهرست مانند در مجمل التواریخ ذکر شده است (۲) از مجموع این‌روایات اصیل بودن روایت‌فردوسی ونزدیک‌بودنش با روایات مورخان‌محقق‌میشود . ارونداسپ دراینجا معلوم نیست بچه سبب به مرداس مبدل‌شده‌است ... (نیزرجوع به‌تاریخ‌سیستان ص۵و۶و۱۵و۲۱و۲۲ویشتهاج۱ص۲۰۳ و ۲۰۴ تألیف آقای پورداود. ولغت آک وبیور درهمین لغت نامه شود.

ضحاکة . [ضَ حّا کَ] (اِخ) نام آبیست ار آن بنی سُبیع . (منتهی‌الأرب) .

ضحاک . [ضَ حّا] (اِخ) علونی یاضحاک بن علوان بانی کنگ دژ بمشرق . از اقلیم دوم که‌قلعتی بوده‌است‌ببابل . حمدالله‌مستوفی درنزهةالقلوب‌ذیل کلمهٔ بابل گوید، « بابل ... دارالملک ضحاک علونی (۳) بوده است و ضحاک‌درآنجا قلعهٔ‌ساخته‌بود وآنرا کنگ‌ دژ گفتندی اکنون تلی مانده ودرآن شهر جادوان بسیار بوده اندوبعد ازضحاک ملوک کنعان آنرا دارالملک داشته‌اند . . . »(۴). وباز گوید ، کنگ دزبمشرق از اقلیم دویم ضحاک علوان ساخت . . . » (۵) وچنانکه درشرح حال‌ضحاک‌بن‌علوان گفته آمد بگفتهٔ ابن‌البلخی درفارسنامه این مرد همان‌ضحاک بیور اسب است .

ضحاک . [ضَ حّا] (اِخ) کسی که بیوت سبعه را که بنام کواکب هفتگانه بناشده بود بعلماء سبعه که از جملهٔ آنان تینکلوش (تنکلوش) بابلی‌است بازداد. (تاریخ‌الحکماء قفطی ص ۱۰۴). وشهرزوری اورا ضحاک‌بن قی یادکرده‌است(ترجمهٔ نزهةالارواح ص ۵۰) وظاهراً مراد همان ضحاک معروف است .

ضحال . [ضِ] ج ِ ضحل. (منتهی‌الأرب).

ضحایا. [ضَ] ج ِ ضحیة . (منتهی‌الأرب).

ضحضاح . [ضَ] (ع) (اِ) پایاب . (منتهی‌الأرب). ||آب قلیل که غرق نکند. آبی که قعروی نزدیک باشد وآب تاشتالنگ. (دهار) . آبی اندک که تاکعبین و نیمهٔ ساق بیاید . (منتخب‌اللغات) . آب‌اندک درجوی وجز آن . (مهذب‌الأسماء) آب اندک یا آبی که تاشتالنگ رسدیانصف ساق یاآبی که درآن غرق نشود .(منتهی الأرب) . ||آب بسیار(بلغت‌هذیل). (منتهی‌الأرب) .

ضحضح. [ضَ ضَ] [ضُ ضُ] (ع) (ص) روش سراب . ضُحضُحة . (منتهی‌الأرب) .

ضحضح . [ضَ ضَ] (ع) (اِ) آب‌اندک (منتهی‌الأرب) .

ضحضحة.[ضَ ضَ حَ](ع)(مص)روش‌آب. یاسراب . ضَحضَح. ضُحضُح.(منتهی‌الأرب).

ضحضحة . [ضَ ضَ حَ](ع.مص)جنبیدن سراب ودرخشیدن آن . (منتهی الأرب) . ||روانشدن آب .(منتهی‌الأرب). ||هویدا وآشکار گردیدن کار . (منتهی الأرب) .

ضحک.[ضَ](ع)(اِ) برف(منتهی‌الأرب. منتخب‌اللغات). ثلج .(فهرست‌مخزن‌الادویه). ||کفک شیر . (منتهی الأرب) || مسکه ، (مهذب‌الاسماء . منتخب‌اللغات) .|| انگبین. (منتهی الأرب) . شهد . (منتهی‌الأرب . مهذب‌الاسماء) . عسل . (منتخب‌اللغات . فهرست‌مخزن‌الادویه)||شگفت .(منتهی‌الأرب منتخب‌اللغات) . || دندان‌سپید(منتهی‌الأرب منتخب‌اللغات) || میانهٔ راه (منتهی‌الأرب). میان راه . (منتخب اللغات) . || شکوفه . (منتهی‌الأرب . منتخب‌اللغات) . شکوفهٔ از غلاف بر آمده . (منتهی‌الأرب) .کاردخرما (یعنی کاناز)(مهذب‌الاسماء) . اسم شکوفه طلع است هنگام انشقاق کم آن یعنی کارد وکاناز آن . (فهرست‌مخزن‌الادویه) .

ضحک.[ضَ] [ضِ]و[ضِ حِ]و[ضَ حِ] (ع . مص) خندیدن . (منتهی الارب) (تاج‌المصادر) (زوزنی) (منتخب‌اللغات) .|| راضی‌شدن . (منتهی‌الأرب). قبول کردن . (منتهی الا رب)|| ضحکت الارنب ، حیض آوردخرگوش.(منتهی‌الأرب). حایض‌شدن زن (منتخب‌اللغات). بحیض‌شدن‌زن.||ضحک الرّجل، بشگفت‌آمد مردونیزبیمناک گردید. (منتهی‌الأرب). ترسیدن . (منتخب‌اللغات). || درخشیدن برق ازابر . (منتخب‌اللغات)؛ ضحک‌السحاب،درخشید ابر.(منتهی‌الأرب). ||آوازکردن بوزینه . (منتخب اللغات) ، ضحک‌القرد،بانگ‌کردبوزینه.(منتهی‌الأرب).

ضحک . [ضُ] (ع) ج ، ضَحوک . (منتهی الا رب) .

ضحک . [ضِ] (ع) (اِ) خنده . خندهٔ باآواز . (غیاث) . || بانگ کپی . (مهذب‌الاسماء) . صاحب کشاف اصطلاحات‌الفنون گوید ، ضحک بکسر ضاد و بفتح آن نیز آمده و بسکون حاء مهمله و بکسر ضاد و حاء و بفتح ضاد و کسر حاء . نیز استعمال شده وچنانچه درمنتخب اللغات ذکر کرده عبارتست‌از کیفیتی راسخه که حاصل میشود ازجنبش روح بسوی خارج ناگهانی برائر خوشی و سرور که آدمی‌را عارض میشود و بالنتیجه میخندد . کذا فی‌الجرجانی . و در کلیات ابوالبقا گوید ، قهقهه خندید نیست که در حال خنده دندانهـای نواجذ ظاهر گردیده وآواز خنده هم شنیده شود و ضحک خندیدن بدون‌آوازاست‌وتبسم لبخند و آهسته تر از ضحک است پس قهقهه و ضحک و تبسم از حیث طبقه بندی مانند نوم و نعاس و سِنة باشد . برخی گفته اند گشاده روئی اگر بحدی رسید که درنتیجهٔ سرور دندانهای آدمی آشکار گردید و آوازی ازدهان بیرون‌نیامدآنرا تبسم نامند واگر آواز خنده بحدی بودکه از مسافتی هم شنیده میشد آنرا قهقهه خوانند و اگر مانند هیچیک ازین دو نبود آنرا ضحک گویند انتهی . و نیز گفته اند ، ضحک و قهقهه مترادف باشند و قهقهه آن است که بانگ قاه قاه ازدهان شنیده شود. ولی اکثر برآنند که ضحک آنست که ضاحک فقط آواز خود بشنود ولی قهقهه آنست که آواز خنده بگوش غیر نیز برسد ولی تبسم لبخند وخندهٔ بی‌آواز راگویند . کذا یستفاد من جامع الرموز و البیرجندی . و ضاحک اسم فاعل ازضحک است بمعنی‌خنده کننده وضاحکة یکی‌ازچهاردندان که‌ازپس نیش بود و ضواحک جمع ضاحکة و وبرا ضاحکة ازآنجهة گویند که‌درگاه خنده پیدا شود . کذا فی‌بحرالجواهر . و ضاحک نزد اهل رمل اسم شکلی است که آنرا لحیان نیز گویند بدین صورت .

ضحکة . [ضَ کَ] (ع) (اِ) یکبار خنده . (منتهی‌الأرب) .

مرا توگوئی می‌خوردن‌است اصل فساد
بجان تو که همی آیدم زتوضحکة .
منوچهری .

(۱) لغت‌نامه ها ده آفت و عیب را چنین نوشته‌اند ، زشت روئی ، کوتاهی قد ، بیداد گری ، دروغگوئی ، بددلی ، بیدینی ، بسیار خواری ، بیشرمی ، بیخردی ، بدزبانی . (آنندراج) . (۲) صفحات ۲۵ و۲۶ و۴۰-۴۱ (۳) نسخه بدل : ابن علوان .
(۴) نزهةالقلوب ص ۳۷ چاپ اروپا . (۵) نزهةالقلوب ص ۲۴۷

من اهل مزاح وضحکة و زیجم
مرد سفر و عصا و انبانم .
مسعودسعد.

ضحکة . [ضُ کَ] (ع) (اِ) آنکه بروی خندند . (منتهی الأرب) . آنکه براو خندند . (مهذب الاسماء) . آنکه مردم بروی خندند . (غیاث) . مسخره :
روت بس زیباست نیلی هم بکش
ضحکه باشد نیل بر روی حبش .
مولوی .
صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضُحکة ، بر وزن صُفرة کسی که رفتار و گفتار وحرکات وسکنات او مردم را بخنده آورد و ضَحکة بر وزن هُمزه کسی که بر مردم بخندد . کذا فی الجرجانی .

ضحکة . [ضَ حَ کَ] (ع) (ص) بسیار خند . (منتهی الأرب) . بر مردم خندنده . بسیار خندنده . آنکه بر مردمان خندد . (مهذب الاسماء) .

ضحکة . [ضُ حُ کَ کَ] (ع) (ص) بسیار خند . (منتهی الأرب) .

ضحکی . [ضَ ی] (اِخ) رجوع به مصطفی بن میرزه شود . (الاعلام زرکلی ص ٤٤٠) .

ضحل . [ضَ] (ع) (مص) فرورفتن آب : ضَحَل الماء ، فرورفت آب. || تنک گردیدن. || کمیاب شدن. (منتهی الأرب). ضحلت الغدرَ ، کم شد آب آبگیرها . (منتهی الأرب) .

ضحل . [ضَ] (ع) (اِ) آب اندک بی‌عمق . (منتهی الأرب) . آب اندک . (منتخب اللغات) . ج ، اَضحال و ضُحول و ضِحال .

ضحن . [ضَ] (اِخ) شهریست در دیار سلیم بنزدیکی وادی بیضان وآنرا بصاد مهملة نیز گفته‌اند . (معجم البلدان) .

ضحن. [ضَ حَ] (اِخ) شهریست. (مجدالدین میگوید که ازابن سیده‌است وابن سیده بیت ابن‌مقبل را که جوهری در ض ح ن آورده شاهد آورده‌است پس یکی ازاین‌دو تصحیف باشد) . (منتهی الأرب) .

ضحو . [ضَ] (ع) (اِ) نیم چاشت. (منتهی الأرب) . چاشتگاه . هنگام چاشت . (منتخب اللغات) .

ضحو . [ضَ] (ع . مص) ضُحُوّ . ضُحِیّ . بیرون آمدن در آفتاب. ومنه الحدیث: رای محرماقد استظل فقال اضح، یعنی بیرون شو در آفتاب . (منتهی الأرب) . || آشکار گردیدن راه . (منتهی الأرب) . || مردن : ضحاظل فلان ، بمرد .(منتهی الأرب) . || نمازچاشت کردن : ضحا الضحی ، نمازچاشت بکرد . (منتهی الأرب) . || رسیدن آفتاب کسی را . (منتهی الأرب) . ||طعام چاشتگاه خوردن . (غیاث . آنندراج) .

ضحوة . [ضَ وَ] (ع) (اِ) ضحو . نیم چاشت . (منتهی الأرب. بحر الجواهر) . چاشتگاه . (زمخشری) . چاشتگاه یعنی پس آفتاب بر آمدن .

ضحوك . [ضَ] (ع) (اِ) بسیار خند . ج ، ضُحك . (منتهی الأرب) . || راه فراخ ویبداوروشن . (منتهی الأرب) . راه آشکار وفراخ . (منتخب اللغات) . راه روشن . (مهذب الاسماء) .

ضحوكة . [ضَ کَ] تأنیث ضحوك . (غیاث . آنندراج) .

ضحوكة . [ضُ کَ] (ع) (اِ) آنچه مردم را بخنده آرد وآنکه بروی مردمان خندند . (غیاث . آنندراج) . (١) .

ضحول. [ضُ] ج ، ضَحل. (منتهی الأرب).

ضحی . [ضُ حا] (ع) (اِ) سورة نود و سومین ازقرآن . مکیه . وآن یازده آیت است. پس از «لیل» وپیش از «الم نشرح».

ضحی . [ضُ حا] (ع) (اِ) چاشتگاه. (ویذکر) . (منتهی الأرب . بحر الجواهر) (مهذب الاسماء) . نیم چاشت . مقابل ظهر که چاشت است . چاشتگاه ، یعنی پس آفتاب بر آمدن وگویند بعد چاشتگاه . (دستور اللغة ادیب نطنزی) . ارتفاع نهار. چاشت:
همیشه تا نفروزد قمر چو شمس ضحی
همیشه تاندرخشد سُها چو بدر ظلم .
فرخی .
آنچنان روئی که چون شمس ضحاست
آنچنان رخ را خراشیدن خطاست .
مولوی .
مدتی بسیار میکرد این دعا
روزتاشب شب‌همه شب‌تاضحی.
مولوی .
|| آفتاب . (منتهی الأرب) :
نورشان حیران این نورآمده
چون‌ستاره زین‌ضحی فانی شده .
مولوی .
||صلوة‌ضحی، نمازچاشت. (مهذب الاسماء). نماز چاشتگاه . (السامی فی الأسامی) . نماز چاشت ومنه حدیث عمر : اضحوابصلوة الضحی،ای صلّوها لوقتها ولاتؤخروها الی ارتفاع الضحی . (منتهی الأرب) . || وقولهم مالکلامه ضُحیً، نیست کلام او را بیانی . (منتهی الأرب) . || والشمس وضحیها ای ضوئها اذا اشرق . (منتهی الأرب) . ونیز رجوع به‌آفتاب پهن شود .

ضحی . [ضَ] (ع . مص) خوی گرفتن . (زوزنی) . خوی کردن و عرق آوردن . (منتهی الأرب) .

ضحی . [ضَ ی] (ع . مص) ضَحو . ضُحو . ضُحیّ . رسیدن آفتاب کسی را (منتهی الأرب) .

ضحی . [ضُ ی] (ع . مص) ضَحو . ضُحو . ضَحی . رسیدن آفتاب کسی را. (منتهی الأرب) . || بیرون آمدن در آفتاب. (منتهی الأرب) . بآفتاب شدن . (زوزنی) . بآفتاب آمدن .

ضحی . [ضَ ی] (اِخ) موضعی است به یمن . (منتهی الأرب) .

ضحیاء . [ضَ] (ع) (اِ) نام اسبی‌است یااسب اشهب . (منتهی الأرب) . مادیان‌سپید (منتخب اللغات) . || لیلة ضَحیاء ، شب روشن بی ابر . (منتهی الأرب) . شبی روشن . (مهذب الاسماء) . || زنی که موی بر نهفت ندارد .

ضحیا . [ضُ حَ یا] (ع) مصغّر ضُحی . (منتهی الأرب) .

ضحیاء . [ضَ] (ع) (اِ) نام اسب عمر بن عامر . (منتهی الأرب) .

ضحیاة . [ضَ] (ع) (ص) یوم ضَحیاة ، روز روشن . (منتهی الأرب) .

ضحیان . [ضَ] (اِخ) قلعتی است که احیحة بن الجلاح درزمین قبابة بر آورده‌است. (معجم البلدان) .

ضحیان . [ضَ](اِخ) موضعی است‌میان نجران وتثلیث براه یمن در کوتاه‌ترین راه میان حضرموت بمکه . (معجم البلدان) . موضعی است درراه حضرموت بطرف‌مکه . (منتهی الأرب) .

ضحیان . [ضَ] (ع) (ص) رجلٌ ضحیان ، مردی که در وقت چاشت خورد . (منتهی الأرب) . || یومٌ ضحیان ، روز روشن. (منتهی الأرب) . || سراجُ ضحیان ، چراغ منیر . (منتهی الأرب) .

ضحیان . [ضَ] (اِخ) اَبرقُ ضحیان ، موضعی است بدیار عرب .

ضحیان . [ضَ] (اِخ) عامرابن النعربن سعد . رئیس ربیعة پیش از بنی شیبان و اورا بدانجهت ضحیان گفته‌اند که چاشتگاه برای قضاءجلوس کردی . (عقد الفرید ج ٣ ص ٣٠٧) .

ضحیانة . [ضَ نَ] (ع) تأنیث‌ضحیان . (منتهی الأرب) . || قُلةٌ ضحیانة ، سرکوه ظاهر برای آفتاب . (منتهی الأرب) .

ضحیة . [ضَ ی یَ] (ع) (اِ) گوسپند قربانی . ج ، ضحایا . (منتهی الأرب) . آنچه قربان کنند هرجا که باشد . (مهذب الاسماء) . || نیم چاشت . (منتهی الأرب) .

(١) درکتب دسترس ما یافته نشد .

ضحیم . [ضَ] (ع) (اِ) کسیکه کجی دردهان ویا بگردن ویا درزنخدان او باشد (غیاث . آنندراج) (۱) .

ضخ . [ضُ] (ع) (اِ) اشك . (منتهی الأرب . منتخب اللغات) . || امتداد بول . (منتهی الأرب) . || پاشیدگی آب . (منتهی الأرب) . چکیدن آب . (منتخب اللغات) . || شاشیدن . (منتهی الأرب) . دیرشاشیدن (منتخب اللغات) .

ضخام . [ضُ] (ع) (ص) کلان و فربه هرچه باشد . (منتهی الأرب) . بزرگ . (مهذب الاسماء) . بزرگ جثه . (منتخب ـ اللغات) (۲) . زفت . قوی . بزرگ از هرچیزی . (منتخب اللغات) (۲) .

ضخام . [ضِ] (ع) ج ِ ضَخم . (منتهی ـ الأرب) .

ضخامت . [ضَ مَ] (ع) (مص) هنگفتی . تناوری . غلظت . غِلَت (لهجهٔ محلی قزوین) . کلفتی . ستبری : روباه ضخامت جثه بدید ... (کلیله) . ستبرا . || کلان وفربه گردیدن . (منتهی الأرب) . تناورشدن . (تاج المصادر . زوزنی . مجمل اللغة . دهار) . فخامة . بزرگ تن شدن . (غیاث . آنندراج) .

ضخز . [ضَ] (ع . مص) بر کندن چشم کسی را . (منتهی الأرب) . بحض .

ضخم . [ضَ] و [ضَ خَ] (ع) (ص) هنگفت . ستبر . تناور . (مجمل اللغه ، دهار) . سطبر و کلان ازهرچیزی . (منتهی الأرب ، منتخب اللغات) . بزرگ هیکل پر گوشت . (منتهی الأرب) . دفزك بزرگ . (مهذب ـ الاسماء) . کلفت . زفت . ضخمة . ضخیم . ج ، ضخام ، گنگ امردی بود ضَخم و زفت . (حاشیهٔ فرهنگ اسدی نسخهٔ نخجوانی) .

لنگ ولیکن نه سست ، زرد ولیکن نه زشت
گنگ ونگردد خموش ، ضخم ونباشد گران .
مسعودسعد .

روباه . . . گفت ندانستم که هر کجا جثه ضخم تر و آواز هایلتر منفعت آن کمتر . (کلیله) .

جسم ضخمی داشت کس او را نبرد
ماند در مسجدچو اندر جامِ دُرد .
مولوی .

|| ضخم اندام ، هِلَقف . آ کنده گوشت . (منتهی الأرب) . || راه گشاده و روشن . (منتهی الأرب) . || آب بسیار . (منتهی الأرب) . || گران . ثقیل . سنگین (در آب) . || ضخم ـ الفخذین ، ستبرران .

ضخم . [ضَ] (اِ خ) بنوعبدبن ضخم قومی ازعرب عاربه که اکنون منقرض شده اند . (ازمنتهی الأرب) .

ضخم . [ضَ خَ] (ع . مص) کلان وفربه گردیدن . ضَخامة . (منتهی الأرب) . تناورشدن . (تاج المصادر) . (زوزنی) . سطبر شدن . (منتخب اللغات) .

ضخمات . [ضَ] (ع) . ج ِ ، ضَخمة . (منتهی الأرب) .

ضخمة . [ضَ مَ] (ع) تأنیث ضخم . ضخیم . سطبر . هنگفت . ج ، ضَخمات (بتسکین خاء زیرا که صفت است وتحریك در اسم است وبس) . (منتهی الأرب) .

ضخمة . [ضِ خَ م مَ] (ع) (ص) زن پهن تن خوش نما و نرم و نازك اندام . (منتهی الأرب) .

ضخومة . [ضُ مَ] (ع . مص) تناور شدن . (تاج المصادر) (دهار) .

ضخیم . [ضَ] (ع) (ص) ضَخم . ضخمة . تناور . ستبر . بزرگ جثه . هنگفت . ج ، ضِخام .

ضد . [ضِ د د] (ع) (ص) صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضد بکسر ضاد درلغت ناهمتا . ونزدعلماء علم کلام وفقهاء بمعنی مقابل باشد ونزد حکماء قسمی از مقابل است . ولغات اضداد بیانش ضمن بیان معنی لفظ لغت خواهد آمد . انشاء الله تعالی . انتهی . در اصطلاح لغویین کلمهٔ که دومعنی دهد متضاد با یکدیگر چون ، فراز کردن که بمعنی بستن و باز کردن وجمد که بمعنی کریم وبخیل است و چون قُرء بمعنی حیض وطُهر است و ظن که بمعنی گمان ویقین است و خفیه که بمعنی نهان وآشکار است و بیع که بمعنی خریدن وفروختن است ونبل چیز خرد و بزرگ و شِف ، بمعنی سود وزیان وذفر ، بوی خوش وناخوش و ودیعه ، امانت که بکسی دهی یاستانی وجَون بمعنی سیاه وسفید . || آنکه نسبتش بادیگری چنان باشد که با او نتواند بودن و هردو باهم توانند نبودن ، چنانکه نسبت سیاهی بسفیدی چه سیاهی با سفیدی نتواند بودن لکن هم سیاهی وهم سفیدی توانند نبودن چنانکه سرخی و جز آن . || امر وجودی که با امر وجودی دیگر قابل اجتماع نباشد . ناهمتا . (منتهی الأرب) . (دهار . مهذب ـ الأسماء . زوزنی) . نامانند . (زمخشری) . ضُتة . (منتهی الأرب) . خلاف چیزی . وارو . مخالف . (منتخب اللغات) :

کردار تو ضد همه کردار زمانه .
منوچهری .

نیت و درون خود را آلوده بضد این گفته نگردانم . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۱۶) .

اگر بضدّ تو شاهی رسد بافسرو تخت
کنندش زیرو زبر تخت و افسر ، آتش و آب .
مسعود سعد .

میدانست که ملاهی وپادشاهی ضدیکدیگرند . (ترجمهٔ یمینی ص ۲۷٤) .

بد ندانی تا ندانی نیك را
ضدرا ازضدتوان دیدای فتی .
مولوی .

چون شدی در ضد ببینی ضد آن
ضد را ازضد شناسند ای جوان .
مولوی .

چون نمی ماند همی ماند نهان
هرضدی را توبضدّ آن بدان .
مولوی .

چون نباشد شمس ضد زمهریر .
مولوی .

می گریزد ضدها از ضدها
شب گریزد چون برافروزد ضیا .
مولوی .

آن نفاق از ضد آید ضد را
چون نباشد ضد نبود جزبقا .
مولوی .

گر نظر برنور بود آنگه برنگ
ضد بضدّ پیدا بود چون روم وزنگ .
مولوی .

پس بضدنور دانستی تو نور
ضدضد را می نماید درصدور .
مولوی .

زانکه ضد را ضد کند پیدا یقین
زانکه با سرکه پدید است انگبین .
مولوی .

|| همتا . (منتهی الأرب) . وخودضد ازلغات اضداد است . مانند . (منتخب اللغات . منتهی ـ الأرب) . مثل . ج ، اَضداد وگاه خود بمعنی جمع آید : قال الله تعالی و یکونون علیهم ضِدّاً . ویقال لاضدّله ولا ندّله ولا ضدیدله . (منتهی الأرب) . || عدّو . دشمن . خصم : قوله تعالی ویکونون علیهم ضدّاً ، ای اعداء یوم القیامة وکانوا فی الدنیااولیائهم . (مهذّب الأسماء) .

آخشیج . (فرهنگ اسدی نسخهٔ خطی نخجوانی) . || ضد سم ، پاد زهر . پازهر . || ضد عفونی کردن ، زدودن عفونت چیزی .

ضد . [ضِ د د] (اِ خ) بنوضد ، قبیله ایست از عاد . (منتهی الأرب) .

ضد . [ضَ د د](ع . مص) غالب آمدن بر کسی (منتهی الأرب) . غالب شدن در

(۱) در منتهی الأرب ضجم (با جیم معجمه) باین معنی آمده و تصور میرود ضحیم (بحاء مهمله) همان کلمهٔ ضجم باشد که بغلط ضبط کرده اند . (۲) در منتخب اللغات بفتح اول ضبط شده است .

خصومت بر کسی . (منتخب‌اللغات) . || باز گردانیدن چیزی را از کسی . (منتخب‌اللغات) . بر گردانیدن چیزی‌را از کسی و بازداشتن بلطف و نرمی . (منتهی‌الأرب) . || پر کردن . (زوزنی) (تاج‌المصادر) . پر کردن مشك و جز آن . (منتخب اللغات) . پر کردن مشك را . (منتهی‌الأرب) .

ضدا . [ضَ] (اِ خ) کوهی است‌در شق یمامه . (معجم البلدان) .

ضداة . [ضُ] (ع) اِ ج ، ضادی . (منتهی‌الأرب) .

ضداد . [ضَ] (اِ خ) نخلستانی‌است بنی‌یشکر را بیمامه . (معجم البلدان) .

ضده . [ضَ دَ] (ع . مص) خشم گرفتن . (منتهی‌الأرب) .

ضدن . [ضَ] (ع . مص) اصلاح کردن و آسان گردانیدن چیزی را . (منتهی‌الارب) .

ضدنی . [ضَ نا](اِ خ) موضعی‌است. (منتهی‌الأرب . معجم‌البلدان) .

ضدوان . [ضَ دَ] (اِ خ) کوهی است . ابن‌مقبل گوید :

فَصبَّحنَ من ماء الوحیدین نقرة
بمیزان رعم اذ بَدا ضدوان .

ابن المعلی از خالد آرد که . . . صَدوان (بصادمهمله) دو کوهند . (معجم‌البلدان) . ضَدَوان دو کوهست ضَدَیان بالیاء مثله . (منتهی‌الأرب) .

ضدی . [ضَ](ع . مص) خشم گرفتن (منتهی‌الأرب) .

ضدی . [ضَ دا] (ع) (اِ) خشم ، یقال انه لذوضدی، یعنی صاحب غضب‌است. (منتهی‌الأرب) .

ضدیان . [ضَ دَ] (اِ خ)دو کوهند. ضدَوان. (منتهی‌الأرب) .

ضدیت . [ضِ د د ی یَ]( ) مخالفت. عداوت .

ضدید . [ضَ] (ع) (ص) همتا . (منتهی‌الأرب). مانند . (منتخب‌اللغات). ندّ. || ناهمتا . (منتهی‌الأرب . مهذب‌الاسماء). مخالف . (منتخب اللغات) . (ازلغات‌اضداد است) .

ضذج . [ضَ] (اِ) بذال معجمه یربوز است که بقلهٔ یمانیه باشد . (فهرست مخزن‌الأدویه) . (۱)

ضر . [ضَ ر ر] و [ضُ ر ر] (ع) ( ) گزند . (منتهی‌الأرب . منتخب‌اللغات). مضرّت . || سختی . (مهذب‌الاسماء) بدحالی. ضَرّاء . || زیان . (مهذب‌الاسماء) خلاف‌نفع. (منتهی‌الأرب . مهذب‌الاسماء). ضرر :

ضرّ منافقانی ، نفع موافقانی
اینرا همی بیائی وآنرا همی نیائی.
فرخی .

همه پالوده نقره را مانند
نقرهٔ ضرّ و نفع پالایند .
مسعود سعد .

ورنه بگذار زانکه میگذرد
خیر چون شر و منفعت چون‌ضر .
سنائی .

حیوانی که در او نفع و ضرّ . . . باشد چگونه بی‌انتفاع شاید گذاشت . (کلیله) . ابوعلی آن رخنه بر گرفت و از فوادی شر و غوایل ضر و نفع فارغ شد (ترجمهٔ یمینی ص ۲۶۵) .

پس سلیمان باحکیمان زان گیا
شرح کردی‌نفع وضرّش ای کیا.
مولوی .

و آنچه نپسندی بخود از نفع وضر
بر کسی مپسند هم ای بی هنر .
مولوی .

|| رجلٌ ضرٌ اضرار ، مرد نیك دانا و نهایت رسا و زیرك و آزموده . (منتهی‌الأرب) .

ضر . [ضَ ر ر]و[ضُ ر ر](ع . مص) گزند رسانیدن . (منتهی‌الأرب . منتخب‌اللغات) . گزند کردن . (زوزنی . تاج‌المصادر) . || زن‌خواستن بر زن پیشین . (منتهی‌الأرب . منتخب‌اللغات) . صاحب منتهی‌الأرب گوید ، ضرّ بفتح اول مصدر و بضم اول اسم مصدر ممکن است باشد .

ضر . [ضُ ر ر] (اِخ) نام آبیست . (منتهی الأرب) .

ضر . [ضُ رر](ع)( ) گزند (منتهی‌الأرب منتخب‌اللغات) . || سختی (منتخب‌اللغات . مهذب‌الاسماء) . بد حالی . (منتهی‌الارب . منتخب‌اللغات) . ||لاغری . (منتهی‌الأرب . منتخب‌اللغات) . || نقصان . (منتخب‌اللغات) ونیز رجوع به ضَرّ شود . || جمع میان‌دو زن . رجوع‌به ضِرّ شود . (منتهی‌الأرب).

ضر . [ضِ رر] و [ضُ رر] (ع) ( )جمع میان‌دوزن . اسم‌است‌مضارة را ، یقال تزوّج علی ضِرٍ وضُرٍّ ای مُضارةً ای جمع بین امرأتین اوثلاث . (منتهی‌الأرب) .

ضراء . [ضَ] (ع) (اِ) درختان انبوه در وادی که درآن پنهان توان‌شدن . یقال هو یمشی الضراء اذامشی مستخفیاً فیمایواری من الشجر . (منتهی‌الأرب) . ||زمین نشیب باانداك درخت که‌جای میگیرد درآن ددان (منتهی‌الأرب) .

ضراء . [ضَ] (ع . مص) نهان شدن . (منتهی‌الأرب) .

ضراء . [ضَ رر] (ع) ( ) ضرّ . گزند. ||سختی. (مهذب‌الاسماء .منتهی‌الأرب). بد حالی (منتهی الأرب) . مقابل سرّاء . درشتی . درویشی . (دهار) . بأساء . بدبختی. تنگی. دشخواری : الذین ینفقون اموالهم فی السرّاء والضرّاء ، آنانکه مال نفقه و هزینه کنند درخواری و دشخواری . (تفسیرابوالفتوح رازی). فسبحان من لایحمد سواه علی السرّاء والضرّاء.(ابوالفضل بیهقی ص ۲۹۹) . واختصه بالطرایق الرضیه‌التی من اوجبها واولاها واحقها و احراها التسلیم لامرالله‌تعالی وقضائه‌والرضا ببأسائه وضرّائه (ابوالفضل بیهقی ص ۲۹۹) .

که اندر نعمتی مغرور وغافل
که اندر تنگدستی خسته وریش
چو در سرّا وضرّا کارت اینست
ندانم کی بحق پردازی ازخویش
گلستان .

|| رنجوری . || نقصان درمال وجان (باساء وضرّاء. . .مؤنثان‌لامذکّرلهما . قال‌الفرّاء: لوجمعا علی اَبؤس واَضرّ کمایجمع النعماء بمعنی النعمةعلی اَنعم‌لجاز) . (منتهی‌الارب) ج، اَضرّ . (مهذب‌الاسماء).(منتهی‌الأرب). || برجاماندگی . (منتهی‌الأرب) .

ضرائب . [ضَ ءِ] جِ ، ضَریبه . (منتهی‌الأرب) :

از کلك تو شمشیر زده لشکر اسلام
بر قیصرو فغفور نهد باج وضرائب .
(سوزنی) .

ضراءة .[ضَ رَ] (ع . مص) آزمندوحریص گردیدن . (منتهی‌الأرب).

ضرائر.[ضَ ءِ] جِ ، ضرّة . هَوْ.هم‌شوی (منتهی‌الأرب) .

ضرائك . [ضَ ءِ] (ع) جِ ، ضریك . (منتهی‌الأرب) .

ضراب .[ضِ] (ع . مص) برجهیدن گشن برماده . (منتهی‌الأرب) . || گشنی کردن شتر . (تاج‌المصادر) . مست شدن اشتر تیز شهوت . (تاج‌المصادر). گشنی‌شتر.(زوزنی) || مضاربة . باکسی شمشیر زدن :

نه مرد شرابی که مرد ضرابی
نه مرد طعامی که مرد طعانی .
منوچهری .

یکی نسوزد جز جان دیو روز نبرد
یکی نبارد جز گرد مرگ روزضراب .
(مسعود سعد) .

ارباب آن حراب وضراب راه گریز وپرهیز گرفتند . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۰۵)

(۱) Blette.

چرخ بدوزد چو تیر صبح بسوزد چو مهر
رمح تو گاه طعان، تیغ تو گاه ضراب
(خاقانی).

در علمش میرنحل نیزه کشیده چو نخل
غرقهٔ صد نیزه خون گاه طعان وضراب.
(خاقانی)

ضراب. [ضَ رْ را] (ع) ( ) رود زن. (مهذب الاسماء. دهار.) || واشی. ساعی. || درم زن (مهذب الاسماء. دهار). سکه زن:
ضرّاب وار شاخ گل زرد هرشبی
دینارهای گرد مجدّد کند همی.
(منسوب به منوچهری)

بگاه ضرب همی زر و سیم بوسه زند
زعزّ نامش برروی سکهٔ ضرّاب.
(مسعود سعد)

بنهم از برای نام ترا
دیدگان زیر سکهٔ ضرّاب.
(مسعود سعد).

که موم وزر بکژی نقش راستی یابند
زمهر خاتم سلطان وسکهٔ ضرّاب.
خاقانی.

عقد نظامان سحر از من ستاند واسطه
قلب ضرّابان شعر از من پذیرد کیمیا.
(خاقانی).

تکیه نکند بر کرم دهر خردمند
سکه ننهد بر درم ماهی ضرّاب.
(خاقانی).

ضراب. [ضَ رْ را] (اِخ) ابوعبید معروف به ضراب از متقدمین ادباء است. (محاسن اصفهان ما فروخی ص ۳۳).

ضرابخانه. [ضَ رْ را نَ] (اِ) درم سرا. سرای درم. دارالضرب. میخکده. دارالسکه. جائیکه در آن زر وسیم سکه زنند.

ضرابیه. [ضَ یَ] (اِخ) شهرستانیست بمصر ازحوف. (منتهی الارب).

ضراح. [ضِ] (اِخ) موضعی است و در اخبار نام آن آمده است. (معجم البلدان).

ضراح. [ضِ] (ع. مص) لگد زدن. (منتهی الارب).

ضراح. [ضُ] (ع) ( ) آضرح، دور کن وبینداز. (منتهی الارب).

ضراح. [ضُ] (اِخ) خانه ایست در آسمان چهارم. (دهار. مهذب الاسماء). بیت المعمور که قبلهٔ ملائکه است در آسمان چهارم. (منتخب اللغات). نام بیت المعمور که خانهٔ ایست ساخته در آسمان چهارم مقابل خانهٔ کعبه (منتهی الارب) خانهٔ است در آسمان مقابل کعبه وآن بیت المعمور است وضریح لغتی است در آن... وگویند آن همان کعبه است که خداوند بهنگام طوفان بآسمان برد و بسبب دوری از زمین ضراح نامیده شد. (معجم البلدان).

ضراح. [ضَ رْ] (اِخ) از اعلام است. (منتهی الارب).

ضرار. [ضِ] (اِخ) مسجد ضرار، مسجدی بود که منافقان ساخته بودند وحق تعالی بهدم آن فرمان داد چنانکه در قرآن واقع است (منتخب اللغات).

ضرار. [ضِ] (ع) (مص) مضارّة. گزند رسانیدن یکدیگر را. (منتهی الارب). || جزای ضرر. و قوله تعالی، اتخذوا مسجداً ضراراً ای مضارّة لاهل مسجد قبا. (منتهی الارب). || لاضرر ولاضرار، قاعدهٔ فقهی است ومأخوذ از حدیث نبوی «لاضرر ولاضرار فی الاسلام».

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن احمد بن ضرار الضبّی. مکنی به ابوالحسن. جدّه ضرار بنی بعض جامع الیهودیة الموضع الذی یعرف به ضرارآباذ. حدّثنا سلیمان بن احمد ثنا ضرار بن احمد بن ضرار الاصبهانی ثنا احمد بن یونس الضبّی ثنا حجاج بن محمد عن ابن جریج اخبرنی زیاد بن سعد انّ قزعة مولی عبدالقیس اخبره انّه سمع عکرمة مولی ابن عبّاس یقول قال ابن عبّاس صلّیت الی جنب النبی صلعم وعائشة خلفنا تصلّی معنا وانا الی جنب النبّی صلعم. حدّثنا ابومحمّد بن حیّان ثنا ابوالحسن ضرار بن احمد بن ضرار الضبّی من حفظه ثنا احمد بن یونس الضبّی ثنا عبدالله بن بکر السهمی عن حمید عن انس بن مالک قال قال رسول الله صلعم دخلت الجنة فاذا انا بقصر من ذهب فقلت لمن هذا القصر فقیل لرجل من قریش فظننت انّی انا هو فقال لعمر بن الخطاب هذا اونحوه. (ذکر اخبار اصفهان ج ۱ ص ۳۵۱).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن الحسین. صاحب عیون الاخبار گوید، قیل لضرار بن الحسین: ما السرور؟ قال، لواءٌ منشور و جلوس علی السریر والسلام علیک ایها الامیر. (عیون الاخبار ج ۱ ص ۲۵۸).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن الخطّاب بن مرداس ابن کبیر بن عمرو آکل السقب بن حبیب بن عمرو بن شیبان بن محارب بن فهر بن مالک الفهری. مردی شجاع و شاعر و سوار واز قائدین عرب وصحابی بود. وی روز غزو اُحد وخندق بامسلمین جنگهای سخت کرد ودر فتح مکه اسلام آورد و در فتح شام نیز ویرا حکایاتی است. گویند در قریش اشعر از وی کس نبود و درفش کاویانی را در جنگ قادسیه وی بدست کرد وآنرا بسی هزار درم بفروخت. فتح ماسبذان و شیروان نیز او کرد و در وقعهٔ اجناد بن کشته شد. (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۴۰ وحبیب السیر ج ۱ ص ۱۲۵ و ۱۶۴ و ۱۶۵ وامتاع الاسماع ص ۹۶ و ۱۵۲ و ۲۳۱ و ۲۳۲).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن الشماخ. ملقب به مزرّد (۱) و صاحب تاج العروس در مادهٔ زَرَدَ، المزرّد (کمحدّث) بن ضرار آورده است. لقب اخی الشماخ الشاعر.

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن القعقاع بن معبد بن زرارة. ازسواران عرب که در وقعهٔ وقیط بکروتمیم اسیر گرفته شد. وی صحابی است. (عقدالفرید ج ۶ ص ۴۶). صاحب عیون الاخبار گوید: حدّثنی سهل بن محمد عن الاصمعی قال اخبرنی شیخ من مَشْیَختنا، - وربما قال، هارون الاعور، ان قتیبة بن مسلم قال ارسلنی ابی الی ضرار بن القعقاع بن معبد ابن زرارة فقال: قل له قد کان فی قومک دماء وجراح، وقد احبّوا ان تحضر المسجد فیمن یحضر، قال: فاتیته فابلغته فقال یا جاریة، غدّینی، فجاءت بارغفة خُشنٍ فثردتهنّ فی مَریس (۲) ثم برقتهن (۳) فاکل قال قتیبة، فجعل شانه یصغر فی عینی ونفسی ثم مسح یده و قال، الحمدلله حنطة الاهواز وتمر الفرات وزیت الشام ثم اخذ نعلیه وارتدی، ثم انطلق معی واتی المسجد الجامع فصلی رکعتین ثم احتبی فما رأته حلقة الا تقوضت الیه فاجتمع الطالبون والمطلوبون فاکثروا الکلام، فقال، الی ماذا صار امرهم؟ قال، الی کذا و کذا من ابل، قال: هی علیّ، ثم قام. (عیون الاخبار ج ۱ ص ۳۳۲ و ۳۳۳).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن صرد. مکنی به ابونعیم. محدث است. مأمون او را بمعلمی یکی از اولاد خود خوانـد و وی امتناع ورزید، او راست: کتاب الوقف والابتداء. (ابن الندیم).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن عبدالمطلب عمّ پیغمبر اکرم که باعبدالله وابوطالب از یک مادر (فاطمه دختر عمرو المخزومیة) بود. رجوع به عقدالفرید ج ۳ ص ۲۶۳ و ج ۵ ص ۷ شود.

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن عمرو الضبّی مکنی به ابی عمرو. رئیس فرقهٔ ضراریه از مجبّره.

---

(۱) التاج ص ۱۹۰. (۲) فی هامش النسخة الفتوغرافیة: «المریس تمر وزیت» وفی القاموس انه التمر الممروس باللبن.
(۳) برق الطعام بزیت اوسمن: جعل فیه منه قلیلا. قاموس.

بشربن المعتمر را کتابی است در ردّ وی. صاحب عقد الفرید در فصل کبرة السن گوید، عاش ضرار بن عمرو حتی ولد له ثلاثة عشر ذکراً فقال: من سره بنوه ساء ته نفسه(۱). وصاحب عیون الاخبارهم گوید: قال ضرار بن عمرو الضبی، و قدرُئی له ثلاثة عشر ذکرا قد بلغوا، من سره بنوه ساء ته نفسه.(۲) ونیز صاحب عقدالفرید ذیل عنوان «النفس الملکیة آرد، قیل لضرار بن عمرو، ما السرور؟ قال، اقامة الحجة واد حاضُ الشبهة. (۳) و نیز گوید، قالوا، کانت فی ابی عمرو ضرار بن عمرو ثلاثة من المحال، کان کوفیاً معتزلاً وکان من بنی عبدالله بن غطفان ویری رأی الشعوبیة و محال ان یکون عربی شعوبیاً - ومات وهو ابن سبعین سنة.(٤) (عقدالفرید ج ۸ ص ۱٤۷ و ۱٤۸). صاحب عیون الاخبار گوید (٥)، قال ضرار بن عمرو لابنته حین زوّجها، امسکی علیك الفضلین، فضلَ الغُلمة وفضل الکلام.

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن فضالة بن کلدة شاعری است.

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن مالك (الأزور) بن اوس بن خزیمة الاسدی. از ابطال حرب در جاهلیت و اسلام، صحابی و شاعری شریف وهم اوست که مالك بن نویرة را که بعد از رحلت حضرت رسول بردّت متهم شده بود بامر خالدبن ولید بکشت. وی در حرب یمامه قتالی سخت کرد تا آنجا که هردو ساق وی قطع کردند وناگزیر بزانو درآمد و جنگ میکرد و هم در آنحال پایمال و لگدکوب سُم ستوران گشت و پس از چند روز بیمامه یاجای دیگر گذشته شد. (الاعلام زرکلی ج۲ ص ٤٤۰ وحبیب السیر ج ۱ ص ۱۵۵ والمعرّب جوالیقی ص ۳۵٦).

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن مرة الشیبانی مکنی به ابی سنان تابعی است. شهاب بن عباد گوید که اصحاب ما گفته‌اند بکاؤن کوفه چهار تن اند، ضراربن مرة و عبدالملك بن ابجر ومحمدبن سوقة و مطرف بن طریف. و ضرار پانزده سال پیش از مرگ گوری در خانهٔ خویش بکند وپیوسته بدانجا رفتی وختم قرآن کردی. محاربی گوید، ضراربن مرة ومحمدبن سوقه. چون روز آدینه فراز می آمد گرد می آمدند ومیگریستند. عبدالله بن الاجلح گوید که ضراربن مرّة مارا گفتی: «لاتجیئون جماعة و لکن لیجئی الرجل وحده فانکم اذا اجتمعتم تحدثتم واذا کان الرجل وحده لم یخل من ان یدرس جزاًه او یذکر ربه». ابوسنان گفت، قال ابلیس اذا استمکنت من ابن آدم ثلاثاً اصبت منه حاجتی، اذانسی ذنوبه واستکثر عمله واعجب برأیه. مصنف گوید ضرار از سعیدبن جبیر ودیگران اسناد کردی. (صفة الصفوة ج ۳ ص ٦٤ و ٦۵)

ضرار. [ضِ] (اِخ) ابن مقرن. صحابی است. (منتهی الأرب).

ضرار. [ضِ] (اِخ) الرومیة. نام مادر معتضد خلیفهٔ عباسی است. رجوع به عقدالفرید ج ۵ ص ٤۰٦. ومجمل التواریخ ص ۳۷۰ شود.

ضرار. [ضِ] (اِخ) الضبی، زیدالفوارس. پسر اوحصین دریوم دارة مأسل بدست عتبة بن شُتیر کشته شد و او باقوم خود بخونخواهی پسر برخاست. رجوع به عقدالفرید ج ٦ ص ٤۳ و ٤٤ شود.

ضرارة. [ضَ رَ] (ع) (مص) نابینا شدن. (منتخب اللغات). نابینائی. (دهار). || کمی در اموال وذوات. (منتهی الأرب). || گزند رسانیدن. (غیاث. آنندراج).

ضراریة. [ضِ ی یَ] (اِ) یکی از شش فرقهٔ مجبرّه منسوب بضرار بن عمرو حفص الفرد و اتفاقهما فی التعطیل انهما قالا الباری تعالی عالمٌ قادرٌ علی معنی انه لیس بجاهل ولاعاجز واثبتاالله تعالی ماهیة لایعلمها الاهو وقالاان هذه المقالة محکیة عن ابی حنیفة رحمه الله وجماعة من اصحابه و ارادا بذلك انه یعلم نفسه شهادة لابدلیل ولاخبرونحن نعلمه بدلیل و خبرو اثبتاحاسة سادسة للانسان یری بها الباری تعالی یوم الثواب فی الجنة و قالا افعال العباد مخلوقة للباری. (رجوع به ص ۹٤ از کتاب اول ملل ونحل شهرستانی چاپ مصر درحاشیهٔ ملل ونحل ابن حزم شود.)

ضواس. [ضِ] (اِخ) دهی است محاذی یمن. (منتهی الأرب) دهی است در کوههای یمن. (معجم البلدان).

ضراس. [ضُ] (ع) (اِ) درد دندان (مهذب الاسماء). || کندی دندان.

ضراسی. [ضَ سا] ج، ضَریس. (منتهی الأرب).

ضراطِ. [ضُ] (ع) (اِ) تیز. (منتهی الأرب. منتخب اللغات). آواز. تیز. (منتهی الأرب). ضِرطه. ضرط. ریحی که باآواز از اسفل شکم برآید. (غیاث. آنندراج). بادی که باآواز از مردم جدا شود. بادبُن آدمی. (دهار): وجایگاه وزارت باصیل روغدی تفویض کرد، او در ابتدا نخاسی بود در دیوان درجمع صدور واعیان بی‌دهشت ضراط وحباق از او دوان (جوینی).

ضراط. [ضُ] (ع. مص) تیز دادن (منتهی الأرب. منتخب اللغات) گوز زدن. باد رها کردن از شکم. (مهذب الأسماء).

ضراط. [ضَ رْ رَ] (ع) ( ) تیزدهنده. (منتهی الأرب).

ضراطمی. [ضُ طِ ی ی] (ع) (اِ) بالهٔ(؟) سطبر برآمده. (منتهی الأرب) من الأرکارب ای الفروج الضخم الجافی المکتنزالمرتفع.

ضراعت. [ضَ عَ] (ع. مص) فروتنی نمودن. (تاج المصادر). || خواری نمودن. (تاج المصادر). خوار وحقیر گردیدن. (منتهی الأرب). بزاری خواستن. زاری کردن. خواری و زاری نمودن. زاریدن. || سست و ناتوان گردیدن. (منتهی الأرب). ضعیف شدن. (زوزنی). || رام شدن. (منتهی الأرب). استکانت. تضرع. عجز. (غیاث) ابتهال:

حق طاعت وضراعت اوبه تیسیر امل وتقریر عمل بادارسانید. (ترجمهٔ یمینی ص۳٤۷).

پیران و سالخوردگان برسبیل ضراعت پیش خان آیند و دعا گویند. (جوینی).

آن امیران در شفاعت آمدند
وان مریدان درضراعت آمدند.
مولوی.

ضراعة. [ضُ عَ] (اِخ) قلعتی است بیمن. (معجم البلدان).

ضراغم. [ضَ غِ] ج، ضِرغام.

ضرافة. [ضُ فَ] (اِخ) جایگاهی است به نجدمیان بصره و کوفه (معجم البلدان). موضعی است نزدیك لعلع. (منتهی الأرب).

ضرافط. [ضُ فِ] (ع) (ص) بزرگ جثهٔ فربه کلان شکم. (منتهی الأرب).

ضراك. [ضُ] (ع) (اِ) شیر بیشه. (منتهی الأرب). شیردرنده. (منتخب اللغات). اسد. || درشت غلیظ. (منتخب اللغات). آنکه پی گلوی او درشت و سخت باشد. (منتهی الأرب).

ضراكة. [ضَ كَ] (ع) (مص) نابیناشدن. (منتهی الأرب). || درویش شدن. (منتهی الأرب) || بد حال شدن. (منتهی الأرب). || کول گردیدن. (منتهی الأرب). || برجای ماندن. (منتهی الأرب). || درشت وسخت شدن پی ورگ حلق. (منتهی الأرب). سخت اندام شدن (زوزنی).

ضرام. [ضِ] (ع) (اِ) هیزم ریزه. (منتهی الأرب). هیزم سست ونرم. یا آنکه خدرك نباشد اورا. (منتهی الأرب). هیزم.

---

(۱) عقدالفرید ج ۲ ص ۳٦۰. (۲) عیون الاخبار ج۲ ص ۳۲۰. (۳) عقدالفرید ج ۷ ص۲٤۷.
(٤) کذا بالاصل. ولا نعرف وجه الاحالة فی الثالثة او لعل فی الخبر نقصاً. (٥) ج ۱ ص ۳۳۰.

(مهذب الاسماء) هیزم افروخته (منتهی الأرب). هیزم ریزه که بدان آتش افروزند وبفارسی فروزینه گویند . (منتخب اللغات) . فروزینه . حصب . آتش افروزینه. (دهار) . هیزم باریك و ریزه که بدان آتش افروزند . (غیاث . آنندراج)، وتاج الدین زنگی والی بلخ که ضرام آن فتنه بود بمروالرّوذ تاخت (جوینی) || زبانهٔ آتش . (دهار) .

ضرام . [ضِ] (ع) (اِ) درخت بطم. درخت کلنکور . (مهذب الاسماء) .

ضرامة . [ضِ مَ] (ع) ضرام. رجوع به ضرام شود . || درخت حبة الخضراء که بفارسی بن گویند . (منتهی الأرب) .

ضراو . [ضُ] (اِ) اسم نوعی از قنفذ کبیراست . (فهرست مخزن الادویة) . رجوع به ضرب شود .

ضراوت . [ضَ وَ] (ع . مص) ضَری . ضَراءة . آزمند وحریص گردیدن .(منتهی-الارب) . سخت حریص شدن . (زوزنی) ، ضراوت سفها در افساد حال و اتلاف مال رعیت زیادت میگشت . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۸۳) قوت و ضراوت ابوعبدالله طائی درمباشرت حرب وچیرگی او بر سفك دماء وفتك اولیای خویش بدید . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۵۱) . || حریص بودن بر صید. || درپی صید دونده شدن سك . (منتهی الارب) در پی صید دویدن سك . || خوگرشدن چیزی را ومنه قول عمر رض : ایّاکم وهذه المحازر فان لها ضراوة کضراوة الخمر . (منتهی الأرب) . || خوف کردن . (زوزنی) .

ضرایب . [ضَ یِ] (ع) ج ، ضریبه . (منتهی الأرب) .

ضرایر . [ضَ یِ] (ع) ج ، ضرّة . (منتهی الأرب) . همشویان .

ضرایك . [ضَ یِ] (ع) ضرائك . ج ، ضریك .(منتهی الأرب) .

ضره . [ضَ] (ع . مص) پوشیده شدن . (منتهی الأرب).

ضرب .[ضَ رَ] و[ضَ](ع)(اِ) شهد سپید سطبر .(منتهی الأرب). عسل سفید.عسل سفید غلیظ .(فهرست مخزن الادویه). انگبین سخت. انگبین سفید و گویند ستبر.(مهذب الاسماء).

ضرب . [ضَ رَ] (ع . مص) هلاك شدن ازسردی یاسردی زده شدن . (منتهی الارب). سرما زدگی . || پشك زده شدن زمین . (منتهی الأرب) .

ضرب . [ضَ رِ] (ع) (ص) بسیار زننده (منتهی الأرب).

ضرب . [ضَ] (ع) (اِ) مانند . (منتهی-الأرب) (منتخب اللغات) . مثل . همتا . (منتهی الأرب) . || نوع . قسم . صنف . گونه . (مهذب الاسماء) . ج ، ضُروب و اضراب . (مهذب الاسماء) : نهاد کوه برد و ضرب است یکی کوه اصلی است ... دیگر شاخهای کوه است . (حدود العالم) . رود بردو ضرب است یکی طبیعی و دیگر صناعی . (حدود العالم) . || مرد رسا و تیز خاطر . (منتهی الأرب) . مردی که در کار بُرّا باشد . (منتخب اللغات) . || سبك گوشت . (منتهی الأرب . منتخب اللغات . مهذب الاسماء) . || چست وچالاك . (منتهی-الأرب) . || باران سبك . (منتهی الأرب. منتخب اللغات . مهذب الاسماء) . || تنك از هرچیز . (منتهی الأرب). || شهد سپید سطبر . (منتهی الأرب) . عسل سفید . (منتخب اللغات) (۱) . || آخر از شعر . (منتهی الأرب). آخر بیت شعر . (منتخب-اللغات) . جزو آخرین مصراع دوم در اصطلاح اهل عروض. (المعجم) . آخرجزء من المصراع الثانی. جرجانی. || گوشت پستان اشتر. (مهذب الاسماء) . || نوعی تنبك . تنبك بزرگی که مطربان برای نگاهداشتن اصول بکاردارند . آلتی چون نقاره که بدان اصول نگاه دارند. طبلی اصول داران مطربان و ورزشکاران را . || تیر : سیصد و پنجاه ضرب توپ کوچك و کلان بیکبار شلیك نمود. (تاریخ گلستانه) . || یکی از چهارعمل اصلی حساب . تضعیف یکی از دو عدد به عدّهٔ آحاد عدد دیگر ، تضعیف احد العددین بالعدد الاخر. جرجانی . چون ضرب سه در چهار که حاصل آن دوازده ومثل اینست که «چهار» سه بار، یا «سه» چهار بار تضعیف شده است . بُرجان . (خلیل بن احمد).(۲) علامت ضرب(×) است و گویند : ضرب به. ضرب در . ضرب اندر چنانکه ۲ ضرب در ۲ مساوی ٤ یا ۲ ضرب به ۲ مساوی ٤ یا ۲ضرب اندر ۲ مساوی ٤ . ابوریحان بیرونی درالتفهیم گوید: ضرب چیست؟ عدد را چندبار دیگر کردن است ونمودهٔ او پنج اندرهفت. خواهی پنج راهفت بار کن تاسی وپنج گردد وگرخواهی هفت راپنج بار کن تانیز سی و پنج گردد زیراك معنی او آنست که پنج هفت بار ویا هفت پنج بار . (التفهیم ص ٤۱) || ضرب شیئها دریکدیگر، شیئی که به شیئی درزنی مال آید وشیئی که بعددی زنی کم مال آید وچون کم شیئی بعددزنی کم شیئی ها گرد آید چندان عدد وچون کم شیئی بکم شیئی زنی مال آید زیرا که کمی کمی را باطل تواند کردن . (التفهیم ص ۵۱) . || ضرب الخط فی الخط ، رجوع به خط اندرخط زدن شود. (التفهیم ص ۱۰). صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد : بفتح ضاد و سکون راء نزد شعراء عرب و عجم جزء اخیر از مصراع دوم را گویند که بعجز نیز نامیده میشود ونزد پارهٔ دیگر قافیه را نیز گویند . چنانچه در مطول وغیره ذکر گردیده . ونزد منطقیان عبارتست از اقتران صغری بکبری درقیاس حملی و آنرا قرینه نیز نامند و بیان آن ضمن معنی لفظ قرینه بیاید ان شاءالله تعالی. ونزد محاسبان تحصیل عدد سومیست که نسبت آن به یکی از دوعدد دیگرمانند نسبت عدد دیگر به واحد باشد مثلا حاصل ضرب پنج در چهار که بیست میباشد نسبت آن به پنج مانند نسبت چهاراست به یك پس همچنانکه بیست چهار برابر پنج است همچنان چهارهم چهار برابر یك میباشد . وبرخی ضرب را بدین نحوتعریف کرده اند که ، عبارتست از تحصیل عدد سومی که نسبت یکی از دوعدد دیگر به آن عدد سوم مانند نسبت یك بعدد دیگر باشد ویکی ازآن دوعدد را مضروب و عدد دیگر را مضروب فیه نامند وعدد سوم را حاصل ضرب دو عدد دیگر خوانند . وگاه حاصل ضرب را هم مضروب نامند چنانکه در اصطلاحات محاسبان مشاهده میشود . ونیز در تعریف ضرب گفته اند: عبارت است ازجستجوی عدد سومی که اگرانرا بر یکی ازدوعدد دیگر قسمت کنیم عدد دیگر بدست آید چه قسمت در اربعهٔ متناسبه مطابق مقررات فن ازجمله لوازم است، چنانچه بیست را که بر پنج قسمت کنیم، حاصل چهار بدست آید وچون بیست را بر چهار قسمت کنیم خارج قسمت پنج حاصل آید وچون عدد یا مفرداست یامرکب لهذا ضرب برسه گونه باشد یاضرب مفرد در مفرد ویاضرب مفرد درمرکب ویا ضرب مرکب درمرکب ونیز عدد یا صحیح است یا کسر ویا مختلط از صحیح و کسر است پس بدین اعتبار ، منقسم میشود ضرب بر نه قسم و چون عکس العمل در ضرب معتبر نیست ، برای آنکه تاثیری در ضرب نخواهد داشت ، بنا براین ضرب منحصراست درپنج قسم : اول ضرب صحیح در کسر. دوم ضرب صحیح در مختلط. سوم ضرب کسردر کسر. چهارم ضرب کسر درمختلط. پنجم ضرب مختلط درمختلط وضرب منحط آن است که یکی از دو جنس را دردیگری ضرب کنی وحاصل را بطریق تنزیل پایه بگیری ، مثلا حاصل ضرب درجه در دقیقه بدینطریق بثانیه رسد اما اگر بطریق منحط نباشد حاصل ضرب دقایق است

(۱) در این معنی تحریك اشهر است . رجوع به ضَرَب شود . (۲) بُرجان بمعنی حاصل ضرب است وخلیل آنرا بمعنی ضرب گرفته .

و ازاینرو عبدالعلی قوشچی در شرح زیج الغ بیکی گفته : ضرب منحط عبارت از آنست که حاصل ضرب را بر شصت قسمت کنند ؛ چنانکه قسمت منحط آنست که حاصل قسمت را در شصت ضرب کنند. انتهی. || و ضرب شکلی در شکلی نزد اهل رمل عبارتست از جمع جمیع مراتب متجانسهٔ هردو شکل مضروب و مضروب فیه. مثلاً خواستیم که ضرب کنیم … را در … مرتبهٔ آتش هر دو جمع کردیم سه شد چه زوج را دوعدد است و فرد را یک عدد مجموع سه شد و چون سه فرد است از آن حاصل ضرب فرد شد. بازمرتبهٔ باد هردو گرفتیم و جمع کردیم چهار شد و چهار زوج بود پس حاصل ضرب زوج شد. از مرتبهٔ آب هر دو جمع کردیم فرد حاصل شد بازمرتبهٔ خاک هر دو جمع کردیم دو حاصل شد که زوج است پس حاصل ضرب … در … این شد … و هوالمطلوب. هکذا فی کتب الرمل و حاصل ضرب را نتیجه و لسان الامر گویند وشکل مضروب فیه را شریک نامند. انتهی. || سیغول که خار پشت تیرانداز باشد یعنی خارهای خود را چون تیراندازد. (برهان). شیهم. تشی (۱). وامروز آنرا در افریقا ضربان نامند. صاحب اختیارات بدیعی گوید: صاحب جامع گوید از قول شریف که آن حیوانیست بلغت همدان ویرا سیهم گویند و بلفظ دیگر دلال و آن نوعی دیگر از قنفذ بزرگست وخار دراز دارد و مانند تیر اندازد و چون خواهد که تیر بیندازد گرد گردد و چون راست شود تیر بیندازد، گاه باشد که سه چهار تیر بیاندازد و اگر بر اعضای آدمی بیاید مجروح شود. گوشت وی گرم وخشک بود و وی مقدار سگ کوچک بود و گوشت وی چون بخورند نقرس را نافع بود و همچنین خون وی بر قدمین ضماد کنند نقرس زایل گرداند و چون خون وی در اندام مالند چرک را زایل کند و کلف را جلا دهد البته. واین مؤلف گوید آنچه بمکه آورند آنرا رب الضرو خوانند بوی دهانرا بنشاند چون در دهان گیرند (اختیارات بدیعی). بپارسی سیغول گویند شوربایش ضیق النفس و بحة الصوت را سودمند آید و خونش چون طلا کنند نقرس ووجع المفاصل را نفع دهد و قوبا و کلف را زایل گرداند. کبارالقنفذ. (تذکرهٔ ضریر انطاکی).

ضرب. [ضَ] (ع) (مص) ضربت. کوب. زد. لطم. (تاج المصادر) ؛

دید پر روغن دکان و جاش چرب
بر سرش زد گشت طوطی کل زضرب.
مولوی.

|| کوفتن. زدن. (زوزنی. تاج المصادر بیهقی.) زخ. زخم ؛ زدن بشمشیر :

بجمشید گفتا که ای نامدار
کنون ضرب مردان یکی یاد دار.
فردوسی.

شیر مردانی که همچون شیرشادروان بود
پیش ایشان وقت حرب وضرب ، شیرمرغزار.
وطواط.

ضرب دردناک ، رش. (منتهی الأرب). ضرب شدید ، رزمة. (منتهی الأرب). || سکه زدن :

چنانکه مُهر درم باژگونه دارد نقش
درست خیزد ازو گاه ضرب نقش درم.
مسعود سعد.

بگاه ضرب همی زر وسیم بوسه زند
زعز نامش بر روی سکهٔ ضراب.
مسعود سعد.

|| نواختن :

چون سماع آمد زاول تا کران
مطرب آغازید یک ضرب گران.
مولوی.

|| نوبت حرکت دادن مهره : امیر دومهره در شش گاه داشت واحمد بدیهی دومهره در یک گاه و ضرب امیر را بود. (چهارمقالهٔ عروضی). || زدن ، مایل بودن به ، گراییدن به ، و هوارطب (ای جزر) واطیب طعماً والاخر یضرب الی الصفرة . || خط کشیدن بقصد ابطال بر نوشته ، وقال اذاکان کذا فلیس منه فضرب کل واحد منهم علی ماکتب. (معجم الادباء ج ۵ ص ۲۸۴) || آوردن مثل. ضرب امثال ، داستانها زدن . ضرب مثل ، داستان زدن :

درمقامی که کند روی کنایه بعدو
ضرب شمشیر ندارد اثر ضرب مَثل.
(محمد عوفی).

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد : ضرب مثل ، عبارتست ازذکر چیزی تاظاهر شود اثر آن درغیر آن چیز. ودرضرب مثل تامشابهت در بین نباشد زدن مثل صورت نگیرد وبرای آن ضرب مثل نامیده شده که شی ٔ محل زدن واقع گردیده یعنی چیزی که در آغاز امر بیان شده درثانی مورد ضرب مثل گردیده سپس برسبیل استعارت برای هرحالت یا افسانهٔ یا صفتی جالب نظر که شگفتی در آن نیز باشد استعمال گردد. وحق عزاسمه در قرآن برسبیل پند و تذکیر از هر آنچه که مشتمل بتفاوت در ثواب یا احباط عمل یامدح یاذم یاثواب یاعقاب و امثال آن باشد مثل آورده و در ضرب مثل منظور نزدیک ساختن مقصود باشد باقوانین عقلیه و مجسم ساختن مرام است بصورت محسوس و الزام دشمن شدید الخصومة و سرکوبی کفار سرکش. وازینرو در کلام مجید امثال بسیاری ایراد فرموده. چنانچه فرماید : ولقد ضربنا فی هذا القرآن من کل مثل لعلهم یتذکرون. و دربیان و ایراد امثال نباید در اصل مثل تغییر و تبدیلی روا داشت بلکه باید عین مثل را ایراد کرد. نبینی دراین مثل که ، اعط القوس باریها . یاء باریها را ساکن تلفظ میکنند درصورتیکه اصل تحریک یاء است یا دراین مثل که ، فی الصیف ضیعت اللبن. که اگر مخاطب مردم هم باشد تاء درضیعت را مکسور تلفظ کنند تا در اصل مثل تغییری رخ نداده باشد. هکذا فی کلیات ابی البقاء. || بیان کردن. (منتخب اللغات). بیان کردن برای کسی (منتهی الأرب) || رفتن در زمین بطلب روزی. (منتخب اللغات). رفتن مرغان بطلب رزق. (منتهی الأرب). || دست کسی را در مال وی فرو بستن. (تاج المصادر). گرفتن و بازداشتن کسی را. (منتهی الأرب). || عقد بیع کردن باکسی (منتهی الأرب). || برآمدن برای بازرگانی یابرای جنگ باکفار. (منتهی الأرب). || شتاب کردن. (منتهی الأرب). تیز رفتن (منتخب اللغات). || رفتن. (تاج المصادر. منتهی الارب). || بشدن دور. (زوزنی). || خوابانیدن کسی را یا باز داشتن اورا از شنیدن. (منتهی الأرب). خوابانیدن. (منتخب اللغات). خواب بر کسی افکندن. (زوزنی). || اقامت کردن درجائی. (از لغات اضداد است). (منتهی الأرب). || برداشتن ماده شتر دم خودرا و زدن آنرا برشرم خود ورفتن درآن حال. (منتهی الأرب). || قضای حاجت کردن. (منتهی الأرب). || بول بازداشتن. (زوزنی). || آمیختن چیزی را بچیزی. (منتخب اللغات. منتهی الأرب). || رمیدن شتر. (منتهی الأرب). || شنا کردن درآب. (منتخب اللغات. منتهی الأرب). || گزیدن مار کسی را. (منتهی الأرب). || جنبیدن || دراز گردیدن || روی گردانیدن || اشاره کردن. (منتهی الأرب). || برجستن رگ. (منتهی الأرب). || جدائی انداختن زمانه میان کسان. (منتهی الأرب) || بددل شدن و ترسیدن. (منتهی الأرب). || گذشتن وقت. (منتهی الأرب). || ضُربت الارض (مجهولاً) بشلک زده شد زمین. (منتهی الأرب). || ورزیدن بزرگی وطلب کردن آن. گویند هو یضرب المجد ، ای یکسبه ویطلبه. (منتهی الأرب). || زرگری کردن

(۱) Porc-Epic .

(منتهی الأرب) .|| خیمه برپای کردن . || بدید کردن.(زوزنی. تاج المصادر).|| ضرب اصول ، باصول زدن دست وانگشت ومانند آن . سعدی راست ،

بدوستی که زدست تو ضربت شمشیر
چنان موافق طبع آیدم که ضرب اصول.
(آنندراج) .

|| ضرب الأزب ، ضربی که هرچند بشود نشان آن بماند . (غیاث) . || ضرب الفتح، نوعی از نوازش کوس ونقاره که در وقت فتح نوازند و گویا شادیانه همانست و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته.(غیاث. آنندراج). ||ضرب المثل. داستان‌زدن. رجوع به ضرب مثل شود.|| بضرب دست . یابضرب شصت، باسمی وجد وزوروقوت.||ضرب کردن جامه، اصطلاحی بوده‌است صوفیان‌را ظاهراً بمعنی شق کردن جامه ولیکن این معنی محقق نیست ، شیخ راوقت‌خوش گشت و وجدی بروی ظاهر شد و جامه ضرب کرد (۱) . (اسرار التوحید ص ۹۶) .

ضربات . [ضَ رَ] (ع) ج ، ضربة .

ضربان . [ضَ رَ] (ع) (مص) تپش . جنبش سخت شریان. تپیدن. زدن.(آنندراج)، دستور طبیب است که بشناسد شریان

چون باضربان باشدوچون بی‌ضربانست
چون باضربانست کند قوت او کم
ورکم نکند بیم خناق و خفقانست .
منوچهری .

|| درد ریش . (مهذب الاسماء) . تیر . ||تیر کشیدن(۲) ، وورق هذاالنبات اذادق وتضمد به‌مع دهن‌الورد نفع من اورام‌المقعدة وسکن ضربانها و اوجاعها . (ابن‌البیطار درشرح کلمهٔ آذان‌الارنب).||فغ فغ کردن ، اذاسحق (الغردل) ووضع علی ضرس الدائم الضربان ... تری منه نفعاً عجیباً. (ابن - البیطار) . جستن ریش وجراحت از درد . (تاج المصادر . زوزنی) . ||پرشدن جراحت ازریم. (منتهی الأرب) . ||ضربان‌یاضربانی یکی‌ازپانزده دردکه صاحب نامند . ابوعلی درقانون دراصناف الاوجاع التی لها اسماء گوید ، سبب الوجع الضربانی ورم حار غیر بارد (؟) اذابارد کیف کان ، صلباً اولیناً فانه لایوجع ، الا ان یستحیل الی الحار. وانما یحدث الوجع الضربانی من الورم الحار علی هذه الصفة اذا حدث ورم حار وکان العضو المجاور له حساساً و کان بقربه شریان یضرب دائماً لکنه لماکان ذلك العضو سلیماً لم یحس صاحبه بحرکة الشریان فی فوره فاذا الم و ورم صار ضربانه موجعاً ، و یکی از شارحین نصاب الصبیان گوید ، ضربان دردی‌است که در آن دردجستن رگهای جهنده بیشتر شود وصاحب ذخیرهٔ خوارزمشاهی گوید ، المی‌است که میزند|| ضربان چشم ، فغ فغ کردن چشم . || ضربان قلب، طپیدن دل، زدن دل . || بر آمدن برای بازرگانی یابرای جنگ با کفار. (منتهی الأرب) . || شتاب کردن . (منتهی الأرب) . || رفتن . (منتهی الأرب) .

ضربان . [ضُ] (ع) (اِ) نامی است که در افریقیه به شیهم دهند . تشی . ضرب . شیهم . سیغول .

ضرب الاجل . [ضَ بُ اَ جَ] مدت نهادن .

ضربت . [ضَ بَ] (ع) ضربه . (رجوع به ضربه شود) . زخم (۳) یکبار زدن . ج ، ضرَبات ، مردی از مسلمانان نامش واصل بن عمرو حمله کرد و روی به خاقان نهاد و اورا یك ضربت بزد بر میان خود وخود از سرش بینداخت . (ترجمهٔ طبری بلعمی) .

برمگسی خوب نیست ضربت فرهاد .
(ناصرخسرو).

پادشاه کامران آن باشد که بضربت شمشیر آبدارخاك اززادبوم دشمن برآرد . (کلیله) امثال ، زدی ضربتی ضربتی نوش کن .
||ضربت خوردن از ، زخم رسیدن بدو از ، ضربت خوردن امیرالمؤمنین علی ابن ابیطالب از ابن ملجم مرادی .

ضربة . [ضِ بَ] [اِخ] جایگاهی است . (معجم البلدان) .

ضرب خانه . [ضَ نَ] (اِ)ضرابخانه. سکه‌کده .دارالضرب .

ضرب خوردگی . [ضَ دَ] حالت و چگونگی ضرب خورده . (٤)

ضرب خوردن .[ضَ دَ] (مص) صدمه و آسیب دیدن . ضرب خورده ، آسیب دیده. مَثَل ، ضرب خورده جراح است .

ضرب دیدگی . [ضَ دَ] حالت و چگونگی ضرب دیده . ضرب خوردگی.

ضرب دیدن . [ضَ دَ] (مص) صدمه خوردن . آسیب دیدن .

ضرب زدن . [ضَ زَ دَ] (مص) به بسیاری کار یا رفتارداشتن ستوریا کسی را.

ضرب زن . [ضَ زَ] (اِ) نوعی توپ (فرهنگ نظام و گوید این لفظ در عالم‌آرای عباسی نیزآمده است) ، موازی صدتوپ وضرب زن ... بتصرف توپچیان شاه عباس درآمد (روضة الصفا ج ۸) .

ضرب گرفتن. [ضَ گِ رِ تَ](مص) طبل زدن اصولدار مطربان و ورزشکاران. اصول نگاهداشتن‌را بادورویه‌وضرب ونقاره و طبل و امثال آن .

ضرب گیر . [ضَ] آنکه با ضرب اصول نگاهدارد.

ضرب گیری. [ضَ] عمل ضرب گیر.

ضرب مطول . [ضَ بِ مُ طَ وَ] چون بر رکن مرفل حرفی زیادت کنند و مستفعلاتن‌مستفعلاتان کنندآنرا ضرب‌مطول خوانند. (المعجم) .

ضربة . [ضَ بَ] (اِ) ضربت . زخم . کوب . یکبارزدن . زد ، قابل امر شدن چون گوئی

پس بیك ضربه بیابان رفتن .
عطار .

|| پانسه که بدان قمار بازند وآنرا قرعه نیز گویند . (غیاث. آنندراج) . نقش . کعبتین (مجازاً) ،

* در ششدر هجزند ترا داو بهفت
ضربه بستان و بزن زانکه تمامی ندب‌است.
(انوری).

|| ضربه نهادن ، گویا چیزی شبیه به طرح کردن ونهادن مهره باشد. درطرح حریف یك یاچند مهرهٔ خود را بعمد باطل میکند و در ضربه نهادن بحریف حق یك یا چند حرکت میدهد ، کرمان که در عموم عدل و شمول امن و دوام خصب و فرط راحت و کثرت نعمت فردوس اعلی را دو رخ (۵) مینهاد و باسغد سمرقند وغوطه دمشق لاف زیادتی(۶)میزد امروز درخرابی، دیار لوط و زمین سبارا سه ضربه نهاد . . . (بدایع الازمان) . || دو ضربه زدن ، از دو جای متمتع شدن .

ضربی.[ضَ ی] منسوب به‌ضرب.||طاق ضربی،قسمی طاق که‌زنندازآجرهای به‌پهنابهم پیوسته یعنی قطرطاق قطراقصر آجراست . ||آلات ضربی، درآلات موسیقی، چون‌دف ودهل و دورویه وامثال آن. || جلد تیماجی ضربی، یاجلدچرمی‌ضربی، که‌منقوش باشد.

ضربیط . [ضَ] (اِخ) ناحیتی‌است به حوف مصر . (معجم البلدان) .

ضرة . [ضَ رَ رَ] (ع) (اِ) نیاز. (منتهی الأرب) . حاجت . (منتهی الأرب) || سخت حالی . (منتهی الأرب). ||اندوه،

(۲) Elacement. (۳) Le cop . (٤) Contusion .

(۲) نسخه بدل ، مخروق کرد .
(۵) اصل دوزخ و تصحیح قیاسی است .
(٦) اصل زیان و تصحیح قیاسی است .

(منتهی الارب). || پستان، گویند ضرة شکری، پستان پراز شیر. (منتهی الارب). || سر پستان ناقه. (منتهی الارب). بیخ پستان (منتهی الارب). تکمهٔ پستان (فهرست مخزن الادویه). || گوشت پارهٔ زیر بن انگشت نر. (منتهی الارب). || گوشت شکم کف دست. (منتهی الارب). || گوشت پارهٔ کف یا متصل بن انگشت کلان. (منتهی الارب) گوشت پارهٔ مقدم کف یا زیر بیخ انگشتها، ج، ضرائر. (منتهی الارب). || مال بسیار از آن غیر. (منتهی الارب). || گلهٔ شتران و گوسفندان (منتهی الارب). || پارهٔ از مال. (منتهی الارب). || بنانج. (منتهی الارب). هبو. هوو. (السامی فی الاسامی باب التاسع فی القرابات والمصاهرات). زنی که بر زنی آورده شود. دو زن که یک شوهر داشته باشند. و سنی. هم‌شوی. هوزنه. انباغ. گولانج. علّه. در هندی سوت و سوکن گویند. (آنندراج). ج، ضرائر وضرّات. || کمی در اموال ونفوس. (منتهی الارب).

ضرة. [ضُ رَ] (ع) (ا) حاجت (منتهی الارب). بیچارگی. اسم است اضطرار را (منتهی الارب).

ضرتان. [ضَ رَ] (ع) (ا) مُصرین باعتبار دوطرف استخوان آن. (منتهی الارب). || دو زن یک مرد را هریکی از آن ضرهٔ است مر دیگری را. ج، ضرائر (منتهی الارب). || دوسنگ آسیا. (منتهی الارب) هردوسنگ آس. (مهذب الاسماء)

ضرج. [ضَ] (ع. مص). شکافتن چیزی را. (منتهی الارب). شکافتن. (زوزنی. تاج المصادر. منتخب اللغات). || آلودن بخون. (منتهی الارب). آلودن. (منتخب اللغات). || افکندن چیزی را (منتهی الارب). || اندوختن. (منتخب اللغات).

ضرجع. [ضَ جَ] (ع) (ا) پلنگ. (منتهی الارب. مهذب الاسماء). نمر. (فهرست مخزن الادویه). ج، ضراجع.

ضرح. [ضَ] (ع) (ا) پوست. پوست تنک یا عام است. (منتهی الارب).

ضرح. [ضَ] (ع. مص) راندن (منتهی الارب). یکسو کردن. (منتهی الارب). || دور کردن. (منتهی الارب. منتخب اللغات. تاج المصادر). || باطل کردن گواهی کسی را و از اعتبار انداختن. (منتهی الارب). جرح کردن گواهی کسی ودور کردن آن از خود. (منتخب اللغات). || لگد زدن ستور. (منتهی الارب. تاج المصادر). || گور کندن برای میت. (منتخب اللغات) گور کردن برای میت. (منتهی الارب) گور کردن. (زوزنی). زمین کندن. (تاج المصادر). || لحد کندن در گور (منتهی الارب). || رهایی دادن. (منتخب اللغات).

ضرح. [ضَ رَ] (ع) (ص) مرد تبه کار. (منتهی الارب). مرد فاسد. (منتخب اللغات). || نیةٌ ضرح، آهنگ دور ودراز. (منتهی الارب). نیت دور. (منتخب اللغات).

ضرداخ [ضِ] (ع) (ا) نخلهٔ ضرداخ، خرمابن بهتروبرگزیده ونجیب. (منتهی الارب)

ضردخ. [ضِ رِ] (ع) (ص) کلان از هرچیزی (منتهی الارب).

ضرر. [ضَ رَ] (ع) (ا) زیان. (مجمل اللغة). آزرم. مقابل نفع و سود. خلاف نفع. (محمودبن عمر) حصیری را مالشی فرماید چنانکه ضرر آن بسوزیان وبتن وی رسد. (ابوالفضل بیهقی). بحقیقت بدانید که این رمه را شبانی آمد که ضرر گرگان وددگان بسته شد. (ابوالفضل بیهقی ص ۳۸۵).

گویند که از فتح ضرر باشد باشد
بر دشمن دین دایم بیشک ضرر وفتح.
(مسعود سعد)

... ورفتن براثر هوا که عاقلرا هیچ ضرر و سهو چون تبع هوا نیست. (کلیله).

چشم تو ترکانه در آمد بصید
دل نه که جانرا ضرری اوفتاد.
(میرحسن دهلوی)

نه زمی خوردن ما شور و شری برخیزد
نه ز همصحبتی ما ضرری برخیزد.
(میرزا صائب).

امثال، ضرر تلخ است. هرچه از ضرر برگردد نفع است. هرضرری خالی ازنفعی نیست. || گزند. (منتهی الارب. منتخب اللغات. مجمل اللغة). || بدحالی. (منتهی الارب). ناسازگاری. ناسازواری. || تنگی. (منتهی الارب. منتخب اللغات). مکانٌ ذوضرر، جائی تنگ. (منتهی الارب). || تنگی. (منتهی الارب. منتخب اللغات) گویند لاضرر علیک یعنی تنگی نیست برتو. || کرانهٔ غار. (منتخب اللغات). لب غار. (منتهی الارب). || کمی ونقصان در چیزی. (منتهی الارب).

ضرر. [ضَ رَ] (ع. مص) گزاییدن. || صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید، ضرر، دراصطلاح پزشکان عبارتست ازجریان خون از جراحت کذافی حدودالامراض. || ضرر زدن، زیان دادن. || ضرر کشیدن، زیان بردن.

ضرز. [ضَ] (ع) (ص) ضرزُ الارض، نیک هموار زمین و قلت در شتی آن. (منتهی الارب).

ضرز. [ضِ رِ زِ ... ع] (ص) نیک‌زفت و بخیل. (منتهی الارب). آنکه هیچ چیز ندهد البتة. (مهذب الاسماء). || سنگ سخت. (منتهی الارب). || شیر بیشه. (منتهی الارب).

ضرزة. [ضِ رِ زَ] (ع) (ص) امرأةٌ ضرزة، زن پست بالای ناکس. (منتهی الارب).

ضرزل. [ضِ زِ] (ع) (ص) نیک آزمند وبخیل. (منتهی الارب).

ضرزم. [ضِ زِ] و[ضَ زَ] (ع) (ا) ماده شتر کلان سال. (منتهی الارب). آنکه در وی بقیهٔ ازجوانی باشد. (منتهی الارب). کلان سال اندک شیر. (منتهی الارب). اشتر پیر. (مهذب الاسماء). || افعی ضرزم، مارسخت گزنده. (منتهی الارب).

ضرزمة. [ضَ زَ مَ] (ع. مص). سخت گزیدن. (منتهی الارب). دندان فرو بردن. (منتهی الارب).

ضرزیك. [ضِ] (ا) نوعی از توپ. (غیاث. آنندراج).

ضرس. [ضِ] (ع) (ا) دندان. (دهار. منتهی الارب. منتخب اللغات. مهذب الاسماء). ضِرس. ج، ضُروس واضراس. (منتهی الارب. مهذب الاسماء) واضراس نام دیگر دندانهای آسیا یعنی طواحن است. (ازذخیرهٔ خوارزمشاهی). دندان کرسی. (بحرالجواهر) وآن شانزده دندانست از پس ضواحك هشت بربالا و هشت بر زیر چهار برجانب راست وچهار برجانب چپ. نام دندان آسیاست. دندان بزرگ یعنی دندان آسیا که بهندی داره گویند. (غیاث). || بضرس قاطع، ازروی یقین. || درددندان. دندان‌درد(۱). || پشتهٔ درشت. (منتهی الارب. منتخب اللغات). || باران اندک. (منتهی الارب. منتخب اللغات. مهذب الاسماء). ج، ضروس. || طول قیام درنماز. (منتهی الارب) بسیار ایستادن درنماز. (منتخب اللغات). || بند کردن چشم برقع. (منتهی الارب) || گیاه شبح. (منتهی الارب). درمنه (منتخب اللغات). || درخت رمث که بیخ آنها پوسیده وخورده شده باشد (منتهی الارب). || سنگ که بدان گردا گرد چاه را برآورند. (منتهی الارب). سنگی

(۱) Odentalgie.

که بآن چاهرا بگیرند .(منتخب اللغات) . ج ، ضُروس . || ضرس العیر، لقب شمشیر علقمة بن ذی قیفان است . (منتهی الارب) .

ضرس . [ضَ] (ع) (مص) گزیدن سخت . (منتهی الارب) . سخت گزیدن . (منتخب اللغات) . || سخت شدن روزگار برکسی. (منتهی الارب . منتخب اللغات). سختی زمانه . (منتهی الارب) . || سکوت تمام روز تا شب . (منتهی الارب) . خاموش بودن تا شب . (منتخب اللغات) . || بریدن بینی شتر بسنگ سپس آن گذاشتن بر آن دوال یازه را تا رام شود .(منتهی الارب).|| زمین که جای جای گیاه دارد .(منتهی الارب). بدندان آزمودن چوب را بنرمی و سختی . (منتهی الارب). بدندان نرمی و سختی چوب آزمودن.(منتخب اللغات). دندان بر تیر نهادن وجز آن .(تاج المصادر) . دندان بر تیر نهادن تا سخت است یا سست . (زوزنی).|| برزیدن چاه بسنگ . (تاج المصادر) . چاه بسنگ بر آوردن . (زوزنی) . بر آوردن گرداگرد چاهرا از سنگ . (منتهی الارب) . || کند شدن دندان از ترشی . (منتهی الارب . منتخب اللغات . زوزنی. تاج المصادر) . خیره شدن دندان . خیرگی دندان (رجوع به خیرگی شود) .

ضرس.[ضَ رِ] (ع) (ن ف) آنکه خشم گیرد از گرسنگی. (منتهی الارب) غضبناک از گرسنگی . منتخب اللغات) . || بدخو . (منتخب اللغات). مرد تندخو.(منتهی الارب). مردی درشت . (مهذب الاسماء) . ضرسٌ شرس، مرد دشوارخو .(منتهی الارب) .

ضرس . [ضَ رِ] (اِخ) نام اسپی که نبی ص از فزاری خرید و نام آن به سکب تغییر فرمود . (منتهی الارب) .

ضرسام . [ضِ] (اِخ) نام آبیست . (منتهی الارب) .

ضرسامة . [ضِ مَ](ع) (ص) ناکس بیمروت . (منتهی الارب) . ||سست حقیر . (منتهی الارب) .||داهیه . (مهذب الاسماء).

ضرس العجوز . [ضِ سُ عَ] (ع) (اِ) سعدان (۱) حسک(۲) . حسک است و گویند خار سعدان است . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . حسک (اختیارات بدیعی).شوک السعدان را نامند و گویند حسک است . (فهرست مخزن الادویه) . ضریر انطاکی در تذکره گوید ، ضرس العجوز حسک است نه سعدان چنانکه گمان برده‌اند .

ضرضائیل . (اِخ) نام ملکی است از ملائکهٔ وحی . (حبیب السیر ج ۱ ص ۱۱۵) .

ضرضم . [ضَ ضَ] (ع) (اِ) شیر بیشه . (منتهی الارب) . اسد . (فهرست مخزن الادویه) . || ددِ نر . (منتهی الارب) . سباع نر . (فهرست مخزن الادویه) .

ضرط . [ضَ] (ع . مص) ضَرِط . تیز دادن . (منتهی الارب) .

ضرط . [ضَ رِ] (ع . مص) . ضَرط . تیز دادن . (منتهی الارب) .

ضرط . [ضَ رَ] (ع) (ص) سبکی ریش (منتهی الارب . منتخب اللغات) . || باریکی ابرو . (منتهی الارب) . تنکی ابرو . (منتخب اللغات) .

ضرطاء .[ضِ] (ع) (اِ) زن باریک ابرو. (منتهی الارب) .

ضرطة . [ضِ طَ] (ع) (اِ) ضُراط . تیز . گوز . حبقه . صوت اسفل آدمی .

ضرطم . [ضِ طِ] (ع) کلان شکم . (منتهی الارب).

ضرع . [ضَ] (ع) (اِ) پستان (۳) وهو للظلف و الخف اوللشاة والبقر و نحوهما . ج ، ضروع . (منتهی الارب) . پستان گاو و گوسفند . (دهار) . پستان اشتر . (مهذب الاسماء) . پستان گاو و گوسفند وغزال و امثال آن . پستان شتر و گاو و گوسفند و مانند آن یا آنکه مخصوص بقر وغنم است . (منتخب اللغات) ؛

آنکه مادر آفرید و ضَرع وشیر
تا پدر گردش قرین آن خودمگیر.
مولوی .

پستان و آن چیزی باشد از انسان و حیوان دیگر (کذا) که شیر از آن دوشند.(برهان) . پستان حیوان است و مولد خلط کثیف و دیرهضم ومدرّ بول زنان وجهت رفع خمار ومعدهٔ که اخلاط حاره در آن موجود باشد نافع است . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . محل اللبن من الحیوان ردیّ المأکول عصبانی لاخیرفی کیموسه . (تذکرهٔ ضریر انطاکی) . بهترین پستان آن بود که از حیوانی گیرند که گوشت وی نیکو بود و در وی شیر بسیار بود وطبیعت وی سرد و خشک بود و اولی آن بود که باافاویه خورند زود از معده بگذرد و شریف گوید آن شیردار که شیر وی اندک بود چون بخورد شیروی زیاده گردد . (اختیارات بدیعی) ، بپارسی پستان ازغیر انسان را گویند بهترین پستانهای حیوانات پستان گوسفند بود طبیعتش سرد و خشک است در اول که بدارو های گرم خورند تا زود از معده بگذرد و منفعت او آنست که چون بروغن بریان کرده بخورند ادرار شیر کند . || شبرق و آن گیاهی است درهر بستان . (ازحاشیهٔ مثنوی) . نام گیاهی است . (غیاث) :

ظاهر الفاظشان توحید وشرع
باطن آن همچودرنان تخم ضرع .
مولوی .

||دوشیدنی . شیرده ؛ ماله حرث ولاضرع . یا ماله زرع ولاضرع .

ضرع . [ضَ](ع . مص) ضراعة . زاری وخواری. (منتهی الارب) . زاریدن. خوار وحقیر گردیدن . (منتهی الارب) .||فروتنی کردن . (منتهی الارب) . || رام شدن . (منتهی الارب) .||رام کردن اسپ .(منتهی الارب) .

ضرع . [ضِ] (ع) (اِ) مثل و مانند . (منتهی الارب . منتخب اللغات) . ||ناه‌رسن ج ، ضروع واضرع . (منتهی الارب) . || استواری رسن . (منتخب اللغات) .

ضرع . [ضَ رَ] (ع) (ص) سست وناتوان (منتهی الارب . منتخب اللغات) . ج ، ضَرَع (بصورت واحد) و گویند رجل ضَرَعٌ وقومٌ ضَرَعٌ || مهرٌ ضَرَع ، اسب کرهٔ ناتوان که دویدن نتواند جهت سستی و ناتوانی . (منتهی الارب) .||ریزه وخرد ازهرچیزی . (منتهی الارب). چیزخرد . (منتخب اللغات). || خردسال .؛(منتخب اللغات) . کم سنّ سست بدن ناتوان ناآزموده کار . (منتهی الارب) .

ضرع . [ضَ رَ](ع) جِ ، ضَرَع .(منتهی الارب) .

ضرع . [ضَ رِ] (ع) (ص) متواضع . (منتهی الارب) . ||رام . (منتهی الارب) . ||خوار . (منتهی الارب . منتخب اللغات) . || سست ناتوان . (منتهی الأرب) . ضعیف . (مهذب الاسماء . منتخب اللغات) .

ضرعاء . [ضَ] (اِخ) نام دهی است . عرّام گوید در پائین رخیم نزدیک ذَرَّة دهی است ضرعة نام که در آن قصور و منبر و حصون است و در زراعت آن هذیل و عامر بن صعصعه شریکند . وشمنصیر بدان پیوسته است (معجم البلدان) .

ضرعاء . [ضَ] (ع) (ص) زن کلان پستان و کذا گوسفند کلان پستان. (منتهی الأرب) .

ضرع الکلبة . [ضَ عُ کَ بَ](اِ) سنجد. رجوع به سنجد شود . || زقوم . رجوع به ضروع الکلبة شود .

ضرعة . [ضَ رَ عَ] (ع) (ص) رام. (منتهی الأرب) .||متواضع .(منتهی الأرب) ||خوار وحقیر . (منتهی الأرب) .

(۱) Neurada. (۲) Tribulus. Chausse-Trappe . (۳) Mamelle.

ضرعمط. [ضَ رَ مِ] (ع) (اِ) شیر دنزك زدهٔ جغرات شده. (منتهی‌الأرب). || مرد آرزومند هرچیزی. (منتهی‌الارب).

ضرغاطة. [ضِ طَ] (ع) (اِ) گل ولای (منتهی‌الأرب).

ضرغام. [ضِ] (ع) (اِ) شیر بیشه. ضرغامة(منتهی‌الأرب). شیر. (بحر الجواهر مهذب‌الاسماء. دهار). شیردرنده. (منتخب اللغات). اسد. ج، ضراغم:

ارجو که مردی شود مبارز
کزپیل نندیشد وزضرغام.
فرخی.

وگرنشاط شکار آیدت رواباشد
که بامنست بهر بیشهٔ کنون ضرغام
مسعودسعد.

جائی که بأس حسام وصولت بهرام وسورت ضرغام روی نمود. بخوادع کلام وروادع ملام... التفاتی نرود. (ترجمهٔ یمینی ص ۲۸۸).

ضرغامة. [ضِ مَ] (ع) (اِ) شیر بیشه. (منتهی‌الأرب). اسد. ضرغام. ||مرددلاور (منتهی‌الأرب). کشن قوی وتوانا (منتهی‌الأرب). مردسخت. (منتهی‌الأرب). (وفی نسخة والوحل الشدید، فسرها، گل ولای شدید. (منتهی‌الارب).

ضرغام روذ. [ضِ] (اِخ) جایگاهی است. (معجم البلدان).

ضرغد. [ضَ غَ] (اِخ) کوهی‌است و گویند سنگستانی است دربلاد غطفان. یا آبیست در نجد از آن بنی مرة میان یمامه وضریه و نیز گویند مقبره ایست. (معجم البلدان).

ضرغم. [ضَ غَ] (ع) (اِ) شیر بیشه. (منتهی‌الارب). شیر درنده (منتخب‌اللغات). اسد.

ضرغمة. [ضَ غَ مَ] (ع) (مص). تَضرغمت الابطال، شیری کردند دلاوران وشیرشدند (منتهی‌الارب).

ضرف. [ضَ رِ] (ع) درخت انجیر. (منتهی‌الأرب فهرست مخزن‌الادویه). و بعضی گفته اند: درختی است کوهی در بزرگی و در برگ مانا بدرخت اناب. بار آن سپید مدوّر وبهن، مانند تین‌الحماط الصغار و تلخ. میشکنند آنرا بدندان و میخورند آنرا مردم و طیور و بوزنگان. (منتهی‌الأرب).

ضرفاطة. [ضِ طَ] (ع) (ص) مرد کلان شکم فربه بزرگ هیکل (منتهی‌الأرب).

ضرفة. [ضَ فَ] (ع) (ص) بسیاری. گویندهوفی ضرفة خیر، ای کثرته. (منتهی‌الأرب).

ضرفة. [ضَ رَ فَ] (ع) (اِ) یکی‌درخت انجیر. (منتهی‌الأرب). انجیر وحشی (۱) درخت کوهی. ج، ضرف. (مهذب‌الاسماء).

ضرفطة. [ضَ فَ طَ] (ع). (مص) بستن ومحکم گردانیدن کسی یاچیزی را. (منتهی‌الأرب).

ضرفطی. [ضِ ف ی ی] (ع)(ص) فربه کلان شکم (منتهی‌الارب).

ضرکاء. [ضُ رَ] (ع) ج، ضریك. (منتهی‌الارب) فقراء بائسین.

ضرم. [ضِ] و[ضُ] (ع) (اِ) درختی است خوشبو بار آن مانند بلوط است و شکوفه اش مانند شکوفهٔ سعتر شهد آن نیکو باشد یا آن اسطو خودوس است بیونانیه. (منتهی‌الأرب). اسطوخودوس(۲) (فهرست مخزن‌الادویه. تحفهٔ حکیم مؤمن. اختیارات بدیعی). درختی است خوشبو که ثمرش چون بلوط وشکوفه‌اش چون شکوفهٔ خرماست و برخی گفته اند که بیونانی آنرا اسطوخودوس گویند. (منتخب اللغات). نام داروئی که بیونانی اسطوخودوس گویند و آن شاه اسفرم رومی است، علت صرع را نافع باشد. (برهان) (۳).

ضرم. [ضَ رَ] (ع) ج، ضَرَمَة. (منتهی‌الأرب). چیز های نیم سوخته. (منتخب اللغات).

ضرم. [ضَ رَ] (ع. مص) سخت گرسنه گردیدن. (تاج‌المصادر. منتهی‌الأرب. زوزنی). سخت شدن گرسنگی. (منتخب اللغات). || سخت شدن سوزش وحرارت چیزی. (منتهی‌الأرب). || افروخته شدن آتش. (زوزنی). افروخته شدن آتش و شعله زدن آن. (منتهی‌الأرب). زبانه زدن آتش. (تاج المصادر). افروختن آتش سخت. (منتخب‌اللغات). || افروخته شدن بر کسی ازخشم.(منتهی‌الأرب) فضبناك شدن. (منتخب اللغات). ||نیك خوردن‌طعام وچیزی نگذاشتن ازآن. (منتهی‌الأرب).

ضرم. [ضَ رِ] (ع) ( ) گرسنه. (منتهی‌الأرب. منتخب اللغات). || بچهٔ عقاب. (مهذب الاسماء. منتخب‌اللغات). فرخ العقاب. (فهرست مخزن الادویه). || فرسٌ ضَرِم، اسبی دونده. (مهذب الاسماء). اسب تیزرفتار. (منتخب‌اللغات). اسب بسیار تیز دونده. (منتهی الأرب).

ضرمة. [ضَ رَ مَ](ع) (ا) نیم‌سوخته از شیعه‌وازشاخ‌خرما. ج،ضَرَم.(منتهی‌الأرب). نیم سوز. هیزم نیم سوخته. هیزم آتش‌گیر. (مهذب‌الاسماء) ||خدرك آتش. (منتهی الأرب). || آتش. (منتهی الأرب). ||مابها نافخ ضرمة، یعنی نیست درآن کسی. (منتهی الأرب. مهذب الاسماء).

ضرمة. [ضَ رَ مَ] (اخ) یوم ضَرَمَة. نام جنگی از جنگهای عرب. (عقدالفرید ج ۶ ص ۷۵).

ضرمة. [ضِ مَ] (اِخ) ابن صرمة جداست هاشم‌بن حُرمله را. (منتهی‌الأرب).

ضرو. [ضَ] (ع. مص) ضرو. [ضُ رُوو] بیرون جهیدن‌خون‌ازرگ. (منتهی‌الأرب). شاریدن خون از جراحت و شیر از پستان. (زوزنی). شریدن خون از جراحت. (تاج المصادر).

ضرو. [ضُ رُ وو] (ع. مص) ضرو. رجوع به ضرو شود.

ضرو. [ضِ] (ع) (اِ) بچهٔ دوندهٔ سگ. (منتهی الأرب). || سگ صید. (مهذب الاسماء). سگ شکاری. (فهرست‌مخزن الادویه). || اندك ازجذام که خورده باشد (منتهی‌الأرب). || بن. (دراین‌معنی بفتح اول‌نیز آید) (منتهی‌الأرب). ج، اضراء. کمکام یاصمغ آن. (منتهی‌الارب) خنجك و آن‌نام درختی‌باشند. (بحرالجواهر). صمغ درخت کمکام و آنرا ازیمن آرند. (مفاتیح) بطم. حبة الخضراء. شلم این درخت حسن لُبّه است. (حصی لبان) شجرة المصطکی. قواةالطبیب (۴) ضرو، مانند درخت بلوط است برگش بسرخی زند و چوبش در عمارات بقای عظیم دارد. (نزهةالقلوب) صمغ الکمکام. (ذخیرهٔ خوارزمشاهی). گروهی گفته اند که درخت حبة الخضراء (ونیزه) که کهن شود و بزرگ باشد، آنرا ضرو گویند. (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) ضرو، کمکام و صمغ الکمکام صمغ این درخت است. ابن الاعرابی گوید که ضرو درخت‌بطم را گویند یعنی‌درخت‌حبة‌الخضراء را وذکر او درحرف باء کرده شده است. ارجانی گوید اوگرم است در سه درجه و خشکست دردودرجه واطلاق شکم را دفع کند و درد دهان را که بتازی آنرا قلاع گویند بغایت مفید باشد وزداینده است هراعضا را وآماسها را تحلیل کند وازعمق تن مادّهای غلیظ را بکشد و دفع کند. ابن‌ماسویه گوید: قوت او چون قوت لادن است و او را در عطرها بکار برند و محمد زکریا گوید هرکرا قلاع باشد چون ازو دردهان گیرد درد دهانرا دفع کند. (ترجمهٔ صیدلةابوریحان). درختی‌است درکوهستان

---

(۱) Bouc. (۲) Stoechas.
(۴) Lentisque.

(۳) برهان این لغت‌را بفتح اول آورده است.

یمن مانند درخت بلوط بزرگ الا از وی نیکوتر بود و ورق وی بسرخی مایل بود و ثمر وی مانند خوشهٔ بطم لیکن حب وی بزرگتر بود وورق وی چون بپزند وصافی کنند و دیگر برسر آتش نهند و بپزند تا نزدیک به انعقادبعدازآن بردارند واستعمال کنند جهت خشونت سینه وسرفه که ازسردی بود و درد دهان و گویند قلاع را ساکن کند در حال و صمغ وی میآورند بمکه و بقوت مانندلادن بود دربویهای خوش زنان بکار دارند وخوشبوی بود وطبیعت آن گرم و خشک بود در دوم و گویند درسیوم و تر بود در اول وگویند خشک در اول و بعضی گویند کمکام ورق درخت ضرواست و گویند کمکام لحای وی است یعنی پوست بیخ آن صمغ ضرو معروفست به کمکام وطبیعت آن گرم است در دوم و خشک در اول محلل و جذاب(۱) بود از عمق بدن و اسحق بن سلیمان گوید که حب آن ریاح بلغمی را تحلیل دهد و رازی گوید ضرو جهت دفع قلاع و اطلاق بطن نیکو بود و شریف گوید روغن بسیار از حب وی بیرون آید و بادها بشکند و محلل و مجفف بود وچون ورق وی باروغن بپزند و در گوش چکانند درد دندان را ساکن کند وچون بآب بپزند وطبیخ آن مضمضه کنند بن دندان را محکم گرداند و بلغم را زایل کند و چون ورق تازهٔ وی همچنان بسوزانند تاخاکستر گردد و بآب بپزند و صاف کنند و مقدار سی‌درم بیاشامند درد خاصره زایل کند و فحم چوب وی جهت جراحتها نیکو بود و قطع خون رفتن بکند خاصه از جراحت ختنهٔ اطفال و اسحق بن عمران گوید بدل ضرو یمنی ضرو اندلسی بود و بعضی گویند ضرو درخت حبة‌الخضراء است و این مؤلف گوید آنچه بمکه‌می آورند ربّ الضروخوانند بوی‌دهان خوش کندچون در دهان گیرند . (اختیارات بدیعی) . اسم درختیست در بلاد یمن شبیه بدرخت بلوط و ثمرش مثل بطم ودانهٔ اوبزرگتر از آن وصمغ او معروف به حصی‌لبان است . شاخ وبرگ وباراو گرم وخشک و آب مطبوخ او که باشکر بقوام آورندجهت خشونت حلق و سرفه و درد دهان نافع و روغن دانهٔ او خوشبو ومجفف و محلل بلغم و ریاح وجهت تقویت معده و جرب حیوانات مفید وبدلش روغن حب‌البطم است و برگش خوشبو و طبیخ او بقدر سه وقیه رافع درد تهیگاه و مضمضهٔ او جهت قلاع و تقویت لثه مؤثر و عصارهٔ او قوی و روغنی که در آن برگ او را جوشانیده باشند جهت درد گوش و چوب سوختهٔ او جهت قطع خون جراحات و قروح مقعد و قضیب نافع است . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . شجرة یمانیة کالبلوط الا ان اوراقها لیست شائکة و تحمل عناقید فوق حجم الحبة الخضراء و هذه الشجرة لم یعرفها غالب اهل هذه الصناعة بحقیقتها و الصحیح انها الکمکام وان صمغها هوالمعروف بالحصی لبان الجاوی علی ماصححته بعد مشقة وهی حارة یابسة فی الثالثة اویبسها فی الاولی قابضة تحذوالملسان وتنفع من القلاع ومرض اللهاة والصدر والسعال والمقعدة و آلات التناسل مطلقا والاغتسال بها یقوی البدن ویحفظ الشعر ویحل الصلابات وصمغها المذکور من اجود الصموغ رائحة و اجوده الابیض المشرب بالحمرة الطیب الرائحة اذا القی فی النار و یغش بالمصطکی والکندر و الصمغ اذا طبخ فی النخالة و طبقت فی فصوص الجاوی ایاما و رفعت کما جربته والفرق بینهما الدخان و یقوی القلب و یسر النفس بخورا و یشدالثة مضغا و یحبس النزلات طلاءً وحب هذه الشجرة اذا مضغ نقی الرأس و دهنه یحلل الریاح المزمنة . (تذکرهٔ ضریر انطاکی) . صاحب البیان والتبیین گوید قضبان المساویک ، البشام والضرو والعنم و . . . (ج ۳ ص ۷۷) .

ضرو . [ضَ] (ع) (اِ) بن . ضرو (رجوع به ضرو شود) . ج ، اضراء . (منتهی الارب) .

ضروان . [ضَ رَ] (اِخ) شهر کی است نزدیک صنعاء و بنام وادئی که بهمین نام و در کنار آن واقعست موسوم گردیده و بین آن وادی و صنعاء چهار فرسنگ است . یاقوت در وصف آن گوید ، وهو واد ملعون حرج مشئوم حجارته تشبه انیاب الکلاب لایقدر احد یطؤه بوجه ولاسبب ولاینبت شیئا ولایستطیع طائران یمرّ به فاذا قاربه مال عنه وقیل هی الارض التی ذکرها الله تعالی فی کتابه العزیز وقیل انها کانت احسن بقاع الله فی الارض واکثرها نخلاً و فاکهة و ان اهلها غدوا الیها و تواصوا الا یدخلها علیهم مسکین فاصبحوا فوجدوا ناراً تأجج فمکثت النار تتقد فیها ثلاثمائة سنة . (معجم البلدان) . ضروان نام دهی است . (غیاث . آنندراج) . || اصحاب ضروان ؛

قصهٔ اصحاب ضروان خواندهٔ
پس چرا در حیله جوئی ماندهٔ .
مولوی .

در بارهٔ اصحاب ضروان ابوالفتوح رازی در تفسیر (ص ۳۷۷ ج ۴) ذیل آیهٔ « انا بلوناهم کما بلونا اصحاب الجنة اذا قسموا لیصرمنها مصبحین (سورة القلم آیهٔ ۱۷) آرد . . . بیازموديم ایشانرا یعنی اهل مکه را چنانکه امتحان و ابتلا کردیم اهل آن بستان را یعنی اهل‌صروان (کذا بصاد مهمله) را - ابوصالح گفت از عبدالله عباس، بستانی است دریمن آن را صروان خوانند پیش از صنعا بدو فرسنگ برگذر آنانکه بصنعا روند ومردی را بود از اهل صلاح ونمازکن وعادت او آن بودکه چون خرما خواستی بریدن هرچه ازدرخت بیفتادی درویشان را بودی و تا بر درخت بودی رهگذریان را منع نبودی وچون تمام بچیدی حق تمام بدرویشان دادی وخدای تعالی او را از برای آن برکت میداد چون مرد واز دنیا برفت سه پسر بود اورا بمیراث بایشان رسید بایکدیگر گفتند ما این نتوانیم کرد که پدر ماکرد از آنکه یک نیمه از میوهٔ این بستان کما بیش بدرویشان دادی که مارا عیال بسیاراست ومال اندک راه‌بر گرفتند برهگذران وچون وقت ارتفاع بوددرویشان بعادت آمدند گفتند امروزو فردا وقت نیست هنوز . آنگه اتفاق کردند که شبی بروند و در شب برآن درختان بازکنند پنهان از درویشان و برآن سوگند خوردند واستثنا نکردند آن شب که باین اتفاق کردند عذابی بیامدو آتشی وجملهٔ درختان را بابار بسوخت. خدای تعالی درآین آیه قصهٔ ایشان کرد .

ضروب . [ضُ] (ع) ج ، ضرب . گونه‌ها. روشها . اقسام. انواع. اصناف. خلف‌بفنون زرق وضروب حیل محاضران را تشویش میداد . (ترجمهٔ یمینی ص ۵۶). ||ضروب قیاس، انواع قیاس(۲)ضروب اشکال قیاس، انواع اشکال قیاس . ||ضروب الامثال. علم ضروب الامثال . قال المیدانی ان عقود الامثال یحکم بانها عدیمة اشباه وامثال تتحلی بفرائدها صدور المحافل والمحاضر ویتسلی بفوائدها قلب البادی والحاضر وتقید اوابدها فی بطون الدفاتر والصحائف وتطیر نواهضها فی رؤس الشواهق و ظهور المنایف ویحتاج الخطیب والشاعر الی ادماجها وادراجها لاشتمالها علی اسالیب الحسن والجمال و کفی جلالة قدرها ان کتاب الله سبحانه و تعالی لم یعرمن و شاحها و ان کلام نبیه صم لم یخل فی ایراده و اصداره من مثل یحوز قصب السبق فی حلبة الایجاز و امثال التنزیل کثیرة . واماالکلام النبوی من هذا الفن فقد صنف العسکری فیه کتابا برأسه من اوله الی آخره ومن المعلوم ان الادب سلم الی معرفة

(۱) نسخه . جداب . ۲ جدات .

(۲) Modes du Syllogisme.

العلوم. به يتوصل الى الوقوف عليها و منه
يتوقع الوصول اليها فيران له مسالك ومدارج
ولتحصيله مراقي ومعارج وان على تلك المراقي
وانصابها وادعر تلك المسائل واعصاها هذه -
الامثال الواردة من كل مرتضع درر الفصاحة
يانعا) وليدا فينطق بمايعبر به المعبر عنها
حشوا فى ارتقاء معارج البلاغة ولهذا السبب
خفى اثرها وظهر اقلها ومن حام حول حماها
علم ان دون الوصول اليها احرق من خرط
القتاد وان لا وقوف عليها الالكامل المعتاد
كالسلف الماضين الذين نظموا من شملها
ماتشتت وجمعوا من امرها ماتفرق فلم يبقوا
فى قوس الاحسان منزعا (كشف الظنون).

ضروب. [ضَ] (ع) ( ) بسيار زننده
يقال رجل ضروب، اى شديد الضرب و
كثيره. (منتهى الارب).

ضروة. [ضَ رْ وَ] يا [ضِ رْ وَ] (اِ خ)
دهى است در يمن از اعمال مخلاف سنجان.
(معجم البلدان).

ضروة. [ضِ رْ وَ] (ع) تأنيث ضرو.
(منتهى الارب). || يكى ضرو(۱) || سگ
صيد. (مهذب الاسماء).

ضروح. [ضُ] (ع. مص) كاسد گرديدن
بازار (منتهى الارب).

ضروح. [ضَ] [ع] ( ) ستورلگدزن
(منتخب اللغات). اسب لگد زن. (مهذب
الاسماء). اسب بسيار لگدزن. (منتهى
الارب). اسب دست وپا زننده ياعام است
(منتهى الارب). || قوس ضروح، كمان
نيك دور اندازنده تير را. (منتهى الارب)
كمان سخت كه تيررا سخت جهاند. (منتخب
اللغات).

ضرور. [ضَ] ( ) بايسته. واجب.
لازم. ||ضرور بودن، بايستن. دربايستن.
صاحب آنندراج گويد، مخفف ضرورة و
بعضى مخفف ضرورى گمان برده اندبمعنى
ناگزير وبالفظ آمدن وبودن مستعمل،

بمجلس نوجوانانرا كهن پيرى ضرور آمد
مرارت دارداين معجون بتاثيرى ضرور آمد.
ميرمحمدعلى رائج

ازلطف توام هرچه ضروراست مهياست
چيزيكه من امروز ندارم غم فرداست.
شفيع اثر.

گاهى بدرد دشمن و گاهى بداغ دوست
عمرى چنين بحكم ضرور تو سوختم.
باباففانى.

ضرورت. [ضَ رْ رَ] (ع) (اِ)
نياز و حاجت. (منتهى الارب) حاجت.
(منتخب اللغات)، اكنون ضرورتى پيش
آمده است. (كليله). درويشى را ضرورتى
پيش آمد كسى گفت فلان نعمتى دارد بى -
قياس. (گلستان). درويشى را ضرورتى
پيش آمد گليم يارى بدزديد. (گلستان).
|| بيچارگى. (دهار). ||درماندگى(دهار)،

داد من امروز ده كه روز ضرورت
يار نباشد كه دست يار نگيرد.
اوحدى.

|| ناگزيرى. (دهار). ناچارى، من در
ايستادم وحال حسنك و رفتن بحج ... وخلعت
مصريان ستدن و ضرورت را ستدن ...
بتمامى شرح كردم. (ابوالفضل بيهقى ص
۱۷۹). چون از اخراجات و دخلها فرو
مانيم ضرورت را دست بمصادره ... وگرفتن
ولايتها بايد زدوازما عيب نگيرند كه بضرورت
باشد. (ابوالفضل بيهقى ص ۶۰) همچنين
است كه اميرميگويد اين عجز باشد وظاهر
است اما ضرورت است. (ابوالفضل بيهقى
ص ۵۹۳) خداوند مارا كشته اند ومااز بيم
وضرورت نزديك شما آمده ايم. (ابوالفضل
بيهقى ص ۵۸۳). مراتيرى رسيد بضرورت
بازگشتم و بادو اسب وغلامى بيست اينجا
آمدم. (ابوالفضل بيهقى ص ۵۵۵).
ترسم كه از ضرورت بخراسان آيد كه شنوده
باشد كه كاربوقه وبغمرو كوكتاش وديگران ...
چه جمله است. (ابوالفضل بيهقى ص ۴۵۳).
اگر يك باران آمدى امير را باز بايستى
گشت بضرورت كه زمين آن نواحى باتنگى
راه سست است. (ابوالفضل بيهقى ص
۴۶۰). اگر مارا حاجتمند نكردندى
سوى خراسان باز گشتن را بضرورت، امروز
بمصر وشام بوديمى. (ابوالفضل بيهقى ص
۲۹۴). چون سخنان مخالف باميرسانيدند
واز غازى نيزخطا بضرورت ظاهر گشت ...
بدگمان شد. (ابوالفضل بيهقى ص ۲۳۵).
و بضرورت بتوان دانست كه از آن دو تن
كدام كس راطاعت بايد داشت. (ابوالفضل
بيهقى ص ۹۴). لشكر قصد جان وى
(غازى) كردند ناچار و بضرورت بجنگ
بايستاد. (ابوالفضل بيهقى ص ۲۴۳).

ليكن زنزد تو بضرورت همى روم
درشرع كارهاى ضرورت بود روا.
معزى.

تاآخرروز بازرگان بضرورت ازعهدهٔ مقرر
بيرون آمد. (كليله). بضرورت عزيمت
مصمم گشت بر آنكه علماء هرصنف را ببينم
(كليله). بضرورت زن در حيله ايستاد.
(كليله). از سر ضرورت روى از آن
نواحى بتافت و بغزنه آمد. (ترجمهٔ يمينى
ص ۳۴۹). از ضرورت اختناق فرابند
مى شتافتم وبروفق جذبهٔ او ميرفتم. (ترجمهٔ
يمينى ص ۳۲۸). بحكم ضرورت سخن
گفتيم وتفرج كنان بيرون رفتيم. (گلستان).
جوانرا پشيزى نبود طلب كرد و بيچارگى
نمود رحمت نياوردند ... بضرورت تنى چند
را فروكوفت. (گلستان).

كه فردا چو پيك اجل در رسد
بحكم ضرورت زبان در كشى.
سعدى.

چه خويشتن نتواند كه مى خورد قاضى
ضرورتست كه بر ديگران بگيرد سخت
كه گفت پيرزن از ميوه مى كند پرهيز
دروغ گفت كه دستش نميرسد بدرخت.
سعدى.

||بايستگى. دربايستن. دربايست. ||ناكامى.
(دهار). || بداهت، ضرورى، غيرمحتاج
بنظر وفكر. ||بالضرورة، لاجرم، بضرورت،
ناچار، بناچار، لابد، ناگزير، خاصه كه
بضرورت غذا باز مى بايد گرفت. (ذخيرهٔ
خوارزمشاهى). ضرورةً، بناچار. اضطراراً.
ناچار. صاحب كشاف اصطلاحات الفنون
گويد، ضرورة،
فى اللغة الحاجة. وعنداهل السّلوك هى مالابدّ
للانسان فى بقائه. ويسمّى حقوق النّفس ايضاً
كمافى مجمع السّلوك. وعندالمنطقيّين عبارة
عن استحالة انفكاك المحمول عن الموضوع
سواء كانت ناشئة عن ذات الموضوع او عن
امر منفصل عنها. فانّ بعض المفارقات
لواقتضى الملازمة بين امرين يكون احدهما
ضرورياً للآخر فكان امتناع انفكاكه من
خارج والمراد استحالةانفكاك نسبةالمحمول
الى الموضوع فتدخل ضرورة السّلب. والمعتبر
فى القضايا الموجّهة هى الضّروريّة بالمعنى
المذكور. وقيل المعتبر فيها الضّرورة بمعنى
اخص من الاوّل. و هو استحالة انفكاك -
المحمول عن الموضوع لذاته. والصّحيح
الاول و تقابل الضّرورة اللاضّرورة و هى
الامكان والضّرورة خمس،الاولى الضّرورة
الازليّة وهى الحاصلة ازلاً وابداً. كقولنا،
الله تعالى عالم بالضّرورة الازليّة. والازل
دوام الوجود فى الماضى والابد دوامه
فى المستقبل. والثانية الضّرورة الذاتية
اى الحاصلة مادامت ذات الموضوع موجودة
وهى اما مطلقة كقولنا، كل انسان حيوان
بالضّرورة او مقيّدة بنفى الضّرورة الازليّة
او بنفى الدوام الازلى. والمطلقة اعمّ من-
المقيّدة لانّ المطلق اعمّ من المقيّدوالمقيّدة
بنفى الضرورة الازليّة اعم من المقيّدة بنفى-
الدّوام الازلى. لانّ الدّوام الازلى اعم
من الضّرورة الازليّة فانّ مفهوم الدّوام
شمول الازمنة. و مفهوم الضّروره امتناع -

(۱) Lentisque.

الانفكاك ومتى امتنع انفكاك المحمول عن الموضوع ازلاً و ابداً يكون ثابتاً له فى جميع الازمنة ازلاً و ابداً بدون العكس فيكون نفى الضرورة الازلية اعم من نفى الدوام الازلى والمقيد بالاعمّ اهم من المقيد بالاخص لانه اذاصدق المقيد بالاخص صدق المقيد بالاعم ولا ينعكس . و فيه انّ هذا على الاطلاق غير صحيح فانّ المقيد بالقيد الاعم انما يكون اعم . اذاكان اعم مطلقاً من القيدين او مساويا للقيد الاعم. اما اذاكان اخص من القيدين اومساويا للقيد الاخص فهما متساويان او كان اعم منهما من وجه فيحتمل العموم والتساوى كمافيمانحن بصدده . والضرورة الازلية اخص من الضرورة الذاتية المطلقه لانّ الضرورة متى تحققت ازلاً و ابداً تتحقق مادام ذات الموضوع موجودة من غير عكس . هذا فى الايجاب و امّا فى السّلب فهما متساويان لانه متى سلب المحمول عن الموضوع مادامت ذاته موجودة يكون مسلوباً عنه ازلاً وابداً. لامتناع ثبوته فى حال العدم ومباينة للاخيرين امامباينتها للمقيدة بنفى الضرورة الازلية فظاهر و اما مباينتها للمقيد بنفى الدوام الازلى فللمباينة بين نقيض العام وعين الخاص . والثالثة الضرورة الوصفيه و هى الضرورة باعتبار وصف الموضوع وتطلق على ثلاثة معان؛ الضرورة مادام الوصف اى الحاصلة فى جميع اوقات اتصّاف الموضوع بالوصف العنوانى كقولنا، كل انسان كاتب بالضرورة مادام كاتباً . و الضرورة بشرط الوصف اى مايكون للوصف مدخل فى الضرورة كقولنا ، كل كاتب متحرك الاصابع بالضرورة مادام كاتباً. والضّرورة لاجل الوصف اى يكون الوصف منشأ الضرورة كقولنا ، كل متعجب ضاحك بالضّرورة مادام متعجباً . والاولى اعم من الثّانية من وجه لتصادقهما فى مادة الضّرورة الذاتيّة ان كان العنوان نفس الذات او وصفاً لازماً كقولنا ، كل انسان او كل ناطق حيوان بالضرورة . وصدق الاولى بدون الثانية فى مادة الضرورة اذا كان العنوان وصفاً مفارقاً كما اذا بدل الموضوع بالكاتب وبالعكس فى مادة لايكون المحمول ضرورياً للذات بل بشرط مفارق كقولنا كل كاتب متحرك الاصابع . فانّ تحرّك الاصابع ضرورى لكل ماصدق عليه الكاتب بشرط اتصّافه بالكتابة وليس بضرورى [الّا] فى اوقات الكتابة فانّ نفس الكتابة ليست ضرورية لما صدق عليه الكاتب فى اوقات ثبوتها ، فكيف يكون تحرك الاصابع التابع لها ضرورياً و كذا النسبة بين الاولى والثالثة من غير فرق والثانية اعم من الثالثة لانه متى كان الوصف منشأ الضّرورة يكون للوصف مدخل فيها بدون العكس كما اذا قلنا فى الدّهن الحّار بعض الحارّ ذائب بالضّرورة فانه يصدق بشرط وصف الحرارة و لا يصدق لاجل الحرارة فانّ ذات الدّهن لولم يكن له دخل فى الذّ و بان و كفى الحرارة فيه كان الحجر ذائباً اذا صار حارّاً . ثمّ الضّرورة بشرط الوصف امّامطلقة اومقيّدة بنفى الضّرورة الازلية اوبنفى الضّرورة الذّاتية اوبنفى الدّوام الازلى اوبنفى الدوام الذّاتى و القسم الاوّل اعمّ من الاربعة الباقية لانّ المطلق اعمّ من المقيد و الثّانى اعمّ من الثّلاثة الباقية لانّ الضّرورة الازلية اخصّ من الضّرورة الذّاتية والدّوام الازلى والدّوام الذّاتى . فيكون نفيها اعمّ من نفيهما و الثّالث و الرّابع اعمّ من الخامس لانهمتى صدقت الضّرورة بشرط الوصف مع نفى الدّوام الذّاتى صدقت مع نفى الضّرورة الذّاتية او مع نفى الدّوام الازلى و الاّ لصدقت مع تحققها فتصدق مع تحققها فتصدق مع تحقق الدّوام الذّاتى. هذا خلف. وليس متى صدقت مع نفى الضّرورة الذّاتية اونفى الدّوام الازلى صدقت مع نفى الدّوام الذّاتى لجواز ثبوته مع انتفائهما وبين الثّالث والرابع عموم من وجه لتصادقهما فى مادّة لاتخلو عن الضّرورة والدّوام و صدق الثّالث فقط فى مادّة الدّوام المجرّد عن الضّرورة وصدق الرّابع فقط فى مادّة الضّرورة المجرّدة عن الدّوام الازلى و كذابين الضّرورة بشرط الوصف والضّرورة الذاتية اذ الضّروريّة قدلاتكون بشرط الوصف وقدتكون بشرط الوصف فتتصادقان اذااتحدالوصف والذّات وتصدق الضرورة المشروطة فقطان كان الوصف مغايراً للذات . نعم ، الضّرورة مادام الوصف اعمّ من الذّاتية لانه متى ثبت فى جميع اوقات الوصف ثبت فى جميع اوقات الذّات بدون العكس . الرّابعة الضّرورة بحسب وقت امامعينّ كقولناكلّ قمر منخسف بالضّرورة وقت الحيلولة وامّاغير معينّ بمعنى ان التّعيين لايعتبرفيه لابمعنى انّ عدم التّعيين معتبر فيه كقولنا ، كل انسان متنفّس بالضّرورة فى وقت مّا . وعلى التقديرين فهى امّا مطلقة و تسمّى و قتية مطلقة اِن تعين الوقت ومنتشرة مطلقة اِن لم يتعين . وامّا مقيدة بنفى الضّرورة الازلية اوالذّاتية اوالوصفية او بنفى الدّوام الازلى اوالذّاتى اوالوصفى . فهذه اربعة عشره قسماً . وعلى التقادير فالوقت امّا وقت الذّات اى تكون نسبة المحمول الى الموضوع ضرورية فى بعض اوقات وجود ذات الموضوع وامّا وقت الوصف اى تكون النسبة ضروريّة فى بعض اوقات اتصّاف ذات الموضوع بالوصف العنوانى. كقولنا: كلّ مغتذٍ نايم فى وقت زيادة الغذاء على بدل ما يتحلّل و كلّ نايم طالب للغذاء وقتاًمّا من اوقات كونه نامياً فالاقسام تبلغ ثمانية و عشرين . والضّابطة فى النّسبة انّ المطلق اعمّ من المقيد و المقيد بالقيد الاعمّ اعمّ وكلّ واحدمن السّبعة بحسب الوقت المعين اخصّ من نظيره من السّبعة بحسب الوقت الغير المعين فانّ كلّ مايكون ضرورياً فى وقت معين يكون ضرورياً فى وقت مّا،من غير عكس و كلّ واحد من الاربعة عشر بحسب وقت الذّات اعمّ من نظيره من الاربعة عشر بحسب وقت الوصف . لانّ وقت الوصف وقت الذّات من غير عكس فكلّ ماهو ضرورىّ فى وقت الوصف فهوضرورىّ فى وقت الذّات .والسِرّ فى صيرورة ماليس بضرورىّ ضرورياً فى وقت، ان الشّئ اذا كان منتقلاً من حال الى حال آخر فرّ بما تؤدى تلك الانتقالات الى حالة تكون ضرورية له بحسب مقتضى الوقت .ومن ههنا علم انه لابدان يكون للوقت مدخل فى الضّرورة وللذّات الموضوع ايضاً كما ان للقمر مدخلاً فى ضرورة الانخساف فانه لمّا كان بحيث يقتبس النور من الشّمس وتختلف تشكّلاته بحسب اختلاف اوضاعه منها، فلهذا اولحيلولة الارض وجب الانخساف . الخامسة الضّرورة بشرط المحمول ؛ وهى ضرورة ثبوت المحمول للموضوع اوسلبه عنه بشرط الثّبوت اوالسلب . ولافائدة فيها لانّ كلّ محمول فهوضرورىّ للموضوع بهذا المعنى . (فائدة) اذا قيل ضرورية او ضرورية مطلقه او قيل كلّ ج ب بالضّرورة و ارسلت غير مقيدّة بامر من الامور فعلى اية ضرورية تقال فقال الشّيخ فى الاشارات على الضّرورة الازلية . وقال فى الشفاء على الضّرورة الذّاتية . وانّما لم يطلق الشّيخ الضّرورة المطلقة على غيرها من الضّروراة لانها مشتملة على زيادة من الوصف والوقت فهى كالجزء من المحمول . اعلم انّ ماذكر من الضّرورة والامكان هى التى تكون بحسب نفس الامر و قد يكونان بحسب الذّهن وتسمّى ضرورة ذهنية وامكاناً ذهنياً . فالضّرورية الذّهنية مايكون تصور طرفيها كافياً فى جزم العقل بالنّسبة بينهما والامكان الذهنى مالا يكون تصور طرفيه كافيا فيه بل يتردد الذهن بالنسبة بينهما والضّرورة الذّهنية اخصّ من الخارجية لانّ كل نسبة جزم العقل بها بمجرّد تصور طرفيها كانت مطابقة لنفس الامر والاّ ارتفع الامكان عن البديهيات ولاينعكس اى ليس كلّما كان ضرورياً فى نفس الامر كان العقل جازماً به بمجرّد تصوّر طرفيه كما فى النّظريات الحقة

فیکون الامکان الذهنی اعم من الامکان الخارجی لان نقیض الاعم اخص من نقیض الاخص.

|| ضرورت شعری، صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید: عبارتست از مراعات وزن شعر که برحسب ضرورت شاعر را باموری باز دارد که انجام آن امور درنثر غیرجایز ودر شعر روا باشد وآن امور نزد بیشتر از علماء فن ده چیز است که درین قطعهٔ منسوب بزمخشری جمع آمده است.

قطعه:

ضرورة الشعر عشر عد جلتها
قطع و وصل وتخفیف و تشدید
مد وقصر و اسکان و تحریک
ومنع صرف وصرف ثم تعدید.

پس قطع در همزهٔ وصل باشد که اصل در آن پیوستگی بماقبل است و آن پیوستگی هنگام ضرورت شعر بجدائی و قطع تبدیل میگردد. مانند همزهٔ باب افتعال و غیره. وصل نیزمانند قطع در همزهٔ قطع باشد که اصل درآن جدائی از ماقبل است و آن جدائی هنگام ضرورت شعربه پیوستگی ووصل تبدیل میشود مانند همزهٔ باب افعال. وتخفیف نیز همچنان است درحرف مشدد و تشدید همچنان باشد درحرف مخفف. و مد درالف مقصوره وقصر در الف ممدوده و اسکان در حرف متحرک و تحریک در حرف ساکن ومنع صرف درمنصرف وصرف در غیر منصرف. هکذا فی شروح الالفیة.

ضروری. [ض] منسوب به ضرور. لابد. لابدمنه. ناچار. ناگزیر. لاعلاج. بایسته. دربایست. بایا. اندربای:

چو نتوان بافلاک دست آختن
ضروری است باگردشش ساختن.
(سعدی).

خرسندی عاشقان ضروری باشد.
(سعدی).

وصاحب غیاث اللغات گوید منسوب بضرورة است بحذف تاء. || بدیهی، مقابل نظری. صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید: ضروری، لغة یطلق علی ما اکره علیه. وعلی ما تدعوالحاجة الیه دعاء قویا. کالاکل مما یخمصه. وعلی ماسلب فیه الاختیار علی الفعل والترک. کحرکة المرتعش. و فی الجرجانی: الضرورة مشتقة من الضرر و هو النازل مما لا مدفع له. و فی الحموی، حاشیة الاشباه. ههنا خمس مراتب ضرورة و حاجة. و منفعة و زینة و فضول: فالضرورة بلوغه حداً ان لم یتناول الممنوع هلک اوقارب الهلاک وهذا یبیح تناول الحرام. والحاجة. کالجائع الذی لولم یجدما یاکله لم یهلک غیر انه یکون فی جهد و مشقة. و هذا لایبیح تناول الحرام ویبیح الفطر فی الصوم.

و المنفعة کالذی یشتهی خبز البر ولحم الغنم والطعام الدسم والزینة کالمشتهی بالحلوی و السکر. و الفضول، التوسع باکل الحرام والشبهة. انتهی. و فی عرف العلماء یطلق علی معان منها: مقابل النظری ای الکسبی. فالمتکلمون علی انهما ای الضروری و الکسبی قسمان للعلم الحادث. فعلم الله تعالی لایوصف بضرورة ولا کسب. والمنطقیون علی انهما قسمان لمطلق العلم وعلم الله تعالی داخل عندهم فی الضروری. لعدم توقفه علی نظر. فعرفه القاضی ابوبکر من المتکلمین بانه العلم الذی یلزم نفس المخلوق لزوماً لایجد المخلوق الی الانفکاک عنه سبیلاً. ای لزوماً لایقدر المخلوق الی الانفکاک عن ذلک العلم مطلقاً. ای لابعد الحصول و لا قبله. فان عدم القدرة من جمیع الوجوه اقوی واکمل من عدمها من بعض الوجوه دون بعض. ولایخفی ان المطلق ینصرف الی الفرد الکامل فخرج بهذا النظری، فانه یقدر المخلوق علی الانفکاک عنه قبل حصوله، بان یترک النظر فیه وان لم یقدرعلی الانفکاک عنه بعد حصوله. وانما صح تفسیرنا قوله لایجد بقولنا لایقدر، لانک اذاقلت فلان یجدالی کذا سبیلاً، یفهم منه انه یقدرعلیه. و اذا قلت لایجدالیه سبیلاً. فهم منه انه لایقدر علیه. و انما اخترنا ذلک التفسیر لدفع ما اوردعلی الحد من انه یلزم خروج العلوم الضروریة باسرها. لانها تنفک بطریان اضداد العلم من النوم و الغفلة. و بفقد مقتضیه کالحس والوجدان والتواتر و والتجربة و توجه العقل. فان قلت الانفکاک مقدوراً کان اوغیرمقدوریناقی اللزوم المذکور فی التعریف فالا یراد باق بحاله. قلت المراد باللزوم معناه اللغوی. و هو الثبوت مطلقا. ثم قیده بکون الانفکاک عنه غیر مقدور فآخر کلامه تفسیر لاوله. و تلخیص التعریف ما قیل: من ان الضروری هو مالا یکون تحصیله مقدوراً للمخلوق. ولا شک انه اذا لم یکن تحصیله مقدوراً لم یکن الانفکاک عنه مقدوراً وبالعکس. لانه لامعنی للقدرة الا التمکن من الطرفین. فاذا کان التحصیل مقدوراً یکون ترکه الذی هو الانفکاک مقدوراً. وکذا العکس، ای اذا کان الانفکاک مقدوراً یکون ترکه الذی هوالتحصیل مقدوراً. فمؤدی العبارتین واحد. فمن الضروریات المحسوسات بالحواس الظاهرة. فانها لا تحصل بمجرد الاحساس المقدور لنا. و الا لما عرض الغلط. بل یتوقف علی امور غیر مقدورة لانعلم ماهی ومتی حصلت وکیف حصلت بخلاف النظریات فانها تحصل بمجرد النظر المقدور لنا. فان حصولها دائر علی النظر وجوداً وعدماً

فتکون مقدورة لنا. اذ لا معنی لمقدوریة العلم الا مقدوریة طریقه. و ذالا ینافی توقفها علی تصورالاطراف، فتدبر! فانه زلت فیه الاقدام. و منها المحسوسات بالحواس الباطنة. کعلم الانسان بالمه ولذته. و منها العلم بالامور العادیة. و منها العلم بالامور التی لاسبب لها و لایجد الانسان نفسه خالیة عنها. کعلمنابان النفی والاثبات لایجتمعان و لایرتفعان. فان قلت الیس ذلک العلم حاصلاً لنا بمجرد الالتفات المقدور لنا فیکون مقدوراً. قلت الالتفات قدر مشترک بین جمیع العلوم. فلیس ذلک سبباً لحصوله. بل لخصوصیة الاطراف مدخل فیه. و معنی کون مجرد الالتفات کافیاً فیه انه لااحتیاج فیه الی سبب آخر، لانه سبب تام. و النظری هوالعلم المقدور تحصیله بالقدرة الحادثة و القید الاخیر لاخراج العلم الضروری. لانه مقدور التحصیل فینا بالقدرة القدیمة. و قال القاضی ابوبکر و اما النظری، فهوما یتضمنه النظر الصحیح. قال الآمدی: معنی تضمنه له انهما بحال لو قدر انتفاء الآفات و اضداد العلم لم ینفک النظر الصحیح عنه بلا ایجاب کما هو مذهب البعض ولاتولید کما هو مذهب بعض الآخر. فان مذهب القاضی ان حصوله عقیب النظر بطریق العادة حال کون عدم انفکاک النظر عنه مختصاً حصولاً بالنظر. فخرج العلم بالعلم بالشئ الحاصل عقیب النظر. فانه غیرمنفک عن العلم بالشئ عندالقاضی. و العلم بالشئ عقیب النظر لا ینفک عن النظر لکنه لا یکون له اختصاص بالنظر. لکونه تابعاللعلم بالشئ سواءکان العلم بالشئ حاصلاً بالنظراوبدونه. و لایخفی ان تضمن الشئ للشیئی علی وجه الکمال انما یکون اذاکان کذلک. فلا یرد ان دلالة التضمن علی القیدین خفیة. فمن یری ان الکسب لایمکن الا بالنظر لانه لا طریق لنا الی العلم مقدور سواه، فان الالهام و التعلیم لکونهما فعل الغیر غیرمقدورین لنا وکذلک التصفیة اذالمرادمنه ان یکون مقدوراً للکل اوالاکثر. والتصفیة لیس مقدوراً الا بالنسبة الی الاقل الذی یفی مزاجه بالمجاهدات الشاقة. فالنظری والکسبی عنده متلازمان. فان کل علم مقدور لنا یتضمنه النظر الصحیح وکل ما یتضمنه النظر الصحیح فهو مقدور لنا. و من یری جوازالکسب بغیر النظربناء علی جواز طریق آخر مقدورلنا و ان لم نطلع علیه جعله اخص بحسب المفهوم من الکسبی. لکنه ای النظری یلازم الکسبی عادة بالاتفاق من الفریقین. اعلم ان الضروری قدیقال فی مقابلة الاکتسابی ویفسر بمالایکون

تحصیله مقدور للمخلوق . ای یکون حاصلاً من غیر اختیار للمخلوق . والاکتسابی هوما یکون حاصلاً بالکسب وهو مباشرة الاسباب بالاختیار، کصرف العقل والنظر فی المقدمات فی الاستدلالیات والاصغاء و تقلیب الحدقة ونحوذلک فی الحسیات . فالاکتسابی اعم من الاستدلالی لانه الذی یحصل بالنظر فی الدلیل فکل استدلالی اکتسابی دون العکس . کالابصار الحاصل بالقصد والاختیار . و قد یقال فی مقابلة الاستدلالی و یفسر بما یحصل بدون فکر ونظر فی دلیل فمن ههنا جعل بعضهم العلم الحاصل بالحواس اکتسابیاً ای حاصلاً بمباشرة الاسباب بالاختیار وبعضهم ضروریاً ای حاصلاً بدون الاستدلال. هکذا فی شرح العقائد النسفی للتفتازانی. وقال المنطقیون العلم ؛ بمعنی الصورة الحاصلة اما بدیهی و هوالذی لم یتوقف حصوله علی نظر وکسب ویسمی بالضروری ایضاً واما نظری وهوالذی حصوله یتوقف علی نظر وکسب ای البدیهی العلم الذی لم یتوقف حصوله المعتبر فی مفهومه فلایلزم ان یکون للحصول حصول والتوقف فی اللغة، درنگ کردن. فتعدیته . بعلی یتضمن معنی الترتب فیفید قید التوقف انه لولاه لما حصل وقید الترتب التقدم فیؤول الی معنی الاحتیاج ولذا قیل الضروری مالایحتاج فی حصوله الی نظر . فبالقید الاول دخل العلم الذی حصل بالنظر کالعلم بان لیس جمیع التصورات والتصدیقات بدیهیاً ولا نظریاً وبالقید الثانی العلم الضروری التابع للعلم النظری کالعلم بالعلم النظری فانه وان کان یصدق علیه انه لولا النظر لما حصل، لکنه لیس مترتباً علی النظر علی العلم المستفاد من النظر . وان المتبادر من الترتب الترتب بلاواسطة. وبما ذکرنا ظهر ان تعریفهما بمالایکون حصوله بدون النظر والکسب وبما یکون حصوله به ینقصان طرداً و عکساً بالعلمین المذکورین فظهر انه لایرد علی التعریفین ان العلوم النظریة یمکن حصولها بطریق الحدس فلایصدق تعریف النظر علی شیء من افراده، لانه انمایرد لو فسر التوقف علی النظر بمعنی انه لولاه لامتنع العلم. اما اذافسر بما ذکرنا اعنی لولاه لما حصل فلا. و تفصیل ذلک ان طرق العلم منحصرة بالاستقراء فی البداهة والاحساس والتواتر والتجربة والحدس فاذاکان حصوله بشیء سوی النظر لم یکن الناظر محتاجاً فی حصوله الی النظر ولا یصدق انه لولاه لما حصل العلم و اذا لم یکن حصوله بما عداه کان فی حصوله محتاجا الیه و یصدق علیه انه لولاه لماحصل العلم . ثم ان البدیهی و النظری یختلف بالنسبة الی الاشخاص فربما یکون نظری لشخص بدیهیاً لشخص آخر وبالعکس. فقیدالحیثیة معتبر فی التعریف وان لم یذکروا. و اما اختلافهما بالنسبة الی شخص واحد بحسب اختلاف الاوقات فمحل بحث، لان الحصول معتبر فی مفهومهما اولاً و هو بالنظر اوبدونه. وبماحررنا اندفع الشکوک التی عرضت للناظرین، فتدبر. (تنبیه) قد استفید من تعریفی البدیهی والنظری المطلقین تعریف کل واحد من البدیهی والنظری من التصور والتصدیق. فالتصور البدیهی کتصور الوجود والشیء، والتصدیق البدیهی کالتصدیق بان الکل اعظم من الجزء والتصور النظری کتصور حقیقة الملک و الجن و التصدیق النظری کالتصدیق بحدوث العالم. ثم التصدیق عند الامام لماکان عبارة عن مجموع الادراکات الاربعة فانما یکون بدیهیاً اذاکان کل واحد من اجزائه بدیهیاً و من ههنا تراه فی کتبه الحکمیة یستدل ببداهة التصدیقات علی بداهة التصورات وعلی هذا ذهب البعض الی عدم جواز استنادالعلم الضروری الی النظری واماعند الحکیم فمناط البداهة والکسب هونفس الحکم فقط فان لم یحتج فی حصوله الی نظر یکون بدیهیاً وان کان طرفاه بالکسب . وعلی هذا ذهب البعض الی جواز استناد العلم الضروری الی النظری . هذا کله خلاصة مافی شرح المواقف وما حققه المولوی عبدالحکیم فی فی حاشیته وحاشیة شرح شمسیة وما فی شرح المطالع. وعلم من هذا انه لافرق ههنا بین المتکلمین و المنطقیین الابجعلهم الضروری و النظری من اقسام العلم الحادث و جعل المنطقیین الضروری و النظری من اقسام مطلق العلم و منها مرادف البدیهی بالمعنی الاخص علی ما ذکر المولوی عبد الحکیم ای بمعنی الاولی و یؤیده ما مر ان الضرورة الذهنیة مایکون تصور طرفیها کافیاً فی جزم العقل بالنسبة بینهما علی ما ذکر شارح المطالع ثم قال فی آخر بحث الموجهات : البدیهی یطلق علی معنیین ؛ احدهما مایکفی تصور طرفیه فی الجزم بالنسبة بینهما وهو معنی الاولی. والثانی مالایتوقف حصوله علی نظر وکسب . انتهی . ومنها الیقینی الشامل للنظری و الضروری . فالضروری علی هذا مالا تأثیر لقدرتنا فی حصوله سواء کان حصوله مقدوراً لنا بأن یکون حصوله عقیب النظر عادة بخلق الله تعالی لابتأثیر قدرتنا فیه اولم یکن حصوله مقدوراً لناوعلی هذا قال الامام الرازی العلوم کلها ضروریة لانها اماضروریة ابتداء اولازمة لها لزوماً ضروریاً . انتهی . فان القسم الاول ای الضروری ابتداء هو البدیهی والضروری والقسم الثانی هوالکسبی. هکذا یستفاد من شرح المواقف و حاشیته للمولوی عبدالحکیم فی المقصد الرابع من مرصد العلم .

|| باصطلاح اهل ایران متوضأ وطهارت خانه وجای ضروری فارسیان هندوستان است و بس.(آنندراج) .

ضروریات. [ضَ ری یا] (ع)، ج ضروریة. دربایستها . || ضروریات سته ، قضایای یقینی ششگانه که مرجع امور نظری بوده وعبارتند از : اولیات ، محسوسات ، متواترات ، مجربات، حدسیات وفطریات. وضروریات سته، نزد اطبا ، عبارت است ، ازهوا وماء ونوم ویقظه و ماکولات و مشروبات . (ازتذکرهٔ داود ضریر انطاکی).

ضروریة. [ضَ ری یَ] (ع) تأنیث ضروری. ضروریهٔ مطلقه ، قضیهٔ موجهٔ که در آن حکم بشود بضرورت نسبت ثبوتیه یا سلبیه بین موضوع و محمول مادام که ذات موضوع موجود است . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد ، عند المنطقیین قضیة موجهة بسیطة حکم فیها بضرورة ثبوت المحمول للموضوع او بضرورة سلبه عنه مادام ذات الموضوع موجودة کقولنا کل انسان حیوان بالضرورة و لا شیء من الانسان بحجر بالضروره . سمیت ضروریة لا شتمالها علی الضرورة ومطلقة لعدم تقیید الضرورة فیها بوصف او وقت . هکذا فی شرح المطالع . و سید شریف جرجانی در تعریفات گوید : ضروریة المطلقة هی التی بحکم فیهابضرورة ثبوت المحمول للموضوع او بضرورة سلبه عنه مادام ذات الموضوع موجودة . امااللتی حکم فیها بضرورة الثبوت فضروریة موجبة کقولنا کل انسان حیوان بالضرورة فان الحکم فیها بضرورة ثبوت الحیوان للانسان فی جمیع اوقات وجوده واما التی حکم فیها بضرورة السلب فضروریة سالبة کقولنا؛ لاشیء من الانسان بحجر بالضرورة. سلب الحجر عن الانسان فی جمیع اوقات وجوده . ستهٔ ضروریه ، رجوع به ضروریات سته شود .

ضروس. [ضَ] (ع) (ص) شترمادهٔ بد خو گزنده دوشنده را (منتهی الارب) . اشتر که دندان کند دوشنده را. (مهذب الاسماء) .ناقه که گاه دوشیدن بگزد. گزنده. (منتخب اللغات). ||ماده شتر که در نوزادن بگزد (؟) (منتهی الارب)(منتخب اللغات).|| آنکس که تیرهاء قمار بگرداند . (مهذب الاسماء) . || شدید . (مهذب الاسماء) . حرب ضروس ، حرب مهلکة.

ضروس. [ضُ] (ع) ج ، ضرس. (منتهی الارب) .

ضروس . [ضَ] (ع) ذوضروس ، لقب شمشیر ذی کنمان حمیری که بر آن نوشته بود انا ذوضروس قاتلتُ عاداً و ثمود باست من کنتُ معه ولم ینتصر . (منتهی الأرب) .

ضروط . [ضَ] (ع) (ص) مرد کوززن . نیز دهنده . ضِرّوط . (منتهی الأرب) .

ضروط . [ضِرْرَ] (ع) (ص) کوز زن نیز دهنده . ضَروط . (منتهی الأرب) .

ضروط . [ضَ رُوَ] (ع) (ص) تندار. ضخم. یقال انه لضرّوط . (منتهی الأرب) .

ضروع . [ضُ] (ع) ج . ضَرع. (منتهی الأرب).

ضروع . [ضُ] (ع) ج . ضِرع . (منتهی الأرب) .

ضروع . [ضُ] (ع) (اِ) انگور سفید بزرگ‌دانه رانامند. (فهرست مخزن الادویه). (منتهی الأرب) .

ضروع . [ضُ] (ع . مص) نزدیک شدن حیوان درنده بچیزی . (منتخب اللغات) . قریب گردیدن . (منتهی الأرب) . || فرو رفتن آفتاب یانزدیک‌شدن بغروب . (منتخب اللغات). غروب کردن آفتاب یانزدیک بغروب گردیدن . (منتهی الأرب)

ضروع . [ضَ] (ع) (ص) خوار. (منتهی الأرب). زار. (منتهی الأرب) || رام. (منتهی الأرب) . نرخوی . (منتهی الأرب).

ضروع الکلب . [ضُ عُ کَ] (اِ) درخت زقوم را نامندوبعضی گفته انداسم ثمر آنست (فهرست مخزن الادویه). بار درخت زقوم است (تحفهٔ حکیم مؤمن) .

ضروع الکلبة . [ضُ عُ کَ بَ] (اِ) ضروع الکلب . زقوم . اسم یمنی است و نام درختی است که در کوهستان مکه بودو آن زقوم است و درخت او بشکل صبر بود اما وی مجموع سفید بود (کذا) . (اختیارات بدیعی) .

ضرونیة . [ضَ] (اِ) خودرو . (فهرست مخزن الادویة در ضمن شرح کلمهٔ اخینوس) . اخیروس ، نباتی است غیر گندم صحرایی . منبت آن کنار آبها شبیه بگیاه ارزن و ثمر آن سیاه و ریزه و گل آن سفید و ثمر آن در ادویهٔ چشم و گوش مستعمل و باقوت مجففة و محللة و قابضة است . (مخزن الادویة). (ونیزرجوع به‌اخیروس شود). اخینوس (رجوع به‌اخینوس شود) اخینبوس. (۱) ، نباتی است که منبت آن نزدیک نهرها وچشمه‌هاوبرگ آن‌شبیه ببرگ بادروج واز آن کوچکتر وبالای آن شکافته وشاخهای آن بیلندی یك شبر. گل آن سفید وشاخ وبرگ آن مملوازرطوبت وثمر آن سیاه و کوچك وباقوت قابضه ، افعال وخواص آن ، مانع مواد محتبسة و مستجلبه وباقوت مجففه وچون پنج درهم ثمر آنرانرم کوفته وبیخته وباعسل چهاردرم سرشته در چشم کشند سیلان رطوبات آنرا قطع کند وعصارهٔ آنراچون باکبریت و نطرون مخلوط کرده در گوش چکانند وجع آن را ساکن کند . (مخزن الادویه) .

ضری . [ضَ رًا] (ع . اِ) سگ بچه‌دونده. (منتهی الأرب) .

ضری . [ضَ] (ع . مص) ضراوة . (منتهی الأرب) .ضرامة . (منتهی الأرب) . آزمند و حریص گردیدن . (منتهی الأرب) . || روان شدن خون. (منتهی الأرب) . دویدن خون از جراحت . (زوزنی) .

ضری . [ضَ ری ی] (ع) (اِ) رگی که خون وی منقطع نشود . (منتهی الأرب) || آب غورهٔ خرمای سرخ وزرد که آنرا بربار درخت کنار ریخته و نبید سازند . (منتهی الارب). آب غورهٔ خرمای زرد وباسرخ است که برنبق بریزند ونبیدسازند. (فهرست مخزن الادویة) . || ضاری . درپی صیددونده .

ضری . [ضَ رْ ری ی] (اِخ) چاهی است که آنرا عاد کندنزدیك ضریة . (معجم البلدان).

ضریب . [ضَ] (ع) (ص) مانند . (منتهی الأرب).(مهذب الاسماء) .مثل.(منتهی الأرب). نظیر، ضریبُ ماله فی العلوم نظیر وطبیبٌ ماله فی الازمنة الغابرة ضریب . (خلاصة الأثر- بدیعی) . || نوع . (منتهی الأرب) . || زده شده . (منتهی الأرب) . || صفت ازهر چیزی . (منتهی الأرب) .|| نیك زننده . (منتهی الأرب) . || سر . (منتهی الأرب). رأس . || امین تیرقمار. (منتهی الأرب) . ||زنندهٔ تیر قداح . (منتهی الأرب) . || نام تیرسوم ازتیرهای قمار . (منتهی الأرب) . || شیری که از چند ناقه دریك شیر دوشه دوشیده شود .(منتهی الأرب) .|| بهره . (منتهی الأرب) . || شکم مردم (منتهی - الأرب) . ||برف . (منتهی الأرب). ثلج. (فهرست مخزن الادویه) . || پشك. (منتهی- الأرب) . شبنم . جَلید. (فهرست مخزن- الأدویه) .سقیط . صَقیع . (فهرست مخزن الادویه) .|| شیرسخت ترش یاشیر پاره پاره شده. (منتهی الأرب). شیر بریده || دراصطلاح علم حساب ضریب (۲) عددیست که پیش از کمیتی قراردهندبرای‌ضرب کردن دروی . ارزش و قدر نسبی که بهریك از مواد امتحانی داده میشود .

ضریب . [ضُ رَ] (اِخ) ابن نقیر، یا (نفیر) ابن سُمیر مکنی به ابوالسلیل . صحابی است . (منتهی الأرب) .

ضریبة . [ضَ بَ] (ع) (ص) سرشت . گویند کریم الضریبة ولئیم الضریبة .(منتهی- الأرب) . خوی . (منتهی الأرب) (دهار) (مهذب الاسماء) . طبیعت . (منتخب اللغات). || مزد غلام ، گویند ، کم ضریبة عبدك ای غلته . (منتهی الأرب) . || دخل سرای زر عایدی ضرابخانه . (منتهی الأرب) . جزیة . (مهذب الاسماء).||گمرك||. مبلغی که اداء آنرا بربندهٔ یا مردی ذمّی و امثال آن دو الزام کنند . || خراج و مانند آن . (منتهی الأرب) . خراج زمین . (زمخشری) ، سراین سهل بن احمد راغونی را براهل سکجکت ضریبهٔ بوده است هرسالی دوهزار درم قسمت برخانها کردندی پس ازاین ضریبه باز گرفتند دو سه سال . (تاریخ بخارا) . عمربن الخطاب درهم را کوچك و قفیز (کیله) را بزرگ گردانید (یعنی جریب قرار داد) محض رفق و مدارا وسهولت امر واحسان درحق رعیت بود تا اینکه خراج وضریبهٔ که برای رزق و جیرهٔ جیش مقرراست ازآن دراهم صغیره مأخوذ دارند (رسالهٔ اوزان ومقادیر). || مرد کشته بشمشیر . (منتهی الأرب) . زده‌شدهٔ بشمشیرهرچه باشد .(منتهی الأرب). (منتخب اللغات) . || تیزی شمشیر. (منتخب- اللغات) . جای تیزی شمشیر . (منتهی - الأرب).||زخمگاه||شمشیر. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) . || گیسویك ریسمان . (مهذب الاسماء) . || پارهٔ از پنبه و پشم دسته کرده برای رشتن . (منتخب اللغات). پلیتهٔ دسته‌کرده ازپشم وپاغنده‌که بریسند . ج ، ضرائب (منتهی الأرب) . پارهٔ از پنبه . (منتهی الأرب) .

ضریبه . [ضَ بَ] (اِخ) رودباریست بحجاز که بذات‌عرق ریزد . (منتهی الارب . معجم البلدان) .

ضریة . [ضَ ری یَ] (اِخ) دهی‌است آباد و قدیم در راه بصره به مکه . (معجم- البلدان) .

ضریة . [ضَ ری یَ] (اِخ) چاهی است و بنام ضریّة بنت نزار نامیده شده است . (معجم البلدان) .

ضریة . [ضَ ری یَ] (اِخ) گویند زمینی است به نجد میان جدیلة و طخفة که حجاج بصره بدانجا فرودآیند و ذکر آن در ایام واشعار عرب آمده است . (معجم - البلدان) .

ضریة . [ضَ ری یَ] (اِخ) گویند

---

(۱) درفهرست مخزن الادویه اخینوس آمده و ممکن است اینجا تحریف شده باشد .

(۲) Coéfficient.

دهی است بنی کلاب را میان مکه وبصره ، نزدیکتر بمکه و در این مکان بنوسعد و بنوحنظلة جنگ را گرد آمدند وسپس صلح کردند . (معجم البلدان) .

ضریج . [ضَ] (ع) (ص) عدوٌ ضریج ، دویدکی سخت . (منتهی الأرب). سخت . (منتخب اللغات) .

ضریجة . [ضَ جَ] ماشوره . (مهذب الاسماء) . (۱)

ضریجی . [ضَ ی ی] (ع) (اِ) درم ناسره . (منتهی الأرب) .

ضریح .[ضَ] (ع) گور. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات) . قبر. قبر بی لحد. گور بی لحد. (مهذب الأسماء).(دهار) .مغاکی که درمیان گورسازند برای مرده . (منتخب اللغات) . شکاف میان گوریادریك جانب آن یابی شکاف وفی الحدیث، اللحد لنا و الضرح لغیرنا وهو حفر الضریح من غیرلحد . (منتهی الأرب). ضریحة . شکافی که بدرازا در میان قبر کنند و مرده در آن نهند برخلاف لحد که بکرانهٔ قبر وجانب آنست . || خانهٔ چوبین و مشبك و یا ازمس ونقره وجزآن که برسر قبر امامی یا امام زادهٔ سازند. ||دور .(منتهی الأرب). (منتخب اللغات) . بعید .

ضریح . [ضُ رَ] (اِخ) نام پدر عُرفجهٔ صحابی (یا آن به شین است) . (منتهی الأرب) .

ضریحة . [ضَ حَ] (اِخ) موضعی است . (منتهی الأرب) . موضعی است در شعرعمروذی الکلب الهذلی. (معجم البلدان).

ضریحة . [ضَ حَ] ماشورة .(مهذب الأسماء) . (۲).

ضریر. [ضَ] (ع) (ص) کور . مردنابینا . (دهار). نابینا . ج ، اَضِرّاء [اَضِ رْ راء] و اَضِرّه [اَضِ رْ را]. (منتهی الأرب) . بی دیده .اَعمی. آنکه بینائی او رفته باشد . (منتخب اللغات) . کفیف . مکفوف :

زخاك پای تو روشن شود دوچشم ضریر
بیاد کردن نام توبه شود بیمار .
فرخی .

دایم بخواجه چشم بزرگان قریر باد
چشم کسی که شاد نباشد باو ضریر .
فرخی .

خیال مور ببیند ضریر در شب تار
اگر ضمیر تونورافکند بچشم ضریر.
معزی .

چون به پیش تو نیست یوسف تو
پس چو یعقوب جزضریرمباش .
سنائی .

یعقوب هم بدیدهٔ معنی بود ضریر
گر مهر یوسفی بیهودا برافکند.
خاقانی .

فی الجمله نکاحش باضریری بستند .
گلستان .

حرف قرآن را ضریران معدنند
خر نبینند و بپالان برزنند .
مولوی .

چون عصا شدآلت جنگ ونفیر
آن عصارا خرد بشکن ای ضریر.
مولوی .

هر جمادی راکند فضلش خبیر
عاقلانرا کرده قهر او ضریر.
مولوی .

آن زمرد باشد این افعیّ پیر
بی زمرد کی شود افعی ضریر .
مولوی .

|| بیمار . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . || لاغر. (منتخب اللغات) . (مهذب الأسماء). نحیف . (منتهی الأرب) . || هر چیز که نقصان رسیده باشد آنرا . (منتهی الأرب). آنکه باوضرررسیده باشد .(منتخب اللغات). || رشك . (منتهی الأرب). (منتخب اللغات). غیرت . (منتخب اللغات). || مرد شکیبا . (منتخب اللغات) . || صبر . یقال انه لذو ضریرعلی الشیء اذاکان ذاصبر ومقاساله . (منتخب اللغات) . (منتهی الأرب) .|| کرانهٔ وادی . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . کنار رود . (مهذب الأسماء) . || نفس . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . ||باقی تن. (منتهی الأرب) . بقیهٔتن . (منتخب اللغات) . باقی تن چون ضعیف شود . (مهذب الاسماء). ||ستورساکن . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات). ناقة ضریر، شدیدة بطئة اللغوب . ||شوی دوسه زن . (منتهی الأرب) . || جمع میان دو زن . (منتهی الأرب) .

ضریر . [ضَ] (اِخ) رجوع به ابی مقاتل ضریر شود .

ضریر. [ضَ](اِخ) المعلم . ابواسحق. تابعی است .

ضریر . [ضَ](اِخ) انطاکی . رجوع به داود ضریر انطاکی شود .

ضریر .[ضَ](اِخ) عبدالله بن عبدالعزیز البغدادی مکنی به ابوموسی و معروف به ضریرالنحوی . مصنف کتاب الفرق وکتاب الانشاء و جزآن و نیز او را شرحی است برمختصرفی فروع الحنفیهٔ نجم الدین . ضریر ساکن مصر و مؤدب فرزند مهتدی بود و یعقوب ابن یوسف از وی روایت کند . (روضات الجنات ص ٤٥٠) .

ضریر. [ضَ] (اِخ) علی بن ابراهیم .. فقیه شرفی منسوب به شرف (در مصر) . محدث است .

ضریرة . [ضَ رَ] (ع) تأنیث ضریر. زن بیمار . (منتهی الأرب) .

ضریس . [ضَ] (ع) (ص) چاه بسنگ برزیده . (مهذب الاسماء) . چاه بسنگ برآورده . (منتخب اللغات) . چاه گرداگرد از سنگ برآورده . (منتهی الأرب) . || مهره‌های پشت . (منتهی الأرب). مهرهٔ استخوانهای پشت . (منتخب اللغات).|| سخت گرسنه . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . ج ، ضَراسی . || خرما. (منتهی الأرب) .|| غورهٔ خرما . (منتهی الأرب) . || نان کعك آمیخته . گویند اضرسنامن ضریسك، ای التمروالبسروالکعك. (منتهی الأرب) .

ضریس . [ضُ رَ] (اِخ) نام مردی از قبیلهٔ بنی‌بکر که در وقعهٔ العظالی کشته شد . (عقدالفرید ج ٦ ص ٥٤) .

ضریس . [ضُ رَ] (اِخ) ابن عبد الملك بن اعین برادر زادهٔ زرارة بن اعین ازاصحاب ابی جعفر محمد بن علی علیه السلام است .

ضریس . [ضُ رَ] (اِخ) نام پدر یحیی محدث است . (منتهی الأرب) .

ضریس . [ضُ ر رَ] (اِ) تیهو . طیهوج .

ضریسه . [ضَ سَ] (اِخ) شهری از بربر .

ضریسه . [ضَ سَ] (اِ) نوعی رُستنی که بلاتینی « آنتی رینوم اِژیپتیاکوم » (۱) گویند .

ضریط . [ضَ] (ع) (اِ) ضُراط . تیز یاآواز تیز . (منتهی الأرب) .

ضریط . [ضَ] (ع . مص) تیزدادن. (منتهی الأرب) .

ضریطة . [ضُ رَ طَ] (ع) (ص) نعجةٌ ضُرَیطة ، گوسفند مادهٔ فربه . (منتهی الأرب) . درمثل است الاخذ سریطی والقضاء ضُریطی ، یعنی وقت گرفتن قرض در حلق فرو بردن است و در وقت وام گوز زدن درحق شخصی گویندکه درادای وام سست و مُحیل باشد . (منتهی الأرب).

ضریع . [ضَ] (ع) (اِ) خار سم . (مهذب الاسماء) . شبرق . حله . شبرق خشك شده . شبرق خشك یا عام است

(۱) کذا در یك نسخهٔ خطی مهذب الاسماء و در دونسخهٔ دیگر ضریحه بحاء مهمله آمده است
(۲) درفرهنگهای دیگردیده نشد . رجوع به ضریجه شود.
(۳) Antirrhinum aegyptiacum.

(منتهی‌الارب). بشترغ. بشترغ خشک. بشترغ. بشترغ خشک. اسپرک خشک. گیاهی است که تر آن شبرق است و خشک آن ضریع که جهت پلیدی آن ستوران نچرند. (منتهی‌الارب). گیاهی است که ازغایت بدمزگی و سمیت او چارپا نزدیک آن نتواند شد و آنرا شبرق نیز گویند. یا گیاهی است که بالای آن گنده میروید یا گیاهی است گنده که دریا آنرا بیرون میاندازد یا چیزی است در دوزخ گرم‌تراز آتش تلخ تر ازصبر و گنده تر از جیفه. (منتخب‌اللغات). نباتیست دریائی وبیشتر در ساحل و کناردریایابند. (برهان). عوسج تر یانباتی‌است‌دیگر که‌درآب‌ایستادهٔ‌برگردیده رنگ و بوروید و بیخهایش تا زمین نرسد یاچیزی است دردوزخ تلختر ازصبرو بدبوتر از مردار و سوزان تر ازآتش یا گیاهی است گنده بوی که از تموّج دریا برساحل فراهم‌آید. (منتهی‌الارب). نباتی است دریائی که درساحل دریا یابند وطبیعت وی گرم و خشک بود چون در آب بزند و در آن نشینند دردمفاصل را عظیم نافع بود و چون خشک بود و بدان بخور کنند زکام زایل کند وهمچنین چون‌خشک‌بود ودرحمام بدن‌رابدان بشویند حکه وجرب‌راسود دهد این مؤلف گوید نباتیست که چون ستور بخورد هرگز فربه نشود. (اختیارات بدیعی). برگ نباتیست مدور و مجوف و مایل بزردی و در قعر دریا بهم میرسد و موج بساحل میآورد در دوم گرم وخشک و نطول و جلوس درطبیخ او جهت مفاصل و طلای او را جهت جرب و حکه مجرب دانسته اند و بدستور بخور اورا جهت زکام مجرب یافته اند و جهت التیام جراحات سریع الاثر است. (تحفهٔ حکیم مؤمن). نبتٌ مستدیر الاوراق مجوف الی الصفرة یوجد بسواحل البحرقد قیل بانه یقذفه. حار یابس فی‌الثانیة طبیخه یسکن‌المفاصل نطولا و هو یذهب‌الحکة ونحوها طلاء قیل ویلحم الجراح. (تذکرهٔ ضریرانطاکی). || خار درخت خرما. (منتهی الارب). || هر درخت خشک. (منتهی الارب). || شراب انگوری یا تنک آن. (منتهی‌الارب). || آشامیدنی تنک (منتهی‌الارب). || پوستی است تنک زیر گوشت براستخوان (منتهی الارب). ضریع عظام (١) غشائی است کثیرالعروق که بلافاصله بروی استخوان چسبیده. وآنرا دو طبقه است. ضخامت آن برحسب مواضع تفاوت میکند غالباً چهار پنج ده یک هزاریک مطراست اما درچندین موضع ضخامتش سه یا چهار هزاریک مطر است چنانکه در سطح قدامی عنق الفخذ مشاهده میگردد. سطح خارجی‌ضریع املس وملاقی اعضاء مجاوره است سطح باطن‌آن بواسطهٔ عروق و اعصاب و تارهای غشائی باستخوان‌محکم چسبیده. ماهیت آن- مرکب است ازچند ماده، نخست ازنسج مخصوصی که شباهت تامی به نسج غدد دارد دوم از عروق، سوم از اعصاب، نسج مخصوص- از دوماده حاصل شده یکی ازتارهای غشاء ضمیمه که درسطح طبقهٔ ظاهری آن کثیراند و دیگری از نسوج الاستیکی که در طبقهٔ داخلی بیشترند. جدا کردن دوطبقهٔ ضریع از یکدیگر محال است. عروق و شرائین آن، بعضی عظیم اند که چنانکه مذکورشد داخل ثقب‌مغذیهٔ عظیمه میشوندبعضی دیگر در خود ضریع متفرع شده و بهیئت شعریه شده بسوراخهای کوچکی که‌فوهات مجاری هاوَراند داخل میشوند اورده درآن بیشتر ازشرائین اند عروق لمفاتیکیه درآن دیده نشده. اعصاب‌ضریع، بسیاراند‌اغلب‌ازضریع گذشته بنسج استخوان رفته مخصوصاً درمخ آن منشعب میشوند و معدود قلیلی در خود ضریع‌متفرق میگردد. بعضی فایدهٔ ضریع را فقط‌توسط‌میان‌استخوان‌وعروق‌واعصاب و متفرع شدن آنها درآن وباستخوان‌رفتن دانسته بودند این فایده مسلم است امافایدهٔ مهم دیگرداردو آن اینست که همیشه رطوبتی از آن مترشح است که آنرا رطوبت‌خارج عروقی نامندکه در نمو عظام بهترین معین است وبلاواسطه تغذیه می کند. (٢) مؤلف گوید، از بیانات مذکوره معلوم شد که تغذیه استخوان یابواسطه یا بلا واسطه از ازضریع میشودچنانچه اگرضریع استخوانی معدوم شود آن‌استخوان فاسد ورمیم‌میشود از اینست که در اعمال جرّاحیه بخصوص‌در بریدن‌استخوان‌اهتمام‌بسیاری درنگاهداشتن ضریع میکنند. (٣)ضریع باطنی، پیش‌از آنکه ذرّه‌بین رابدانند اکثر مسائل‌تشریح مخفی‌وغیرمنحّل بودچنانکه میان سطح باطن استخوان طویل‌ومغز آن پردهٔ نازکی‌مرئی بودکه بعضی‌آنراضریع باطنی وبعض‌دیگر غشاء محیط به مخ میخواندند وپس‌ازاختراع ذرّه‌بین معلوم شد که آنها عروق مجتمعهٔ باشند که بآن‌احاطه کرده‌اند. (٤) || امراةٌ ضریع، زن کلان پستان. و کذاشاة ضریع، گوسفند کلان پستان. (منتهی الارب).

ضریعة. [ضَ عَ] (ع) (اِ) گوسفند بزرگ پستان. (منتهی‌الارب). شاةٌ ضریعة، گوسفندی بزرگ پستان. (مهذب‌الاسماء). زن بزرگ پستان. (منتهی‌الارب).

ضریفطیة [ضُ رَ فَ یَ یَ] (ع) (اِ) بازیی است عربان را. (منتهی‌الارب).

ضریک. [ضَ] (ع) (اِ) کرکس نر. (منتهی‌الارب). (منتخب اللغات. فهرست مخزن‌الادویه). || مرد گول. (منتهی‌الارب) نادان. (منتخب‌اللغات) || بر جای مانده. (منتهی‌الارب). || نابینا. (منتهی‌الارب. منتخب‌اللغات). (مهذب‌الاسماء). || فقیر. (منتهی الارب). محتاج. (منتخب‌اللغات). درویش (مهذب‌الاسماء). || بدحال. (منتهی‌الارب) (منتخب اللغات). ج، ضَرائک وضُرَکاء.

ضریم. [ضَ] (ع) سوخته (منتهی-الارب). سوزان. (مهذب‌الاسماء).

ضریم. [ضَ یَ] (اِ) صمغ درختی است. (منتهی‌الارب). (فهرست مخزن-الادویه).

ضریم. [ضُ رَ] (اِخ) ابن معشربن ذهل بن تیم بن عمرو بن مالک بن حبیب بن عمر ابن غنم‌بن تغلب. ملقب به افنون‌ازبنی تغلب است. صاحب‌عقدالفرید ذیل عنوان، «من رثی نفسه وقبره ووصف مایکتب علی‌القبر» دربارهٔ وی آرد، او کاهنی‌رادرجاهلیت‌دیدار کرد، کاهن وی را گفت که تو بجایگاهی الاهه‌نام‌درخواهی گذشت. ضریم روزگاری بزیست آنگاه باقوم خود سفری بشام کرد هنگام بازگشت راه‌را گم کردند وازمردی جویای طریق شدند وی گفت چون مسافتی بپیمائید و بزمینی چنین و چنین رسید راه برشما ظاهر شود و بسر زمین الاهة خواهید افتاد والاهة قارّتی است به سماوه، کاروانیان برفتند وچون‌بالاهة رسیدندهمگی فرود آمدند مگر ضریم که ازفرود آمدن امتناع ورزید و همچنان بر اشتر بماند، اما هم در آن حال که برنشسته و اشتربچرا سرگرم بودماری برلفج شتروی بچسبیدواشتر سر خویش بجنبش در آورد ومار بر ساق افنون زخمی‌زد. افنون برادرخویش‌معاویه را گفت مراگوری بکن که در گذشتم و از هلاکت خویش پیش‌ازمرگ آگاهی‌داد و گریان برنفس خویش گفت،

لست علی شیئی فروحا معاویا
ولا المشفقات یتبعن الحوازیا
ولاخیر فیما کذب المرء نفسه
و تقواله للشیئ یالیت ذالیا

(1) Périoste des os.

(٢) تشریح میرزاعلی ص ٢٦ و ٢٧. (٣) تشریح میرزاعلی حاشیهٔ ص ٢٦. (٤) تشریح میرزا علی حاشیهٔ ص ٢٥

وان اعجبتك الدهر حال ، من امری
فدعه وواکل حاله واللیالیا
یرحن علیه اویغیرن مابه
وان لم یکن فی‌حوبة العیش‌وانیا
فطأ معرضا ان الحتوف کثیرة
وانك لاتبقی بنفسك باقیا
لعمرك مایدری امرء کیف یتقی
اذا هولم یجعل له‌الله واقیا
کفی حزنا ان یرحل الرکب غدوة
واترك فی‌اعلی الاهة ثاویا .
(عقدالفرید ج ۳ص۲۰۰و۲۰۱) .

ضریمة . [ض ِ رَ مَ] (اِخ) قلعتی‌است بیمن. (منتهی‌الأرب) .

ضریوه . [ض ُ رَ وَ] (اِخ) حصاری است از حصارهای صنعاء به یمن . (معجم‌البلدان) .

ضزاز . [ض ُ زْ زا] (ع) ج ، آضز . (منتهی‌الأرب) .

ضزز . [ض َ زَ] (ع . مص) دشوارخوگردیدن (منتهی‌الأرب) . || خشمناك شدن . (منتهی‌الأرب) . || کام برهم چفسیده گردیدن . (منتهی‌الأرب) . چسبیده‌شدن حنك اعلی به حنك اسفل . (کنزاللغات) . (شمس اللغات)

ضزن . [ض َ] (ع . مص) گرفتن چیزی را که‌دردست کسی بودنه‌چیزی‌را که‌خواهان است . (منتهی‌الأرب) .

ضطط . [ض َ طَ] (ع) (اِ) گل ولای سخت . ضطیط . (منتهی‌الأرب) .

ضطط . [ض ُ طُ] (ع) (اِ) بلا وسختی ها . (منتهی‌الأرب) .

ضطیط . [ض َ] (ع) (اِ) ضطط . گل ولای سخت . (منتهی‌الأرب) .

ضظغ . [ض َ ظ ِ] (ع) (اِ) صورت هشتم از صور هشتگانهٔ حروف جمل . ضظغ لا ، نیز گویند یعنی آنانکه همزه ، یعنی الف محرك والف ، یعنی همزهٔ غیر متحرك را دو حرف گیرند ضظغ لا گویند . یعنی ض و ظ وغ والف . || ضظغ وابجد ، چیزی یاکاری بودن ، اول و آخر او ، همهٔ او بودن ،
رادی را تو اول و آخری
حری را تو ضظغ وابجدی .
فرخی(۱) .

ضع . [ض َ ع ع] (ع) (مص) ریاضت دادن شتر وماده شتر ریاضت نا یافته را . (منتهی‌الأرب). کلمه‌ایست که بدان‌شتران‌را تأدیب کنند . (منتهی الأرب) . || کاری کردن و نیکو کردن . (زوزنی) .

ضعاضع . [ض ُ ض ِ] (اِخ) کوهکی است بس خرد درکنار ده حدیبیة بمغرب شمنصیر . (معجم البلدان) . کوهچه‌ایست بس خرد و نزدیك آن کوهی است بزرگ و درآن آب گرد آید . (منتهی الأرب) .

ضعاف . [ض ِ] (ع) ج ِ ضعیف . (منتهی‌الأرب) :
ماند صوفی بابنه وخیمهٔ ضعاف
فارسان راندند تاصف مصاف .
مولوی .

ضعاف . [ض ِ] (ع) ج ِ ضعوف . (منتهی‌الأرب) .

ضعافة . [ض َ فَ] (ع . مص) سست گردیدن . (منتهی‌الأرب) .

ضعافی . [ض ُ فا] (ع) ج ِ ضعیف . (منتهی‌الأرب) .

ضعافیة . [ض َ ی َ] (ع . مص) ضعافة. سست گردیدن . (منتهی‌الأرب) .

ضعة . [ض َ ع َ] و [ض ِ ع َ] (ع) (اِ) درختی است (هاء عوض واواست). ج ، ضعوات . (منتهی‌الأرب) . || نی‌قلم. (مهذب‌الاسماء) || درختی شور . (منتهی‌الأرب) . گیاهی شور . (منتهی‌الأرب) گیاهی شبیه به ثمام . (منتهی‌الأرب) . || فرومایگی . (منتهی الأرب) . خسّت . (منتهی‌الأرب) . ناکسی . (منتهی‌الأرب) گویند فی‌حسبه ضعة یعنی درتبار او فرومایگی است .

ضعز . [ض َ] (ع . مص) نیك کوفته وباسپرده کردن چیزی‌را . (منتهی‌الأرب).

ضعضاع . [ض َ] (ع) ضعضع سست و نرم وناتوان از هرچیزی . (منتهی‌الأرب) . سست و ضعیف از هرچیزی . (منتخب اللغات) . مرد ضعیف رأی وسست درکار . (منتخب اللغات) . || مرد گول و بی رأی و هوش . (منتهی الأرب) . آنکه اورا رأی نبود . (مهذب‌الاسماء) .

ضعضع . [ض َ ض َ] (ع) ضعضاع رجوع به ضعضاع شود .

ضعضعة . [ض َ ض َ ع َ] (ع . مص) ویران کردن تا بزمین و خراب کردن . (تاج‌المصادر) . بشکستن بنا را تابزمین و پست وخراب کردن . (منتهی‌الأرب) .

ضعط . [ض َ] (ع . مص) ذبح کردن. (منتهی‌الأرب) . گلو بریدن . (منتخب اللغات) .

ضعف . [ض ِ] (ع) یك مثل چیز و ضعفاه دو مثل آن . یا ضعف مانند چیزی‌است هرقدرکه زیاده باشد ومنه یقال، لك ضعفه ویریدون مثلیه اوثلثة امثاله لانه زیادة غیر محصورة وقوله تعالی یضاعف لها العذاب ضعفین یعنی سه عذاب . (منتهی الأرب) . مانند .(دهار) (منتخب‌اللغات). دو برابر(۲) . دو برابرچیزی . (منتخب اللغات) . زیاده برچیزی . (منتخب‌اللغات) دوچندان .(دهار) . (مهذب‌الاسماء) . دوتا . (زمخشری) . دوتو . دو چند . مضاعف . دومقابل. ج ، اضعاف :
همسنگ دوده زاج و همسنگ زاج مازو
وزصمغ ضعف هردو آنگاه زور بازو .
(درصفت ساختن مرکب سیاه) .
|| هفتاد(۳) (مهذب‌الاسماء) . ||عذاب(۴) (مهذب‌الاسماء) .

ضعف . [ض َ ع َ] (ع)( ) جامه‌های دوچند کرده . (منتهی‌الأرب) . جامه های دو تاه کرده شده . (منتخب‌اللغات) .

ضعف . [ض ُ] و [ض ُ ع ُ] (ع) سستی وناتوانی . (منتهی‌الأرب) (منتخب اللغات) . خلاف قوت . (منتهی‌الأرب) . (منتخب‌اللغات) . ضَعف (رجوع به ضَعف شود) . ابوعمرو گوید ضَعف (بفتح‌اول) لغت اهل تمیم و ضُعف (بضم اول) لغت اهل‌حجاز است . (منتهی‌الأرب) . یاضعف (بفتح اول) سستی رأی ونقصان وسبکی عقل و ضُعف (بضم اول) ناتوانی وسستی بدن است .(منتهی‌الأرب) . (منتخب‌اللغات) ||آب نشاط ، قال‌الله تعالی: خلقکم من‌ضعف یعنی از آب مرد و زن . (منتهی‌الأرب) .

ضُعف . [ض ُ] (ع . مص) ضَعف . ضَعافة . ضُعافیة . سست گردیدن . (منتهی‌الأرب) .

ضعف . [ض َ] (ع . مص) ضُعف . ضَعافة . ضُعافیة . سست گردیدن . (منتهی‌الأرب) . سست شدن . (زوزنی) . || زیاده گردانیدن آنها را پس جهت او و یاران وی و دو چند گردیدن برایشان . (منتهی‌الأرب) . || سستی و ناتوانی (منتهی‌الأرب) . (منتخب‌اللغات) . خلاف قوت . (منتهی‌الأرب) . (منتخب‌اللغات) . ناتوانائی . وهن . ثَمَل . فتور . انکسار . بی‌بُنیگی :
چون آفتاب چرخ ببرج حمل توئی
هنگام ضعف مرضعفا را امل توئی .
منوچهری .
این گرگ پیرجنگ روز پیشین بدیده‌بود وحال ضعف خداوندش . (ابوالفضل‌بیهقی ص ۳۵۴) . خوارزمشاه برخاست وضعفش قویترشد . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۵۶) . بدان بیقین که مرا عجزی نیست واین‌سخن

---

(۱) نسخ خطی‌وچاپی: حریراتوواضع وواجدی. ونسخه بدلی‌هم هست حریراتو مقطع وماخذی . وتصحیح متن قیاسی‌است . (آلفاواُمگا)
(۲) Double.
(۳) و (۴) کذا در نسخ خطی موجود مهذب‌الاسماء . و درجای دیگر دیده نشد .

را از ضعف نمی گویم بدین لشکر که بامن است هر کاری بتوان کرد . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۰۳) .

کشته از ضعف همچو بی تن جان
مانده بر جای همچو بیجان تن .
مسعود سعد .

ظلم لشکر زضعف شاه بود . سنائی .

شیر گفت آنرا بر ضعف حمل نتوان کرد . (کلیله) . گفت ای برادر ضعف رأی و عجز من بنگر . (کلیله) .

ازسرضعفم سلیم القلب اگر زورم دهند
باناالاعلی زنان فرش خدائی گسترم .
خاقانی .

نه چندان بخور کزدهانت بر آید
نه چندانکه ازضعف جانت برآید .
گلستان .

ضعف قطب از تن بود از روح نی
ضعف در کشتی بود در نوح نی .
مولوی .

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید: ضعف، بفتح ضاد وبضم نیز آمده وبسکون عین ضدّ قوّت است وآنرا لاقوة نیز گویند وآن قسمی از استعداد است چنانچه خواهد آمد . ونزد صرفیان عبارتست از اینکه ، کلمه بنحوی استعمال شده باشدکه در ثبوت آن حرفی رود چنانچه درلفظ شاذّ بگذشت . ونزد علماء معانی آن است که ترکیب اجزاء کلام برخلاف قانون نحو صورت گرفته باشد یعنی برخلاف رأی مشهور جمهور نحویان و مخلّ بفصاحت بود والمراد بشهرته ظهوره علی الجمهور فلا یردّ ان قانون جوازالاضمار قبل الذکر ایضاً مشهور فلا یکون مثل ضرب غلامه زیداً ضعیفاً اذکلّ من سمع قانون عدم الجواز سمع قانون الجواز لکن یرد علی ما ذکروا انّ العرب لم یعرف القانون النّحوی فکیف یکون الخلوص عن مخالفة القانون النحوی معتبراً فی مفهوم الفصاحة فی لغتهم فالصّواب ان یقال وعلامة الضّعف ان یکون تألیف اجزاء الکلام. الخ ... کمافی الاطول. والفرق بینه و بین التّعقیدا للفظی یجئی فی اللفظ التعقید. ودرجامع الصّنایع گوید: ضعف تألیف، آنکه لفظی را که البتّه مقدّم باید داشت مؤخّر کند وآنرا که مؤخر باید کرد مقدّم سازد . مثاله شعر :

مجنون عشق را دگر امروز حالتست
اسلام دین لیلی و دیگرضلالتست .

میبایست لفظ امروز را بر لفظ دگر مقدّم ذکر کند . انتهی . ونزد محدّثان آنست که حدیث را شروط بیش و کم از شروط حسَن و صحیح موجود نباشد . و چنین حدیثی را ضعیف نامند . وضعف حدیث گاه برای ضعف پارهٔ از روات باشد از قبیل فقدان عدالت یا سوء حفظ یا تهمت در کیش وگاه برای علتهای دیگر است مثل ارسال و انقطاع وتدلیس. کذافی الجرجانی. ومراتب ضعف نیزمانند مراتب صحّت و حُسن تفاوت یابد . پس بالاترین آن مراتب از نظر بطعن راوی چیزیست که اِنفرَدَبه الوضاع . سپس متّهم بآن . پس کذّاب . پس فاسق . پس فاحش الغلط . پس فاحش المخالفة . پس مختلط . پس مبتدع . پس مجهول العین اوالحال. وبنظر بسوی سقطوابستهٔ بحذف تمامی سند. من غیر ملتزم الصّحة . سپس مُعضَل . پس مرسل جللی. پس مرسل خفی . پس مُدلّس. ودر مراتب مذکوره انحصاری را هم نتوان قائل گردید. هکذافی شرح النّخبة. وقسطلانی گفته که : ضعیف آن است که بپایهٔ حسن نرسد ودرجات آن در ضعف متفاوت باشد برحسب دوری حدیث از شروط صحّت . و مُضعَّف حدیثیست که علمابرضعف آن اجماع نکرده باشند . بلکه درمتن یا سندآن گروهی بضعف قائل شده وجمعی دیگر آنرا تقویت کرده باشند . ومضعف از حیث پایه برتراز ضعیف است . و در صحیح بخاری حدیث مضعف یافت شود. انتهی . وضعیف ازلغات آن است که از پایهٔ فصیح پست تر باشد و مُنکر ازلغت پست تر ازضعیف باشد وقلیل الاستعمال تر بنحوی که پیشوایان علم لغت آنرا انکار کنند وآنرا در ردیف لغات قابل استعمال نشناسند. ومتروك ازلغات لغاتیست که در زمانهای باستانی معمول و متداول بوده ولی بعداً متروك گردیده است و مورد استعمال قرار نگرفته هکذا فی کلیات ابی البقاء . || دلم ضعف میرود ، گرسنه ام ، بسیارشایق اویم . || ضعف باصره ، سستی بینائی . || ضعف بصر ، کم بینی . ندیدن چیزهارا چنانکه معتاد است چه از دور وچه از نزدیك . سمادیر . || ضعف تألیف ، غیر جاری بودن کلمه برقوانین نحوی مانندضرَبَ غلامَه زید بجای ضَربَ زیدٌ غلامَه . آنچه برخلاف محاوره باشد چنانکه دراین مصرع بعضی گمان برند :

حکیمی سخن برزبان آفرین ، چراکه فصل میان اسم وامر که مفید معنی فاعلیت باشد درست نیست . یا این مصراع :

همه از مهر او خون دل آشام . . .

یا این بیت :

ازشرم وقت دیدنت ای ترك گرم خو
همچون نشان آبله درمانده ام برو .
خان آرزو .

درماندن بمعنی مطلق شرم کردن آورده واین معنی خلاف جمهور است بلکه معنی آن برو داری کسی از سر چیزی گذشتن مستشهد است درمصطلحات شعرا. پس اگراین معنی در این شعر بگوئیم ذم معشوق ثابت میشود .(آنندراج). || ضعف خداوندخانه ، (دراحکام نجوم) ضعف رب البیت است وآن وقتی است که ربّ البیت دربیوت زائله یادربیوت مخالف الطبیعة باشد . || ضعف شهوت، کم میلی بخورش . || ضعف عقل، ضفاطة . || ضعف کبد ، عمل خود نکردن کبد بدان سان که باید. || ضعف کلیه، عمل نکردن کلیه بحدمعتاد. || ضعف کمر، ضعف باه ، سستی کمر. || ضعف کوکب ، دراحکام نجوم چون کوکبی درخانهٔ خود نباشد یادرهبوط یاراجع یادروبال ویا در حال احتراق و یا در تحت الشعاع شود هنگام ضعف کوکب است . وضعف کوکب سه گونه است ، عظیم الاثر . متوسط الاثر . ادنی الاثر . || ضعف مزاج ، بی بنیگی . || ضعف مثانه ، درکار خود سست شدن آن . || ضعف معده ، سستی گوارش آن . || ضعف هضم ، بد گواری .

ضعفاء . [ضُ عَ] (ع) ج ِ ، ضعیف . (منتهی الأرب) :

هرگز نکند باضعفا سخت کمانی
باآنکه بداندیش بودسخت کمانست .
(منوچهری) .

آسیب وستم او برضعفاء رسید . (ابوالفضل بیهقی ص ۴۱۹) . ضعفاء نیزبایزد عزّ ذکره حال خودبرداشته .(ابوالفضل بیهقی ص ۴۳۰). ضعفاء ملت ودولت را درسایهٔ عدل ومایهٔ رأفت اوآرام داده .(کلیله) . ضعفاء ومتروکین فی رواة الحدیث ، حاجی خلیفه درکشف الظنون گوید: علم الضعفاء والمتروکین فی رواة الحدیث، صنف فیه الامام محمد بن اسمعیل البخاری المتوفی سنة ۲۵۶ ست وخمسین و مائتین یرویه عنه ابوبشر محمدبن احمدبن حماد الدولابی وابوجعفر شیخ بن سعید وآدم بن موسی الجفاری وهومن تصانیفه الموجودة. قال ابن حجر والامام عبدالرحمن ابن احمد النسائی والامام حسن بن محمد الصغانی و ابوالفرج عبدالرحمن بن علی بن الجوزی المتوفی سنة ۵۹۷ سبع وتسعین و خمسمائة . قال الذهبی فی میزان الاعتدال انه یسرد الجرح ویسکت من التوثیق وقد اختصره ثم ذیله کما قال. و ذیله ایضا علاء الدین معلطای بن قنیج المتوفی سنة ۷۶۲ اثنتین وستین و سبعمائة و صنف فیه محمدبن حبان البستی ووضع له مقدمة قسم فیها الرواة الی نحو عشرین قسماً. ذکره البقاعی فی حاشیة شرح الالفیة .

ضعفان . [ضَ] (ع) (ص) سست و ناتوان . (منتهی الأرب) .

ضعفة . [ضَ عَ فَ] (ع) ج ِ. ضعیف . (منتهی‌الأرب) ج ِ. ضَعوف . (منتهی‌الأرب) .

ضعفی . [ضَ فا] (ع) ج ِ. ضعیف . (منتهی‌الأرب) .

ضعل . [ضَ عَ] (ع) باریکی بدن جهت نزدیکی و تقارب نسب و این حسب گمان عربست که مرد را از زن قریب النسب فرزند باریک بدن و نحیف‌جثه آید . (واین صحیح است) (منتهی‌الأرب) .

ضعو . [ضَ] (ع . مص) پوشیده شدن . (منتهی‌الأرب) . پنهان گردیدن . (منتهی‌الأرب) .

ضعوات . [ضَ عَ] (ع) ج ِ. ضَعَة . (منتهی‌الأرب) .

ضعوف . [ضَ] (ع) (ص) ضعیف و ناتوان (برای مذکر و مؤنث) . ج ِ. ضِعاف و ضَعَفَة . (منتهی‌الأرب) .

ضعوی . [ضَ عَ ی] (ع) منسوب به ضَعة . (منتهی‌الأرب) .

ضعیف . [ضَ] (ع) (ص) سست .(منتهی‌الأرب).(منتخب اللغات). (مهذب الاسماء) . ناتوان . (منتهی‌الأرب . منتخب اللغات) . نزیف . (دهار) . ضعضاع .(منتهی‌الأرب). خوآر [خ ٌوا] . مسخول . (منتهی‌الأرب) . رویع . (منتهی الأرب) . خلاف قوی . بی بنیه . رمکة . رمق ، سَقط . (منتهی‌الأرب)مسکین. جخب.(منتهی‌الأرب). یقال ضعیفٌ نعیف اتباعٌ و ضعیف نحیف . (مهذب الاسماء) . (منتهی‌الأرب) . ج ِ. ضعاف و ضعفة [ضَ عَ فَ] و ضعفاء و ضعفی [ضَ فا] و ضُعافی:

اِی بُرْزِ تو رسیده بهر تنگ چارهٔ
از حال من ضعیف بیندیش پارهٔ .
(رودکی)

نکنی طاقت وانکه که کنی سست و ضعیف
راست گوئی که همی سخره وشاکار کنی .
(کسائی)

چون ضعیفی افتد میان دوقوی توان دانست که حال چون باشد . (ابوالفضل بیهقی). امیر راکه برابر برادر و داماد ماست بیدار کنیم و بیاموزیم که امیری چون باید کرد که امیر ضعیف بکار نیاید . (ابوالفضل بیهقی ص ۶۸۹) .

زعلم وطاعت جانت ضعیف وعریانست
بعلم کوش وبپوش این ضعیف عریان را .
ناصرخسرو .

زانم ضعیف تن که دلم ناتوان شده است
دل ناتوان شود کش از انده بود غذا .
(مسعودسعد).

رهروان را زنطق نبود ساز
پیل فربه بود ضعیف آواز .
سنائی .

آسمان را کسی نخواند ضعیف .
ظهیر .

هر که رأی ضعیف . . . دارد از درجتی عالی برتبی خامل میگراید . (کلیله) . دوم خلیقتی که انصاف مظلومان ضعیف ازظالمان قوی بستاند . (کلیله) . می‌بینم که کارهای زمانه روی بادبار دارد . . . دوستیها ضعیف و عداوتها قوی . (کلیله) . بعضی بطریق ارث دست در شاخی ضعیف‌زده . (کلیله). گفتمش برزعیت ضعیف رحمت آور تا از دشمن قوی زحمت نبینی . (گلستان) .

ابلهانش فرد دیدندو ضعیف
کی ضعیف است آنکه باشه شد حریف
ابلهان گفتند مردی بیش نیست
وای آن کوعاقبت اندیش نیست .
مولوی .

مشکلات هرضعیفی ازتوحل
پشه باشد در ضعیفی خود مثل .
مولوی .

خصم ضعیف را خوار نباید داشت .
(قرة‌العیون) .

کس عاشقی بقوت بازو نمیکند
اینجا تن‌ضعیف‌و دل‌خسته‌میخرند.

||مغلوب‌هوی وهوس، منه قوله‌تعالی، وخلق الانسان ضعیفا ای یستمیله هواه . (منتهی - الأرب) . ||کور .(لغت حمیری) قبل منه انا لنریك فینا ضعیفا . ای اعمی. (منتهی - الأرب) . || زن . (منتهی الأرب) . || مملوك . وفی‌الحدیث، اتقوالله فی‌الضعیفین. ای‌المراة والمملوك . (منتهی‌الأرب) . || در تعریفات جرجانی آمده است : ضعیف، مایکون فی ثبوته کلام کقرطاس بضم القاف فی قرطاس بکسرها . گول . || (منتهی الأرب) . آب دندان . || خبر ضعیف ، رجوع به خبر واحد شود . || حدیث ضعیف ، نزد امامیه روایتی باشد که رواة آن سلسله، جامع هیچیك از شرایط اقسام ثلثهٔ صحیح وحَسن و موثق نباشند باین نحو که بعضی از طبقات مشتمل‌بفاسق یا مجهول‌الحال و یاغیر اینها باشد . (تقسیم ابن طاووس) .

در اصطلاح درایة و رجال ضعیف حدیثی است که‌فاقد شرایط‌سه حدیث حسن‌وصحیح وموثق باشد . و نیز در اصطلاح درایة از الفاظ‌قدح‌راوی‌ومردودالروایه بودن‌اوست. و جرجانی در تعریفات گوید ، ضعیف من الحدیث . ما کان ادنی مرتبة من الحسن و ضعفه یکون تارة لضعف بعض الرواة من عدم العدالة اوسوء الحفظ اوتهمة بعلل‌آخر مثل‌الارسال‌والانقطاع والتدلیس. تعریفات. || ضعیف آواز آنکه‌آوای نرم دارد :

باقوی گو اگر بگوئی راز
زانکه باشد قوی ضعیف آواز .
سنائی .

:تقهّل، ضعیف ونرم گردیدن‌آواز. (منتهی‌الأرب) .||ضعیف‌التألیف ، جرجانی گوید، ان یکون تألیف اجزاء الکلام علی خلاف قانون النحو ،کالاضمارقبل‌الذکر، لفظاً او معنیً ، نحوضرب غلامه زید ||ضعیف‌البنیه ، آنکه قوت او کم است . آنکه مزاج سست دارد . || ضعیف الجثّه ،آنکه تن او خرد و کوچك است . || ضعیف السند (خبر) ، خبری که سند آن‌ضعیف باشد.||ضعیف‌القلب، که دل‌اوبیماراست . آنکه ترسنده است‌وزود هراسد و بیم آرد . || ضعیف المزاج . که ترکیب و ساختمان وی ضعیف است . || ضعیف النفس .آنکه اراده سست دارد. ||ضعیف‌چزان (درتداول‌عوام) ، زبون گیر ، آنکه ضعفا را آزارد . || ضعیف چزانی ، عمل ضعیف چزان || ضعیف دل.مرغ دل ، ترسو ، ضعیف دل ... را در محاورت زبان کندشود . (کلیله). || ضعیف رأی ، سست اراده . مضجوع . (منتهی‌الأرب) . فیل الرأی ، سست عقل . (دهار) . || غبین (دهار) ، گول .

درکارخانهٔ‌که ره علم وعقل نیست
وهم ضعیف‌رأی فضولی‌چرا کند.
حافظ .

تفییل ، ضعیف‌رأی‌خواندن. (تاج‌المصادر). غبن، ضعیف رأی‌شدن. (دهار. تاج‌المصادر) فیلوله ، ضعیف رأی شدن . (تاج‌المصادر) ||ضعیف‌عقل: ضفاطة ، سست رأی وضعیف عقل شدن . وَبط . (منتهی الأرب) .

ضعیف . [ض] [اِخ] سمعانی درانساب گوید . ابومحمد عبدالله بن محمد الضعیف ظنی انه من‌اهل‌الکوفة روی عن عبدالله بن نمیرروی عنه عمر بن سنان الطائی و غیره و هکذا ذکره ابو حاتم بن حیان فی کتاب الثقات قال وانماقیل‌له الضعیف‌لاتقانه وضبطه هذاقول‌ابی‌حاتم وسمعت‌انه‌انماقیل‌له الضعیف یعلی‌فی بدنه (۱) لنحافته ودسته(؟) لانه‌ضعیف فی‌الحدیث وقال‌ابوحاتم الرازی عبدالله‌بن محمدالضعیف صدوق‌من‌اهل‌طرسوس اصله بغدادی سمعت اباالعلاء احمد بن محمد بن الفضل الحافظ بجامع اصبهان انا ابوالفضل محمد ابن طاهر المقدسی الحافظ

(۱) گمان میکنم دراین‌جا سقطی باشد .

اجازة سمعت اباإسحق الجبال بمصر یقول سمعت ابامحمد عبدالغنی بن سعید الحافظ یقول رجلان جلیلان لحقهما القبان (۱) لایستحقان (۲) معویة بن عبدالکریم الضال وانما ضل (۳) فی طریق مکة وعبدالله بن محمد الضعیف وانما کان ضعیفا فی جسده لافی حدیثه وقدافردنالهما جزازة (۴) (انساب سمعانی ورق ۳۶۲) .

ضعیفة . [ضَ فَ] (ع) تأنیث ضعیف . زن سست و ناتوان . (منتهی الأرب) . || مطلق زن (در اصطلاح فارسی زبانان) . || زن معهود . زن ناشناس . || احرُف ضعیفه ؛ واو . یا . الف وآن سه را احرف جوف واحرف هوائیه وحروف علة وحروف مدّ ولین نیز گویند .

ضعیفی . [ضَ ی] چگونگی ضعیف سنی . ضعف . تربة . (منتهی الأرب) :

از ضعیفی دست وتنگی جای
نیست ممکن که پیرهن بدرم .
(مسعودسعد) .

خفتن همه بر خاک وز ضعیفی
برخاک نگیرد همی نشانم .
(مسعودسعد) .

وسبب آن (خوی کردن) ضعیفی قوه باشد وعاجزی طبیعت ازتصرف کردن اندر غذا وتحلل حرارت غریزی. (ذخیرهٔ خوارزمشاهی).

ضعیفی. [ضَ] (اِخ) ازقدمای شعرای عثمانی ومعاصرسلطان سلیمان قانونی است. (قاموس الاعلام ترکی) .

ضعیفی. [ضَ] (اِ خ) محمد . ازمردم ده قره طوهٔ روم ایلی واز قدمای شعرای عثمانی است او سالک طریق علم و شارح گلستان سعدی است . (قاموس الاعلام ترکی) .

ضعیفی. [ضَ] (اِ خ) محمد . ازقدمای شعرای عثمانی و اهل قسطمونی است . (قاموس الاعلام ترکی) .

ضغاء . [ضُ] (ع) (اِ) بانگ روباه و گربه ومانند آن. ضغو . (منتهی الأرب) . بانگ روباه و گربه و بانگ سگ چون گرسنه شود. (مهذب الاسماء) .

ضغاء . [ضُ] (ع. مص) نالیدن و آواز کردن گربه ومانندآن . (منتهی الأرب) . بانگ کردن روباه . (تاج المصادر) . زوزه.

ضغائن. [ضَ ءِ] (ع) ج ، ضغینة .(دهار). رجوع به ضغاین شود.

ضغاب . [ضُ](ع) (اِ) آواز خرگوش وگرگ . (منتهی الأرب) .

ضغاب.[ضُ](ع. مص) بانگ کردن روباه (تاج المصادر) .

ضغابیس. [ضَ] (ع) ج، ضُغبوس . (منتهی الأرب) .

ضغادر. [ضَ دِ](ع) ج ، ضُغدرة.(منتهی-الأرب) .

ضغاط . [ضُ] (اِخ) موضعی است . (منتهی الأرب) . اسم موضع وفیه نظر. (معجم البلدان) .

ضغامة . [ضُ مَ] (ع) آنچه بدندان گزیده براندازند. (منتهی الأرب) .

ضغاین . [ضَ یِ] (ع) ج ، ضغینه . فرستاد تا بیاموزند شیوهٔ عفو هنگام قدرت و طریقه حلم واغماض با کثرت ضغاین . . . (جوینی) .

ضغب . [ضَ] (ع) مرد خواهندهٔ بادرنگ یا حریص وشیفتهٔ محبت آن . (منتهی-الأرب) .

ضغب . [ضَ] (ع . مص .) بانگ خرگوش وگرگ برزدن برای بیم کردن کسی (منتهی الأرب) . || ضَغَبَ المرأة، آرمید با زن.(منتهی الأرب) . ||ضَغَبَ الارنب . نالید خرگوش وتنبکه گرفتارشد.(منتهی الأرب).

ضغبة . [ضَ بَ] (ع) تأنیث ضَغب . (منتهی الأرب) .

ضغبوس . [ضُ] (ع) (اِ) خیار . (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) . خیارخرد. (مهذب الاسماء) . باد رنگ ریزه . (منتهی-الأرب) . خیارترشی. خیارقاشقی .||خربزهٔ نارسیده را گویند که کالک باشد (۵). (برهان قاطع) . صفیچهٔ کوچک (خلاص) . کنبزه . خرچه . قثاء کوچک و خربزهٔ نارس است و نباتی را نیزنامندکه شبیه است به هلبون آنچه برروی زمین ظاهر است سبز وبرگش قاطع باه است و آنچه در زمین است سفید وشیرین ومحرّک باه است ومأکول و بجهت خوبی طعم داخل کشک و ماست کنند و جهت تندی صفرامفید است . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . حُضض . (اختیارات بدیعی) . || خاری است که شترخورد یاگیاهی است مانابه هلبون . ج، ضغابیس (منتهی الأرب) . ابوحنیفه گوید، ساق آن بعینهاهلبون باشد، آنچه از ساق بیرون خاک است سبزوترش و آنچه درون خاک است سپید و شیرین است و هردو جزء مأکول باشد و چون خشک شود بریزد و باد آنرا بپرا کند . و خیار ریزه (۶) را نیز ضغبوس نامند (ابن-البیطار) (۷) . ج ، ضغابیس . || شاخ بزین (منتهی الأرب) . || بچهٔ روباه . (منتهی-الأرب) . || مرد ضعیف و ناتوان . (منتهی الأرب) . مرد سست . (مهذب-الاسماء) . مرد ریزه . (منتخب اللغات) . مردم ضعیف ولاغر . (برهان قاطع) . || شترمیانه سال ومیانه تن . (منتهی الأرب) .

ضغت . [ضَ] (ع . مص) خائیدن بدندان . (منتهی الأرب) .

ضغث . [ضِ] و [ضَ] (ع) (اِ) دستهٔ گیاه خشک و تر درآمیخته . (منتهی-الأرب) . یک مشت از گیاه خشک و تر بهم آمیخته . (منتخب اللغات) . دستهٔ گیاه . (مهذب الأسماء) . دستهٔ سپرغم . (دهار) || قبضهٔ شاخ از یک بیخ . (منتهی الأرب). ج ، اَضغاث . || خواب شوریده . (مهذب الاسماء) (دهار) .

خواب آشفته . ج ، اضغاث. واضغاث خوابهای شوریده و پریشان که تأویل آن از جهت اختلاطها راست نیاید. (منتهی الأرب) ؛ پس معنی این ضغث آن مردمان اندرین خواستند که این خواب را معنی نیست و کس را بکار نیاید . (ترجمهٔ طبری بلعمی) .

ضغث . [ضَ غَ] (ع . مص) . درآمیختن سخن وخلط کردن آنرا . (منتهی الأرب) . آمیختن سخن و جزآن . (منتخب اللغات) . حدیث بهم درآمیختن. (زوزنی) (تاج المصادر). || بدست مالیدن کوهان شتر . (منتخب اللغات). مالیدن کوهان (زوزنی) برمجیدن کوهان . (تاج المصادر). بسودن کوهان.(منتهی الأرب). ||دسته کردن گیاه.(زوزنی) (تاج المصادر).|| بانگ کردن سقنقور یاجانوری دیگر که مشابه سوسمار است . (منتهی الأرب) .||شستن جامه وخوب پاک نکردن آن(منتهی الأرب). چرک مُرد کردن جامه .

ضغد . [ضُ] (ع . مص) خبه کردن کسی را . (منتهی الأرب) . فشردن گلوی کسی را . (منتهی الأرب) .خفه کردن.

ضغدرة. [ضُ دُ رَ] (ع) (اِ) ماکیان. ج، ضغادر . (منتهی الأرب) .

ضغرس . [ضَ رَ] (ع) (اِ) مرد آزمند هوس باز . (منتهی الأرب) .

ضغز. [ضِ] (ع)(اِ) شیر بیشه. (منتهی-الأرب) || بدخوی و زشت طبع ازددان . (منتهی الأرب) .

ضغضغه .[ضَ ضَ غَ] (ع . مص) خائیدن مردم بی‌دندان چیزی را . (منتهی الأرب). خائیدن آنکه دندان ندارد .||خوب نخائیدن گوشت را . (منتهی الأرب) .||سخن آمیخته و ناپیدا گفتن. (منتهی الأرب) . ||حکایت آواز خوردن گرگ گوشت را . (منتهی-الأرب) . ||ازدیاد درسخن و کثرت آن . (منتهی الأرب) .

ضغط .[ضَ] (ع .مص) فشردن .(منتهی-الأرب) (منتخب اللغات). بیفشردن.(زوزنی) فراجای افشردن . (تاج المصادر) . افشردن. (غیاث) . ||تنگ کردن . (منتهی الأرب) .

(۱) دراصل ، لعتان و تصحیح قیاسی است . (۲) دراصل ، مسحان وتصحیح قیاسی است . (۴) در اصل طل وتصحیح قیاسی است .
(۴) در اصل جزارة و تصحیح قیاسی‌است . (۵) برهان قاطع این لغت را بفتح اول ضبط کرده است .
(۶) دُرسکال این گیاهرا نوعی اسقلیباس گمان برده است . Cornichon. (۷)

منتخب اللغات). || انبوهی نمودن. (منتهی الأرب) || سخت فشردن بدیوار وجز آن (منتهی الأرب) بدیوار وجز آن سخت مالیدن. (منتخب اللغات). کوفتن. (منتهی الأرب). ضغط القبر، عذاب تنگ گرفتن گور و سخت فشارش آن. (منتهی الأرب). فشار قبر. || ضغط عین، صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید، ضغط عین. بیماریست که بیمار گمان میبرد در چشم او خاشاکی خلیده. و سخت فشار میآورد و دردی شدید دارد و از حرکت حدقهٔ چشم مانع شود وسوزش شدیدی را سبب شود و باعث ریزش اشك گردد و محل هذه العلة الجلیدیه. کذافی حدود الامراض. || ضغط قلب، فشار دل. صاحب کشاف اصطلاحات الفنون آرد، ضغط قلب بیماریست که آدمی چنان پندارد که قلب او در فشار است و گاه چندان سخت باشد که آدمی را غشی دست دهد ولعاب بسیاری درین بیماری از دهان بیمار جاری گردد وسبب بروز این بیماری. سوداء کمی باشد که بر قلب ریزش کند. کذافی حدود الامراض.

ضغطة. [ضُ طَ] (ع) (مص) سختی. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات). فشارش. (منتهی الأرب). فشار. || اکراه. یقال اخذت فلاناً ضغطة، اذاضیقت علیه لتکرهه. (منتهی الأرب). || مطالبت غریم در ادای دین بحدیکه داین تنگدل گردیده بر کمتر از حق خود راضی شود وآنرا عجالة گیرد. (منتهی الأرب). || تنگی. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) (مهذب الاسماء). || مشقت. (منتخب اللغات) (دهار. غیاث).

ضغطی. [ضَ طا] (ع) ج ِ، ضغیط. (منتهی الأرب).

ضغم. [ضَ] (ع. مص) گزیدن چیزی را بدندان. (منتهی الأرب). بدندان گرفتن. (تاج المصادر) (دهار) (زوزنی). اندك گزیدن (منتهی الأرب) گزیدن. (منتخب اللغات). گزیدن چیزی که بدریدن نرسد. (منتخب اللغات). گاز گرفتن || پر کردن دهان را از چیزی که مطلوب است. (منتهی الأرب).

ضغن. [ضِ] (اِخ) آبیست فزاره را میان خیبر وفید. (معجم البلدان).

ضغن. [ضِ] (ع) (اِ) یوم ضِغن الحرة، یکی ازجنگهای عرب است. (معجم البلدان).

ضغن. [ضِ] (ع) (اِ) کرانه. (منتهی الأرب). کناره. (منتخب اللغات). || ناحیه. (منتهی الأرب). || بغل شتر. یعنی ابط الجمل. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات)(۱) || کینه. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) (مهذب الاسماء) (دهار). کین. ضغینه. (منتهی الأرب). حقد شدید. عداوت. بغضاء. ج، اضغان. || میل. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات). خواهانی. (منتهی الأرب). شوق. (منتخب اللغات) گویند، ضغنی الی فلان ای میلی الیه. ناقةٌ ذات ضغن، ای مایلة الی وطنها. (منتهی الأرب).

ضغن. [ضَ غَ] (ع. مص) کینه ورزیدن (منتهی الأرب) کینه ورشدن. (زوزنی). کینه گرفتن. (منتخب اللغات). || میل کردن (منتخب اللغات). میل کرد بسوی دنیا. (منتهی الأرب). || آرامیدن. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات).

ضغنة. [ضَ غ نَ] (ع) (ص) قناةٌ ضَغِنة، نیزهٔ کج. (منتهی الأرب).

ضغو. [ضَ] (ع) ضُغاء. بانگ روباه و گربه ومانند آن. (منتهی الأرب).

ضغو. [ضَ] (ع. مص) سست وکوفته گردیدن. (منتهی الأرب). || ناراستی کردن وخیانت کردن مُقامر (منتهی الأرب). || نالیدن و بانگ کردن گربه ومانند آن. (منتهی الأرب). بانگ کردن روباه. (تاج المصادر).

ضغوث. [ضَ] (ع) (ص) ماده شتری که در فربهی آن شك باشد پس بدست بمالند تافربهی را از لاغری معلوم کنند. (منتهی الأرب). اشتر که کوهانش بمجند تافربه است یانه. (مهذب الأسماء).

ضغیب. [ضَ] (ع) (اِ) آواز خرگوش و کرگ. (منتهی الأرب). بانگ خرگوش. (مهذب الاسماء). || آواز حرکت نرهٔ اسب در غلاف خود. (منتهی الأرب).

ضغیبة. [ضَ بَ] (ع. مص) بانگ کردن روباه. (تاج المصادر).

ضغیط. [ضَ] (اِ) چاه کندهٔ پر از گل ولای سیاه در پهلوی چاه خوش آب وپاکیزه که آنرا هم تباه وبوی ناك گرداند. (منتهی الأرب). چاه کنده در پهلوی چاه خوش آب که آنرا هم بوناك وبدمزه گرداند. (منتخب اللغات). || سست رای ضعیف عقل. (منتخب اللغات). سست عقل و تباه رای. ج، ضَغطی. (منتهی الأرب).

ضغیطة. [ضَ طَ] (ع) (اِ) گیاه سست و نرم. (منتهی الأرب).

ضغیغ. [ضَ] (ع) فراخی سال ویقال؛ اقمت عنده فی ضغیغ دهره، ای قدر تمامه و کذا اقمنا عنده فی ضغیغ ای خصب. (منتهی الأرب).

ضغیغة. [ضَ غَ] (ع) (اِ) مرغزار تروتازه. (منتهی الأرب). مرغزار. (مهذب الاسماء). || خمیر تنك. (منتهی الأرب). || گروه مردم مختلط از هر صنف (منتهی الأرب). || نان برنج تنك. (منتهی الأرب). زندگانی خوش بافراخی و خصب. (منتهی الأرب).

ضغیفة. [ضَ فَ] (ع) (ص) نضارت و تازگی تره، یقال؛ ضغیفة من بقل اذاکانت الروضة ناضرة متخیلة. (منتهی الأرب).

ضغیل. [ضَ] (ع) (اِ) آواز دهن حجام وقت مکیدن خون ازشاخ. (منتهی الأرب). بانگ جوشیدن حجام شیشه را. (مهذب الاسماء).

ضغیم. [ضَ] (ع) (ص) گزنده و درنده(۱). (آنندراج).

ضغینة. [ضَ نَ] (ع) (اِ) کینه. (منتهی الأرب). ضغن. کینهٔ سخت دردل (دهار). حقد شدید. عداوت. بغضاء. ج، ضغاین. (مهذب الاسماء).

ضغینی. [ضَ ی ی] (ع) (اِ) شیر بیشه. (منتهی الأرب).

ضُف. [ضُ ف ف] (ع) (اِ) چیزیست مانند کنه تیره وخاکستری رنگ هرگاه میگزد بر پوست آبله برمی آید. (منتهی الارب). شب گز. (مهذب الاسماء). ج، ضِفَفَة.

ضف. [ضَ ف ف] (ع) ( ) رجلٌ ضفُّ الحال، تنگ ورقیق حال. (منتهی الأرب). آنکه آمد کم دارد وعیال بسیار (منتهی الأرب). آنکه دخل او کم از خرج است.

ضف. [ضَ ف ف] (ع. مص) دوشیدن ناقه را بهمهٔ کف دست. (منتهی الأرب. منتخب اللغات). الحلب بالکف کلها. (تاج المصادر). || گردآوردن چیزی را. (منتهی الأرب). || بند کردن انگشتان خود را نزدیك بآتش. (منتهی الأرب).

ضفا. [ضَ] (ع) (اِ) جانب و کرانه (منتهی الأرب).

ضفائر. [ضَ ءِ] (ع) ج ِ، ضفیرة. (منتهی الأرب). ضفائر الجن، پرسیاوشان. (منتهی الأرب).

ضفائز. [ضَ ءِ] (ع) ج ِ، ضفیزة. (منتهی الأرب).

ضفادع. [ضَ دِ] (ع) ج ِ، ضِفدِع [ضِ دِ] وج، ضَفدَع [ضَ دَ] وج ِ، ضُفدَع و ج ِ، ضِفدَع. [ضِ دَ] (منتهی الأرب). نقت ضفادع بطنه، گرسنه گردید. (منتهی الأرب)

ضفادعی. [ضَ دِ] (ع) منسوب است بمحلهٔ درب الضفادع بغداد. و منها

---

(۱) صاحب تاج العروس گوید: «هکذافی النسخ، والصواب ابط الجبل، ففی النوادر، هذا ضغن الجبل وابطه، بمعنی. (۱) در کتب لغت این کلمه بدین صورت نیست بلکه ضیغم بوزن صیقل بمعنی گزنده وشیر بیشه آمده وتصور میرود که صاحب آنندراج درضبط آن مشتبه باشد.

ابوبکر محمدبن موسی بن سهل العطاء الضفادعی البربهاری . کان ثقة صدوقا. سمع الحسن بن عرفة واسحق بن البهلول الانباری . روی عنه ابوالحسن الدار قطنی وابوالحسن الجراحی القاضی وغیرهما قال ابوالحسین عبدالباقی بن قانع الحافظ ابوبکر بربهاری و مات فی ذی القعدة سنة ۳۱۹ قال و کان ینزل فی درب الضفادع . (سمعانی ورق ۳۶۲) .

ضفادی . [ضَ] (ع) ج ، ضِفدِع و ضُفدع و ضُفدَع و ضِفدَع (منتهی الأرب) .

ضفار . [ضِ] (ع) (اِ) رسن تافته که بدان شتر و پالان بندند . (منتهی - الأرب) .

ضفاریط . [ضَ] (ع) ج ، ضُفروط . ضَفاریطُ الوجه ، شکنهای رخسار و بینی قریب هردو دنبالهٔ چشم . (منتهی الأرب) .

ضفاز . [ضَ ف ف] (ع) (ص) سخن چین . (منتهی الأرب) .

ضفاط . [ضَ ف ف](ع)(ص) شتربان. (منتهی الأرب).شتردار.ساربان. آنکه شتررا بکرایه دهد.(منتهی الأرب) برندهٔ متاع ازجائی بجائی . (منتهی الأرب) مکاری . بازرگان (مهذب الاسماء) .|| ریخ زننده . (منتهی - الأرب) . || فربه فروهشته گوشت و گران بدن که باقوم همراهی نتواند . (منتهی - الأرب) .

ضفاط . [ضُ ف ف] (ع) مردم فرومایه . (منتهی الأرب) .

ضفاطة . [ضَ طَ] (ع) (ص) نادانی. (منتهی الأرب) . سستی عقل . (منتهی - الأرب) ، ضعف عقل . || کلانی شکم . (منتهی الأرب) . ||دف . (منتهی الأرب) ||بازیگران دف . (منتهی الأرب) . جلهٔ آلات ملاهی . (مهذب الأسماء).

ضفاطة. [ضَ طَ] (ع . مص) سست رأی وضعیف عقل شدن ومنه حدیث عمر ؛ اللهم انی اعوذ بك من الضفاطة . (منتهی- الأرب) . || چنگ زدن . (مهذب الاسماء).

ضفاطة . [ضَ ف ف طَ] (ع) (اِ) شتر بارکش . (منتهی الأرب) . || گروه بزرگ از همراهان . (منتهی الأرب) .

ضفافة . [ضَ فَ] (ع) (ص) مرد کول و بیعقل . (منتهی الأرب) . ضعیف الرأی . (مهذّب الاسماء) .

ضفایر . [ضَ یِ] (ع) ضفائر . ج . ضفیرة . (منتهی الأرب). ضفایر الجن ، پرسیاوشان (۱) (فهرست مخزن الادویه).

ضفة . [ضَ ف ف] (ع) ( ) یکبار انبوهی کردن بر آب . (منتهی الأرب) .

ضفة . [ضَ ف فَ] (ع) (اِ) کنار (نصاب) ضفّة النهر (بکسر اول نیز آید).کرانهٔ جوی . (منتهی الأرب) . کنارهٔ جوی . (منتخب اللغات)(مهذّب الاسماء) . لب جوی. (دهار) . ضَفّةُ البئر (بکسر اول بیشتر آید). کرانهٔ چاه . (منتهی الأرب) . ضفّتا الوادی والحیزوم (مثنّی) ، دو طرف رودبار وسینه. (منتهی الأرب) . ضفّةُ البحر ، کنار دریا . (منتهی الأرب).(منتخب اللغات).|| ضفّة الماء، یکبار ریختن آب . (منتهی الأرب) || ضفّةُ القوم، جماعت قوم . (منتهی الأرب) . گروه مردم . (مهذّب الأسماء) . || ضَفّةُ الشخب ، آنکه شیرش بسیار بیك کشیدن آید . (منتهی الأرب) .

ضفة . [ضِ ف فَ] (ع) (اِ) کرانهٔ جوی (بفتح اوّل نیز آمده) . (منتهی - الأرب) . کرانهٔ چاه (بفتح اول نیز آمده). (منتهی الأرب) . کنارهٔ رودبار . (منتهی- الأرب) .

ضفد . [ضَ] (ع . مص) طپانچه زدن بکسی . (منتهی الأرب) زدن کسی را بکف دست . (منتخب اللغات) .سیلی زدن.چك زدن.

ضفدع . [ضِ دِ] و[ضُ دَ] و [ضُ دُ] و [ضِ دَ] (۲) (ع) غوك (۳) . (منتهی الا رب) . (منتخب اللغات) . (دهار). چغز.(منتخب اللغات). کزو.(مهذّب الا سماء). بزغ.(السامی فی الاسامی). (مهذب الاسماء) . وَزَغ . (منتخب اللغات) . وزق ، ضفدع را اندر بعض شهرهای خراسان وزق گویند . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی). ضفدع را بشهرمن (یعنی گرگان) وزق گویند . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) . رجوع به کلمهٔ وزق شود . فورباغه . فوربقا . قورباقه . جرانة . سغرغر . قرباغه . بك . نقاقة. مکل: (دم الضفدع ، خون مکل) . (ریاض الادویه) . ابوالمسیح.(المرصّع ابن اثیر).ابوالضحاح. (المرصع). ابوهبیرة . (المرصّع). امّ معبد. (المرصع) . ام هبیرة . (المرصع) . ج ، ضفادع وضفادی . (منتهی الأرب) .

صاحب منتهی الأرب گوید ، ضفدع . . . و آن نهری است؛ گوشت مطبوخ آن باروغن زیت و نمك تریاق است مرزهر هوام را و دشتی ؛ پیه آن عجیب الفعال است جهت برآوردن دندان و گویند که برّی آن ازسموم قتاله ومجموع آن درسوّم سرد ودراول خشك و شرب اقسام آن مورث استسقاء و کشندهٔ بدرورمنی وقیُ و ورم احشاء ودرددل.صاحب تحفه گوید: بپارسی مکل وغوك گویند و وزغ وبترکی قورباغه نامند. برّی وبحری ونهری میباشد وازمطلق اونهری مراد است وبرّی از سموم قتاله و مجموع آن در سیم سرد و در اوّل خشك و شرب اقسام آن مورث استسقاء و کشنده است بدرورمنی وقیُ وورم احشاء ودرد دل و ضماد شق کردهٔ او جاذب پیکان وامثال آن وسموم گزندگان وقاطع سیلان خون و التیام دهندهٔ زخمها خصوصاً سوختهٔ او و بازفت ترجهت داء الثعلب نافع و طلای پیه او مانع سوزانیدن آتش وقالع دندان است بی المی ودماغ محرق او قاطع انفجار خون اعضا و نفوخ و طلای او قاطع رعاف است و اینکه طلای او را مانع برآمدن موی دانسته‌اند اصلی ندارد و چون اطراف و احشای او را انداخته باپایه گردهٔ بز مهرا پخته روفن او را جمع کنند جهت بواسیر حار مجرب است و قسمی از ضفدع در اشجار میباشد سبز و بسیار کوچك و در دارالمرز بسیار است چون اورا بامثل آن دانه پنبه بسوزانندا کتحالش جهت نزول آب از مجرباتست . (تحفهٔ حکیم مؤمن) . صاحب اختیارات بدیعی گوید ، ضفدع ، بپارسی غوك خوانند و وزغ گویند بشیرازی پك گویند و بیونانی بطراجو خوانند و گوشت وی آنچه نهری بود چون با زیت و نمك بپزند نافع بود جهت گزیدگی جانوران وباد جذام (٤) و مجموع گزندگان و مرق وی چون بدان نوع بپزند و باموم و روغن گل موم روغن سازند موافق بود جهت مرضهای مزمن که در اثر ریشها عارض شده باشد ومدتها بدان گذشته باشد و چون بسوزانند و خاکستر آن برموضعی که خون از آن روانه بود یارعاف باشد برآن افشانند خون ببندد و چون بازفت بیامیزند و بر داء الثعلب بمالند زایل کند وگویند خون پك سبز برموضع موی زیاده که برچشم بودچکانند بعداز آن که موی برکنده باشند نروید وچون بآب و سرکه بپزند وبدان مضمضه کنند درددندان را نافع بود و چون ویرا مرضوض کنند و بر گزیدگی عقرب ومار نهند نافع بود وچون بردندان نهند بی درد بیفتد و بری وی کشنده بود - در خواص آورده اند که چون زبان وی بر ناف خفته نهند هرچه کرده باشد بگوید بی آنکه او را خبر بود وخون وی با خایهٔ

(1) Capillaire.

(۲) هذا اقلّ اومردود قال خلیل لیس فی الکلام فِعلَل الاّ اربعة احرف ، دِرهَم ، هِبلَع ، قِلعَم . هِجرَع (منتهی الأرب) .

(۳) Crapaud . (Grenouille) Garneulia . (لاتین وولگر)

(٤) نسخه : باد زهرجذام .

مور وقدری نوشادر چون بر موضعی که موی سترده باشند طلا کنند دیگر نروید و اگر موی بر کشیده باشند دیگر نروید ونیکوتر بود . اسحاق گوید شخصی را پیکان در استخوان مانده بود مدتی دراز و علاج وی بسیار کردند هیچ فایده نداشت ضفدعی را پوست از وی باز کردند و بر سر جراحت و پیرامون آن نهادند در یك شبانه روز پیکان بیرون آمد از سر جراحت و وی در غایت قوة جاذبه بود و از بهر آنست که قلع دندان میکند و ازخوردن وی بدن توَرم کند و لون تیره گردد وقذف منی احداث کند وبدترین ضفدعها در آنچه گفته شد سبز است که در بیشه بود یا سرخ که در دریا بود و مداوای کسی که آن خورده باشد به قیٔ و آب گرم و عسل و نمك کنند تا معدهٔ وی پاك گردد و پس از آن در حمام رود وپس سکنجبین خورد و اسفیدباج با دار چینی وشراب یامثلث ویرا نافع بود و هرچه نافع بود جهت استسقا وچون خلاص یابد دندانهای وی بیفتد اگر ضفدع زرد خورده باشد قطع شهوة طعام بکند ولون را تباه کند و غثیان وقی و درد دل و ورم شکم و ساقین پیدا کند و علاج وی نزدیك بود بعلاج آنچه پیش ازاین گفته شد و گویند دل وی چون بیاویزند بر کسی که تب غب داشته باشد نافع بود ، این مؤلف گوید چون پیه وی بگدازند و در اعضا مالند در زمستان هیچ ضرر از سرما بوی نرسد . (اختیارات بدیعی) ، ضفدع ، معروف ، تبقی قوته سنة کاملة اذا فارقه [کذا] کدود القز و هو بری ومائی وکل الوان کثیرة [کذ] اردؤها الاخضر و هو بارد یابس فی الثالثة او یبسة فی الاولی . رماد دماغ الاخضر یجذب ما فی البدن من نحو الشوك طلاء و یلحم القروح ویقطع الدم المنفجر ولحمه سم قتال لاعلاج له الاالقی والتریاق و مع ذلك قد یوقع فی الاستسقاء والمفاصل وماقیل من انه اذا قطع نصفین و وضع واحد فی الشمس فیکون سما والاخر فی الفیٔ فیکون دواءه وان دمه یمنع نبات الشعر وشحمه یحمی العضو عن النار فغیر صحیح وهو یسقط الاسنان ویغیر الالوان .(تذکرهٔ ضریر انطاکی) .|| ضفدع الآجامی ، رجوع به ضفدع شجری شود .|| ضفدع بحری ، ضفدع دریائی سرخ رانامند . جانوری است پلید و زهر او بداست . هر جانوری که بیند قصد کند و بدو جهد از دور واگر نتواند گزیدن سوی او بدمد و دمیدن او زیان دارد و مضرت او آنست که از گزیدن او آماسی کند عظیم .(ذخیرهٔ خوارزمشاهی). || ضفدع شجری ، غوك درختی . هو الضفدع البری الذی یأوی النبات و الشجر ویطفر من شجرة الی شجرة . (قانون ابوعلی سینا) و آن غوکی است که بر درختان گردد و اندر میان گیاه مأوی دارد و پشت او سبز باشد . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) . || ضفدع(۱) ، غدهٔ صلبه چون چغزی که بر زیر زبان پیدا آید . غده‌ایست سخت که اندربن زبان پدید آید . . . و این علت بدین نام از بهر آن خوانند که لون او لونی است آمیخته از لون زفان وسبزی رگهاء او همچون رنگ وزق و مادهٔ او رطوبتی باشد غلیظ . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) ضفدع ، دوشریان دیگر بزیر زفان است و هم بپهلوی هر دو رگ که پیشتر یاد کرده آمده‌است . آنرا ببرند وداغ کنند وبتر کنند(۲) ، علتی را که آنرا ضفدع گویند و دردها که اندربن زبان پدید آید سودمند بود . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) . هوشبیه غدة صلبة تحت اللسان شبیه اللون المؤتلف من لون سطح اللسان و العروق التی فیه بالضفدع ، و سببه رطوبة غلیظة . (کتاب ثالث از قانون ابوعلی ص ۹۳) .

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضفدع لسان ، غدّه‌ایست سخت که زیر زبان بیرون آید ومانند وزَغ باشد چاره وعلاجی جز شکافتن وبیرون آوردن غدّه ندارد وپس از شکافتن سنگی سخت زبر و خشن از آن غدّه بیرون آید . کذا فی حدود الامراض .|| ستارهٔ از قدر دوم بردم قیطس . (لاروس کبیر) ولی در صورت ضفدع الثانی نوشته شده ؟ رجوع به ضفدعین شود .

ضفدع . [ضِ دِ] (ع) (اِ) استخوانی است در شکم سم اسب . (منتهی الأرب) . استخوان درون سم اسب .(مهذب الأسماء). استخوانی است که درمیان سم فرس میباشد. (منتخب اللغات) .

ضفدعة . [ضَ دَ عَ] (ع . مص) غوك ناك گردیدن آب . (منتهی الأرب) .

ضفدعة . [ضِ دِ عَ] (ع) یکی ضفدع یا تأنیث ضفدع . (منتهی الأرب).

ضفدعین . [ضِ دَ عَ] (ع) (اِ) و آن یکی [ستاره] که بر دنبال است (یعنی بر دنبال قیطس) با آن یکی که بر دهان حوت جنوبی است ضفدعین خوانند . ای دوچغز.

ضفر . [ضَ فِ] (اِخ) پشتهٔ بلندی درعرفات. (معجم البلدان) .

ضفر [ضِ فِ] (ع) ج ِ ، ضفِرة .(منتهی الأرب) .

ضفر . [ضُ فُ] (ع) ج ِ ، ضَفْر . (منتهی الأرب) .

ضفر . [ضَ] (ع) (اِ) رسن تافته که بدان شتر وپالان بندند . ج ، ضُفُر وضُفور. (منتهی الأرب) . رسنی که بدان شتر رابندند (منتخب اللغات) . رسن تافته و بافته . (مهذب الأسماء) . || هردستهٔ موی بافتهٔ جدا گانه (منتهی الا رب) . لاغ . || ریك تودهٔ کلان فراهم آمده یاریگی که بعض آن بر بعض نشسته باشد . ج ، ضُفور . (منتهی الأرب). ریگ توده وجمع شده . (منتخب اللغات) . || بنا بسنگ ریزه بر آورده بی آهك و گل . (منتهی الأرب) . بنای سنگ که بی گچ و گل ساخته باشند . (منتخب اللغات) .

ضفر . [ضَ] (ع . مص) برجستن (منتهی الأرب) (تاج المصادر). (منتخب اللغات). از نشیب بربالا جستن . (زوزنی) . دویدن . (منتهی الارب).(منتخب اللغات)(تاج المصادر) || سعی کردن . (منتهی الأرب) . || بافتن موی .(منتهی الا رب) . موی بافتن . (منتخب اللغات) . بافتن گیسو . (تاج المصادر) . || گرد آوردن موی . (منتهی الأرب) . جمع کردن وپیچیدن موی . (منتخب اللغات) . || تافتن رَسَن . (منتهی الأرب) . رسن تافتن (منتخب اللغات). بافتن رسن. (تاج المصادر). || انداختن علف در دهان ستور . (منتهی الأرب) (منتخب اللغات). علف در دهان شتر کردن . (تاج المصادر) .

ضفرة . [ضَ فِ رَ] (ع) (اِ) ریگ تودهٔ کلان یا ریگ که بعض آن بر بعض نشسته باشد . (منتهی الأرب). ریگ بر کوفته (مهذب الأسماء) . ج ، ضَفِر . || جانور کی است که شتر را رنجاند .(منتهی الأرب) .

ضفرط . [ضِ رِ] (ع) (ص) جمَلٌ ضِفرطٌ شتر کلان شکم . (منتهی الأرب) .

ضفرطة . [ضَ رُ طَ] (ع . مص) کلان و وستبر شدن شکم . (منتهی الأرب).

ضفروط . [ضُ](ع) واحد ضفاریط یعنی شکن‌های میان رخسار وبینی قریب هر دو دنبالهٔ چشم . (منتهی الأرب) .

ضفز . [ضَ فَ] (ع) (اِ) کبیدهٔ جو برای علف شتر (منتهی الأرب) .

ضفز . [ضَ فَ] (ع . مص) کبیده کردن جو . (منتهی الأرب) .

ضفز . [ضَ] (ع . مص) فرو بردن شتر لقمه را . (منتهی الأرب) .|| بکراهت فرو بردن شتر لقمه را . (منتهی الأرب) . ||راندن .(منتهی الأرب) . || وطی کردن || (منتهی الا رب) . جماع . (تاج المصادر)

(۱) Ranule . grenouillette

(۲) بتر ، از بن و بیخ بر کندن .

||دویدن . (منتهی‌الأرب) . || جهیدن . (منتهی‌الأرب) . برجستن . (منتهی‌الأرب) . ||زدن بدست یاپا . (منتهی‌الأرب) . ||در آوردن لگام را در دهن اسب . (منتهی‌الأرب) .

ضفس . [ضَ] (ع . مص) . گیاه تروتازه را گرد آوردن ولقمه ساختن اشتر را (منتهی‌الأرب) .

ضفضفة . [ضَ ضَ فَ] (ع) ضفضفة القوم ، جماعت قوم . (منتهی‌الأرب) .

ضفط . [ضَ] (ع . مص) بستن . (منتهی‌الأرب) . || سوارشدن . (منتهی‌الأرب) . || نگذاشتن . (منتهی‌الأرب) .

ضفط . [ضِ فَ طْ] (ع) (ص) مرد فربه‌پرگوشت وگران‌بدن . (منتهی‌الأرب) .

ضفطات . [ضَ فَ] ج ، ضَفطة . (منتهی‌الأرب) .

ضفطار . [ضِ] (ع) (اِ) سوسمار کلان سال بدسرشت بد خلقت . (منتهی‌الأرب) . ضب هرم‌است که بفارسی سوسمار پیرنامند. (فهرست مخزن‌الادویه) .

ضفطة . [ضَ طَ] (ع) (ص) سستی عقل ج ، ضفطات . (منتهی‌الأرب) .

ضفطی . [ضُ فَ طا] ج ، ضفیط . (منتهی‌الأرب) .

ضفع . [ضَ] (ع) (اِ) سرگین پیل . (منتهی‌الأرب) .

ضفع . [ضَ] (ع . مص) سرگین انداختن. (منتهی‌الأرب) . || تیز دادن . (منتهی‌الأرب) .

ضفعان . [ضَ] (ع) (اِ) ثمر سعدان است . (فهرست مخزن‌الادویه) (تحفهٔ حکیم مؤمن) .

ضفعانة . [ضَ نَ] (ع) (اِ) بارسعدانه خاردار گرد مانند فلکهٔ دوک، ولاتراها اذا هاج السعدان وانتثر ثمره‌الا مُنْلَقیة قد نشرت عن شوکها وانتصبت لعدم‌من بطوّها . (منتهی‌الأرب) .

ضفف . [ضَ فَ] (ع) بسیاری عیال . (منتهی الأرب) . (مهذب الاسماء) . || تناول طعام بامردم . (منتهی‌الا رب) . || بسیاری دست برطعام و منه‌الحدیث : اَحَبُّ الطعام ما یکون علی ضفف . و فی‌الحدیث ماشبع رسول‌الله صلی‌الله علیه وسلم من خبز ولحم الا علی ضفف. ای‌علی کثرة الایدی علی‌الطعام اوعلی الضیق والشدة . (منتهی - الأرب) . || تنگی . (منتهی‌الأرب) . || سختی حال . (منتهی الأرب) . سختی . (مهذب‌الاسماء) . || بسیاری خورندگان باقلت طعام . (منتهی‌الأرب) . || حاجت . (منتهی‌الأرب) . || شتاب . (مهذب‌الاسماء). سرعت در کاری. گویند : لقیته علی ضفف،ای عجلة . (منتهی‌الأرب) . || ضعف وسستی. (منتهی‌الأرب) . || کم از پری پیمانه . (منتهی‌الأرب) . کم از مُد یر که باشد . (منتهی‌الأرب) . || انبوهی مردم بر آب . (منتهی‌الأرب) .

ضففة . [ضِ فَ فَ] (ع) ج ، ضُفف . (منتهی‌الأرب) .

ضفق . [ضَ] (ع . مص) انداختن پلیدی را یکمرتبه . (منتهی‌الأرب) .

ضفن . [ضِ ف فَ] و [ضِ فَ فَ] (ع) (ص) کوتاه بالا . (منتهی‌الأرب) . مرد کوتاه . || گول . (منتهی‌الأرب) . احمق . احمق گرانجان . (مهذب‌الاسماء) . ||کلان جثه ودرشت خلقت . (منتهی‌الارب). بزرگ . (مهذب‌الاسماء) .

ضفن . [ضَ] (ع . مص) آمدن . (منتخب‌اللغات) . آمدن بسوی کسان برای نشستن باآنها . (ازمنتهی‌الأرب) . نشستن بگروهی . (منتخب اللغات) . || افکندن غائط . (منتهی‌الأرب) . سرگین‌انداختن (منتخب‌اللغات) . || پرداختن و برآوردن کار کسی . (منتهی الأرب) قضاکردن حاجت کسی . (منتخب‌اللغات) . || آرمیدن بازن . (منتهی‌الأرب) . نکاح کردن زن (منتخب‌اللغات) . || زدن شتر دست و پای خود را برزمین . (منتهی‌الأرب) . دست انداختن شتر . (منتخب‌اللغات) . بدست یاپای زدن شتر . (تاج المصادر) . || برناقه سوار کردن کسی‌را . (منتهی‌الأرب) بار کردن برناقه . (منتهی‌الأرب) بارکردن برشتر . (منتخب‌اللغات) . || زدن پای را برسرین کسی . (منتهی‌الأرب) . یازدن برسرین کسی. (منتخب‌اللغات) . پابرنشستگاه کسی زدن . (زوزنی) . اردنگ زدن . زنکنه زدن . تی پازدن . || برزمین کوفتن کسی را . (منتهی الأرب) . || جهت دوشیدن گرفتن پستان گوسپند را . (منتهی‌الأرب) . جمع کردن پستان ناقه برای دوشیدن . (منتخب‌اللغات) .

ضفند . [ضَ فَ نَ] (ع) (ص) نرم . (منتهی‌الأرب) . سست کلان شکم. (منتهی‌الأرب) .

ضفندد . [ضَ فَ دَ](ع) (ص) مرد فربه سطبر . (منتهی‌الأرب) . بزرگ . (مهذب‌الاسماء) . ||گول . (منتهی‌الأرب) احمق . (مهذب‌الاسماء) .

ضفنس . [ضَ فَ نَ] (ع) (ص) نرم . (منتهی‌الأرب) . || بسیار . (منتهی‌الأرب) . || فروهشته گوشت . (منتهی‌الأرب) .

ضفط . [ضَ فَ] (ع) (ص) مردکلان جثهٔ فروهشته بدن . (منتهی‌الأرب) .

ضفو . [ضَ] (ع . مص) تمام و کامل گردیدن . (منتهی‌الأرب) || زیاده شدن مال . (منتهی‌الأرب) . بسیارشدن مال و جز آن . (تاج‌المصادر) . || روان گردیدن حوض . (منتهی‌الأرب) .

ضفو . [ضَ] (ع) ضفوالعیش ، فراخی زندگانی . (منتهی‌الأرب) .

ضفوة . [ضَ وَ] (ع) بسیاری وتمامی . (منتخب اللغات) .

ضفور . [ضُ] (ع) ج ، ضَفر . (منتهی الأرب) .

ضفوف . [ضَ] (ع) (ص) ناقهٔ ضفوف، ناقهٔ بسیار شیرکه بغیر کف دست دوشیده نشود . (منتهی الأرب) . اشتری بسیار شیر . (مهذب الأسماء) . شتر ماده بسیار شیرکه نتوان دوشید الا بتمام کف دست . (منتخب اللغات) .

ضفوی . [ضَ وا] (اِ خ) جایگاهی است پایین مدینه . (معجم البلدان) .

ضفیر . [ضَ] (اِ خ) کوهی است در شام . (معجم البلدان) .

ضفیر . [ضَ] (ع) (اِ) هر دسته موی بافته جداگانه . (منتهی الأرب) . || ضفیر البحر ، کرانهٔ دریا . (منتهی الأرب) .

ضفیرة . [ضَ رَ] (اِ خ) زمینی‌است در وادی العقیق. (معجم‌البلدان) .

ضفیرة . [ضَ رَ] (ع) (اِ) موی بافته ج ، ضفائر . (منتهی‌الأرب) . موی تافته (دهار) . موی تافته‌وبافته . (مهذب‌الاسماء). موی پیچیده و جمع کرده برسر . (منتخب اللغات) . جعد بافته . (دهار) . ذوآبه . یک‌لاغ گیسو . || ریلک توده .(منتهی‌الارب).

ضفیرة الاسد [ضَ رَ تُ ل اَ سَ] (فلک) . ذات الشعور. هلبه .

ضفیز . [ضَ] (ع) (ص) سطبر. (منتهی الأرب) . || کبیدهٔ جو . (منتهی‌الأرب) .

ضفیزة . [ضَ زَ] (ع) (اِ) لقمهٔ بزرگ ج ، ضفائز . (منتهی الأرب) .

ضفیط . [ضَ] (ع) (ص) آنکه وقت آرمیدن بازنان حدث آیدش (منتهی‌الأرب) . || آنکه پیش از ادخال انزال آیدش . (منتهی الأرب) . || نادان . (منتهی - الأرب) . سست رای . (منتهی‌الأرب) . ج ، ضفطی . || شترنیکو خو . (منتهی - الأرب) . شتردشوارخو(ازلغات‌اضداداست) (منتهی الأرب) . || مرد تندار نرم و فروهشته بدن .(منتهی الأرب) .

ضفیف . [ضَ] (ع) هومن ضفیفنا و لفیفنا ، او از جملهٔ کسانی است که با خود آمیزیم وقتیکه ایشانرا امورخراب سازد . (منتهی الأرب) .

ضفیفة . [ضَ فَ] (ع) (ص) ضفیفة من

بقل، ترهٔ سبز و تازه. (منتهی الأرب).

ضق. [ضَ قَ ق] (ع) (اِ) حکایت کردن آواز سنگ را که بر سنگ افتد. (منتهی الأرب).

ضك. [ضَ كَ كَ] (ع. مص) دشوار گردیدن کسی را کار و تنگ شدن. (منتهی الأرب). || فشار دادن چیزی را و تنگ گرفتن. (منتهی الأرب). تنگ کردن. (منتخب اللغات). فشردن. (منتخب اللغات).

ضکاضك. [ضُ ضِ] (ع) (ص) کوتاه بالای پر گوشت. (منتهی الأرب).

ضکز. [ضَ] (ع) (مص) فشارش سخت. (منتهی الأرب).

ضکضاك. [ضَ] (ع) (ص) پست بالا. (منتهی الأرب) مرد کوتاه. فربه پر گوشت. (منتهی الأرب).

ضکضاکة. [ضَ كَ] (ع) تأنیث ضکضاك. (منتهی الارب).

ضکضکة. [ضَ ضَ كَ] (ع) نوعی از رفتار بسرعت یا نوعی از رفتار بطور عام و آنرا سکسك هم گویند. (منتهی الأرب). تیگ برفتن. (زوزنی) فشاردن چیزی راو تنگ گرفتن.(منتهی الأرب)

ضکل. [ضَ] (ع) (اِ) آب اندك. (منتهی الأرب).

ضل. [ضَ ل ل] و [ضُ ل ل] (ع) (مص). هلاکی. (منتهی الأرب). || هلاك. (منتخب اللغات). گمراهی. قولهم؛ ضلُّ بن ضلٍّ (بکسر و ضمّ اول در هردو)، یعنی او بسیار در پی ضلالت وغرق درآن و شیفتهٔ آنست. (منتهی الأرب) ضل بن ضل. فرورونده در گمراهی (منتخب اللغات). || آنکه پدر او را نشناسند. (منتخب اللغات). آنکه او را و پدرش را کسی نشناسد. (منتهی الأرب). که نه خود ونه پدر اورا کس نشناسد. که خود و پدرش گم نامند. || بی خیر محض. (منتهی الأرب). آنکه درو خیر نباشد. (منتخب اللغات). وهو ضلُّ اَضلال (بالکسر و بضم)، آن بلائیست و خیری درآن نیست. (واذا قیل بالصاد المهمله فلیس فیه الا الکسر) و در وقت تحسر و تأسف گویند: یاضلَّ ماتجری به‌العصای یا فقده وتلفه. (منتهی الأرب).

ضلاضل. [ضُ ضِ] (ع) (ص). ضُلضُلة. راهنمای ماهر. (منتهی الأرب). || زمین درشت.

ضلاضل. [ضُ ضِ](ع) ضلاضلُ الماء علی الجمع، باقیماندهٔ از آب.(منتهی الأرب).

ضلاعت. [ضَ عَ] (ع. مص) توانا وسخت اضلاع شدن. (منتهی الأرب). قوی بازو وقوی پهلوشدن. (منتخب اللغات). قوت و سختی استخوانهای پهلو و بازو. (منتهی الأرب).

ضلال. [ضَ] (ع) (مص) عدول از راه حق سهواً یا عمداً. نقیض رشاد. ضدّ هدی. گمراهی. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات). گمرهی. بیراهی. (مهذب الاسماء). بیرهی. ضلالت. (منتهی الأرب). غیّ. غوایت. تباهی. هلاك. ضباع. ضلّة:

در بحر ضلال کشتیی نیست
جز حبّ علی بقول مطلق.
ناصرخسرو.

حجت دینیم سوی اهل خراسان
خاروخس چشم کور اهل ضلالیم.
ناصرخسرو.

اندر آن منصب سعی ضلال وجهد محال پیش گرفت. (ترجمهٔ یمینی ص۲۰۲). در هواداری وحفظ خاندان کریم اتابکی تعصب نمود وحقگزاری کرد و با هیچ متغلب در نساخت وبرچند فرزه که در تدبیر دیوان او بود قناعت کرد وبدانست که همه بستهٔ ضلال و خستهٔ نکال خواهند شد. (ترجمهٔ یمینی ص ۱۱).

صورتی از صورت دیگر کمال
گر بجوید باشد آن عین ضلال.
مولوی.

قولهم، هوضلال‌بن التلال یعنی او و پدرش شناخته نمیشوند. (منتهی الأرب). ذهب فی الضلال والتلال، اذ اتباع است. (مهذب الاسماء). || ضلال‌بن‌السبهلل(۱)، چیز باطل واین نعت نامی است هرموضوع باطلی را. (منتهی الأرب). || گمراه شدن. (تاج المصادر. دهار. زوزنی). گمراه گشتن. بیراه شدن. (زوزنی). || ضایع ماندن. (منتخب اللغات). ضایع شدن. (دهار). (تاج المصادر). (منتهی الأرب). || هلاك شدن. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات). (تاج المصادر). مردن. (منتهی الأرب). || خاك واستخوان شدن. (منتهی الأرب). || مغلوب شدن گویند ضلّ الماء فی اللبن‌ای غلب بحیث لایظهر اثره فی اللبن و منه‌قوله تعالی حکایة عن‌اخوة یوسف: ان اباناً لفی ضلال مبین. ای هومغلوب فی محبتهما‌ای یوسف واخیه. وعن موسی ع؛ قال فعلتها اذاً وانا من‌الضالین، ای المغلوبین فی عصبیة الدین. (منتهی الأرب). || پنهان گشتن وگم شدن از کسی. (منتهی الأرب). || گم کردن. (تاج المصادر) صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید: ضلال درمقابل هُدی استعمال شود. چنانکه غیّ را در مقابل رشد استعمال کند عرب گوید: ضلّ بعیری ونگوید غوی. وضلال آن باشد که رونده راه اصلاً بمقصد خویش راهی نیابد. امّا غوایت آنست که بسوی مقصد راه راست نباشد وگفته اند که ضلال آنست که خطای شبیء در جای خود باشد و راه صواب بسوی او نیابند. ونسیان آنست که شبیء چنان ازضمیر آدمی بگریزد که دیگر درخاطر خطور نکند. دیگری گفته؛ ضلال انحراف از راه راست است. و ضدّ آن هدایت باشد دیگری گوید؛ فقدان آنچه که رساننده بمقصود است آنرا ضلال گویند، دیگری گفته: سلوك راهی که آدمیرا بمطلوب نرساند ضلالت است و وصول بمقصود از راه راست را هدایت نامند. زیرا راه راست پیوسته یکی باشد، اما گمراهی راههائیست مختلف زیرا خلاف مستقیم متعدّد است. کذا فی کلیات ابی البقاء. انتهی.

ضلالت. [ضَ لَ] (ع) (مص) ضدهدایت است چنانکه اِضلال ضدّ اهتداء میباشد. (کشاف اصطلاحات الفنون). صاحب تعریفات گوید: هی فقدان ما یوصل الی المطلوب وقیل؛ هی سلوك طریق لایوصل الی المطلوب. گمراهی. (دهار). (منتخب اللغات). (منتهی الأرب). گمرهی. بیراهی. بیرهی. ضَلال. ضُلل. غیّ. غوایت. ضلّة. مقابل هدی. ضد رشاد؛

آن مقتدی بچاه ضلالت همی رود
ایدون گمان برد که مگر برسما شده‌است.
ناصرخسرو.

درجمله نزدیك آمد که این هراس فکرت و ضجرت برمن مستولی گرداند و بیك پس پای درموج ضلالت افکند. (کلیله). میبینم که کارهای زمانه میل باد بار دارد... افعال ستوده و اقوال پسندیده مدروس گشته... و راه راست بسته و طریق ضلالت گشاده. (کلیله). تا خلق را ازظلمت وضلالت نفس برهانیدند. کلیله.

همه گیتی‌است بانگ‌هاون اما نشنود خواجه
که سیماب ضلالت ریخت درگوش اهل خذلانش.
خاقانی.

پدر گفت ای پسر بمجرّد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان بگردانیدن وعلمارا بضلالت منسوب کردن. (گلستان). || گمراه شدن. (تاج المصادر). (زوزنی). بیراه‌شدن. (زوزنی) (تاج المصادر).

ضلالی. [ضَ] (اِخ) نام عامل ری بعهد یعقوب‌بن لیث صفاری. طبری این کلمه را صلابی ضبط کرده و در وقایع سال ۲۶۰ آورده‌است که عبدالله سگزی ازطبرستان بری

(۱) در اقرب الموارد، ضلال‌بن السبهل.

افتاد واز صلابی عامل آنجا پناه خواست و یعقوب بنواحی ری کشید و به صلابی نوشت که عبدالله را بفرست ورنه باتو جنگ خواهم کرد وعامل ری ویرا بنزدیک یعقوب فرستاد (طبری ج۳ص ۱۸۸۵-۱۸۸۶). و گردیزی درزین الاخبار (ص ۱۳) آنرا صَلالی ضبط کرده و گوید ، عبدالله و برادرانش سوی ری رفتند بنزدیک صلالی ویعقوب بصلالی نامه نوشت تاایشانرا بفرستد واگرنی بااو همان معاملت کند که بامحمد وحسن کرد واهل ری ازآن نامه بترسیدند وصلالی هر دو برادر (کذا) بنزدیک یعقوب فرستاد و یعقوب ایشانرا به نیشابور آورد بشادیاخ ایشانرا اندر دیوار بدوخت بمیخهای آهنین. (از حاشیهٔ تاریخ سیستان ص ۲۲۴) .

ضلة . [ضِ لَ] (ع) (مص) گمراهی . (منتهی الأرب) . گمرهی . ضَلال . ضَلالت || ذهب دمه ضِلَّةً ، رایگان رفت خون او. (منتهی الأرب) . ||وهوابنه لِضِلَّة ، اوفرزند زناست . (منتهی الأرب) . || هو تبع ضَلّة (بالاضافه وبالنعت) ، آن بلایی است بی‌خیر (منتهی الا رب) .

ضلة . [ضَ لَ] (ع) (مص) سراسیمگی. (منتهی الأرب). حیرت . ||غیبت بخیرباشد یا بشر . (منتهی الأرب) . || گمراهی . (منتهی الأرب) .

ضلة . [ضُ لْ لَ] (ع) رهنمونی کامل . (منتهی الأرب) . حذق دردلالت.

ضلصل. [ضُ ضُ] و [ضُ لْ ضِ] (اِخ) موضعی است . (منتهی الأرب) .

ضلضل. [ضُ لْ ضِ] و [ضَ لْ ضِ] (ع) (اِ) صُلصِلة. زمین درشت . (منتهی الأرب) .

ضلضلة. [ضَ لْ ضِ لَ] (ع) (اِ) زمین که راه گم کنند در آن . (منتهی الأرب) . ||سنگ بزرگ چنانکه آنرا توان برگرفت. (منتهی الأرب) . ارض صُلصِلَة ، زمین سنگلاخ . (مهذب الاسماء) . زمین‌درشت. (منتهی الأرب) . صُلصِل .(منتهی الأرب) صَلصِل . (منتهی الأرب) . صُلصُلَة (منتهی‌الأرب) . صَلصِلَة (منتهی الأرب) .

ضلضلة. [ضَ لْ ضِ لَ] و[ضُ ضُ لَ] و (ع) (اِ) صُلصِلَة . زمین درشت (منتهی‌الأرب) .

ضلضلة. [ضَ ضَ لَ] (ع) (مص) گمراهی (منتهی الأرب) .

ضلضلة. [ضُ ضِ ل] (اِ خ) نام آبی است و شاید از آن بنی‌تمیم باشد . (معجم‌البلدان) .

ضلع . [ضِ] (ع) (اِ) ضِلَع . دنده . استخوان پهلو.(منتهی الأرب)(منتخب اللغات) (مهذب الاسماء)(دهار) . دندانهٔ پهلو. (بحر الجواهر). قبرغه . ج.اضلاع واضلع وضُلوع. اضلاع صدر ، دنده های سینه وآن از هر سوی بدن هفت باشد بعد استخوانهای سینه ومتصل بدان واین اضلاع صدر را اضلاع خالصه و اضلاع مقفوله نیز گویند . اضلاع خلف یا اضلاع زور پنج دنده است از هر سوی و جمعاً ده و سر ایس دنده هامتصل به غضروف باشد ومجموع اضلاع صدرواضلاع زوربیست‌وچهاراست. ||سو(۱)؛ خطی بریکجانب سطح . بَدَنه . کرانه . ج ، اَضلاع . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید ، ضلع بکسر ضاد و سکون لام یا فتح آن بنا برمذهب پارهٔ ازاهل لغت استخوان کوچکی از استخوانهای پهلو را نامند و بمعنی حاجب نیز آمده و دراصطلاح مهندسان و محاسبان اطلاق میشود بر خط مستقیمی ازخطوطی که محیط بر زوایا باشد وهمچنین بسطحهائی که دارای‌زوایا باشد . و بر جذر نیز اطلاق شود . میگویند هر عددی که در عین خود ضرب شود جذر نامیده میشود در حساب اما درمساحت همین عمل را ضلع نامند زیرا مهندسان خطوط مستقیمهٔ محیطهٔ بزوایا و محیطهٔ بسطوح ذوات الزّوایا را اضلاع میگویند و سطح مربع که زوایای آن قائمه و اَضلاع آن متساویه باشد بعبارة اخری حاصل ضرب ضلعی از اضلاع آن در عین خودآن ضلع را مجذور خوانند . پس مجذور در حساب بمنزلهٔ سطح مربع وجذر بمنزلهٔ ضلع باشد وبدین اعتبار اطلاق میشود کلمهٔ ضلع برجذر و کلمهٔ مربع برمجذور. بدانکه شکلی که‌دارای چهارضلع است ذواربعة اضلاع نامیده میشود و آنکه بیش از چهار ضلع دارد آنرا کثیرالاضلاع نامند . پس اگر پنج ضلع آنرا احاطه کرد آنرا ذوخمسة‌اضلاع خوانند و اگر اضلاع آن برابر بود آنرا مخمس گویند و اگر دارای شش ضلع و همگی برابر بوندآنرا مسدس نامند وقس علیهذا الی‌العشرة وبعداز ده ضلع را ذواحدعشرة اضلاع و ذواثنی عشرة اضلاع و همچنین استعمال کنند و نام برند الی غیرالنهایة خواه اضلاع برابر یکدیگر باشند و خواه نباشند.هکذایستفاد من‌شرح‌خلاصة‌الحساب. وبیان‌ضلع کره‌ضمن‌معنی‌لفظ‌سطح بگذشت. ورجوع به کعب شود .

ضلع . [ضِ] (ع) ج ، اَضلَع . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ضَ] (ع) ج ، ضَلیع . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ضَ لِ] (ع) (ص) کژ خلقی (فان لم‌یکن‌خلقة فهوضالع) (منتهی الأرب).

ضلع . [ضَ لَ] (ع . مص) . کژ گردیدن شمشیر. (منتهی الأرب) . کژشدن شمشیر و جز آن . (منتخب اللغات) . || خصومت کردن با کسی.(منتهی الأرب). || کژی خلقی و کژ شدن در خلقت . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . ضَلَع . || برداشتن بار گران . (منتخب اللغات). تحمل بارگران . (منتهی الأرب) . ||گرانی وام بحدی که صاحب آن از راستی مایل گردد و انحراف ورزد . (منتهی الأرب) . گرانی وام . (منتخب اللغات) . || قوت و توانائی . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . || ضَلَع مرشتررا بمنزلهٔ غمزاست مر بهایم را . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ضَ] (ع . مص) پرشدن شکم از سیری یا سیرابی تا آنکه برسد آب اضلاع را یا عام است . (منتهی الأرب) . ||میل کردن.(منتهی الأرب)(منتخب اللغات). کژ گردیدن نه ازخلقت . (منتهی الأرب). چسبیدن .(تاج المصادر). کژشدن .(زوزنی) کوژشدن(تاج المصادر).|| کژی خلقی و کژ شدن درخلقت . ضلَع ومنه ؛ لاقیمن ضلعك بالوجهین (منتهی الأرب).|| ستم کردن . (منتهی الأرب). جور کردن.(منتخب اللغات). ||بر گردیدن ازحق . (منتهی الأرب) . || زدن در پهلوی کسی . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . || برگردیدن از چیزی . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ضَ] (ع) میل و خواهش . یقال‌ضلعك معه ومنه المثل؛ لاتنقش‌الشوكة بالشوكة فأنّ ضلعها معها در حق شخصی گویند که بادیگری پیکار کند (قیل‌القیاس تحریکه‌لانهم یقولون ضلع مع فلان کفرح ولکنهم خففوا فتقول اجمل بینی و بینك فلاناً ای رجلا یهوی هواه) . و یقال هم علیه ضلع واحد ، یعنی مجتمع‌اند برعداوت او . (منتهی الا رب) .

ضلع . [ضِ لَ] (ع) (اِ) ضِلع . استخوان پهلو (ویؤنث) . (منتهی الأرب). ج ، اَضلُع وضُلوع واَضلاع . وقولهم هم علی ضِلَعٍ جائرة ، یعنی ستمکاراند برمن (منتهی الأرب) . || کوه جداگانه . (مهذب الاسماء) . کوهی خرد جداگانه . (منتخب اللغات) . کوهچهٔ تنهاگانه . (منتهی الأرب) . کوه پست باریك نرم‌سهل گذار و منه الحدیث کانکم باعداءالله بهذه

(۱) Côté.

الضلع الحمراء ای مقتلین مذللین . (منتهی-الأرب) . || چوب هر چه باشد . (منتهی-الأرب) . چوب پهنا و کج مانا باستخوان پهلوی حیوان . (منتهی الأرب) . چوبی که در آن کجی باشد مانند استخوان پهلو . (منتخب اللغات) . || ضِلعُ الخلف ، داغی است پس استخوان پهلو بطرف پشت . (منتهی الأرب) . || ضِلعٌ مِن البطیخ ، یک قاش خربزه . (منتهی الأرب) . || یوم الضِلَعین (مثنی) ، جنگی است از جنگهای عربان . (منتهی الأرب) . || ضِلعٌ عوجاء ، زن بدان جهت که حواء از کوچک ضلع آدم پیدا شد و ازاینجاست که مردان ازپهلوی چپ یک ضلع کم دارند . (منتهی الأرب) .

ضلع [ض لَ] (اِ خ) موضعی است به طائف . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ض لَ] (اِ خ) ضلع الرجام موضعی است . (منتهی الأرب) .

ضلع . [ض لَ] (اِ خ) ضلع القتلی، موضعی است . (منتهی الأرب) . || نام جنگی است از جنگهای عرب (معجم البلدان) .

ضلع . [ض لَ] (اِ خ) . ضلع بنی-الشیصبان ، موضعی است در بلاد غنی بن اعصر وبنی الشیصبان بطنی ازجن وکافرند. (رجوع به ضِلع بنی مالک شود) . (معجم-البلدان) .

ضلع . [ض لَ] (اِ خ) ضلع بنی-مالک . موضعی است در بلاد غنی بن اعصر وبنومالک بطنی از جن ومسلمانند . ابوزیاد در نوادر گوید : وکانت ضلعان و هاجبلان من جانب العمی، حمی ضریة الذی یلی مهب-الجنوب واحدها یسمّی ضلع بنی مالک وبنومالک بطن من الجن و هم مسلمون و الآخر ضلع بنی شیصبان وهم بطن من الجن کفار و بینهما مسیرة یوم و بینهما واد یقال له الیسرین فاما ضلع بنی مالک فیحل به الناس و یصطادون صیدها و یحتل بها و یرعی کلؤها واما ضلع بنی شیصبان فلا یصطاد صیدها ولایحتل بها ولایرعی کلؤها وربما مرعلیها الناس الذین لایعرفونها فاصابوا من کلئها او من صیدها فاصاب انفسهم ومالهم شرٌ ، ولم تزل الناس یذکرون کفر هؤلاء و اسلام هؤلاء . . . (معجم البلدان) .

ضلعة . [ض لَ عَ] (ع) (اِ) ماهی است خرد سبز کوتاه استخوان . (منتهی-الأرب) .

ضلفع . [ضَ فَ] (اِ خ) جایگاهی است به یمن . (معجم البلدان) .

ضلفع . [ضَ فَ] (ع) (ص) زن فراخ اندام . (منتهی الأرب) .

ضلفعة . [ضَ فَ عَ] (ع) ضلفع . زن فراخ اندام : (منتهی الأرب) .

ضلفعة . [ضَ فَ عَ] (ع . مص) ستردن موی سر کسی را . (منتهی الأرب)

ضلل . [ضَ لَ] (ع) گمراهی . (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) . گمرهی . ضلال . || آب جاری زیر سنگ کلان که آفتاب آنرا نرسد . (منتهی الأرب) . آب جاری زیرسنگ که آفتاب بر آن نتابد. (منتخب اللغات) . آب جاری زیردرختان. (منتهی الأرب) . آب جاری میان درختان . (منتخب اللغات) .

ضلوع . [ضُ] (ع) ج ِ ضِلَع و ج ِ ضِلْع . (منتهی الأرب) .

ضلوع . [ضَ] (ع) (اِ) زمین کج . (منتهی الأرب).|| راهها ازسنگلاخ سوخته. (منتهی الأرب) .

ضلوعة . [ضَ عَ] (ع)(اِ) مَضلوعة . کمانی که در چوب آن خم باشد و راستی وتمام چوب آن مشاکل کبدآن که قبضه گاه است باشد . (منتهی الأرب) .

ضلول . [ضَ] (ع) (ص) گمراه . (منتهی الأرب) بسیار گمراه. (منتخب اللغات).

ضلی. [ض لْ یْ] (ع. مص) هلاک گردیدن (منتهی الأرب) .

ضلیع . [ضَ] (ع) (ص) بزرگ پهلو (مهذب الاسماء) . سخت بازو . (منتخب-اللغات) . آنکه بازوی قوی دارد . آنکه استخوانهای پهلوی او سخت ومحکم باشد. (منتخب اللغات) . مرد زورآور و سخت و کلان جثهٔ بزرگ سینهٔ فراخ پیشانی. ج ، اَضلاع و ضُلع . (منتهی الأرب) .|| فرسٌ ضلیع ، اسبی تمام خلقت بزرگ و فراخ میان درشت استخوان بسیارپی سطبرسرین. (منتهی الأرب) . اسب تمام خلقت سطبر سرین بسیار عصب بزرگ میان . (منتخب-اللغات) . || رجلٌ ضلیع الفم ، مرد کلان دهن یا بزرگ دندان باهم نزدیک شده . (والعرب تحمد سعة الفم و تذمّ صغره) (منتهی الأرب) .|| کج . (منتخب اللغات) . || کمانیکه چوب آن خم و کجی داشته باشد و باقی بدن مانند قبضه باشد یعنی همهٔ تن آن برابر بود .(منتهی الأرب).

ضلیل . [ضَ] (ع) (ص) بسیار دربی گمراهی رونده، (منتهی الأرب) . گمراه . بیراه . (دهار).||رجلٌ ضلیل ، مردی بی دین (مهذب الاسماء) .

ضلیل .[ض ل ل] (اِ خ) الملک الضلیل لقب امرؤالقیس بن حجرالکندی است و فیه الحدیث ، اشعر الناس الملک الضلّیل (منتهی الأرب) .

ضلیل . [ضِ ل ل] (ع) (ص) بسیار گمراه. (منتخب اللغات) . مرد سخت گمراه وبسیار دربی ضلالت رونده . (منتهی الأرب)

ضلیلی . [ضَ لا] (اِ خ) نام جایگاهی است . (ابن القطاع آنرا در ابنیهٔ ممدوده آورده وضلیلاء گفته است) . (معجم البلدان)

ضم . [ضِ م م] (ع) ضِمام . بلای سخت (قال کانه تصحیف و الصواب بالصاد المهملة) . (منتهی الأرب) .

ضم . [ضَ م م] (ع) (مص) فراهم آوردن چیزی را بچیزی (منتهی الأرب . منتخب اللغات) . فراهم آوردن . (دهار). واهم آوردن . (تاج المصادر) (زوزنی) . پیوستن . ضم کردن چیزی بچیزی ، اضافه کردن . افزودن . فزودن . قاضی ابوطاهر عبدالله بن احمدالتبانی را باوی ضم کرده شد. (ابوالفضل بیهقی ص ۲۰۹) .

با بقای تو کامرانی جفت
با مراد تو شادمانی ضم .
مسعود سعد .

در حال بگوش هوش من گفت
وصف توکه با ضمیرشد ضم .
خاقانی .

چشمه خور بوسه داد خاک درش سایه وار
زادهٔ خور دید لعل باکمرش کرد ضم .
خاقانی .

ضم . [ضَ م م] (ع) (اِ) ضَمّه . پیش (حرکت) (ُ) . اعراب دربر . (مهذّب الاسماء) . نام حرکت که آنرا پیش گویند مگر درکلمهٔ مبنی وبدانکه حرکت پیش را ضم از آن نامند که بضم الشفتین یعنی فراهم آمدن هردولب حاصل میشود. (غیاث - آنندراج) :

زضمّ نهادند اعرابش ازچه شد مکسور
بجزم کردند اورا چرا بود مُدغم.
مسعود سعد .

ضمائر. [ضَ ءِ] (ع) ضمایر. ج ِ ضمیر. (منتهی الأرب) (دهار) طاهربن زینب ودیگر قوّاد وامراء خلف که آن حالت دیدند ضمائر ایشان برمخالفت قرار گرفت . (ترجمهٔ یمینی ص ۲۴۰) .

ضمائم . [ضَ ءِ] (ع) ج ِ ، ضمیمه .

ضمات . [ضَ م م] (ع) ج ِ ، ضَمّة .

ضماد . (۱) [ضِ] (ع) (اِ) مرهم . (دهار . زمخشری) . مرهم جراحت . (مهذب الأسماء) . دارو که بر جراحت نهند . ادویهٔ بامایعی درآمیخته که برعضوی نهند . دواهای زفت که محتاج به بستن است برخلاف طلاء . دارویی که بآب یا بچیزی

(1) Cataplasme. Fomentation. épithéme .

رقیق دیگر سرشته بر اندامی پهن کنند و آنرا بهندی لیپ گویند. (غیاث). عبارت از چیزی چند غلیظ باشد که بر چیزی بمالند و بر اعضا نهند و به بندند (اختیارات بدیعی). باصطلاح اطباء ادویهٔ مطبوخ یا مایع است که قوام آن غلیظ باشد و بر عضو گذارند و درقرابادین بتفصیل ذکر یافت... (فهرست مخزن الأدویه). آنچه از غلیظ القوام که مایع و نرم باشد بر عضو بمالند و ببندند اعم از آنکه موم و روغن داشته یا نداشته باشد. هو کش. ملغم. ج، اضمدة و ضمادات :

تو (دماوند) قلب فسردهٔ زمینی
از درد ورم نموده یك چند
تا دردو ورم فرو نشیند
کافور بر آن ضماد کردند.
بهار.

ضماداً ، بطور ضماد. بضماد. (۱). || ر کوی جراحت. (زمخشری). آنچه بسر جراحت بندند. (منتهی الأرب). چیزی که بر جراحت بندند (منتخب اللغات). عصابه. (منتهی الأرب). صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضماد بکسر ضاد و تخفیف میم. نزد پزشکان عبارتست از چند قلم داروئی که با مایعی مخلوط و درهم سازند تا حدّی که نرم شود آنگاه آن شیء مخلوط را بر عضو نهند. وفرق بین طلاء و ضماد آن است که داروئیرا که برای طلاء بکار برند از ضماد رقیقتر باشد لأنّه لایساعد(؟) علیه ویجری معها. کذافی الآقسرائی. ودربحر الجواهر گوید : اصل مادهٔ ضَمْد بمعنی بستن است. چنانکه گویند ، ضمد رأسهُ و جرحهُ. اذا شدّه بالضّمادة. و ضماده پارچه ایست که عضو مجروح را با آن بازبندند. سپس مادّه ضمد را بمعنی نهادن دارو برموضع جراحت نقل کردندهر چندعضومجروح را با پارچه یا شیء دیگر نبندند.

ضماد ، اول مخترع له ابقراط وهو عبارة عن الخلط بمائع خلطاً محکماً له قوام اصلی کعسل معقود او عارض کخلّ و زیت و یرادف الاطلیه اوهی اخصّ اوبینهما عموم وجهی کما تقرر فی القوانین واصل اتخاذها کراهة الدواء فاصطنعها لیفعل بها الافعال الصادرة بالتناول فهی سر لاتودعه الاطباء الکتب غالباً والمذکور منها فی الکثیر انما هو المحللات والملینات ولیس ذلك مقصوداً اصالة فیها و انما المقصود بها استیفاء المنافع التی هی غایة غیرها من التراکیب المعدة للتناول وقد تضمنت التلطیف والتحلیل والتکثیف والتقطیع والتنضیج والردع والتسکین وغیرها من صفات الأدویة فهی ملوکیة بالذات اذا سلك بها القانون کان یجعل الخلّ مثلا للرطب و دهن الورد للیابس مع الحرارة فیهما والعسل والزیت فی العکس وان یراعی مع ذلك السن والفصل والبلد و فی نحو الترهل والاستسقاء الزقی زیادة التجفیف والعکس الی غیر ذلك واول ما وضع «ضماد ملطیانس» یعنی الترمس وهو یخرج الاخلاط جمیعاً بلا کلفة ویفعل فعل الادویة الکبار (وصنعته) ان تسحق من الترمس ماشئت بالغا والحنظل کنصفه واللؤلؤ المحلول کعشرة والکوکب وهو الطلق کخمسة واطبخ الکل محکماً مشدوداً بلبن حلیب حتی یمتزج ویرفع فعلی الادبیة للصفراء والثدیین للدم والبطن للبلغم والورکین للسوداء و القدمین بعد الحك لما سفل من الامراض بقدر السن والزمان والمکان و هو سر بلیغ فاحتفظ به وواع فی الاستسقاء الیمین و الطحال الشمال و هکذا ودونه ان یوخذ مرارة البقر بالعسل والنطرون والزیت وشحم الحنظل والزرنیخ. «ضماد» من صناعة الطبیب للاکلة والساعیة و القروح الخبیثه (وصنعته) نورة اقاقیا من کل ستة قلقطار محروق اربعة زرنیخ احمر واصفر من کل اثنان یعجن بماء لسان الحمل والخل «ضماد» یحل الورم و الصلابات الحارة : قشر رمان مطبوخ بعد السحق بالخل سماق حی العالم سواء. طین ارمنی ماء کزبرة من کل نصف احدها کافور ماء شبت یعجن بدهن الورد و یستعمل. «ضماد» لاوجاع المفاصل و النقرس «صنعته» صندل بنوعیه اکلیل من کل عشرة ما میثا خمسة اقاقیا اثنان زعفران واحد وفی نسخة افیون لفاح من کل اثنان وهو مجرّب فی الحارة فان کانت باردة فلیجعل مکان الصندل من کل من الفربیون والجند بادستر و مکان الما میثا سذاب و حب الرشاد و زیت عتیق والباقی علی حکمه. «ضماد فیثاغورس» ینفع من الاستسقاء والماء الاصفر وضعف الکبد والمعدة والارحام و نحوها (صنعته) : زوفاء رطب ثلاثون، شمع اربع وعشرون زعفران شحم بط واوزودجاج من کل اثنا عشر، صبر، میعة سائلة، مقل ازرق، اشق، مصطکی، من کل ثمانیة. «ضماد» ینفع من اوجاع البطن والصدر والجنبین (وصنعته) : شمع عشرون شحم البقر عشر درهما سمن اثنا عشر زوفا رطب ستة علك، بطم اربعة وقد یضاف ان کان هناك ضیق نفس واعیاء، کرنب واخثاء البقر حلبة من کل خمسة «ضماد قرسطالبون» یعنی رعی الحمام ینفع من الفالج واللقوة وما ینصب الی العین والشقیقة و وجع الاسنان علی الرأس والریح و نحوه علی البطن و عسر البول علی المثانة (وصنعته) : زرنب اربعون شمع ثمانیة راتینج خمسة رعی الحمام اثنان (ضماد) یقطع الاسهال و الذرب والاطلاق ویقوی المعدة والکبد (وصنعته) کعك نضیج خمس مثاقیل ورد فقاح الکرم آس وحب نمام تفاح من کل اربعة مثاقیل اقاقیا حضض کندر سماق زعفران مصطکی من کل درهمان مر، درهم کافور نصف درهم فان قوی الاسهال زید شب عفص من کل مثقال ومع ضعف الکبد لاذن درهمان وفی الدم جلنار اربع دراهم و الزحیر عن برد سعد بدل المصطکی والاقاقیا بدل النمام و مع المغص الشدید نانخواه بدل فقاح الکرم جاورس محمص بدل الاس قشر اترج بدل التفاح وحیث لااسهال فصبر نصف اوقیة. یعجن الکل بماء الاس فی الاسهال وضعف المعدة و بدهن الورد فی غیره. «ضماد» یحل الطحال والاورام الصلبة (وصنعته) جوز، تین، دقیق حمص وفول و ترمس و بزر کتان سواء اشق مقل ازرق حلبة من کل نصف احدها فان کان هناك برد زید سنبل اکلیل بابونج من کل ربع احدها. «ضماد» لفسخ العصب والصدع والوهن وجبر الکسر والفتق (وصنعته) : شحم خنزیر ودجاج و مخ ساق البقر سواء تذاب و یلقی فیها نشا مقدار مایجعلها کالعجین و یستعمل وفی الفتق تحذف الادهان اصلا و یجعل مکانها جوز سرو ورقة عفص اقاقیا غراء سمك ولا باس بذلك وفی نسخة فی الفتق ایضاً انزروت، مر، وفی الکسر مغاث اشراس خطمی طین ارمنی ماش من کل قدر الحاجة لان الاوزان فی مثل هذه المحال لیست بشرط «ضماد» ینفع من الرمد والنزلات الحارة (وصنعته) : ورق الهندبا دقیق شعیر یعجن بدهن الورد و قد تبدل الهندبا بالبقلة و دهن الورد ببیاض البیض و قد تجمع اذا اشتدت الحرارة و اذا ارید النوم جعل معه زعفران و بزر البنج و الخس و الافیون و نحوها «ضماد» للاوجاع الباردة (وصنعته) زعفران زرق الخطاطیف دخان الشیح، مر، یعجن بماء الرازیانج والعسل وعصارة الاکلیل و هذا جید لغالب اوجاع العین والبیاض و الظلمة والجرب والحکة طلاء و قطوراً وقد یضاف زبد البحر وفی التصریف : انه کاف مع العسل فی البیاض وانه جربه ولعله فی الرقیق الحادث. «ضماد» لصاحب الشفاء قال انه مجرب فی قطع الاسهال : جاورس عشرون کندر ورد آس کعك من کل عشرة دقیق شعیر خمسة یعجن بماء السفرجل او طبیخه «ضماد» یحل الاورام و الحمیات واللهیب و العطش و وجع المفاصل وماکان عن حرارة (وصنعته) صندل

(۱) Topiquement.

ابیض واحمر طین ارمنی بزرخطمی من کل خمسة زعفران اثنان افیون واحد یعجن بماء الکزبرة « ضماد » للامراض الباردة فی المفاصل وغیرها ؛ خطمی اکلیل‌ملك بابونج بزر کتان زعفران سذاب‌خردل من کل‌خمسة یعجن بالعسل مع یسیرالقطران « ضماد » للقوابی والآثار (وصنعته) فردماناميويزج من کل عشرة حمص بعرماهزمن کل ستة اصل السوسن کبریت من کل‌خمسة « ضماد » یحل الصلابات و الورم و الترهل و یقوی المعدة (وصنعته) اطراف‌الکرم‌لحاء القنب زعفران مصطکی یعجن بشراب‌الاس وقدیمرهم (؟) بالشمع والاشق والزیت‌والکهربا « ضماد » للعلل‌التی‌فی‌المفاصل والنسا (وصنعته) صمغ صنوبرشمع اشق‌سوسن زعفران بورق مقل جاوشیروسخ‌الکورقنه‌حلبة زهرحنا « ضماد » یحلل مافی الانثیین(وصنعته) مقل اشق میعةسائلة دقیق باقلا شعیرحلبة میفختج دهن سوسن ویزاد فی‌الماء اخثاء البقررماد بلوط واصول الکرنب سعد ویزاد فی‌الفتق جوز السروعدس‌وعفص ومر وصمغ ومرزنجوش اقاقیا کندر یحل با لشراب مع ادمان (؟) نحوالکمون (؟) اکلا وتقطیرمثل‌الزنبق فی الاحلیل و الغوالی مفتوقة بالمسك و الجند بیدستر والفربیون (تذکرهٔ ضریرانطاکی) ضماد ، کمپرس گرم بادوامی است(١) که‌از قدیم‌الایام بخواص آن واقف بوده‌اند پیشینیان باداروهای گوناگون نظیر موم ؛ خمیرنان ؛ روغن. حنا . آمونیاك ؛آرد انواع حبوبات ؛ شیرهٔ انجیر ؛ شراب وغیره ضماد تهیه‌کرده برای هریك خواص قائل بودند ولی امروزه تنها مادهٔ که برای تهیهٔ ضماد بکار میرود آرد بَزرك است . برای تهیهٔ ضماد یك قسمت آرد بزرك باپنج قسمت آب سرد مخلوط کرده بآن حرارت میدهند تاپخته شده و تبدیل به‌ضماد نرم و چسبنده شود ویااینکه از اول آرد بزرك را بتدریج باآب جوش مخلوط می کنند تاضماد بدست آید پس‌ازآن ضماد را روی پارچهٔ نازکی پهن کرده و روی آنرا با پارچهٔ دیگری پوشانیده روی محل دردناك و ملتهب میگذارند. ضماد بَزرك را باید همیشه تازه تهیه‌کرد زیرا ضماد کهنه پوست را سخت تحریك میکند برای آنکه اثر آرام کننده درد، ضمادآرد بزرك را زیادة کنند چندین قطره از ان روی آنطرفی از ضماد‌که مجاور پوست میشود می‌چکانند ضماد بزرك دردهای قولنج کلیوی ، کبدی ، معوی ، رحمی‌ودردهای‌اورام مزمن‌مفاصل لنفانژیت، التهابات موضعی ولومباگو را آرام میکند.

ضماد خردل(٢) برای تهیهٔ ضماد خردل یا مقداری آرد خردل(٣) را روی ضماد بزرك پاشیده و یا آرد خردل را (بمیزان یك پنجم وزن بزرك) با ضماد آرد بزرك کاملاًمخلوط میکنند اثرمصرف خردل بسبب اسانس آنست که در نتیجهٔ اثر آب در آردخردل تولید میشود وچون حرارت‌زیاد الکل واسیدها مانع این فعل و انفعال‌است باید آرد خردل را هنگامی روی ضماد پاشید و یا با آن مخلوط کرد‌که حرارت ضماد از ٤٥ درجه متجاوز نباشد بهترین نوع ضماد خردل ضمادی است‌که از مخلوط کردن آرد خردل باضماد بزرك بدست میآید چه‌تمام‌نقاط پوست را یکنواخت‌قرمز کرده و باعث بروز تحریکات جلدی نمیشود ضماد خردل درد و سوزش مختصری تولید میکند که تاده ، پانزده دقیقه بعد از بکار بردن ضماد شدت پیدا کرده بعد از آن رو بتخفیف میگذارد و اگرمقدار خردل ضماد زیاد باشد پس از آرامش مختصری مجدداً درد و سوزش تامیزان غیرقابل تحملی‌شدت پیدا میکند . مدتی که ضماد خردل را در روی پوست باید نگاهداشت بسته‌بلطافت و خشونت پوست متفاوت‌است معمولاً پوست لطیف‌بیش ازده دقیقه وپوست خشن‌بیش‌از چهل ، پنجاه دقیقه تحمل ضماد خردل را نکرده‌واگرضمادرا ازروی پوست‌برندارند در سطح پوست تاولهای متعددی تولید میشود ضماد خردل مفید و بی ضرر است و میتوان در قسمتی بزرگ از پوست آنرا بکار برد . موارد استعمال اصلی ضماد خردل در بیماریهای حاد و مزمن و جهاز تنفسی است . در این بیماریها ضماد خردل را روی سینه وپشت بیمار می‌اندازند بعلاوه از اثر این ضماد در درمان اورام مفاصل و دردهای عضلانی و لومباگو نیز میتوان استفاده کرد . (کتاب درمانشناسی ج ١ ص ٢١١ و ٢١٢ و ٢١٣) .

ضماد . [ضِ] (ع . مص) بستن‌چیزی برجراحت .(منتهی‌الارب) (منتخب‌اللغات). و منه ضَمدَ عینه بالصبر ای جَعله علیها (منتهی الارب) . || زدن عصا برسر کسی. (منتهی الارب) . || مدارا کردن . (منتهی‌الارب) .|| برابری کردن درچیزی (منتهی‌الارب) . || دو معشوق گرفتن‌زن. ابوذؤیب گوید :

تُریدین کیما تضمدینی وخالداً
وهل یُجمع السیفان ویحك‌فی غمد .
(منتهی‌الارب).

|| جمع کردن دوچیز را باهم ، گویند ضَمدَ الثورین ای جمعهما‌للعمل بهما .(منتهی الارب).

ضماد . [ضِ] (اِ خ) ابن ثعلبهٔ ازدی (ویقال ضِمام والاوّل اکثر)صحابی ودوست پیغمبر اکرم‌در جاهلیت . (منتهی‌الارب).

ضمادات . [ضِ] (ع) جِ . ضماد .

ضمادة . [ضِ دَ] (ع) (اِ) ضماد. آنچه که برجراحت بندند (منتهی‌الأرب). عصابه.(منتهی‌الارب). گویند: انا علی ضمادة من الامر ای اشرفتُ علیه . (منتهی‌الارب).

ضمار . [ضِ] (ع) (ص) صاحب کشاف اصطلاحات‌الفنون گوید :

بکسر ضاد و فتح میم مخففة . درلغت بمعنی پنهان و صفت است از اِضمار که بمعنی پنهان کردن میباشد و شرعاً مال زائدُ الید که امیدی بوصول آن نرود غالباً. کذافی جامع‌الرموز. وفی کتاب‌الزّکوة . مانند مالی غصب‌شده‌که شهودو بینه‌هم برای آن‌نباشد. یا ودیعه‌وامانتی که‌حافظ آن‌درمقام‌انکار بر آمده باشد‌که آن امانت نیز درحکم مال مغصوب بشماررود . انتهی . صاحب تعریفات گوید ، هوالمال الذی یکون عینه قائماً ولا یرجی الانتفاع به کالمغصوب والمال‌المجحود اذالم یکن‌علیه‌بینة‌مال پنهان.(منتهی‌الارب). مالی که امید رجوع آن نباشد .(منتهی الارب) . مالی بشده .(مهذب‌الاسماء). مال‌رفته که‌امید بر گشتن آن‌نباشد.(منتخب‌اللغات).||عذاب که درتأخیر باشد.(منتهی‌الارب).||نهان.خلاف عیان . (منتهی الأرب) . || وام . (منتخب‌اللغات . وام بی‌مدت . (منتهی‌الأرب) . وعده ووام که ازوی‌امیدنتوان‌داشت.(منتهی‌الأرب) . موعود که امید ازآن‌نتوان‌داشت ومکان‌وزمان آن‌معلوم‌نباشد.(منتخب‌اللغات).

ضمار . [ضَ] (اِ) جایگاهی است و درآن‌وقعهٔ بنی‌هلال‌را(٤) .(معجم‌البلدان).

ضمار . [ضَ] و [ضِ م م] (اِ خ) نام بتی است عرب را . رجوع به بت شود. عبدالملك بن هشام گوید‌مرداس‌ابی‌العباس‌بن مرداس رابتی‌بود وپرستش او میکرد‌چون مرگش فرا رسید پسر خویش عباس را بخواست و گفت ای پسر ضمار را پرستش کن که سود وزیان‌تو بدست اوست . عباس نزد ضمار آمد و از درون آن بت شنید که منادیی این ابیات میسرود :

قل‌للقبائل من سلیم کلها
اودی‌ضماروعاش اهل‌المسجد
انّ‌الذی ورث‌النبوة والهدی
بعد ابن مریم من‌قریش مهتد
اودی ضمار وکان یعبد مرةً
قبل‌الکتاب الی‌النبی محمّد .

عباس چون ابیات بشنید ضمار را بسوخت وبنزد پیغمبراکرم‌آمد واسلام پذیرفت(٥) (معجم‌البلدان) .

---

(١) Compresse durable.
(٢) Cataplasme Sinapisé.
(٣) Farine de moutarde.
(٤) و (٥) در منتهی الأرب ضمار بکسر ضاد معجمه آمده است .

ضمارز. [ضَ رِ] (ع) (ص) ناقهٔ کلان سال کم شیر. (منتهی الأرب) . فحلٌ ضمارز، گشن دفزك توانا . (منتهی الأرب).

ضماریط. [ضَ] (ع) شکستگیهاست میان رخساره و بینی نزدیك هر دو دنبالهٔ چشم (کانه جمع ضُمروط) . (منتهی الأرب) .

ضمازر. [ضُ زِ] (ع) ( ) بعیرٌ ضمازر ، شتر توانا . (منتهی الأرب) .

ضماضم . [ضُ ضِ] (ع) ضُمَضِم شیرخشم آلود و دلیر . (منتهی الأرب) . شیر که آمیزد هرچیزرا. (؟) (منتهی الأرب).

ضماطیر. [ضَ] (ع) (اِ) جای منتهای سیل وادی . (منتهی الأرب) .

ضماعج . [ضَ عِ] (ع) ج ِ ، ضَمعج.

ضمام. [ضِ] (ع) (اِ) ضِمم . بلای سخت . (منتهی الأرب). (قال کانه تصحیف والصواب بالصادالمهملة) (منتهی الأرب) .

ضمام . [ضِ] (ع)(اِ) آلت فراهم آوردن چیزی. (منتهی الأرب).

ضمام . [ضِ] و [ضُ] (ع) (اِ) آنچه بدان فراهم آورند چیزی را .(منتهی الأرب) . چیزی که بدان چیزها را بهم فراهم کنند چون رشته و جز آن. (منتخب اللغات) .

ضمام . [ضِ] (اِ خ) محدث است . (سیرهٔ عمربن عبدالعزیز ص ۹) .

ضمام . [ضِ] (اِ خ) ابن اسمعیل المصری . ابواسمعیل . تابعی است . (عیون الاخبار ج ۳ ص ۳۰۴) .

ضمام . [ضِ] (اِ خ) ابن ثعلبة . صحابی است. رجوع به ضماد بن ثعلبة شود. (منتهی الأرب) .

ضمام . [ضِ] (اِ خ) ابن ثعلبة . وافد سعدبن بکر . (امتاع الاسماع ص ۴۹۵)

ضمام . [ضِ] (اِ خ) ابن زیدبن ثوابه . صحابی است . (منتهی الأرب) .

ضمامة . [ضِ مَ] (ع) (اِ) اضمامة . پشتواره. (منتهی الأرب) .

ضمان. [ضَ] (ع) (مص) ضمانت. پایندانی. (مهذب الاسماء) . عِهدان . (منتهی الأرب) . عُهدی. (منتهی الأرب) پذیرفتاری. (دهار). پذرفتاری . پذیرفتن . (منتخب اللغات) . پذرفتن چیزی را . (منتهی الأرب) . پذیرفتکاری کردن (زوزنی) (تاج المصادر). تاواندادی . کفالت . کفیل شدن . (منتخب اللغات) . درعهده شدن. ضامنی . (غیاث) :

زهی شهریاری که گوئی ز ایزد
برزق همه عالم اندر ضمانی .
فرخی .

با او بوفا ملك ضمان کرد ونکرده است
باهیچ ملك ملك بدینگونه ضمانی .
فرخی .

ترا خدای براعدای تومظفر کرد
چنانکه کرد بسیصد هزار فتح ضمان .
فرخی .

سپاهسالاری دادیم ترا امروز چون درضمان سلامت بنشابور رسیم خلعت بسزا فرموده آید . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۴) . چون در ضمان سلامت بغزنین باز آییم بخدمت باید آمد . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۰۷) . منکه بونصرم ضمانم که از آلتونتاش جز راستی و طاعت نیاید . (ابوالفضل بیهقی) . چون درضمان سلامت و نصرت ببلخ رسیدیم... (ابوالفضل بیهقی ص ۲۰۸) . چون در ضمان سلامت همگان بدرگاه رسند ما نیز اقتدا بخان کنیم . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۱۳). حیلتها کرده ام و این سیاح را مالی بداده و مالی ضمان کرده که بحضرت صله یابد . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۲۷) . چون ببلخ رسیم در ضمان سلامت آنرا پیش خواهیم گرفت . (ابوالفضل بیهقی ص ۸۴) . عبدوس دست داد ووفا را ضمان کرد وویرا بپذیرفت . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۳۶) . چون در ضمان سلامت آنجا رسیم گروهی از ترکمانان فرو گرفته آید . (ابوالفضل بیهقی ص ۴۰۵) . طاهر را مثال بود تا مال ضمان گذشته و آنچه اکنون ضمان کرده اند بطلبد . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۴۵) . فرمود که مال ضمان را از باکالیجار والی گرگان بباید خواست . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۸۳) . سرهنگان را سلطان مسعود... گفته بود که گوش بیوسف میدارید . . . و آن ناجوانمرد این ضمان بکرد. (ابوالفضل بیهقی) .

بختش چو روی داد به نیکی همان زمان
دولت بکارهای بزرگش ضمان گرفت .
(مسعود سعد) .

درماندگان کم درمی را سخای او
از دل همی بحاصل هستی کند ضمان .
(مسعود سعد) .

تا مزاج روح ماند معتدل در عهد تو
دانهٔ جو در ضمان حفظ کافور آمده .
(لامعی) .

باپیمانی بلیغ وضمانی وثیق زنرا بخانه آورد (ترجمهٔ یمینی ص ۳۴۶) . ازحضرت سلطان در قبول معذرت و احماد طاعت او مثال فرستادند و او را در ضمان امان گرفتند . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۴۳) . درضمان نصرت و کنف قدرت روی بافزنه نهاد . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۰۵ و ۳۰۴) . امیرسیف الدوله بعد از سکون نایرهٔ جنگ و خمود نایرهٔ حرب او را امان داد و در ضمان عنایت و رعایت گرفت و از گذشته درگذشت . (ترجمهٔ یمینی ص ۱۹۵) . امیر نصر در کنف اقبال و دولت و ضمان تأیید و نصرت روی به مستقر عزّ خویش نهاد . (ترجمهٔ یمنی ص ۲۲۶-۲۲۵) .

در باغ چمن ضامن گل گشت ز بلبل
آنروز که آوازه فکندند خزانرا
اکنون چمن باغ گرفتار تقاضاست
آری بدل خصم بگیرند ضمانرا .
(انوری).

شکر خدا از آنکه جوانست شاه ما
مر مرد را ببخت جوانی بود ضمان .
(ازرقی) .

ملك بیك حمله ضبط کردی احسنت
این ظفرت بر خلود ملك ضمانست .
صد عید چنین ضمان کند عمر
دولت به ازین ضمان ندیدست .
(خاقانی) .

گوچرخ مکن ضمان روزی
همت بدل ضمان ببینم .
خاقانی .

عدل همام گفت که ما حرز امتیم
مادرضمان خلق وخدا درضمان ماست.
(خاقانی) .

اوسال را بدولت وتأیید ضامن است
نوروز تازه روی زروی ضمان اوست .
(خاقانی) .

اگر زعارضهٔ معصیت شکسته دلی
ترا شفاعت احمد ضمان کند بشفا .
(خاقانی) .

ازخشکسال حادثه درمصطفی گریز
کاینك بفتح باب ضمان کرد مصطفی .
(خاقانی).

بدارید چندی کف از دامنش
و گر میگریزد ضمان برمنش .
(بوستان) .

گفت نی برخیز نبود زین زیان
من سرو جان می نهم رهن و ضمان .
(مولوی) .

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضمان بالفتح و تخفیف المیم . هو الکفالة کما یجیءُ فی محلّه و الصحیح انّ الضّمان اعمّ من الکفالة لانّ من الضّمان مالایکون کفالة کما یظهرمن تفسیر ضمان الغصب و هوعبارة عن ردّ مثل الهالك ان کان مثلها او قیمته ان کان قیمیاً .وتقدیرضمان العدوان بالمثل ثابت بالکتاب . و هوقوله تعالی : فمن اعتدی علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم. وتقدیره بالقیمة ثابت بالسنة وهوقوله علیه الصّلوة والسّلام. من اعتق شقصاًله فی

عبد قُوِّم علیه نصیب شریکه ان کان موسراً. و کلاهما ثابت بالاجماع المنعقد علی وجوب المثل او القیمة عند فوات العین. هکذا فی کلیات ابی‌البقاء. || ضمان بالسبب، الزامی که هنگام قتل حیوانی بطور غیر مستقیم (بسبب) متوجهٔ زائر بیت‌الله شود. (۱) || ضمان بالمباشرة، ضمانی که‌متوجه‌زائر بیت‌الله هنگام مباشرت بکشتن‌حیوانی شود. (۲) || ضمان بالید، ضمانی که از قبض حیوانی که شکار و خوردن آن هنگام حج ممنوع است متوجه زائر شود. (۳) || ضمان جریره، باصطلاح فقهی قراردادی که بموجب آن شخصی درمقابل شخص دیگر متعهد میشود که او را کمک کند و خسارات ناشی ازجرم اورا بعهدهٔ خود گیرد و در عوض وارث او باشد. ضمان جریره ممکن است تعهدات مزبوره را بعهدهٔ هردو طرف قرار دهد و در هرصورت کسی که متعهد میشود طرف دیگرضمان جریره را وارث خود قراردهد لازم است خویشی نسبی نداشته باشد. || ضمان درك، و هو التزام تلخیص المبیع عندالاستحقاق او ردّ الثمن الی المشتری بان یقول تکفلت بما یدرکك فی هذاالبیع. کذافی الجرجانی (کشاف اصلاحات‌الفنون). || ضمان رهن، و هو کونه مضمونا بالاقلّ من الدّین او القیمة کذا فی الجرجانی. (کشاف اصطلاحات الفنون). ||ضمان الغصب، مایکون‌مضموناً بالقیمة. (تعریفات). || ضمان مبیع، وهو کونه مضموناً بالثمن سواء کان مثل القیمة اواقل او اکثر. کذا فی الجرجانی (کشاف اصطلاحات الفنون). || ضمان منفعة البضع، ضمانی که بمنع کنندهٔ از تمتع از زنان متوجه گردد. (٤) || برجای ماندگی. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات). برجاماندن. (منتهی الأرب). || زمین گیرشدن. زمان. ||حب. (منتهی الأرب).

ضمان. [ضُ] (ع) اندرون نامه. ج، اَضمان. (مهذب الأسماء).

ضمان. [ضَ] (اِخ) ابن بشیرانصاری. وی بامر یزیدبن معاویه باسی سوار امام‌علی ابن‌الحسین علیه‌السلام و اسرای اهل‌البیت را همراه خودازشام بمدینه برد. (ازحبیب السیر ص ۲۸).

ضمانت. [ضَ نَ] (ع)(مص) پذرفتاری. پذیرفتاری. (مجمل اللغه). تاوان‌داری. پایندانی. (مجمل اللغه). ذِمامة. (منتهی‌الأرب). ضمان. کفالت. || حُبّ. (منتهی‌الأرب). || برجا ماندگی. (منتهی الأرب). زمین گیری.

ضمایر. [ضَ یِ] (ع) ج، ضمیر، دلها، وحشت ملك و هیبت پادشاهی در ضمایر دوستان و دشمنان قرار گرفت. (کلیله). و درمعرض‌تسوف پیش‌ضمایر آید (کلیله). وهم از اثر شقاوت بدنامی واسم الحاد برخود راضی شدند و بضمایر مسلمان بودند. (جوینی). || ج، ضمیر، مقابل اسم ظاهر. رجوع بضمیر شود.

ضمایم. [ضَ یِ] (ع) ضمائم. ج، ضمیمه.

ضمج. [ضَ] (ع. مص) نیك آلودن بدن را ببوی خوش و تر کردن از آن. (منتهی الارب).

ضمج. [ضَ] (ع) (اِ) جانورکی است گزندهٔ بدبوی. (منتهی الأرب). جانوریست گنده‌بوی. (منتخب اللغات). اسم کرمی‌است که بهندی کهٹمل نامند. (فهرست مخزن‌الادویه).

ضمج. [ضَ مَ](ع. مص) برانگیخته وتیزشدن‌شهوت غیرطبیعی. (منتهی‌الأرب). هیجان علت غیرطبیعی. (منتخب اللغات). || دوسیدن بزمین. (منتهی‌الأرب). چسبیدن بزمین.

ضمج. [ضَ مَ](ع) (اِ) آفتی است که بمردم رسد. (منتهی الأرب). علتی است. (منتخب اللغات).

ضمخ [ضَ] (ع. مص) نیك آلودن بدن را ببوی خوش. (منتهی الأرب). آلودن تن ببوی خوش چنانکه میچکیده باشد. (منتخب اللغات).

ضمخام. [ضَ] (اِخ) نام مردی که یزیدبن معاویه برای رهانیدن و آزادساختن ابن مفرغ بسیستان فرستاد. (تاریخ سیستان حاشیهٔ ص ۹۸).

ضمخة. [ضِ خَ] (ع) (ص) زن یا ماده شتر فربه. (منتهی الأرب). || هر تر که ازوی چیزی‌چکد. (منتهی الارب).

ضمخر. [ضُ مَ خَ خِ] (ع) (ص) مرد متکبر ستبر فربه. (منتهی‌الأرب).

ضمخر. [ضَ مَ] و [ضِ مَ] (ع) (ص) کلان وتندار از شتر ومردم. (منتهی الأرب). || فربه از گشن. (منتهی‌الأرب).

ضمد. [ضِ] (ع) (اِ) دوست. (منتهی الأرب). (منتخب‌اللغات).

ضمد. [ضَ] (اِخ) جایگاهی است میان مکه و یمن درطریق تهامة. (معجم البلدان).

ضمد. [ضَ] (ع) (اِ) تراز درخت وخشك آن، گویند شبعت الابل من‌ضمد الارض‌ای‌من‌رطبها ویابسها. (منتهی‌الأرب). تروخشك درخت. (مهذب الاسماء). خشك وتر. (منتخب اللغات). || بهترین از گوسفندان وردیٔ آنها. (منتهی الأرب). گوسفندان خوب. (منتخب اللغات). خرد و بزرگ‌ازگوسفند. ج، اضماد. (مهذب الاسماء). ||فربه ولاغر. (از اضداداست). (منتهی الأرب) (منتخب اللغات). || زبون. (منتخب اللغات).

ضمد. [ضَ] (ع. مص) بستن ضماد را برجراحت. (منتهی الأرب). دارو بر جراحت بستن. (منتخب اللغات) (تاج المصادر). داروی برجراحت کردن. (زوزنی). ||ازدن عصارابرسر کسی. (منتهی الأرب) عصابر سرزدن کسی را. (منتخب اللغات). || مدارا کردن. (منتهی الأرب). مداجاة. ||برابری کردن درچیزی. (منتهی الأرب). برابری کردن باکسی درچیزی. (منتخب اللغات). || دومعشوق گرفتن زن. (منتهی الأرب). ابوذؤیب گوید:

تریدین کیما تضمدینی وخالدا

وهل یُجمع السیفان ویحك فی غمد.

دو دوست گرفتن زن. (منتخب اللغاب). دو دوستگان بهم داشتن (زوزنی). (تاج المصادر). || جمع نمودن دوچیزرا باهم. گویند ضمدالثورین ای جمعهما للعمل بهما. (منتهی‌لأرب).

ضمد. [ضَ مَ](ع. مص) خشك‌شدن (منتهی‌الأرب). (منتخب اللغات). || دشمنی کردن. (منتهی الارب). || کینه گرفتن. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات)(زوزنی). || سخت خشم‌گرفتن بر کسی(منتهی الأرب).

ضمد. [ضَ مَ](ع) (اِ) کینه. (منتهی الأرب. منتخب اللغات. مهذب الاسماء). || حق دیرینه از دیت یادین. گویند: ضمد عندفلان ای‌الغابر من‌الحق من معقلة اودین (منتهی‌الأرب). بقیهٔ حق کسی از دین و دیت (منتخب‌اللغات).

ضمد. [ضَ مَ] (اِخ) موضعی است به یمن. (منتهی الأرب). از قرای عثر بجانب کوه. (معجم‌البلدان).

ضمر. [ضَ] (ع) (ص) مرد هموار شکم و باریك و لطیف اندام. (منتهی‌الأرب). مردهموار شکم لطیف بدن‌نازك اندام. (منتخب‌اللغات). باریك میان. (دهار) || اسب باریك ابرو؟ (منتهی الأرب). اسبی که ابروانش باریك باشد.؟ (منتخب‌اللغات). || تنگ هرچه باشد. (منتهی الأرب). ضیق || نهانی. (منتهی الا رب).

ضمر. [ضَ] (اِخ) کوهی است ببلاد بنی سعد. (منتهی الأرب).

(۱) دُکری 1,305 (۲) دُکری 1,303 (۳) دُکری 1,304 (٤) دُکری 1,663

ضمر . [ضَ] (اِخ) کوهی است ببلاد بنی‌قیس . (منتهی الارب) .

ضمر . [ضُ] و [ضُ مُ] (ع) (ص) لاغری . (منتهی الارب) . (منتخب اللغات) . سبکی گوشت . (منتهی الارب) .

ضمر . [ضُ] و [ضُ مُ] (ع . مص) دوسیدن شکم بپشت . (منتهی الارب) . چسبیدن شکم بپشت . (منتهی الارب) . || باریک میان شدن . (زوزنی) . باریک میان شدن اسب . (زوزنی) .

ضمران . [ضَ] (اِخ) وادئی است بنجد . (منتهی الارب) . (منتخب اللغات) . نصر گوید : ضمران بضم ضاد وفتح آن وادئی است بنجد ازبطن قوّ . (معجم البلدان) . || ذوالضمران ، موضعی است . (معجم البلدان) .

ضمران . [ضَ] (ع) (اِ) گیاهی است نهایت باریک . (منتهی الارب) . درختی است باریک . (منتخب اللغات) گیاهی است . (المرصع) .

ضمران . [ضُ] (ع) (اِ) سکی است یا ماده سکی . (منتهی الارب) . نام سکی است . (مهذب الاسماء) .

ضمرة . [ضُ رَ] (ع . مص) لاغر گردیدن . (منتهی الارب) . سبک گوشت شدن . (منتهی الارب) .

ضمرة . [ضَ رَ] (ع) (ص) زن باریک شکم لطیف بدن نازک اندام . (منتهی الارب) . || گروه . ج ، ضُمر . (مهذب الاسماء) . || گروهی است از کنانه . (منتهی الارب) . || بنوضمرة ، گروه عمروبن امیة ضمری . (منتهی الارب) .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) پسر حلیمه بنت ابی ذویب السعدیه مرضعه و حاضنهٔ رسول صلوات الله علیه . صاحب تاریخ سیستان (۱) گوید ، « حلیمه گفت محمد ص در کودکی روزی مرا گفت که یاران من کجا اند ؟ گفتم ایشان گوسپندان بچراگاه برند شب راباز آیند بگریست که مرا باایشان بفرستی . گفتم فدتك نفسی بامداد بفرستم . بامداد او را روغن مالیدم و چشم او سرمه کردم وجزعی یمانی بگردن اوافکندم چشم زخم را وعصابهٔ بتافتم او را [سپس] باسرور رفتی و با سرور آمدی ، تا روزی که نیمه روز پسر من ضمرة آمد گریان بعرق اندر بانگ همی کرد که اندریابید محمد را . گفتم چیست ؟ گفت مردی او را از میان ما بسر کوه برد ومیدیدم تا شکم او پاره کرد و ندانم تاتنز چه کرد ! پس من وپدر اودوان آنجا شدیم ، او را دیدم بر سر کوه نشسته وچشم بآسمان و تبسم همی کرد . . . » .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن ابی ضمرة تمیمی . یکی ازیازده تن حکام . عرب بجاهلیت . رجوع به حکام شود .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن بکربن عبد مناة بن کنانة ازعدنان ، جدی جاهلی است . و ازفرزندان‌وی گروهی ببلاد اشمونین مصر فرود آمدند وعمروبن امیة الضمری بدیشان منسوب است . (الاعلام زرکلی ج ٢ ص ٤٤١) .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن ثعلبة بهزی از مردم قبیلهٔ بهز . صحابیست .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن حبیب . ابوعتبة . تابعی است . صاحب عیون الاخبار (۱) گوید ، عن ضمرة بن حبیب انه قال ، کان اشیاخنا یستحبون النکاح یوم الجمعة .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن ربیعة . محدث است و از ابن شوذب و ریان بن مسلم وسری بن یحیی وغیرهم روایت کند (رجوع به المصاحف ص ١٣٢ و ١٧٧ و سیرهٔ عمر بن عبدالعزیز شود) . صاحب عیون الاخبار گوید ، ضمرة بن ربیعة قال ، سمعت ابراهیم بن ادهم یقول ، ارض بالله صاحبا ودع الناس جانبا . و نیز گوید ، بلغنا عن ضمرة عن ثوربن یزید قال ، کتب عمر بن عبدالعزیز الی بعض عماله ، اما بعد فاذا دعتك قدرتك علی الناس الی ظلمهم فاذکر قدرة الله علیك و فناء ماتؤتی الیهم و بقاء مایؤتون الیك ، والسلام . (عیون الاخبار ج ٢ ص ٣٦٠ و ج ١ ص ٧٩ و ٢١٦) .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن ربیعة الرملی فلسطینی ابوعبدالله . تابعی است .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن لبید الحماسی کاهن . ازمردان عرب‌وی در وقعهٔ یوم الصفقة یعنی یوم الکلاب الثانی حضور داشت . (رجوع به عقدالفرید ج ٦ ص ٨٣ شود) .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) ابن معیر . رجوع به ابومحذوره شود .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) الحروری . ازمعاصرین جعفربن یحیی . عمروبن مسعدة بوی نامهٔ نوشت وجعفربن یحیی بر پشت آن توقیع کرد ، اذاکان الاکثار ابلغ کان الایجاز تقصیراً و اذاکان الایجاز کافیاکان الاکثار عیاً . (عقدالفرید ج ٤ ص ٢٤١) .

ضمرة . [ضَ رَ] (اِخ) النهشلی . مردی از عرب که در جنگ ذات الشقوق انبازی داشت و سوگند یاد کرد که ، الخمر علی حرام حتی یکون له یوم یکافئه (ای یوم النسار) فافارعلیهم فقتلهم . و قال فی ذلك ،

الآن ساغ لی الشراب ولم اکن
آتی الفجار ولا اشد تکلمی
حتی صبحت علی الشقوق بعدة
کالتمر تنثر فی حریر الحرم (۲)
و آفات یوماً بالجفار بمثله
و آجرت نصفا من حدیث الموسم
ومشت نساء کالنساء عواطلا
من بین عارفة النساء و آیم
ذهب الرماح بزوجها فترکنه
فی صدر معتدل القناة مقوم

(عقدالفرید ج ٦ ص ٩٩ و ١٠٠) .

ضمرز . [ضِ رِ] (ع) (اِ) شیربیشه . (منتهی الارب) . || زمین سخت درشت . (منتهی الارب) .

ضمرز . [ضِ رِ] (ع) (اِ) ناقهٔ کلان سال . (منتهی الارب) . ناقهٔ کلان سال کم شیر قوی . (منتهی الارب) . اشتر قوی . (مهذب الاسماء) .

ضمرزة . [ضَ رَ زَ] (ع) (اِ) زمین درشت . (منتهی الارب) . سنگلاخ سوخته که در شب رفته نشود . (منتهی الارب) . || زن درشت‌خوی . (منتهی الارب) .

ضمرزة . [ضَ رَ زَ] (ع . مص) درشت گردیدن بلد بر کسی وسخت شدن . (منتهی الارب) . || درشت شدن و سخت گردیدن قبربر کسی . (منتهی الارب) .

ضموط . [ضُ] (ع) (اِ) پوشیدن گاه . (منتهی الارب) . جای تنگ وپنهان . (منتهی الارب) . تنگنای .

ضمری . [ضَ یَ] (اِخ) شاعری عرب . معاصر معن بن زائدة . (الموشح مرزبانی ص ٢٥٤) .

ضمری . [ضَ یی] (اِخ) رجوع به عمروبن امیة شود . (الاعلام زرکلی ج ٢ ص ٤٤١) .

ضمز . [ضَ] (ع) (اِ) جای درشت . (منتهی الارب) . || پشتهٔ دشوار گذار . (منتهی الارب) . || پشتهٔ پست (منتهی الارب) . || هر کوه جداگانه که در آن سنگ سرخ و سخت باشد و در آن خاک و گل نبود . (منتهی الارب) .

ضمز . [ضَ] (ع . مص) خاموش ماندن وحرفی نزدن . (منتهی الارب) . خاموش شدن . (زوزنی) . خاموش بودن . (تاج المصادر) سخن ناگفتن وخاموش بودن . (منتخب اللغات) . || فرو بردن لقمه را . (منتهی الارب) . || نگاهداشتن شتر دبه را در دهن و نشخوار نا کردن آن .

---

(۱) ص ٦٦ و ٦٧ . (۲) ص ٧٢ ج ٤ . (۳) کذا بالاصل .

(منتهی الارب). نشخور باززدن شتررا. (؟) (تاج المصادر). || برچفسیدن بچیزی ولازم گرفتن آن را وقیام وثبات ورزیدن بر آن. (منتهی الارب). چسبیدن بچیزی. (منتخب اللغات). || حریصی و آزمندی کردن برچیزی. (منتهی الارب).

ضمز. [ضَ زَ] (ع) (اِ) زمین سخت. (منتهی الارب). || زن درشت. (منتهی الارب). || شترماده ایست. (منتهی الارب). || شیربیشه. (منتهی الارب).

ضمزر. [ضِ زِ] (ع) شتر مادهٔ توانا و قوی. (منتهی الارب).

ضمزرة. [ضَ زَ رَ] (ع. مص). سخت ودرشت شدن زمین بر کسی. (منتهی الارب).

ضمس. [ضَ] (ع مص). آهسته و نرم خائیدن. (منتهی الارب). جاویدن خفیه وپنهان. (منتخب اللغات).

ضمس. [ضَ] (ع) دشوار وسخت. (منتهی الارب).

ضمضام. [ضَ] (ع) آنکه فراهم آورد واحاطه کند هرچیزرا. (منتهی الارب). چیزی که بر چیز دیگر مشتمل باشد. (منتخب اللغات).

ضمضم. [ضُ مَ ضِ] (ع) (ص) ضُماضم. شیرخشم آلود و دلیر. (منتهی الارب). شیر که آمیزد هرچیزرا. (؟) (منتهی الارب).

ضمضم. [ضَ ضَ] (ع) (ص) مرد خشمناک. (منتهی الارب). خشمگین. ج، ضماضم. (مهذب الاسماء). || شیر خشم آلود. (منتهی الارب). || مردتندار آمیزنده هرچیز را. (منتهی الارب).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) ابن جوس. تابعی است. (منتهی الارب).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) ابن حارث. صحابی است. (منتهی الارب).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) ابن عمرو غفاری. از یاران ابوسفیان است. صاحب کتاب حبیب السیر در سبب غزوهٔ بدر گوید (۱): هنگامیکه ابوسفیان با قریشیان واموال فراوان از شام بازگشته متوجه مکهٔ مکرّمه بودند، حضرت رسول با سیصدو پنج نفر از اصحاب که از آنجمله هشتاد کس از مهاجر وباقی از انصار بودند وهفتادشتر ودو یا سه اسب و شش زره وهشت شمشیر داشتند بعزیمت گرفتن سر راه کاروان در دوازدهم یا ششم یاسیم ماه مبارک رمضان از مدینهٔ طیبه روان شدند. ابوسفیان از این واقعه آگاهی یافته ضمضم غفاری را روانه کرد تا ازقریش استمداد کند. چون ضمضم بحریم رسیدو پیغام ابوسفیان بقوم رسانید اکثر اکابر واصاغر قریش تهیهٔ اسباب سفر کرده نهصدو پنجاه نفر از مشرکان متوجه حرب پیغمبر گشتند و در میان ایشان هفتصد شتر و صد سر اسب بود و مجموع سواران و بعضی از پیادگان زره داشتند. . صاحب امتاع الاسماع گوید:

«. . . فادرکهم (ای ادرک عیرقریش). رجلٌ، من جُذام بالزرقاء، من ناحیة معان و هم منحدرون الی مکة. فاخبرهم ان محمداً صلی الله علیه وسلم قدکان عرض لعیرهم فی بداءتهم، وانه ترکه مقیماً ینتظر رجعتهم وقد حالف علیهم اهل الطریق و وادعهم. فخرجوا خائفین الرّصد و بعثوا ضمضم بن عمرو حین فصلوا من الشام وکانوا قدّمروا به و هو بالساحل معه بکران فاستأجروه بعشرین مثقالاً. وامره ابوسفیان صخر بن حرب بن امیة ان یخبر قریشاً ان محمداً قدعرض لعیرهم وامره ان یجدع بعیره اذادخل مکة و یحول رحله ویشق قمیصه من قبله و دبره ویصیح: الغوث الغوث؛ ویقال بعثوه من تبوک. وکان فی العیر ثلاثون رجلا من قریش فیهم عمرو بن العاص ومخرمة بن نوفل فلم یرع اهل مکة الاوضمضم یقول: یا معشر قریش، یا آل لُویّ بن غالب اللطیمة، قد عرض لها محمد فی اصحابه، الغوث الغوث! و الله ما اُری ان تدرکوها. وقدجدّع اُذنی بعیره، وشق قمیصه، وحول رحله، فلم تملک قریش من امرها شیئاً حتی نفروا علی الصعب والذلول، وتجهزوا فی ثلاثة ایام، و یقال فی یومین؛ واعان قویهم ضعیفهم. . . » آنگاه دربارهٔ خواب دیدن عاتکة وضمضم آرد:

«... ورای ضمضم بن عمروانّ وادی مکة یسیل دماً من اسفله و اعلاه ورأت عاتکة بنت عبدالمطلب رؤیاها التی ذُکرت فی ترجمتها...» (رجوع به امتاع الاسماع ص ٦٦ و ٦٨ و ٦٩ شود).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) ابن قتادة صحابی است. (منتهی الارب).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) ابوالحصین المرّی. مردی از عرب که در یوم المریقب بدست عنترة الفوارس کشته شد. (عقد الفرید ج ٦ ص ۱۹ و ۲۰ و ۲۵).

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) الاملوکی. مکنی به ابوالمثنی. تابعی است و صفوان بن عمرو از او روایت کند.

ضمضم. [ضَ ضَ] (اِخ) مدینی. یکی از بطالین معروف وبنام او کتابی کرده اند. (ابن الندیم).

ضمضمة. [ضَ ضَ مَ] (ع. مص). شجاع کردن دل خودرا. (منتهی الارب). || کرفتن همه را. (منتهی الارب). || بانگ زدن شیر. (منتهی الارب).

ضمعج. [ضَ عَ] (ع) (ص) زن فربهٔ تمام بدن پر گوشت. (منتهی الارب). زنی تمام خلق. (مهذب الاسماء). زن درشت پست بالا. (منتهی الارب). || اشتر فربه تمام بدن پر گوشت. (منتهی الارب). ماده اشتر بزرگ. (مهذب الاسماء). ناقهٔ بزرگ. (فهرست مخزن الادویة). اشتر جوان. (مهذب الاسماء).

ضمن. [ضِ] (ع) ضمن الکتاب. طی آنست. گویند، کان ذلک فی ضمنه ای طیه. (منتهی الارب). شکن ونورد کتاب و جز آن. (منتخب اللغات). اندرون. (غیاث): ورهینهٔ دوام ملك در ضمن آن بدست آید. (کلیله). عتبی میگوید و آن رساله را با بشارت سلطان درضمن شرح حال امیرنصر ثبت کردم. (ترجمهٔ یمینی ص ٤٤٢). || ضمن صحبت، در میان سخن، در اثناء کلام. || ضمن اللفظ، صنعتی است در شعر که از میان لفظی لفظ دیگر مذکور سازند چنانکه در این بیت:

توبی نظیر جهانی ومن نظر نکنم
بجانبی که ندارد رخ توتاب نظر.

(آنندراج. غیاث). || ضمناً، در ضمن.

ضمن. [ضَ مَ] (ع) (مص) برجای ماندن و عاجز شدن. (منتهی الارب). برجای ماندن. (منتخب اللغات). برجاماندگی. (منتهی الارب). (منتخب اللغات). || بذیرفتن چیزی را. (منتهی الارب). زمین گیری.

ضمن. [ضَ مِ] (ع) (ص) عاشق. (منتهی الارب) (منتخب اللغات). || بیماردرجای بمانده. زمین گیر. ج، ضمنی [ضَ مَ نا] (مهذب الاسماء). برجای مانده ومبتلی شدهٔ بمرض. (منتخب اللغات). برجای مانده ومبتلی درعاهت بدنی وفی الحدیث: مَن اکتتب ضمناً بعثه الله ضمناً ای من کتب نفسه فی دیوان الضمنی اوالزمنی لیعذرعن الجهاد بعث کذلك. (منتهی الارب).

ضمنة. [ضُ نَ] (ع) بیماری. (منتهی الارب). برجا ماندگی از مرض گویند، به ضمنة ای زمانة وکانت ضمنةُ فلان اربعة اشهر. (منتهی الارب).

ضمور. [ضُ] (ع. مص) لاغر گردیدن (منتهی الارب). باریك میان شدن (دهار) (تاج المصادر). باریك میان شدن اسب. (زوزنی). سبك گوشت شدن. (منتهی الارب).

ضمورة. [ضُ] (ع) (مص) لاغری. نزاری. هزال و ضعف. (بحر الجواهر). ذبول.

(۱) ص ۱۱٦ و ۱۱۷

|| ضمورعضوی ، اطروفیا (۱) .

ضمور . [ضَ] (ع) (ص) لاغر. (غیاث . آنندراج) .

ضموز . [ضَ] (ع) (ص) خاموش . (منتهی الارب) . || هر کوه جداگانه که سنگهایش سرخ و سخت باشد و گل وخاک نبود در آن . (منتهی الارب) .||شیریشه . (منتهی الارب) .

ضموم . [ضَ] (ع) (اِ) هر رودباری که میان دوپشتهٔ بلند و دراز جاری باشد . (منتهی الارب) .

ضمة . [ضَ مْ مَ] (ع) گروه اسپان رهان و اسپان که جهت گرو جمع کنند. (منتهی الارب) . || ضم . پیش (یکی از حرکات ثلاث) . و صورت آن در کتابت اینست (ُ) و تلفظ آن در فارسی اُ باشد و آن در فارسی بجای و او عطف آید در تلفظ لیکن در کتابت واو نوشته شود :

ای سر آزادگان «و» تاج بزرگان
شمع جهان «و» چراغ دوده و نوده .
(دقیقی) .

من «و» نوغافلیم «و» ماه«و» خورشید
برین گردون گردان نیست غافل .
(منوچهری) .

چندین هزار مرد مبارز درین مصاف
کردند حمله ها ونمودند دار«و» گیر
با صدق و با شهادت رفتند مردوار
گرره‌روی تو نیز ره آن قطار گیر .
(سنائی) .

نوعی ضمه درفارسی‌هست که علامت استفهام انکاری و تحاشی است :

من «و» همصحبتی اهل ریا، دورم باد .
(حافظ) .

من«و»انکارشراب! این چه حکایت باشد.
(حافظ) .

نوعی دیگر ضمه در زبان فارسی هست که انحصار و اقتصار را افاده کند :

چو فردا برآید بلند آفتاب
من «و» گرز «و» میدان افراسیاب.
فردوسی .

نیز التزام ولازم گرفتن امری راست ،

من «و» آشنا اندر آن جام باده
ازآن پس که افتادم این آشنائی .
(زینبی) .

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضمةعبارتست ازجنبانیدن دولب بضمّ هنگام گفتار که بر اثر آن آواز آهستهٔ مقارن حرف احداث میشود که اگر آن آواز امتداد یابد آواز واو دهد واگر آن آواز کوتاه‌بود ضمّه حاصل گردد .وفتحه‌عبارتست ازگشودن دولب هنگام گفتار بحروف و حدوث آواز آهستهٔ که آنرا فتحه نامند و همچنین است‌حال درکسره وسکون عبارتست ازتهی بودن عضو از حرکات هنگام تلفظ بحروف که بجز آواز حروف آوازی شنیده نمیشود ودرهمانجا آوازقطع میگردد و ازینرو سکونرا جزم نیز گویند (یعنی قطع) باعتبار قطع صوت و سکون نامند باعتبار عضو ساکن پس اصطلاح ، ضمّ و فتح و کسر صفت عضو باشد و چون رفع و نصب و جرّ وجزم گویند صفت آواز وآهنگ باشدوازاین‌چهاراصطلاح آخرین، بحرکات اعراب تعبیر کنند زیرا این چهار محتاج بعامل‌وسبب باشند . چنانچه‌این صفات هم بدون سبب نباشند که آن حرکت عضو است و از احوال بناء بضمّه و فتحه و کسره وسکون تعبیرکرده اند . چه‌این چهار نیازمند بعامل و سبب نیستند چنانچه این‌صفات‌نیز‌بعامل‌وسبب‌احتیاج ندارندووقتی که ضم و فتح و کسر را با تاء استعمال کرده وگفتند: ضمة ، فتحة ، کسرة. مراد نفس حرکت باشد . و اعراب و بنائی در آن منظور نیست لکن اگر بدون قرینه اطلاق شود مراد غیر اعرابیه باشد و رفع ونصب وجرّ گویند وقتی که اعرابیه باشند برخی از علماء گفته اند ، ضمّ و فتح و کسر اگر بدون تاء استعمال شود القاب بناء باشد و وقف و سکون مختص به‌بنائی وجزم‌مختص باعرابی‌است وسیبویه حرکات اعراب را رفع و نصب وجرّ و جزم نامیده و حرکات‌بناء را ، ضم و فتح و کسر و وقف خوانده پس وقتیکه گفته شود این اسم مرفوع یا منصوب یا مجرور است از این القاب پی می بریم که اسم را عاملی بوده است که چون‌دراسم عمل کرده بدین القاب نامیده شده و ممکن باشدکه آن عامل برطرف گردیده و عامل دیگری پیدا شود که در اسم عملی کند برخلاف‌عامل نخستین‌هکذافی کلّیات ابی‌البقا.

ضمی . [ضَ] (ع . مص) ستم کردن . (منتهی الارب) .

ضمیر . [ضَ] (ع) (اِ) درون دل . (منتخب اللغات) . اندرون دل . درون باطن‌انسان . طویّت . دل . (مهذب الاسماء). ج ، ضمائر :

آنچه بعلم تو اندر است کرآنرا
گرد ضمیر اندرآوریش چوپرهون .
(دقیقی) .

این بود ملک را بجهان وقتی آرزو
این بود خلق را همه همواره در ضمیر .
(فرخی) .

زیرا که میرداند درفضل او تمام
مارا بفضل او نرسد خاطروضمیر.
(منوچهری) .

چون می خورم بساتگنی یاد اوخورم
وزیاد او نباشد خالی مرا ضمیر .
(عماره) .

خدای عزوجل تواند دانست ضمیربندگان . (ابوالفضل بیهقی ص۵۵۰) .

مقرّم بمرگ و بحشر و حساب
کتابت ز بردادم اندر ضمیر .
(ناصرخسرو) .

چون ضمیر عاشقان شد روی خاک
از جهان برخاست جغد قیر فام .
(ناصرخسرو) .

وزان گشت تیره دل‌مرد نادان
کزویست روشن بجان درضمیرم.
(ناصرخسرو) .

تا ضمیری است مر مرا بنظام
تا زبانیست مر مرا گویا .

خدای‌جلّ‌جلاله درازل بعلم قدیم دانسته‌بود اماخلقان ازضمیردل‌او[شیطان] آگاه‌نبودند. (قصص‌الانبیاء ص ۱۸) . هیچ چیز نگشاد که ضمیر اهل خرد آنرا قبول کردی . (کلیله) . چون محاسن صلاح برین جمله در ضمیر متمکن شد خواستم تا بعبادت متحلی گردم. (کلیله) . نه درضمیر ضعیفان آزاری صورت بندد و نه گردنکشان را مجال تمرد باقی ماند . (کلیله) .

در حال بگوش هوش من گفت
وصف توکه باضمیرشد ضم .
(خاقانی) .

آن دید ضمیرم از ثنایت
کز نیسان بوستان ندیدست .
(خاقانی) .

سخن که خیمه زند در ضمیر خاقانی
طناب او همه حبل‌الله آید ازاطناب .
(خاقانی) .

از روشنی او نزدی کس بدو مثل
گردر ضمیر تو نشدی مضمرآفتاب .
(خاقانی) .

سخنی کان ز اهل درد آید
همچو جان درضمیرمرد آید .
(اوحدی) .

نه آنچنان بتو مشغولم ای بهشتی روی
که یاد خویشتنم در ضمیر میآید .
(گلستان) .

(1) Atrophie

|| نهانی . نهفته.(منتهی الأرب) :
چند صیادی سوی آن آبگیر
برگذشتند و بدیدند آن ضمیر .
(مولوی) .
|| نهان . نهفت ، در ضمیر زمانه تقدیرها بوده است . (ابوالفضل بیهقی ص ۲۷۳) .
|| چیزی مُضمر . آنچه در دل گیرند . (مهذب الاسماء) . آنچه در دل باشد .
همی بوصف توجنبد ضمیرم اندر دل
همی بمدح تو گردد زبانم اندر فم .
مسعود سعد .
راز . (منتخب اللغات) . (منتهی الأرب) .
|| اندیشه . (دهار) . (نصاب) فکرت . فکر . (نصاب) ج ، ضمائر :
بی ثنای محمد برآر تیغ ضمیر
که خاص برقد او بافتند درع ثنا .
خاقانی .
قول و فعل و ضمیر چون شد راست
اختلافی نماند اندر خواست .
اوحدی .
قول و فعل آمد گواهان ضمیر
زین دو بر باطن تو استدلال گیر .
مولوی .
|| یاد . ||ضمیر آنست که چیزی اندیشد وپیدا کند بسؤال . (التفهیم در احکام نجوم) .
|| وجدان(۱)، ضمیرقوه‌ایست ممیزه که خیررا ازشر و صحیح‌را از فاسد تمیزدهد وشریعت قلبیهٔ مکتوبهٔ الهیه که در تمام افراد بنی‌نوع بشر مودوع است عبارت از همین قوه است که براعمال و اقوال ما حکم کرده شکایت و حجت برما وارد آورد و عموم بنی‌نوع بشر را ضمیر هست . (قاموس مقدس) .
|| در اصطلاح نحو ، ضمیر عبارت ازچیزی است که جای ظاهر گیرد مانند « من » که بدل از محدث عنه است . ضمیر اسمی است وضع شده برای معنی کلی که شامل افراد بسیار میباشد واستعمال شود درمعنی جزئی بقرینهٔ خطاب وبجای اسم‌ظاهر استعمال شود چه ازتکراراسم ظاهر کلام از پایهٔ فصاحت بیفتد وچون تعلق کلام ازمتکلم باشد یا از مخاطب ویا غائب ضمائر نیز بسه قسم منقسم شوند اول ضمیری که برای متکلم استعمال شود . دوم ضمیری که برای مخاطب استعمال شود . سوم ضمیری که برای غائب بکاررود وهریک از این نوع ضمایر یامتصل است و یامنفصل . ضمیر متصل آنست که بذات خود غیر مستقل باشد ، یعنی تا وقتی که بماقبل خود متصل نشود در تلفظ نیاید و این نیز دوقسم‌است : بارزومستتر . ضمیر بارز آنست که برای وی درفعل حرفی و کلمتی مذکور شود ومستتر آنست که درفعل حرفی و کلمتی ویرا مذکور نیفتد . اماضمیر منفصل آنست که در تلفظ محتاج باتصال بماقبل خود نبود وبذات خود کلمهٔ جداگانه باشد ، چون من وتو و او وغیره ، هریک از ضمایر متصله و منفصله را در حالات رفع ونصب وجر یا فاعلی و مفعولی و مضافٌ الیهی حروف و الفاظی است چنانکه الفاظ ضمایر فاعلی اینست : من . تو . او . ما . شما . ایشان... الخ . (نهج‌الادب) . ضمیر اسمی است که بطور کنایه واشاره برمتکلم وغائب یامخاطب دلالت کند وآن یا متصل است ویا منفصل . ضمیرمنفصل آنست که خود کلمهٔ مستقل باشد وبه تنهائی گفته شود ضمیر متصل آنست که به تنهائی گفته نشود بلکه چسبیده بکلمات دیگر و بمنابهٔ جزئی ازاو باشد . ضمیرمنفصل دونوع الفاظ دارد الفاظی که درموقع رفع استعمال شود و الفاظی که در موقع نصب استعمال شودمثل هو . هما . . . الخ و ایاه ایاهما ... الخ . ضمیرمتصل نیزدوگونه الفاظ دارد ، اول الفاظی که تنها بفعل می چسبند وصیغه های‌ماضی ومضارع وامربوسیلهٔ آنها تشخیص‌داده میشود وتعدادآنها یازده‌است: ا ؛ و ؛ ن ؛ ت ؛ تَ ؛ تُما ؛ تم ؛ تِ ؛ تنّ ؛ نا ؛ ی . دوم الفاظی که بهرسه قسم کلمه ، اسم وفعل وحرف می‌پیوندد مانند ، اَمّهٔ ؛ آمره ؛ له.
|| انگور بزمریده . ج ، ضمائر . (منتهی - الأرب) .

ضمیر . [ضَ] (اِ خ) شهریست به‌شحر ازاعمال‌عمان نزدیک دغوث.(معجم‌البلدان) .

ضُمیر [ضُ مَ] (اِ خ) موضعی است نزدیک دمشق وگویند آن قریه و حصنی است درآخر آن قسمت از حدود دمشق که نزدیک سماوة است . (معجم‌البلدان) .

ضمیران . [ضَ] و [ضُ مَ] و[ضَ یَ] (ع) (اِ) اسم عربی شاهسفرم است. (فهرست مخزن الادویه) . سپرغم که آنرا ریحان وناز بونیز گویند (غیاث. اننداراج) آنرا ضیمران نیزگویند وشاه‌اسفرم شیرازی خوانندآن سبز بود وصاحب جامع که گوید فودنج جویی است سهو کرده است و طبیعت وی گرم و خشک بود در دوم و گویند سرد بود و محروری مزاج رانافع بود خاصه چون گلاب بروی زنند وبرجائی که سوخته باشدضماد کنند نافع بود وقلاع زایل کند (اختیارات بدیعی) . در عرب شاهسفرم را ضمیران گویندارجانی گوید که شاهسفرم گرم وخشکست دریک درجه وتخم او اسهال صفرائی را تسکین دهد وطریق علاج او آنست که تخم او را بریان کنند و با آب سرد بکار برند . (ترجمهٔ صیدلهٔ ابو ریحان). رجوع به ضومران وضیمران‌شود .

ضمیر [ضِ م م] (ع) (ص) نهانی . (منتهی الأرب). || راز.(منتهی الأرب)نهفت.

ضمیرة . [ضَ رَ] (اِ خ) نام یکی از غلامان آزاد کردهٔ پیغبر صلوات‌الله علیه .

ضمیر . [ضَ](اِ خ) تقی‌الدین شاعر ایرانی . نخست شغل حلوا فروشی داشت ، سپس بهندوستان رفت وتوانگر گشت. این بیت اوراست :
بیستون‌را چون درخیبر بزور تیشه کند
عشق‌رنگه حیدری بربازوی فرهاد بست .
(قاموس‌الاعلام ترکی) .

ضمیر . [ضَ] (اِ خ] کنور میرالال ابن راجه پیاری‌لال شاعرهندی‌واز رؤسای براهمه . این بیت اوراست :
از سینهٔ سوزان بفلک ناله فرستم
وز دیدهٔ گریان بزمین ژاله فرستم .
(قاموس‌الاعلام ترکی) .

ضمیر [ضَ] (اِ خ) همدانی‌شاعر. او راست منظومهٔ شمع و پروانه . (کشف الظنون ج ۲ ص ۷۰) .

ضمیری . [ضَ] (اِ خ) شاعری‌است باستانی بیتی چند از اشعار او درلغت نامهٔ اسدی آمده است :
گاه کوه بیستون و گنج بادآور زنند
گاه دست سلمکی وبردهٔ عشرا برند .
رونق پالیز رفت اکنون که بلبل نیمشب
برسر پالیزبان‌کمتر زند پالیزبان .
کرد شاهامهرگان ازدست‌گشت روزگار
باغرا کوته دو دست از دامن فرودد جان .

ضمیری . [ضَ] (اِ خ) کمال‌الدین حسین اصفهانی‌ازشعرای‌ظریف طبع‌ایران معاصر شاه طهماسب صفوی است و بگفتهٔ صاحب آنندراج گویا در اصفهان بلکه در ولایات دیگر بکثرت شعراوشاعری نیامده است.شش‌مثنوی بنام، نازونیاز- جنة‌الاخبار- بهاروخزان - وامق‌وعذرا - لیلی ومجنون - اسکندرنامه سروده وبگفتهٔ صاحب قاموس- الاعلام دودیوان وبتصریح صاحب آنندراج هفت دیوان‌داشته‌بدین‌ترتیب : سفینهٔ اقبال- صورت‌حال - کنزالاقوال- عشق بی‌زوال - صیقل ملال - عذرمقال - قدس خیال . ونیز چهار دیوان‌دربرابرطیبات وبدایع وخواتیم وغزلیات قدیم شیخ‌سعدی مسمّی به‌طاهرات وصنایع وبدایع‌الشعر و نهایت‌السحر گفته و عیون‌الزلال در برابر دیوان حافظ و سحر حلال در برابر آصفی مروی و خجسته فال در مقابل شهیدی قمی‌ولوامع خیال دربرابر میرهمایون اسفراینی وبدایت وصال دربرابر میرزا شرف جهان قزوینی ومنتهای کمال در برابر کمال خجندی ومعشوق لایزال در برابر امیرخسرو دهلوی‌وحسن‌مآل دربرابر حسن دهلوی. گویندبعلت هجوسرائی ویرا در اصفهان تشهیر کردند . و بسال ۹۷۳ درگذشته است .

---

(۱) Conscience. for intérieur (ذیل قوامیس العرب تألیف دزی).

هدایت در مجمع الفصحا گوید: اسمش کمال‌الدین حسین. ظریفی خوش صحبت و حریفی بلند همت اشعار نمکینش عاشقان را مرهم سینهٔ مجروح و ابیات شیرینش عارفانرا راحت روح در زمان شاه طهماسب صفوی زبان بشاعری گشوده و در زمان حیات داد شاعری داده گویا در اصفهان بلکه در ولایات دیگر بکثرت شعر او شاعری نیامده اما اکثر آنها چه (؟) که بالتمام بتحلیل رفته غرض منتخب هریك را هرجا دیده جمع و دراین نسخه ثبت کرد. باعتقاد فقیر این سعی و اهتمام که جناب مولانا در کمیت شعر کرده‌اند اگر در کیفیت میفرمودند بهتر میبود و بتقریب بمهارت در علم رمل ضمیری تخلص میکرده گویند شش مثنوی مسمّی به ناز و نیاز؛ بهار و خزان؛ لیلی و مجنون؛ وامق و عذرا؛ جنة الاخیار و اسکندرنامه گفته و اسامی دواوین غزلیات او بدین موجب است آنچه تتبع شد هفت دیوانست مسمّی به سفینهٔ اقبال و صورت حال و کنزالاقوال و عشق بی زوال و صیقل ملال و عذر مقال و قدس خیال تمام کرده و چهار دیوان در برابر طیبات و بدایع و خواتیم و غزلیات قدیم شیخ سعدی مسمّی به طاهرات و صنایع و بدایع الشعر و نهایة‌السحر گفته و عیون الزلال در مقابل دیوان خواجه حافظ شیرازی و سحر حلال در مقابل آصفی هروی و خجسته فال در برابر باباشهیدی قمی و لوامع خیال در برابر همایون اسفراینی و بدایت وصال در برابر میرزا شرف جهان قزوینی و منتهای کمال در برابر کمال خجندی و معشوق لایزال در برابر امیرخسرو دهلوی بپایان رسانیده و فقیر چنین میداند که تمامی عمر مولانا لیلاً و نهاراً و سراً وجهراً وفا بخواندن کتب مرقومه نمیکند تا بگفتن و نوشتن چه رسد خلاصه چون غرابت داشت نوشتم والعهدة علی الراوی. صادقی کتابدار صاحب مجمع الخواص گوید: مولانا ضمیری اصفهانی با اینکه اصفهانی است شخصی هموار و خوش صحبت و بلند همت بود عاشق پیشه هم بود در عهد خود اکابر و اعالی و ترك و فارس همه بصحبتش راغب وطالب بودند. صد هزار بیت شعر دارد و یك بیت آنها درستایش پادشاهان نیست و این خود برای علوهمتش بهترین دلیل است. دیوانی به تتبع دیوان خواجه حافظ باتمام رسانیده و موفق شده است و اشعار بسیار خوبی از او شهرت دارد. در ولایت خود وفات یافته و قبرش هم در آنجاست.

ادوارد برون در تاریخ ادبیات خود (۱) ضمیری را درعداد شعرای شاه‌عباس صفوی آورده ولی ظاهراً گفتهٔ دیگران که ویرا معاصر شاه طهماسب دانسته اند اصح است و این قول اخیرا نوشتهٔ صادقی کتابدار که خود معاصر شاه‌عباس بوده و گوید که ضمیری در ولایت خود وفات یافته و قبرش هم در آنجاست تأیید میکند. رجوع به مجمع‌الخواص ص ۱۳۶ و مجمع الفصحاء ج ۲ ص ۳۳۵ و قاموس الاعلام ترکی و آنندراج شود. این ابیات متفرق ضمیری راست:

مشکل شده کارم ز تو درد دلم اینست
آگه نهٔ از درد دلم مشکلم اینست
سیلاب سرشك از در او میبردم آه
عمری اثر گریهٔ بیحاصلم اینست.

ز بس بحسن وی افزود غم گداخت مرا
نه من شناختم او را نه او شناخت مرا.

ناله‌ام راهست تأثیری و میترسم که زود
بر سر رحم آورد یار ستمکار مرا.

هر گاه میروم که شکایت کنم ز تو
چون گوش میکنم بزبانم دعای تست.

میخواست رستخیز ز عالم برآورد
آن باغبان که تربیت این نهال کرد.

سر در جهان نهاد ضمیری سرشك تو
ترسم ز جور یار بعالم خبر برد.

چو می بینم کسی کز کوی او دلشاد میآید
فریبی کاول از وی خورده بودم یاد میآید.

نومید چو آیم بسر کوی تو گویم
امید که این بار چو هر بار نباشد

فریاد از آن لحظه که درد دلم آن شوخ
پرسد ز من و قوّت گفتار نباشد

از حسرت دیدار تو یابد دل پردرد
آن ذوق که درلذت دیدار نباشد (؟)

فریب بین که فرستد نوید وصل دمادم
باین خیال که شاید در انتظار بمیرم.

نه غمی است ازتو دردل که باو رسیده باشی
نه مراست چاره ازغم که ز کس شنیده باشی.

طبیبی گفت درمانی ندارد درد مهجوری
غلط میگفت خودرا کشتم و درمان خود کردم.

چه کند خضر ندانم بحیات جاودانی
که مرا ملال گیرد ز دوروز زندگانی.

نه زضعف است که از خود روم و باز آیم
هرنفس در طلب او بجهان دگرم.

هر دو عالم را بیك دیدن ز چشم من فکند
این زمان خود اندك اندك دردلم جا میکند.

گرنه فریب وعدهٔ روز جزا بود ز تو
سوی بدن که آورد جان گریز پای را.

علاج درد ضمیری نشد، نمیدانم
که گفته بود که دردت دوا پذیر مباد.

بحکم صبر ملك عشق را امن وامان کردم
جفا را ساختم مشفق بلارا مهربان کردم.

ای عهد شکن آنهمه صحبت بکجا رفت
آن بستن پیمان محبت بکجا رفت

خوی کرده رخ از تشنهٔ دیدار چه پوشی
ما هیچ نگوئیم مروّت بکجا رفت.

هر کس که دید کشته مرا گفت این کسی است
کز بهر آرزوی دل از جان گذشته است.

مجلسی پر رشك اغیار است رسوایم مساز
زان اشارتها که یاد ازصحبت پنهان دهد

وصل دایم اضطراب شعلهٔ شوقم نشاند
چند روزی هجر میخواهم سزای من دهد.

جان از نظاره دوش چنان کامیاب بود
کز شرم آرزو بدل من گذر نداشت.

طی لسانی از خدا خواهم و روز محشری
پیش تو شرح تا دهم حال شب درازرا.

دوش از وعدهٔ امروز تو آمد یادم
فکر آن شب همه شب آه چه باجانم کرد.

شادم که وعده داد بفردای محشرم
کانروز هیچ وعده بفردا نمیشود.

باندك سوزغیر، ازجا مروکان ازهوس باشد
چوآتش در خس افتد شعلهٔ آن یك نفس باشد.

زخانه دیر از آن ماه من برون آید
که بوالهوس ز ره انتظار برخیزد

کجاست بخت که آیی بدین غرض که مباد
ز رهگذار من آن بیقرار برخیزد.

ضمیری. [ضَ] (اِخ) همدانی، صادقی کتابدار در تذکره گوید: مولانا ضمیری همدانی ولد مولانا حیرانی است گرچه اصلا قمی است ولی بیشتر به همدانی بودن شهرت دارد. شخصی بود درویش نهاد ومنصف وافتاده و رمال خوبی هم بود در اوایل بمجلس شاه مرحوم بار یافته تردد میکرد از نحوست یك دوبیت که نسبت باهل مجلس کنایه و بلکه صراحت داشت اورا از آن مجلس بهشت آیین منع فرمودند و آن بیتها اینست:

همه حافظ فلان ماهیچه
همه درویش رمز بغرابی
که دلالی و دف کشی صدبار
بهتر از شاعری وملایی.

بقیهٔ عمر را در گوشهٔ همدان بسر میبرد. این بیت که گفته است شهرت بزرگی دارد:

من بوادی مردم و مجنون به حیّ ای ابر غم
گریه برمن کن که مجنون نوحه گر دارد بسی.

واین بیت را هم بدنگفته است:

میروم جلوه کنان بیخبر ازاهل نظر
روش مردم این شهر چنین است مگر.

مگو رفتی پی سوزان دل از کویش چه آوردی
چه آوردم زکویش پاره‌ای خاکستر آوردم.

وفاتش هم درهمدان اتفاق افتاده وقبرش در آستانهٔ امامزاده اسمعیل است. (مجمع الخواص ص ۱۷۸ و ۱۷۹). اوراست منظومهٔ ناهید وبهرام. (کشف الظنون ج ۲ ص ۵۸۲).

ضمیل. [ضَ] (ع) (ص) خشك. ضامل. (منتهی الأرب).

---

(۱) ج ٤ ص ۸۸ ترجمه.

ضمیلة . [ضَ لَ] (ع) زن برجای مانده . (منتهی الارب) . || زن لنگ و منه: ان رجلا خطب الی معاویة بنته هرجاء فقال انها ضمیلة فقال انی اریدان اتشرف بمصاهرتك ولا ارید للسباق فی الحلبة . (منتهی الارب) .

ضمیم . [ضَ] (اِخ) از قرای یمن بناحیهٔ جهران از اعمال صنعاء . (معجم البلدان) .

ضمیمة . [ضَ مَ] (ع) چیزی که با چیزی آنرا فراهم کرده باشند . (غیاث . آنندراج) . ج ، ضمایم . بضمیمهٔ ، با . باضافهٔ . || ضمیمهٔ اعور ، رجوع به زائدهٔ اعور شود . آویزه (لغت فرهنگستان) . آپاندیس(۱) .

ضمین . [ضَ] (ع) (ص) پذرفتار . (منتهی الارب) (منتخب اللغات) . کفیل ، (منتهی الارب) (منتخب اللغات) . پایندان . ج ، ضمناء . (مهذب الاسماء) . ضامن . (غیاث) ،

زهی بدولت ملك تو چرخ گشته ضمین
زهی بنصرت و فتح تو دهر کرده ضمان .
مسعود سعد .

همه شب نیارامید از سخنهای باخشونت گفتن که فلان انبازم بترکستان است . . . و این قبالهٔ فلان زمین و فلان چیز را فلان کس ضمین . (گلستان) .

ضن . [ضَ نْ] (ع) (اِ) بیمار ، گویند ترکته ضنیً و ضنیاً . (منتهی الارب) .

ضن . [ضِ ن ن] (ع . مص) ضنانة زفت گردیدن وزفتی کردن . (منتهی الارب) . بخیلی کردن . (زوزنی) (دهار) (تاج المصادر) (منتخب اللغات) .

ضن . [ضِ ن ن] (ع) (اِ) دوست خالص . (دهار) . خاص ومخصوص ، گویند هو ضنی ، یعنی او خاص بمن است . وفلان ضنی من بین اخوانی ، یعنی فلان درمیان برادران من اختصاص مانندی بمن دارد . (منتهی الارب) .

ضناء . [ضَ] (ع . مص) ضنیء . بسیار بچه شدن زن . (منتهی الارب) .

ضنائن . [ضَ ءِ] (ع) ضنائن الله خاصان خلق او . وفی الحدیث: ان الله تعالی ضنائن من خلقه یحییهم فی عافیة و یمیتهم فی عافیة . (منتهی الارب) . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید ، ضنائن عبارتست از مخصوصان بارگاه حق عزّ اسمه و آنان کسانی هستند که اوتقدست اسمائه ازآشکار ساختن و در شمار سایر مردم آوردن آنها خودداری فرماید . برای آنکه قرب و منزلت آنها نزد باری تعالی بسیار و از نفائس آفرینش محسوبند . چنانکه پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فرموده که ، ان لله ضنائن من خلقه البسهم النور الساطع یحییهم فی عافیة و یمیتهم فی عافیة . کذا فی اصطلاحات الصوفیة . و رجوع به تعریفات جرجانی شود .

ضناءة . [ضَ ءَ] (ع) ضناءة . (منتهی الارب) . حاجت . (منتهی الارب) . ضرورت گویند قعد فلان مقعد ضناءة ای ضرورة . (منتهی الارب) .

ضناة . [ضَ] (ع) ضناءة . ضرورت وحاجت . (منتهی الارب) .

ضناط . [ضِ] (ع . مص) بسیارانبوهی کردن برچاه ومانندآن . (منتهی الارب) .

ضناك . [ضُ] (ع) (اِ) زکام . (منتهی الارب) . (مهذب الاسماء) . (منتخب اللغات) . ضنکة . (منتهی الارب) . چایمان . چایید گی . سرماخوردگی .

ضناك . [ضَ] و [ضِ] (ع) (ص) زن برگوشت . (منتهی الارب) . زن درشت . (منتهی الارب) . زن آگنده گوشت . (منتخب اللغات) . (مهذب الاسماء) .

ضناك . [ضِ] (ع) (ص) استوارخلقت. (منتهی الارب) . (منتخب اللغات) . توانا (منتهی الارب) . قوی (مذکر و مؤنث در وی یکسانست) . (منتهی الارب) . || زن گران سرین (اصمعی گوید شتر رانیز گویند) . (منتهی الارب) . گران کفل . (منتخب اللغات) . ضناك ، زن برگوشت . (منتهی الارب) . || درخت بزرگ . (منتهی الارب) (منتخب اللغات) .

ضناکة . [ضَ كَ] (ع . مص) . ضنك. ضنوکة. تنگ شدن. (منتهی الارب). تنگ عیش شدن. (تاج المصادر). || سست رای وضعیف عقل وسست بدن وسست جان گردیدن. (منتهی الارب) . || ضنك (مجهولا) ، بزکام گرفتار گشت . (منتهی الارب) .

ضنان . [ضَ نْ] (اِخ) ابن باز . شاعر است . (منتهی الارب) .

ضنانة . [ضَ نَ] (ع . مص) . ضن . زفت گردیدن و زفتی کردن . بخیلی کردن . (تاج المصادر) (زوزنی) . بخل ورزیدن . بخیلی . (دهار) . || بخل .

ضنء . [ضَ] و [ضِ] (ع) بسیاری نسل وفرزند (واحد ندارد مانندنفر) . ج ، ضنوء . (منتهی الارب) .

ضنء . [ضِ] و [ضَ] (ع) (اِ) اصل وجایگاه . گویند هو فی ضنء صدق (منتهی الارب) . || کان . (منتهی الارب) . معدن .

ضنء . [ضَ] (ع . مص) ضناءة . ضنوء . بسیار بچه شدن زن وغیرآن (منتهی الارب) . بسیار فرزند شدن زن . (تاج المصادر) . بسیار شدن کودك . (تاج المصادر) . || بسیار شدن شتران . (منتهی الارب) . || رفتن و پنهان شدن . (منتهی الارب) .

ضناك . [ضَ] (ع) (ص) سخت پی باگوشت آمیخته . (منتهی الارب) . ضنائك . (منتهی الارب) . || شترمادهٔ بزرگ هیکل . (منتهی الارب) . ضناکة . (منتهی الارب) .

ضناك . [ضَ] (ع) (ص) ضنائك . سخت پی باگوشت آمیخته . (منتهی الارب) .

ضناکة . [ضَ كَ] (ع) تانیث ضناك . (منتهی الارب) .

ضنب . [ضَ] (ع . مص) کوفتن کسیرا بزمین . (منتهی الارب) . || گرفتن چیزی را . (منتهی الارب) .

ضنبر . [ضَ بَ] (اِخ) نام مردی . (منتهی الارب) .

ضنبس . [ضِ بِ] (ع) (ص) سست بطش . (منتهی الارب) . || زود شکسته شونده . (منتهی الارب) . || سست . (منتهی الارب) . || مرد سست گوشتین . (مهذب الاسماء) . || فرومایه . (منتهی الارب) . || زود رنج . (منتهی الارب) .

ضنت . [ضَ نَ] (ع) (مص) بُخل . بخل شدید . شح . بخیلی . (دهار) ، دریغ کردن . و لشکرهای او با هدیهای گرانمایه که روزگار بامثال آن سبك شود و ضنت نماید هریك را بورت معین فرمود . (جوینی) .

تاشبی بنمود او را جنتی
باغکی سبزی خوشی بی ضنتی .
مولوی .

ضنة . [ضِ ن نَ] (اِخ) ابن عبد بن کثیر ابن عذرة قضاعی از قحطان ، جدی جاهلی است . ومنازل فرزندان وی بشام بوده است . (الاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۴۰) .

ضنة . [ضِ ن نَ] (اِخ) نام پنج قبیله است: ضنة بن سعد در قضاعة وضنة بن عبدالله در عذرة و ضنة بن حلاف در اسد و ضنة بن خزیمة و ضنة بن العاص در ازد و ضنة بن عبدالله در نمیر . (منتهی الارب) .

ضندل . [ضَ دَ] (ع) (اِ) صندل است و زنا ومعنی که کلان سرباشد . (یا آن بصاد مهمله است) . (منتهی الارب) .

ضنط . [ضَ] (ع . مص) تنگی . (منتهی الارب) . || دو یار گرفتن زن . (منتهی الارب) .

(1) Appendice .

ضنط. [ضَ نَ] (ع) (اِ) پیه پیه. (منتهی الأرب). شحم.

ضنط. [ضَ نَ] (ع) (مص) فربه وپر گوشت شدن. (منتهی الأرب). || شادمانی. شادمانی کردن. (منتهی الأرب). || لاف زدن. (منتهی الأرب). || بی بهره شدن زن از شوی. (منتهی الأرب).

ضنفس. [ضِ فِ] (ع) (ص) سست بطش. سست گرفت. (منتهی الأرب). || زود شکسته شونده. (منتهی الارب). || سست. (منتهی الأرب). || ناکس. (منتهی-الارب). || زود رنج. (منتهی الأرب).

ضنك. [ضَ] (ع) (ص) (معرب از تنگ)؛ تنگ. (منتهی الأرب). (مهذب الاسماء). معیشتِ ضَنك، معشیت ضَیِقة، عیش تنگ. (دهار). || تنگی در هر چیز. (للذکر والانثی). (منتهی الأرب).

ضنك. [ضَ] (ع) (مص) ضناكة. ضُنوكة. تنگ شدن. (منتهی الأرب). (زوزنی) تنگ عیشی. تنگ عیش شدن. (تاج المصادر). دست تنگی.

ضنك. [ضَ] (اِ خ) موضعی است. (معجم البلدان).

ضنكان. [ضَ] (اِ خ) رودباریست در پائین سراة و آبش بدریا ریزد و آن یکی ازمخلافهای یمن است. (معجم البلدان).

ضنكة. [ضُ كَ] (ع) (اِ) ضُناك. (منتهی الأرب). زکام. (منتهی الارب).

ضنن. [ضَ نَ] (ع) مرد دلاور پخته کار (منتهی الأرب).

ضنو. [ضَ نْ] و [ضِ نْ] (ع) (اِ) فرزند. (منتهی الارب). (مهذب الاسماء).

ضنوء. [ضُ] (ع . مص) ضَناءة. (منتهی الأرب). ضَنء. (منتهی الأرب). بسیاربچه‌شدن زن وجزازن. (منتهی الأرب). بسیارفرزندشدن. (تاج المصادر). (زوزنی). || بسیار شدن شتران. (منتهی الأرب). بسیارشدن مال. (تاج المصادر). || رفتن و پنهان شدن. (منتهی الأرب).

ضنوط. [ضَ] (ع) (ص) زن دو دوست گیرنده. (منتهی الأرب).

ضنوكة. [ضُ كَ] (ع . مص) ضَنك (منتهی الأرب). ضَناكة، (منتهی الأرب) تنگ شدن. (منتهی الأرب).

ضنی. [ضَ] (ع . مص) ضَناء. (منتهی الأرب). بسیار بچه شدن زن. (منتهی الأرب). || بسیارشدن و زیاده گشتن بهرهٔ کسی. (منتهی الأرب). || بیمار شدن یاباز گردیدن بیماری کسی. (منتهی-الارب). || نزارشدن. (زوزنی).

ضنی. [ضَ نا] (ع) (مص) بیماری. (منتهی الأرب) بیماری پوشیده که هر گاه گمان بهی کنند نکس کند. (منتهی الأرب) شدت مرض بحد انحلال جسم. || لاغری (منتخب اللغات). || بیمار باریك. (مهذب الاسماء). بیمار. (مذکر ومؤنث وجمع دروی یکسانست بدان جهت که در اصل مصدر است و اگر نون را کسره دهند مثنی ومجموع آید). (منتهی الأرب). || لاغر. (غیاث).

ضنی. [ضُ ن نا] (اِخ) ابوضنی سعید بن ضنی محدث است. (منتهی الأرب).

ضنيك. [ضَ] (ع) (ص) زندگانی تنگ. تنگدستی. (منتهی الأرب). عیش تنگ. (منتخب اللغات). || مرد سست تدبیر و عقل و ضعیف بدن و جان. (منتهی الأرب). ضعیف رأی وضعیف تن. (منتخب اللغات) || خادم که بر نان خدمت کند. (منتهی الأرب) کردی خوردی. || بریده. (منتهی الأرب).

ضنين. [ضَ] (ع) (ص) بخیل. (منتخب اللغات) (دهار) (مهذب الاسماء). شحیح. زفت و ناکس. (منتهی الأرب) ج، اضِنّة و اضِنّاء. (مهذب الاسماء).

ضواء. [ضِ] (ع) (مص) روشنایی. (منتهی الأرب). ضیاء. (منتهی الأرب). روشنی. (منتخب اللغات).

ضواء. [ضُ] (ع. مص) روشن گردیدن. (منتهی الأرب). روشن شدن. (منتخب اللغات).

ضوائع. [ضَ ءِ] (ع) شتران لاغر اندام کم گوشت. (منتهی الأرب).

ضوائن. [ضَ ءِ] (ع) ج، ضائنة. (منتهی الأرب).

ضوابح. [ضَ بِ] (ع) ج، ضابح. (منتهی الأرب).

ضوابط. [ضَ بِ] (ع) ج، ضابطة.

ضواة. [ضَ] (ع) (اِ) مثانه مانندیکه ازشرم ناقه برآید پیش ازولادت. (منتهی-الأرب). || افزونی که بر گردن برآید. (مهذب الاسماء). ورمی است که در شتر عارض شود گویند بالبعیرِ ضَواةٌ ای سلعة. (منتهی الأرب). || شور و غوغا و بانگ و فریاد مردم.

ضواجع. [ضَ جِ] (ع) ج، ضاجع. (رجوع به ضاجع شود). پشته‌ها. هِضاب. (منتهی الأرب).

ضواجع. [ضَ جِ] (ع) (اِ) هفت اورنگ کهین. (مهذب الاسماء).

ضواجع. [ضَ جِ] (اِخ) جایگاهی است در گفتهٔ نابغهٔ ذبیانی. (معجم البلدان).

ضواحك. [ضَ حِ] (ع) ج، ضاحكة. چهاردندان که ازپس نیش بود. (مهذب الاسماء) دندانها که وقت خندیدن ظاهرشود یا چهار دندان که میان انیاب و اضراس است. (منتخب اللغات).

ضواحی. [ضَ] (ع) ج، ضاحیة. (منتهی الأرب) ضواحیك، آنچه ازتو پیدا باشد درآفتاب مانند دوش و شانه. (منتهی الأرب). || ضواحی العوض، کرانهای آن (منتهی الأرب). ضواحی الرّوم، شهرهای ظاهر روم. (منتهی الأرب). || آسمانها. (منتهی الأرب).

ضوادی. [ضَ] (ع) ج، ضادی. (منتهی الأرب). سخن که بدان تعلل کنند.

ضوارب. [ضَ رِ] (ع) ج، ضارب. (منتهی الأرب). عروق ضوارب، شرائین(۱) عروق غیر ضوارب، رگ. اورده. (۲)

ضواری. [ضَ] (ع) ج، ضاری.

ضوازة. [ضُ زَ] (ع) (اِ) ضوز. پارهٔ جدا افتاده ازمسواك. (منتهی الأرب).

ضواضی. [ضُ] (ع) سطبر درشت. (منتهی الأرب).

ضواع. [ضُ] (ع) ( ) بانگ چوکك. (منتهی الأرب). بانگ کوك نر. (مهذب الاسماء). بانگ مرغ ضوع. (منتخب اللغات).

ضواع. [ضَ و] (ع) (اِ) روباه. (منتهی الأرب).

ضواعة. [ضَ عَ] (مص) خواری و فروتنی کردن. (زوزنی).

ضواكة. [ضَ كَ] (ع) گروه از هرچیزی. (منتهی الأرب). ضویكة. (منتهی الأرب). گویند: رأیت ضواكةً وَضویكةًای جماعة. (منتهی الأرب).

ضوالع. [لِ] (ع) ج، ضالع.

ضوامر. [ضَ مِ] (ع) ج، ضامر. (دهار).

ضوامن. [ضَ مِ](ع) ج، ضامن. (منتهی الأرب).

ضوء. [ضَ] و (ضوء) (ع) (اِ) روشنائی. (منتهی الأرب)(دهار) (مهذب-الأسماء). پرتو. (زمخشری). روشنی. نور. سنا. شید. فروغ. روشنی آفتاب. (غیاث). ضواء (منتهی الأرب). ضیاء. ج، اَضواء. (مهذب الأسماء):

در رزم همچو شیر همیدون همه دلی
در بزم همچو شمس همیدون همه‌ضوی.
فرخی.

ایاکریم زمانه علیك عین‌الله
توئی که چشمهٔ خورشیدرا بنورضوی.
منوچهری.

---

(۱) Artères . (۲) Veines.

شد زجیب آن کف موسی ضوفشان
کان فزون آمد زماه آسمان .
مولوی .

هین مکن تعجیل اول نیست شو
چون غروب آری برآر ازشرق ضو .
مولوی .

چون صفر بر بحث بارو ماه نو
گشت پیدا برفلک با تاب وضو .
مولوی .

هرچه اندر ابرضو بینی وتاب
آن زاختردان و ماه و آفتاب .
مولوی .

ضوءالازرق ، فلق وروشنائی صبح . ضوءالاسود ، روشنائی غروب . شفق . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید :
ضوء بالفتح وسکون الواو روشنی . وهوغنی عن التعریف . و مایقال فی تعریفه فهومن خواصه و احکامه فقیل الضوء کمال اول للشفاف من حیث هوشفاف و انما اعتبر قیدالحیثیة لان الضوءلیس کمالاً للشفاف فی جسمیته بل فی شفافیته والمرادبکونه کمالاً اولاً انه کمال ذاتی لاعرضی. وقال الامام انه کیفیة لایتوقف ابصارها علی ابصارشیئی آخر وعکسه اللون فهو کیفیة یتوقف ابصارهاعلی ابصارشیئی آخر هوالضوءفان اللون مالم یصر مستنیراً لایکون مرئیاً. اعلم انهم اختلفوافیه فزعم بعض الحکماء الاقدمین ان الضوء اجسام صغار تنفصل من المضیئ وتتصل بالمستضیئ تمسکاً بانه متحرک بالذات کما نشاهد فی السراج المنقول من موضع الی موضع و کل متحرک بالذات جسم و المحققون علی انه لیس بجسم بل هو عرض قائم بالمحل معدلحصول مثله فی الجسم المقابل ولیست له حرکة اصلاً بل حرکته وهم محض وتخیل باطل. وسبب التوهم حدوث الضوء فی القابل المقابل للمضیئ فیتوهم انه تحرک منه و وصل الی المقابل ولما کان حدوثه فیه من مقابلة مضیئ عال کالشمس تخیل انه ینحدر فالصواب اذن انه یحدث فی القابل المقابل دفعة. وایضاً سبب آخر للتوهم وهوانه لماکان حدوثه فی الجسم القابل تابعاًللوضع من المضیئ ومحاذاته ایاه فاذازالت تلک المحاذاة الی قابل آخر زال الضوءعن الاول وحدث فی ذلک الاخر ظن انه یتبعه فی الحرکة. و ایضاً یرد علیهم الظل فانه متحرک بحرکة صاحبه مع الاتفاق علی انه لیس بجسم. ثم ان القائلین بکون الضوء کیفیة لاجسماً منهم من قال ان الضؤ هو مراتب ظهور اللون وادعی ان الظهور المطلق هوالضوء والخفاء المطلق هوالظلمة والمتوسط بینهماهوالظل ویختلف مراتبه بحسب القرب والبعد من الطرفین فاذا الف الحس مرتبة من تلک المراتب ثم شاهد ماهواکثر ظهوراً من الاول حسب ان هناک بریقاًولمعاناً.ولیس الأمر کذلک بل لیست هناک کیفیة زائدة علی اللون الذی ظهر ظهوراً اتم. فالضوء هواللون الظاهر علی مراتب مختلفة لا کیفیة موجودة زائدةعلیه . والتفرقة بین اللون المستنیر والمظلم بسبب ان احدهما خفی و الاخر ظاهر لابسبب کیفیة اخری موجودة مع السبب وقد بالغ بعضهم فی ذلک حتی قال: ان ضوء الشمس لیس الاالظهور التام للونه ولما اشتد ظهوره وبلغ الغایة فی ذلک قهر الابصار حتی خفی اللون لالخفائه فی نفسه بل لعجز البصر عن ادراک ما هو جلی فی الغایة. والمحققون علی ان الضؤ و اللون متغایران حساً و ذلک ان البلور فی الظلمة اذا وقع علیه ضوء یری ضوئه دون لونه اذلالون له و کذا النارفی الظلمة اذا وقع علیه الضوء فانه یری ضوئه لالونه لعدمه فقدوجد الضوء بدون اللون کما و جداللون بدونه ایضاً فان السواد وغیره من الالوان قد لایکون مضیئاً (التقسیم) الضوء قسمان ذاتی وهوالقائم بالمضیئ لذاته کما للشمس وسائر الکواکب سوی القمر فانها مضیئة لذواتها غیر مستفیدة ضوءها من مضیئ آخر ویسمی هذاالضوء بالضیاء ایضاً.وقدیخص اسم الضوءبه ای بهذا القسم. وعرضی وهو القائم بالمضیئ لغیره کما للقمر. و یسمی نوراً اذاکان ذلک الغیر مضیئاً لذاته من قوله تعالی: هوالذی جعل الشمس ضیاء والقمر نورا،ای جعل الشمس ذات ضیاء و القمر ذات نور و العرضی قسمان ضوءاول.وهو الحاصل من مقابلة المضیئ لذاته کضوء جرم القمر وضوء وجه الارض المقابل للشمس . وضوءثانٍ وهوالحاصل من مقابلةالمضیئ لغیره کضوء وجه الارض حالة الاسفار و عقیب الغروب. ویسمی بالظل ایضاً. وقد یقال الضوءالثانی ان کان حاصلاً فی مقابلة الهواءالمضیئ یسمی ظلاً .وبالجملة فالضوءاما ذاتی للجسم اومستفاد من الغیر و ذلک الغیراما مضیئ بالذات اوبالغیر. فانحصرت الاقسام فی الثلاث.وقدیقسم الضوء الی اول وثان فالاول هو الحاصل من مقابلة المضیئ لذاته والثانی هو الحاصل من مقابلة المضیئ لغیره. فعلی هذا الضوءالذاتی غیرخارج عن التقسیم ولم یکن التقسیم حاصراً. کذا فی شرح المواقف. اعلم ان مراتب المضیئ فی کونه مضیئاً ثلاث . ادناها المضیئ بالغیر فهنا مضیئ وضوء یغایره وشیئ ثالث افادالضوء و اوسطها المضیئ بالذات بضؤ هوغیره ای الذی تقتضی ذاته ضوئه اقتضاء یمتنع تخلفه عنه کجرم الشمس اذا فرض اقتضائه الضؤ . فهذالمضیئ له ذات و ضؤیغایرذاته. و اعلاها المضیئ بذاته بضؤ هوعینه کضؤالشمس مثلا فانه مضیئ بذاته لابضوء زائدعلی ذاته. ولیس المراد بالمضیئ هذامعناهاللغوی ای ماقام به الضوء بل المراد به ان ماکان حاصلاً لکل واحد من المضیئ بغیره والمضیئ بضوء هوغیره اعنی الظهور علی الابصار بسبب الضوء فهوحاصل للضؤفی نفسه بحسب ذاته لابامر زائد علی ذاته بل الظهور فی الضؤ اقوی و اکمل فانه ظاهر بذاته ومظهر لغیره علی حسب قابلیته للظهور کذا فی شرح التجرید فی بحث الوجوب . (فائدة) هل یتکیف الهواء بالضوءاولا.منهم من منعه وجعل اللون شرطه ولا لون للهواء لبساطته فلا یقبل الضوء. ومنهم من قال به. والتوضیح فی شرح المواقف. (فائدة) ثمة شیئ غیر الضوء یترقرق ای یتلالا و یلمع علی بعض الاجسام المستنیرة وکانه شیئی یفیض من تلک الاجسام و یکاد یسترلونها وهو ای الشیئ المترقرق لذلک الجسم اما لذاته . و یسمی شعاعاً کما للشمس من التلالؤ . و اللمعان الذاتی و اما من غیره و یسمی حینئذ بریقاً کما للمرآة التی حاذت الشمس و نسبة البریق الی اللمعان نسبة النورالی الضوء فی ان الشعاع والضؤ ذاتیان للجسم والبریق والنور مستفادان من غیره. دانستنی است که فرق درمیان ضوء ونور آنست که ضوء بیشتر در اثر مضیئ بالذات مستعمل میشود . و نور عام است خواه اثرمضیئ بالذات باشد خواه اثرمضیئ بالعرض چنانچه درآیت شریفه: هوالذی جعل الشمس ضیاء والقمر نوراً بدان اشارتست و برای همین فائده فرمود ، فلما اضائت ماحوله ، ذهب الله بنورهم. یعنی اثر آن آتش بواسطه و بیواسطه همه بربادرفت و هیچ نام ونشان ازآن باقی نماند. ودیگر فرق آنست که ضوء بیشتر درلمعان حسی مستعمل میشود و نور در لمعان حسی و باطنی هکذا فی التفسیر العزیزی .

ضوء. [ضَ] (ع . مص) ضُوء . روشن گردیدن . (منتهی الارب) . روشن شدن . (دهار) . (زوزنی) (تاج المصادر) .

ضوء. [ضَ] (اِخ) ابن سلمة. شاعریست ازعرب . (منتهی الارب) .

ضوء. [ضَ] (اِخ) ابن لجلاج. شاعر است . (منتهی الارب) .

ضوء. [ضَ] (اِخ) اسطفان الخوری. مؤلف حدیقة الجنان فی تاریخ لبنان. (معجم المطبوعات ج ۲ ص ۱۲۲۰) .

ضوء. [ضَ] (اِخ) سربیة . خواهر محمود سربی. محدثه است . (منتهی الارب) .

ضوبان. [ضَو] و [ضَ] (ع) (اِ) ضَوَبان. (منتهی الارب) شتر قوی توانا وپرگوشت (واحد و جمع برابر است) . (منتهی الارب) .

ضوبان. [ضَ] (ع) (اِ) ضَوَبان.

(منتهی الأرب) . دوش شتر . (منتهی - الأرب) .

ضوت . [ضَ] (اِ خ) موضعی است. (معجم البلدان) .

ضوة . [ضَ وْ وَ] (ع) ضواة (منتهی الأرب) . شور و غوغا و بانگ و فریاد مردم . گویند ، سمعت ضوة القوم ای جلبتهم . (منتهی الأرب) . آواز . (مهذب الاسماء) .

ضوتع . [ضَ تَ] (ع) (اِ) ضَتْع . جانور کی است یا مرغی است . (منتهی - الأرب) . || مرد کول (یا صواب ضوکة است) . (منتهی الأرب) .

ضوج . [ضَ] (ع)(اِ) خم رودبار. (منتهی الأرب) . گردش رود . (مهذب - الأسماء) . ج ، اضواج .

ضوج . [ضَ] (ع) (مص) میل کردن. (منتهی الأرب) . ||میل کردن تیرازهدف. (منتخب اللغات) . چسبیدن تیر از نشانه . (تاج المصادر) . برگردیدن تیر از نشانه . (منتهی الأرب) . || فراخ گردیدن . (منتهی الأرب) . فراخ شدن . (منتخب اللغات) .

ضوجان . [ضَ] (ع) آنکه خشك و نیك لاغر باشد ، از ستور ومردم و نخلة. (منتهی الأرب) .

ضوجانة . [ضَ نَ] (ع) تأنیث ضوجان . نخلةٌ ضوجانة ، خرمابن خشك و خشك شاخها (لغةً فی الصّاد) . (منتهی - الارب) . || رود ؟ (مهذب الاسماء) (۱) .

ضور (ع) (اِ) ابر سیاه . (منتهی - الأرب) (منتخب اللغات) .

ضور . [ضَ] (ع) (اِ) گرسنگی سخت . (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) .

ضور . [ضَ] (اِ خ) بنوضور قبیله ایست از عرب . (منتهی الأرب) .

ضور. [ضَ] (اِ خ) پدر یحیی، صیاد ضَبّی. مثل است درسختی وصلابت .(منتهی-الأرب) .

ضور . [ضَ] (ع . مص) گزندرسانیدن کسی را . (منتهی الأرب) . گزند کردن. (تاج المصادر) (زوزنی) (دهار) . || لغتی است در ضَیر بمعنی گزند رسانیدن بکسی وزیان کردن . (منتهی الأرب) .

ضوران . [ضَ] (اِ خ) نام یکی از حصارهای یمن از آن بنی هرش و آن ازنام کوهی است بهمین اسم به برسوی این ناحیت (معجم البلدان) .

ضورة . [رَ] (ع) (ص) مرد حقیر بی قدر . (منتهی الأرب) . رجلٌ ضورة ، مردی درویش . (مهذب الأسماء) .

ضوری . [ضَ را] (اِ خ) نام آبیست. (منتهی الأرب) .

ضوز [ضَ](ع) (اِ) ضُوازة (منتهی-الأرب) . پارهٔ جدا افتاده از مسواک . (منتهی الأرب) .

ضوز . [ضَ] (ع . مص) کم کردن ونقصان کردن درحق کسی .(منتهی الأرب) . || جور کردن درحکم . (منتخب اللغات) . جور وستم کردن بر کسی درحکم . (منتهی-الأرب) . || خائیدن خرما را . (منتهی - الأرب) (منتخب اللغات) . خائیدن . (تاج المصادر) .

ضوس . [ضَ](ع . مص) طعام خوردن. (منتهی الأرب) .

ضوضا . [ضَ] (اِ خ) جزیرهٔ ضوضا(۲). دراو بلاد بسیار بود وازجمله شهری ازسنگ سفید چنانکه بشب روشنی میداد و جزیره را بدان باز میخوانند . بدان شهر ماران بزرگ مستولی شدند و مردم آنرا باز گذاشتند واکنون خراب است اما [در] آب و هوا خوشترین آن ولایت بود. (نزهة القلوب چاپ اروپا ص ۲۳۶) .

ضوضا . [ضَ] (ع) ضوضاه . ضَوْضا. شور و غوغا . (منتهی الأرب) . بانگ (مهذب الأسماء) . هیاهو . هیابانگ . هلالوش . شور وشغب . مشغله . (نصاب) چنگ و چلب .

ضوضاء . [ضَ] (ع) ضَوضا . رجوع به ضوضا شود .

ضوضاء . [ضَ](ع . مص) بانگ کردن. (دهار) .

ضوضاة . [ضَ] (ع) شور وبانگ و فریاد مردم . (منتهی الأرب) . هیاهو . چنگ و چلب .

ضوط . [ضَ] (ع . مص) کوشدن زنخ و کژی آن. (منتهی الأرب) .

ضوطار. [ضَ] (ع) (ص) آنکه دربازار بدون رأس المال درآید ودر کسب مطلوب حیلها جوید . (منتهی الأرب) .

ضوطر . [ضَ طَ] (ع)(ص) ضیطر . (منتهی الأرب) . ضیطار . (منتهی الارب). مرد کلان جثهٔ فربه ناکس بزرگ سرین. (منتهی الأرب) . مرد شگرف بی خیر . (منتهی الأرب) . ج ، ضَیاطِر و ضیاطرة وضیطارون .

ضوطری.[ضَ طَ](ع)(ص)مردشگرف بی خیر . (منتهی الأرب) . || بنوضوطری، گرسنگی. (منتهی الأرب) ونام قبیله ایست (منتهی الأرب) .

ضوع. [ضَوْ] و[یَض وَ](ع)(اِ) مرغی است از مرغان شب یا آن شوات است یا بوم نر که همه شب بانگ کند وآنرا چوکك هم گویند یامرغی است سیاه مانند زاغ یا کبزه گوشت . غاز . غراب الزیتون. غراب الزرع . ج ، اضواع وضیعان . (منتهی - الأرب) . بوم نر را نامند که بفارسی کول نر گویند . (فهرست مخزن الادویه) .نوعی بوم .بوم نر. (دهار) . کرك نر(۳) . (مهذب-الاسماء) . نوعی است از مرغان شب یا مرغی است که آنرا کروان نیز گویند یابوم نر یا مرغی است سیاه مانند غراب که خوش گوشت میباشد و بعضی گفته اند نوعی است از مرغ که همه شب بانگ کند وآنرا چو کك گویند . (منتخب اللغات) .

ضوع [ضَ] (ع . مص)جنبانیدن چیزی را. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) (تاج - المصادر) (زوزنی) . || بر کندن (منتهی-الأرب). || بی آرام کردن. (منتهی الأرب). (منتخب اللغات) هواسیدن یعنی پژمرده و بی آب شدن . || ترسانیدن . (منتهی - الأرب) (منتخب اللغات). ||شکافتن. (منتهی-الارب) . دوپاره کردن . (منتهی الارب) . ||لاغر کردن سفرستوررا. (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) . || خورش دادن مرغ بچه را . (منتهی الارب) .|| جنبیدن(؟) وبردمیدن بوی مشك. (منتهی الأرب). جنبیدن(؟)مشك وجزآن و دمیدن ومنتشر شدن بوی آن و همچنین دمیدن بوی بدرا نیز گویند . (منتخب-اللغات) دمیدن بوی خوش . تضوع ، بوی خوش دمیدن . (تاج المصادر) (زوزنی) (دهار) . || مایل کردن بادشاخ را. (منتهی-الأرب) . ||آماده گریستن شدن کودك . (منتهی الأرب) .

ضوف . [ضَ] (ع . مص) ازپی کسی فراشدن . (زوزنی) .

ضوقی . [ضَ قا] (ع) تأنیث أضیق . (منتهی الأرب) .

ضوك . [ضَ] (ع . مص) بر جستن اسب برماده . (منتهی الأرب) .

ضوكعة . [ضَ كَ عَ] (ع) (اِ) مرد بسیار گوشت گران سنگ . (منتهی - الأرب) . گول سست بدن سست رای . (منتهی الأرب) احمق گرانجان . (مهذب-الاسماء) . || زنی که پیچان پیچان رود و سستی وتمهل کند دررفتن. (منتهی الأرب).

ضوكعة . [ضَ كَ عَ] (ع . مص) مانده گردیدن . (منتهی الأرب) .

ضولج . [ضَ لَ] (ع) (اِ) سیم (وصواب بصادمهمله است). (منتهی الأرب).

---

(۱) در دونسخهٔ خطی « رود » ودر یك نسخه « روده » .

(۲) 121. I Qaz. ضوصا variant.

(۳) ، در دونسخهٔ خطی موجود کرك و دریك نسخه کوك آمده است .

اسم عربی فضه است . (وافصح بصاد مهمله است) (فهرست مخزن الادویه) .

ضولع . [ضَ لَ] (ع) (ص) مائل هوا وخواهش . (منتهی الأرب) .

ضوم . [ضَ] (ع . مص) کم کردن حق کسی را و ستم به او . (منتهی الأرب).

ضومر . [ضَ مَ] (ع) (اِ) حوك . حوك خوانند وآن بادروج است . (اختیارات بدیعی) . بادروج(۱) . (فهرست مخزن الادویه) . || گل بستان افروز است وآنرا تاج خروس هم میگویند وبوییدن آن عطسه آورد . (برهان) .

ضومران . [ضَ مَ] و[ضَ مُ] (اِ) ضومیران . (ابن بیطار) . ضمیران (۲) . شاهسپرم . (مهذب الاسماء) . شاسپرم . (مهذب الاسماء) . نوعی است ازریحان دشتی . (منتخب اللغات) . ریحان دشتی یا ریحان فارسی است . (منتهی الأرب). حبق الماء . بودنهٔ لب جوی . بودنهٔ جویباری . (ابن البیطار) فودنج النهری . پونه . صاحب اختیارات بدیعی گوید : صاحب جامع سهو کرده که آنرا ضیمران گفته است وقول صاحب منهاج معتبر است که آن بید مشك است وآنرا بهرامج گویند وگفته شده وبدل آن بوم است یاملخیه (؟) بوزن آن . (۳) (اختیارات بدیعی) بید مشك . (تحفهٔ حکیم مؤمن) .

ضومیران . [ضَ] (اِ) ضومران . (ابن البیطار) .

ضون . [ضَ] (ع) (اِ) شکنبهٔ بره وبزغاله که هنوز علف نخورده باشد .(منتهی الأرب) .

ضونة . [ضَ نَ] (ع) (اِ) آهومادهٔ ریزه وخرد . (منتهی الأرب) .

ضونة . [ضَ نَ] (ع . مص) بسیار بچه شدن . (منتهی الأرب) .

ضوی . [ضَ وا] (ع) (ص) باریکی استخوان وخردی جسم درخلقت . (منتهی الأرب). لاغری . (منتهی الأرب) .

ضوی . [ضُ ی ی] (ع . مص) لاغر گردیدن . (منتهی الأرب) نزار شدن . (زوزنی) . || فراهم آمدن.(منتهی الأرب). || جای گرفتن.(منتهی الأرب).مأوی گرفتن. (زوزنی) . پناه بردن بکسی . (منتهی - الأرب). || درآمدن در شب . (منتهی - الأرب) . || پرسیدن خبر چیزی را . (منتهی الأرب) .

ضویحك . [ضُ وَ حَ] (اِ خ) کوهی در پایین فرش . (معجم البلدان) .

ضویضیة . [ضُ وَ یَ] (ع) (اِ) بلا . (منتهی الأرب) . || گشتن تیزشهوت. (منتهی الأرب) .

ضویطة . [ضُ وَ طَ] (ع) (اِ) خمیر سست . (منتهی الأرب) . خمیر نرم پرآب . (فهرست مخزن الادویه) . آرد سرشتهٔ سست . (مهذب الاسماء) . || گل ولای تك حوض . (منتهی الأرب) . گل وخلاش که بن حوض بود . (مهذّب الاسماء). || روغن با پیه گداخته که درخیك خرد کرده باشند . (منتهی الأرب) .

ضویكة . [ضُ وَ كَ] (ع) (اِ) گروه از هرچیزی . (منتهی الأرب) . ضواكة. گویند رأیت ضواكةً وضویكةً ، ای جماعة. (منتهی الأرب) .

ضهاء . (ضُ) (اِ خ) جایگاهی است درشعر هذیل. ساعدة ابن جوّیه گوید: شاعر فرزندی ازآن خویش را که دراین سرزمین هلاك شده بدین شعر مرثیت گفته وشعر اینست :

لعمرك ما ان ذاضُهاء بهیّنٌ
علیّ وما اعطیته سیب نائل .

واز ذاضُهاء پسر خویش خواهد که درآن زمین مدفون گشته است . (معجم البلدان).

ضهب . [ضَ] (ع . مص) بر گردانیدن چیزی را بآتش و تغییر دادن . (منتهی - الأرب) .

ضهب . [ضَ] (ع) (اِ) ضهب القوم، هرجنس مردم بهم آمیخته . (منتهی الأرب).

ضهبا . [ضَ] (ع) (اِ) کمانیکه در آن آتش اثر کرده باشد . (منتهی الأرب).

ضهت . [ضَ](ع . مص) نیك پاسپر کردن چیزی را . (منتهی الأرب) . پایمال کردن .

ضهد . [ضَ] (ع . مص) چیره شدن بر کسی . (منتهی الأرب) . مغلوب کردن کسی را. (منتهی الارب) . مقهور گردانیدن. (زوزنی) (تاج المصادر) . قهر کردن . (منتخب اللغات) . || ستم کردن . (منتهی- الأرب) .

ضُهدة . [ضُ دَ] (ع) (ص) نیك مغلوب ومنه هو ضهدة للکل ، ای من شاء لقهره (منتهی الأرب) .

ضهر . [ضَ] (ع) (اِ) کشف . (منتهی الأرب)سنگپشت. لاك پشت. سلحفاة (فهرست مخزن الادویه) . || سر کوه . (منتهی الارب) || نوعی است ازسنگ درکوه مخالف رنگ ظاهر کوه . (منتهی الأرب] . || ظاهر رودبار . (منتهی الأرب) . || کوهی است به یمن . (منتهی الأرب) .

ضهز . [ضَ] (ع . مص) نیك کوفتن کسی را . (منتهی الأرب) . سخت پاسپر کردن چیزی را . (منتهی الأرب) . || آرمیدن بازن .(منتهی الأرب) . || بهپیش دهان گزیدن ستور کسی یا چیزی را . (منتهی الأرب) .

ضهزم . [ضِ زِ] (ع) (ص) ناکس و فرومایه . (منتهی الأرب) .

ضهس . [ضَ] (ع . مص) بدندان پیشین گزیدن ستور کسی را.(منتهی الأرب). گزیدن بهپیش دهان . (منتخب اللغات) .

ضهل . [ضَ] (ع) (اِ) شیر گرد آمده (منتهی الأرب) . هرچیز که اندك اندك و یکی بعد دیگری فراهم آمده باشد . (منتهی الأرب) . || آب اندك .(منتهی - الأرب). (منتخب اللغات) . آب اندك در جوی . (مهذب الاسماء) .

ضهل . [ضَ] (ع . مص) اندك اندك فراهم آمدن چیزی .(منتهی الأرب) . || اندك و تنك گشتن شراب و نوشیدنی . (تاج المصادر).(منتهی الأرب). || بازگشتن بسوی اصل . (منتهی الأرب) .|| بازگشتن بسوی کسی نه بوجه مقاتلة و مغالبة با هام است . (منتهی الأرب) . باز گردیدن . (تاج المصادر) . باز گردیدن بسوی کسی نه بوجه مقاتلة و مغالبة . (منتخب اللغات) . || کم کردن و باطل ساختن حق کسی را . (منتهی الأرب) . || اندك اندك دادن . (منتهی الأرب) (تاج المصادر) (زوزنی). || برداشتن و منسوب کردن خبر را بکسی (منتهی الأرب) .

ضهل . [ضُ هُ] (ع) ج ، ضَهول. (منتهی الأرب) .

ضهلة . [ضَ لَ] (ع) (اِ) عطای اندك . گویند : اعطاه ضهلةً من ماله ، ای عطیة نزرة . (منتهی الأرب) .

ضهواء . [ضَ] (ع) (ص) دختر که پستان ناکرده باشد .(منتهی الأرب). || زنی که حیض نشود . (مهذب الاسماء) .

ضهوب . [ضُ] (ع . مص) پس ماندن (منتهی الأرب). || ضعیف وسست گردیدن . (منتهی الأرب) . || ما نا بمردان نشدن . (منتهی الأرب) .

ضهوة . [ضَ وَ] (ع) (اِ) ایستادنگاه آب . (منتهی الأرب) . برکهٔ آب . (منتخب اللغات) . ج ، اضهاء .

ضهول . [ضَ] (ع) (اِ) شتر سرخ سپید . (منتهی الأرب). || چاه اندك آب . (مهذب الاسماء)(منتخب اللغات) . چاه کم آب (منتهی الأرب) . || گوسفند یاناقهٔ کم شیر. ج ، ضُهُل . (منتهی الأرب) .

---

(۱) Basilic . (۲) Menthe aquatique . (۳) از سه نسخهٔ خطی موجود اختیارات بدیعی یك نسخه تمام مطلب را ندارد و نسخهٔ دوم فاقد جملهٔ « وبدل آن . . . الخ » است وتنها در یك نسخه ضومران وشرح آن آمده .

ضهول. [ضُ] (ع . مص) گرد آمدن شیر. (منتهی الأرب). || کم شیر گردیدن ناقه. (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) . || اندک اندک فراهم آمدن چیز . (منتهی الأرب) .

ضهی. [ضَ] (ع . مص) بی‌نماز شدن زن . (منتهی الأرب) .|| بارنگرفتن زن . (منتهی الأرب) . || پستان ناکردن زن . (منتهی الأرب) . || نرویانیدن زمین گیاه را . (منتهی الأرب) .

ضهی. [ضَ ی ی] (ع) (ص) مانا . مانند . یقال هذا ضهیک ای شبیهک . (منتهی الأرب) .

ضهیاء. [ضَ] (ع) زنی که نه حیض آورد و نه باردار گردد، یعنی مانا بمردان گردیده باشد یا آنکه حیض آرد و باردار نگردد . ضهیاة . (منتهی الأرب) . زن که عادت نبیند. زن که هیچ خون نبیند و فرزند نیز نیارد .|| زنی که او را شیر نباشد . || زنی که پستان نباشد اورا (منتهی الأرب) .|| درختی است خاردار . (منتهی الأرب) .

ضهیاة. [ضَ] (ع) ضهیاء . (منتهی الأرب) . ضهیاء . رجوع به ضهیاء شود .

ضهیأ. [ضَ یَ] (ع) (ا) نباتی است که به نبات سیال ماند . (منتهی الأرب) . || زنیکه حیض نیارد . (منتهی الأرب) . || زنیکه شیر و پستان ندارد. (منتهی الأرب).

ضهیأة. [ضَ یَ ءَ] (ع) زنیکه شیر و پستان نباشد اورا . (منتهی الأرب) . || بیابان بی آب . (منتهی الأرب) .

ضهیأة. [ضَ یْ ءَ] (اِخ) شعبه‌ایست که از کوه سرات آید . (منتهی الأرب). ضَهَیأتان (تثنیه) ، هُما شُعبان قبالة عُشَرمن شق نخلة و بینهما و بین یَسوم جبل یقال له الترقبة وثنیة الضهیاء بقرب خیبرفی حدیث صفیة . (معجم البلدان) .

ضهید. [ضَ یَ] (اِخ) جایگاهی است (یا آن بصاد است) . (منتهی الأرب). ابن جنی گوید و من فوائت الکتاب ضهید اسم موضع ومثله عُتید و کلاهما مصنوع و قد ورد فی الفتوح فی ذکر فلاة بین حضرموت و الیمن یقال لها ضهید فعلی هذا لیست بمصنوعة . (معجم البلدان) .

ضهید [ضَ یَ] (ع) (ص) نیک سخت (ولا فَعیَل سواه) . (منتهی الأرب) .

ضی. [ضَ ی ی] (ع . مص) ضُوِیّ (منتهی الأرب) . فراهم آمدن||. (منتهی الأرب). جای گرفتن و پناه بردن بکسی. (منتهی الأرب).||در آمدن درشب (منتهی الأرب).

ضیاء. [ضِ] (ع) ضِواء . (منتهی الأرب). روشنی. روشنائی. (منتهی الأرب) . (مهذب الاسماء). سو. سنا . تاب (درمهتاب). چنانکه نورشید است درخورشید . روشنائی ذاتی، چنانکه روشنی خورشید و خلاف روشنی و فروغ مکتسب و عارضی چون نور ماه و آینه که در آن عکس و پرتو روشنی افتاده است ؛ روشنی آفتاب و بدانکه ضیا از نور قویتر است و نور از سنا قویتر است . (غیاث . آنندراج) .

برافکند پیری ضیا بر سرت

بچشم بتان ظلمت است آن ضیا

نه بینی که باز سپیدی کنون

اگر کبک بگریزد از تو سزا .

(ابوالمثل بخاری) .

بدانگهی که هورقیر گون شود

چو روی عاشقان شود ضیای او.

منوچهری .

مجره چون ضیا که اندر اوفتد

بروزن و نجوم او هبای او .

منوچهری .

عرش بر نور و ضیاء است بزیرش درشو

تامگر بهره بیابد دلت از نور و ضیاش .

ناصرخسرو .

از میغ دربار زمین چون سما شده است

وز لاله سبزه همچو سما پرضیا شده است .

ناصرخسرو .

این ردای آب وخاک آمد سوی مردم خرد

گرچه نور آمد بسوی عام نامش یا ضیا .

ناصرخسرو .

تا مه و مهر فلک والی روزند و شبند

تا شب و روز جهان اصل ظلام است و ضیاست .

مسعودسعد .

چونانکه شب نبیند هرگز ولی او

زیرا که ظلمتی که ببینم ضیا کنم .

مسعود سعد .

دولت از رأی او گرفته شرف

عالم از روی او گرفته ضیا .

بنده چون زی حضرتت پوید ندارد بس خطر

نجم سفلی چون شود شرقی ندارد بس ضیا .

خاقانی .

مشرق دین راست صبح ، صبح هدی را ضیا

خانهٔ دین راست گنج ، گنج هدی را نصاب.

خاقانی .

دل تا بخانه ایست که هرساعتی درو

شمع خزانهٔ ملکوت افکند ضیا .

خاقانی .

نه روح را پس ترکیب صورتست نزول

نه شمس را زپس صبح صادق است ضیا .

خاقانی .

چوماه سی شبه ناچیز شد زمان غرور

چوروز پانزده ساعت کمال یافت ضیا .

خاقانی .

نور از آن ماه باشد وین ضیا

آن خورشید این فروخوان از نُبا .

(مولوی) .

شمس را قرآن ضیا خواند ای پدر

وان قمررا نورخواند این را نگر.

مولوی .

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید ، ضیاء بکسر ضاد معجمه روشنائی و در اصطلاح صوفیه رؤیت اشیاء بعین حق . (بیت) :

دیده بگشا خدایرا می بین

عین او را بعین باقی بین .

کذا فی کشف اللغات . و صاحب تعریفات آرد : ضیاء رؤیة الاغیار بعین الحق فان الحق بذاته نور لایدری ولا یدرک به ومن حیث اسمائه نوریدرک به فاذا تجلی القلب من حیث کونه یدرک به شاهدت البصیرة المنورة الاغیار بنوره فان الانوار الاسمائیة من حیث تعلقها بالکون مخالطة بسواده و بذلک استتر انبهاره فادرکت به الاغیار کما ان قرص الشمس اذا حاذاه غیم رقیق یدرک .

ضیاء. [ضِ] (ع . مص) روشن شدن . (دهار) (تاج المصادر) .

ضیاء [ضِ] (اِخ) معاصر یعقوب میرزا بود در عنفوان جوانی جهت تحصیل بدارالسلطنه هراة توجه فرمود بعد از چند گاه که در آن دیار در ظل تربیت ورعایت امیرنظام الدین علیشیر بسر برد میل وطن کرده بار دیگر روی به تبریز آورد . بحقر جثه و لطف طبع اتصاف داشت واشعار دلپذیر بر صحیفهٔ ضمیر مینگاشت. این مطلع از جملهٔ اشعار اوست :

خوش آن ساعت که آید ترک من شمشیر کین با او

رقیبان جمله بگریزند من مانم همین با او .

صاحب قاموس الاعلام ذیل کلمهٔ ضیائی گوید ضیائی از قصبهٔ اردوباد آذربایجان ومعاصر سلطان حسین بایقرا بود وبهرات رفت واز امیرعلیشیر نوائی نواخت یافت و درانقراض دولت گورکانیه بوطن مألوف باز گشت و بسال ۹۲۷ در تبریز درگذشت . شاید که مراد از ضیائی همان ضیاء سابق الذکر است یابالعکس مراد از ضیاء ، ضیائی است.

ضیاء. [ضِ] (اِخ) ابن ابی الضوء القرطبی . مردی عالم بعلوم عربیه و شعر و حافظ ایام عرب و مشاهد آن . (روضات الجنات ص ۴۳۵) .

ضیاء. [ضِ] (اِخ) ابن خریف . محدث است .

ضیاء. [ضِ] (اِخ) ابوالضیاء خلیل ابن اسحاق . رجوع به خلیل . . . شود .

ضیاء. [ضِ] (اِخ) احمد بن جمال حنفی سرائی . رجوع به احمد ... شود .

ضیاء. [ضِ] (اِخ) اصفهانی . معاصر شاه عباس ماضی واز کتاب دیوان بوده است. مرحوم هدایت در مجمع الفصحا گوید (۱) : اسمش میرزا نورالله از قریهٔ کفران

(۱) ج ۲ ص ۴۳۵

رودشتین من بلوکات تسعهٔ اصفهان از جملهٔ اکابر آن دیار و در عهد شاه عباس ماضی ازکتاب دفتردیوان بوده، طبع خوشی‌داشته است و باکثرکمالات موصوف . از اوست ، صبا بخدمت مستوفی‌الممالك عهد

اگرکسی زمنش هیچ درد سرمرسان
وراوکندگله از من بخاکپای بتان
که‌هرچه بشنوی‌ازوی‌بمن‌خبرمرسان
مگو چرا ز تو نفعی نمیرسد به ضیا
که من گذشته ام ازنفع گوضررمرسان
همین بس است‌که‌گوئی زخیروشر باو
مرا بغیر تو امید نیست شر مرسان .

این ترکیب بند نیز از اوست ،

ای بت هرزه گرد هرجائی
وی برآورده سر به سودائی
هرزه گردی و باده پیمائی
عاقبت میکشد برسوائی
بسکه گفتم زبان‌من فرسود
چکنم پند من ندارد سود
گرچه دریاکی تونیست شکی
این نمیداند از هزار یکی
شب اگر بامسیح درفلکی
مورد تهمتی اگر ملکی
لب بدگو نمیتوان بستن
از بداو نمیتوان رستن
کی‌گمان‌داشتم که آخرکار
ننگ‌و ناموس را نهی بکنار
همه‌جا رو شوی و باده گسار
ساده روئی ، ترا بباده چکار
یار هر کس مشو زبیمغزی
کج منه پا وگرنه می‌لغزی
من بیچاره مردم ازوسواس
که‌توخود راچرانداری‌پاس
حسن خود را زکس‌مگیر قیاس
گفتمت قدرخویشتن بشناس
که اگر بافرشته مقرونی
صرفه او میبرد تومغبونی
آنکه بیشت نشسته‌شام وسحر
که منم پاکباز وپاك نظر
نکنی عشق پاك او باور
که هوس‌پیشه‌استو افسونگر
این همه‌سعی نیست بیغرضی
هست البته دردلش مرضی
آنکه گوید که درتو مفتونم
در تماشای صنع بیچونم
من‌درین‌شیوه ازوی افزونم
اگر این راست است ملعونم ...
این هوس پیشگان کام طلب
همه دوشاب دل توشکر لب
باگروهی چنین بیزم طرب
میکشی جام باده شب همه شب
همه آلوده اند و دامن چاك
چون توان کرد حفظ دامن پاك ...
غافلی از خود اینچنین تاکی
واقف خویش باش گفتم هی ...
زیر پل منزل خطرناکست
مسکن لوطیان بی‌باکست
غنچه‌کانجا رود چوگل چاکست
دگر آنجا حسابها پاکست
مکن آنجا باستراحت میل
مفکن بارخانه در ره سیل
همرهی باتبان ساده مکن
ورکنی میل‌جام وباده مکن ...
توکجا دلبران شهر کجا
نه که راضی شوی باین سودا
گر ضیا خاطر ترا آزرد
این درشتی و نرمی ازحد برد
بیش ازاین غم نمیتواند خورد
دفت‌ویوسف‌بدست‌گرگ‌سپرد ...

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (ا خ)

مرحوم هدایت گوید ،

معلوم نیست که ازکجاست اما معاصر سیف اسفرنگی ودر زمان دولت سلطان محمدبن تکش خوارزمشاه که او را اسکندر ثانی و سلطان سنجرلقب کرده بودند وشعرا قصیده هادرتهنیت این لقب‌بنام اومیگفته اند بوده واز قصیدهٔ که نظم کرده این‌سه بیت نوشته میشود ،

سلطان علاء دنیا سنجر که ذوالجلال
از خلق برگزیدش وجاه وجلال داد
شاه عجم سکندر ثانی که رای او
برفتح ملك ترك حشم را مثال داد
خورشید وار تیغ وی از مشرق صواب
آمد پدید وملك خطا را زوال داد .
(مجمع‌الفصحا ج ۱ ص ۳۲۶).

صاحب حبیب‌السیرگوید(۱)، امام‌ضیاءالدین از فضلای زمان سلطان محمد خوارزمشاه و پیوسته ملازم بارگاه این سلطان بود و در آنوقت که‌خوارزمشاه‌فرمود که‌لفظ سنجر برالقاب او بیفزایند این مرد قصیدتی نظم کرد که سه بیت‌آن اینست ،

سلطان علاء دنیا . . . الخ .

ضیاءالدین . [ضِ دُ د د] (ا خ)

ابن‌البیطار ابومحمد عبدالله بن احمد النباتی العشاب‌المالقی معروف‌به ابن‌البیطار.رجوع به ابن بیطار و نیز رجوع به عبدالله . . . شود .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (ا خ) ابن امام فخرالدین رازی . مردی صاحب نظر ومشتغل بعلم و دانش بود. پس‌ازوفات پدر درهرات اقامت گزید لیکن اودرعلم وهنرو ذوق‌وفطنت‌بپایهٔ‌برادرکهترخویش‌شمس‌الدین که پس‌از پدرلقب فخرالدین گرفت نرسیده است (رجوع به‌عیون‌الانباء ج ۲ ص ۲۶ شود .)

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (ا خ)

رجوع به ابن‌خروف ضیاءالدین ابوالحسن قیسی شود .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (ا خ)ابن سعدبن‌محمدبن‌عثمان القزوینی القرمی‌العفیفی، استاد شیخ المولی سعد الدین التفتازانی . صاحب بغیه‌گوید وی امامی بزرگوار ودانا بتفسیر وعربیت ومعانی و بیان وفقه واصلین است‌و پیوسته‌حتی‌بگاه سواری‌وهم‌پیاده‌روی بافادهٔ علم اشتغال داشت. دربلاد خویش فقه آموخت و از پدر و عضدی وبدرتستری و خلخالی‌اخذ علم کرد و درجتی بلند یافت تا آنجاکه سعدالدین تفتازانی‌ازجلهٔ‌شاگردان اوبود.ضیاءالدین‌باجاه ومالی که‌داشت‌طالب علمانرا نیکو داشتی ویرا دینی استوار و تواضعی‌فزون ازحدوخیری کثیروبزرگواری بسیاربود وازبدی پیوسته گریزان‌بود. چون بقاهره درآمد بشیخونیه و مدرسهٔ بیبرسیه بتدریس فقه‌شافعی پرداخت . ونام وی عبیدالله بود وبسبب همنامی باعبیدالله ابن زیاد کشندهٔ حسین‌بن علی‌ع آنرا خوش نداشتی وهرگز ننوشتی . و اورا ریشی دراز بود که بقدمها رسیدی وهرگاه بخفتی‌ریش خویش‌در کیسهٔ نهادی وچون برنشستی دوشاخه شدی وعوام مصرچون او را بدیدندی گفتندی ، سبحان الخالق، ووی گفتی‌عوام مصرمؤمنین بصدقند که ازصنعت بصانع استدلال کنند. عزّالدین ابن‌جماعة وشیخ ولی‌الدین عراقی وگروهی دیگر از وی اخذوروایت کرده‌اند ووی از حلبی‌ودیگران‌روایت کند وچنانکه ابن‌حجر ودیگران‌آورده‌اند درذی‌الحجة سال ۷۸۰ هجری در گذشته است . طاهربن‌حبیب‌بوی نوشت ،

قل‌لرب‌الذّری ومن‌طلب‌العلم مجداًالی‌سبیل‌السواء
اذا اردت‌الخلاص من ظلمة‌الجهل فمانهتدی بغیرضیاء .

ضیاءالدین در جواب‌او گفت ،

قل‌لمن یطلب‌الهدایة منی
خلت لمع‌السراب برکة ماء
لیس عندی من‌الضیاء شعاع
کیف یبغی الهدی من‌اسم الضیاء.
(روضات‌الجنات ص ۳۳۵).

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (ا خ)

ابن صقر . معاصر شهاب‌الدین سهروردی .

(۱) ج ۲ ص ۳۳۵

محدث است ودرقرن هشتم میزیست. (عیون‌الانباء ج ۲ ص ۱۶۸).

ضیاءالدین. [ضِ ءُ دْ دی] (اِخ) ابن عبدالحمید. عبدالله بن محمد. رجوع به عبدالله بن محمد... شود.

ضیاءالدین. [ضِ ءُ دْ دی] (اِخ) ابن معین. عمربن بدر موصلی. رجوع به عمر... شود.

ضیاءالدین. [ضِ ءُ دْ دی] (اِخ) ابوالنجیب سهروردی عبدالقاهر. رجوع به ابوالنجیب سهروردی... شود.

ضیاءالدین. [ضِ ءُ دْ دی] (اِخ) عوفی درلباب الالباب گوید (۱) : ابوبکر احمد الجاجمی. الصاحب الکبیر علاءالملک ملک الامراء ضیاء الدولة والدین والوزراء، صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در تصرف کف و بنان او بود وسیرابی کشت زار امل از قطرات باران احسان او واین لفظ که گفته‌اند عاش حمیداً ومات شهیداً قبائی است برقد دولت او بریده و طرازی برلباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت علماء و دستگیری افتادگان و پایمردی آزادگان بود و در نوبت امارت در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حاتم ومعن زائده وآل برمک را یک ساعته بذل او منسوخ گردانید و درآن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار بحضرت او رسید الحق حضرتی بود که شجرهٔ فضل را درآنجاخضرتی بود ارباب علم واصحاب هنر درآن دولت آسوده بودند و ازحوادث ایام در مهد آسایش غنوده و داعی را کمال تربیت او و پایمردی کرد تادرخدمت او بماند وهرهفتهٔ روزآدینه نوبت تذکیر عقدکردی واوشرف استماع ارزانی داشتی وتشریفات و انعامات او متواتر ومترادف بودی ووقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمهٔ ماوراءالنهر و خراسان را ببینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر ختا افتاد و در بلاساغون رفتم وهرجاکه بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مرآخرت را [بجز] دوستی علما و این خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امید می‌دارم که دوستی ائمهٔ دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی‌نظیر را غریق رحمت وغفران گرداند وصدر وزارت ومسند دولت ومتکاء اقبال را بفر و شکوه وزیرالوزراء معین‌الملک ضاعف‌الله جلاله که وارث اعمار وزراء کبار است تادامن قیامت آراسته دارد اکنون طرفی از طُرَف اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند وعزم آن‌طرف کرد درباعی میگوید،

رباعی

ای دوست مرا درد تو از درمان به
یکساعت دیدار تو ازصد جان به
ازسیب زنخدان تو یک شفتالو
نزدیک من از هزار سیستان به.

وهم او فرماید،

رباعی

هرچند چومن هزار عاشق هستت
کس را نرسد دست بزلف شستت
جز زُهره کرا زهره که بوسد پایت
جز یاره کرا یاره که گیرد دستت.

و درآن وقت که درخدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو مصاف کردند و با حشم بسیارمردانگی کردند وآثارشهامت او ظاهرشد وسلطان سکندر او را بستودچنین که بارها برلفظ راند که من ازآثار(؟) تاژیکان پردل‌تر از علاءالملک جاجمی ندیدم و سرخس نامزد او فرمود امااو را هوای اسفزار در سربود این رباعی گفت،

رباعی

ای تیغ توکرده برختا تنگ زمین
وزخون حسودت شده گلرنگ زمین
بخشای برین بنده که آورد اورا
صیت کرمت هزار فرسنگ زمین.

وازثقهٔ شنیدم که روزی قوام‌الملک خواجه را بآرزو در وثاق آورد چون بازمیگشت برین رباعی عذرتجشم اقدام تمهید کرد، رباعی،

گردی که براه از سم اسب توبخاست
کرسرمهٔ دیده کندش چرخ رواست
مربندهٔ خویش را تفقد کردی
عذرقدمت هم کرمت داندخواست.

و پسر خواجه رضی‌الدین مستوفی ازبخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و چون مولد و منشاء او نیشابورآمده است ازآنجاکه کمال اعتقاد او بود دررعایت ائمه وعلماء پنداشت که مگرازفرزندان استاد علماست (؟) او را اعزازی هرچه تمامتر کرد و بیتبجیلی هرچه خوبتر در شهر آورد واسباب او مهیا کرد و بسعی جمیل اوهم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید قطب الحق والدین تغمده الله برحمته حاصل شدولیکن آن بزرگ‌زاده مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگنجید وکارخودرا بزبان آورد بهندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاءالملک را وزارت ممالک غور و فیروزکوه و امارت اسفزار دادند شمس‌الدین رضی از حدود مکران وسیستان بخدمت اوپیوست وخواست که هم برآن شیوه زندگانی کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات برنتابد علوفهٔ فراخور حال او از دیوان اطلاق میکردند وانعام وتشریف خود پیوسته بودی، چون رکاب مبارک اوازفیروزکوه باسفزارحرکت فرمود شمس‌الدین رضی قصیدهٔ انشاء کرد در تهنیت قدوم وی که مطلع آن این بود، مطلع:

رخشنده گوهری بیرکان رسید باز
رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز

و او ترجمهٔ انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی وخود هم بخواندی بیاض بستد و قصیده را را تمام فرو خواند وبرظهر آن‌بیاض بی‌هیچ فکرت و تأمل این ابیات نبشت، قصیده،

شمس رضی ز سوی سجستان رسید باز
دیده حدود پارس و مکران رسید باز
با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه
با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم
برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع‌الکفر زندقه
معلوم من نشد که مسلمان رسید باز.

مهذب‌الدین سید الکتاب منصور بن علی الاسفزاری در حق او گوید:

تا معدلت کار جهان داد قرار
بشکفت هزار گل جهان را بی خار
از راستی مسطر عدلت امروز
سرگشته نماند درجهان جزپرکار.(۲)

و نیز مجدالدین شرف الکتاب ابن الرشید الغزنوی قصیدتی درمدح وی سروده است و گوید:

زبان من زشکر تو دهانی پرشکردارد
که چشم من بروی توجهانی پرقمردارد.

پس فروترشود و گوید:

ضیاء الدین علاءالملک بوبکربن احمد آن
کههم علم علی‌خواندست وهم عدل‌عمردارد
سپهداری که درهیجا زهیبت‌بانگ کوس او
عدو را همچوموردایم کوروکر دارد...

الخ (۳) عوفی گوید(۴) ازامام بدرالدین [بن] نور [الدین] الهروی شنیدم‌درهراة که وقتی بخدمت علاءالملک [ملک] الامراء والوزراء ابوبکر الجاجمی رحمه‌الله خدمتی نوشتم ونظمی پرداختم چون درنظر مبارک او آمد مرا یک تخت جامهٔ بُرد نیشابوری و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این

(۱) لباب‌الالباب ج ۱ ص ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۳. (۲) لباب ج ۱ ص۱۵۹ (۳) لباب الالباب ج ۱ ص ۱۶۱ - ۱۰۶
(۴) لباب ص۲۵۰ ج ۱

اطف رباعی وقطعهٔ بگفتم ، رباعی :

ای باتو بزرگان جهان خُرد همه
درجنب صفات صافها دُرد همه
درنرد سخات بُرد من بسیار است
وین طرفه که آن جنیبت بُرد همه (۱)

قطعه ،

چو اسکندرانرا معین و وزیری
از آنم فرستادی اسکندرانی
بلی بود یکتا ویك باولیها
از آن تاکند باولی همقرانی
مرا کفت جامه که بر درطی آریم
که بخشیدهٔ حاتم تابدانی

مرحوم علامهٔ قزوینی در تعلیقات نگاشته‌اند : مصراع اول « چو اسکندران را معین و وزیری » ، علاءالملك جاجی از وزراء سلطان محمد خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی مراد است و درمورد دوبیت آخر افزوده اند که مراد از این دوبیت معلوم نشد .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) ابوعبدالله محمدبن عبدالواحدالسغدی. رجوع به‌سغدی شود . (قاموس الاعلام ترکی).

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) اردوبادی متخلص به شفیعی شارح معمیات حسین بن محمد شیرازی .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) المارانی ابوعمرو ، عثمان بن عیسی بن درباس المارانی ، الکردی . ضیاءالدین ، در عصر خویش ازاعلم شافعیین درفقه بود . نسبتش به‌بنی‌ماران مرج (نزدیك موصل) رسد در اربل نشوونما یافت وازآنجا بدمشق وسپس بمصر شد و قضای غربیه بدو تفویض کردند وسپس سلطان صلاح‌الدین شغل قضای دیار مصررا در ۵۶۶ هجری بدو داد وازآن پس به‌تدریس پرداخت وگوشه گرفت تا آنگاه که بقاهره درگذشت (۶۰۲ هجری) . از کتب وی : « الاستقصاء لمذاهب الفقهاء » نزدیك بیست مجلد و « شرح اللمع » در اصول فقه .

(الاعلام زرکلی ج ۲ص ۶۳۰) .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) برنی . رجوع به‌برنی شود .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) خواجه... ازبزرگان وقت خود ومزارش بتبریز بوده‌است. (نزهة‌القلوب چاپ اروپا ص ۷۸) .

ضیاءالدین[ضِ ءُ د د](اِ خ) بلخی مرحوم هدایت گوید :

واعظی خوش‌بیان وعالمی چرب زبان بوده دربلخ تمکن داشته وخلق راموعظه میفرموده محمد عوفی گوید او را ملاقات کردم فاضل بود این چند بیت از او نوشته شد ،

زهی درشان تومنزل همه آیات سلطانی
بدیده عقل در دست تو رایات جهانبانی
توخورشید جهانگیری ازآن باتیغ صبح آسا
گرفتی هفت کشور را بیکساعت بآسانی
چنان آسوده شد جمع خلایق در دیار تو
که جز درطرهٔ دلبر نه بیند کس پریشانی
چو ذوالقرنین ازمشرق یکی بخرام درمغرب
که تا دانند درعالم توئی اسکندر ثانی

گویند چون بر منبر رفتی عادت وی چنان بودی که عمامهٔ خودرا چنان نهادی که پیشانی او وصدغ او را پوشیدی یکی بوی نوشت که عمامه را لختی برتر نه که روزی را خدا میدهد واواین رباعی را درجواب فرستاد .

یکشهر حدیث من واشعار من است
درهر کنجی سخن زگفتار من است
گر پیش نهم یا سپس ای مردسره
پالان زن تو نیست دستار من است .

(مجمع الفصحا ج ۱ ص ۳۳۶)

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) خجندی الفارسی . صاحب مجمع الفصحاء آورده است(۲): ازفضلای زمان خود بوفور فضیلت ممتاز بوده مدح ملك بیغو میگفته و در عهد محمد ایلدگز متکفل احکام شرعیه میشده باشمس‌الدین اوحدی مشهور بخاله معاشر ومکاتبات فیمابین ایشان بوده . اصلش از شیراز است در جوانی از شیراز بخراسان رفته درشهر خجند اقامت گزید و بخجندی معروف لهذا تانسب وموطن معلوم باشد فارسی تخلص میکرده یا خجندیانش فارسی لقب داده‌اند . معاصر ومداح ملکشاه سلجوقی بوده شرحی بر محصول فخرالدین رازی نگاشته و درسنهٔ ۶۲۲ درهرات وفات یافته‌است . جوینی درتاریخ جهانگشا آورده است که ، « امام ضیاءالدین فارسی را قصیده‌ایست . ازآنچ برخاطر مانده بودچند بیت ثبت شد » . مطلع آن ،

رویت بحسن عالم جان راکمال داد
عشقت بلطف چهرهٔ دلرا جمال داد .

از خیالات اوست ،

امسال پای در ره عشق توچون نهد
آنکو زخون خویش نشسته‌است پار دست
درباغ حسن عارض زیبای توکلیست
کایمن بود بچیدن آن گل زخار دست
خواهد کسیکه از تو امیدش بود کنار
تابرتنش بجای دو باشد چهار دست
درعشق تو زپای در افتادم و خوشست
گر گیردم عنایت صدر کبار دست
عادل غیاث دولت و دین آنکه درجهان
دادش زقدر برهمه کس کردگار دست .

ایضاً

بریختی زجفا خونم وجزاین نبود
سزای آنکه چنین یار بیوفا گیرد
ولی بریختن خون من دلم راضیست
بدان طمع که زلعل تو خونبها گیرد .

ایضاً

بیا که راز دل غنچه باد رسوا کرد
رسید بلبل واسرارعشق پیدا کرد
زلاله ابربسی لعبتان چابك ساخت
زغنچه باد بسی دلبران رعنا کرد
سحاب چشم هوارا چو چشم وامق ساخت
بهار روی زمین را چو روی عذرا کرد
ز بهر قمری انجیل خوان صبا درباغ
ز شاخ سرو همه صورت چلیپا کرد
بخط سبز مثالی بپادشاهی گل
فلك نوشت و زقدبنفشه طغرا کرد
اگر ز چرخ ثریا نهان شد اینك باد
ز برگ نسترن آفاق پر ثریا کرد
صباست همدم عیسی که چشم‌نرگس را
نخست بار که دم برفکند بینا کرد
جهان پیر کهن گشته را فلك ازنو
بسان دولت سلطان دهر برنا کرد
شهاب کلك تو با خلق میکند زکفت
همان عمل که عطارد ببرج جوزا کرد.

درمدح ملك یبغوشاه

خداوند عالم ملك شه که او را
همه کار ازفضل یزدان برآمد
بقا دامن خویش دو چید ازآن سر
که بی حکم او ازگریبان برآمد
فلك برزمین بهر قوت عدویش
هرآن تخم کانداخت پیکان برآمد
معطل چنان شد زعدل توخنجر
که زنگار ازروی سوهان برآمد
در آن لحظه کاواز کوس از دوجانب
بگردون ز اطراف میدان برآمد
تن هرمبارز بجوشن فروشد
سر هر دلاور ز خفتان بر آمد
ز باران تیغ تو از خاك زان پس
بجای گیا شاخ مرجان برآمد

هم درمدح ملك یبغو:

ای‌ازخیال روی توام‌لاله‌زار چشم
تاکی‌بود زعشق‌توام لاله‌بارچشم
اشکی که داشت چشم‌من‌افتاد در کنار
زین‌پس بجای‌اشك فتد در کنار چشم
بی‌جستن‌هوای تونبود بجای دل
بی‌دیدن لقای تونابد بکار چشم
بر گردن خیال‌توبندد عروس‌وار
تاصبح هرشبی گهر آبدار چشم
دولت نگر که گشت من‌تیره روزرا
روشن زخاك بار که شهریار چشم

(۱) نسخه بدل : « و آن طرفه که صاحبیست » و نسخه بدل بنظر صحیح تر ازمتن می آید .

(۲) مجمع الفصحا ج ۱ ص ۳۲۵

یبغوملك شه آیت نصرت که اندرو
بیند نشان نصرت پروردگار چشم .
وله ایضاً
نه حیلهٔ زسوز تو الا گداختن
نه چارهٔ زهجر تو الا گریستن
شب تا بروز کار من و روز تا بشب
نالیدنست ازغم تو یا گریستن
گفتی زهجرمن نگرستی وبرحقی
فرقست ازفشاندن خون تا گریستن
ما را بدولت غم عشق توهرزمان
صدگونه محنت است نه تنها گریستن
زیبائی ایست درتو که آید بیاد تو
ازچشم عاشقان توزیبا گریستن
از روزگار وعده مرا درفراق تو
امروزغصه خوردن و فردا گریستن
دلشادم از گریستن خود بدین همه
کامید صحت است زشیدا گریستن
ازچشم تست فتنه و گرنه چه لایقست
از من بعهد خسرو دنیا گریستن
یبغو ملك شه آنکه پدید آورد به تیغ
ازپردلان بموقف هیجا گریستن .
ایضا
ای شکر پیش لبت از در برخندیدن
روح را طعنه زند لعل تو درخندیدن
پیشهٔ سنبل زلف تو عبیر افشاندن
عادت بستهٔ تنگ تو شکر خندیدن
دل رباید سرزلف تو بهر جنبیدن
جان فشاند لب لعل تو بهر خندیدن
تا نبینی رخ زر هیچ نخندی آری
هست گل را همه ازشادی زر خندیدن
چون بخندی سوی توخلق از آن درنگرند
که ندید است کس از شمس وقمر خندیدن
مگر از اختر وتاج ملك آموخته اند
زلف و رخسار تو هر شام وسحر خندیدن
نطفه راگرزقبول تو دراو مژده رسد
کندآغاز هم از پشت پدر خندیدن.
وله ایضا :
زرین شد ای عجب همه اطراف بوستان
نوعی زکیمیاست مگر باد مهرگان
برگ ترنج شد عوض برگ شنبلید
شاخ درخت شد بدل شاخ زعفران
گوئی هرآن قصیده که بلبل بهار گفت
بادش بزر نوشت براوراق بوستان
شد نار سرخ لعبت باغ وزعشق او
خون جگر زدیدهٔ انگور شد روان
گر ناردان مسکن صفر است پس چرا
صفرای باغ دفع نگردد زناردان
آن فصل شد گذشته که اندر میان باغ
چون روی دوست خرمن گل بود بیکران
امروز نیست در همه گلها براغ و باغ
جز اشك دشمن شه سادات ارغوان
سلطان شرع و صاحب اسلام آنکه هست
بر تخت ملك و جاه سیادت خدایگان
آن قاسمی که بر درانعام او قضا
موضوع کرد قسمت ارزاق انس وجان
جاهش فزون از آنکه توهم کند خرد
قدرش برون از آنکه تصور کند گمان
ای از دم رضای تو مشکین شده بهار
وی از کف سخای تو زرین شده خزان
صحن و رواق مهر ترا مهرخاکروب
سطح سرای قدرترا چرخ نردبان
جائیکه راستی شود از طبعت آشکار
از شرم تیر درتن خصمت شود کمان.
دومدح شمس الدین محمدبن مؤید الحدادی - البخارائی الملقب بشمس خاله:
فلك اختر معنی صدف در یقین
گوهرواسطهٔ عقد شرف شمس الدین
عمدةالملك فروغ گهر حدادی
که شکست ازقلمش قاعدهٔ درثمین
سخنش سحرمبین است ولی ازبی فهم
شعر کردند بزرگان لقب سحرمبین
آسمان لخلخه سازد زپی مغز نجوم
چون شود ازقلمش مشك بکافورعجین
رقعهٔ گر بسوی اهل جنان بنویسد
ازخطش غالیهٔ زلف کندحورالعین
مادح طبع تو براوج فلك بدر منیر
راوی شعرتو در جمع ملك روح امین
گرز زنجیر خطت یاد کند در بیشه
در زمان عاشق زنجیر شود شیر عرین
گفته ابیات تو درمجلس ارواح جنان
خوانده اشعار تو در پردهٔ ارحام جنین
کاغذ شعر تو چرخیست زرفعت گوئی
خط تومحور آن چرخ ونقطها پروین
رفعت وقدر ثنای توگرانیست کند
به طفیلش سخن من گذر از علیین
آتشین باد صبا بسترا گر بی یادت
می نهم هیچ شب هجرتوسر بربالین

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِ خ) دوغ آبادی . رجوع به دوغ آبادی شود .

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِ خ) سراج (مولانا . . .) ازاکابر کرمان ومعاصر امیرتیمور گورگانی بوده است (حبیب السیر ج ۳ ص ۱۷۸)

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِ خ) سنجری . رجوع به سنجری شود .

ضیاءالدین. (ض ءُ د د) (اِ خ) شیث بن ابراهیم بن محمد. رجوع به شیث شود .

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِ خ) عبدالرافع بن ابی الفتح الهروی. رجوع به عبدالرافع . . . شود .

ضیاءالدین. (ض ءُ د د) (اِ خ) عبدالعزیز بن محمدطوسی. رجوع به عبدالعزیز ابن محمد طوسی شود .

ضیاءالدین. (ض ءُ د د) (اِ خ) عدنان سرخکتی. پدر امام مجدالدین محمد است . در انقلاب ایام وفترتهاءغز و ترکمان وتبدل دول درعالم خفض ورفع بود و آخرالامر علتی مزمن برنهاد او استیلا یافت و صاحب فراش شد و شرف الزمان مجدالدین عدنان که پسر بزرگتر او بود بجهت تداوی پدر وثاق حمیدالدین طبیب را ملازم گرفت و تتبع کتب طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علمی وافر حاصل داشت در مدت چهارسال که پدر او رنجور بود اوطبیبی حاذق شد وچنانکه براطباء روزگار وحکماء عهد فائق آمد وصدر جهان عبدالعزیز او را بخدمت خود مخصوص گردانید . . . نوادهٔ ابن ضیاءالدین یعنی جلال الدین بن امام مجدالدین بن ضیاءالدین معاصر عوفی صاحب لباب الالباب بوده است. (لباب الالباب ج ۱ ص ۱۷۹-۱۸۰) .

ضیاءالدین. (ض ءُ د د) (اِ خ) عبدالله ابن محمد خزرجی مالکی اندلسی رجوع به عبدالله ابن محمد... شود .

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِ خ) علی (امیر . . .) ازاشراف مرو بود ودر فتنهٔ خانمانسوز مغول از جانب تولی حاکم مروشد . سپس برای دفع شر پهلوان ابوبکر دیوانه که درسرخس فتنه می انگیخت بسرخس رفت و درباز گشت بدست کوشکین (کوشتکین) که بازمرهٔ از ملازمان سلطان محمد خوارزمشاه بمرو رسیده وبر آنجا استیلا یافته بود کشته شد. (حبیب السیرج ۳ ص ۱۵). صاحب تاریخ جهانگشا گوید : . . . چون از نهب اموال و اسر و اغتیال فارغ شدند (مغولان) امیر ضیاءالدین علی را که از جملهٔ اکابر مرو بود و سبب گوشه نشینی او بر او ابقا کرده بودند فرمود تا باشهر رود وجماعتی راکه از زوایا وخبایا بار دیگر جمع شوند امیروحاکم باشد وبرماس رابشحنگی بگذاشتند . . . و امیر ضیاءالدین و برماس هردو مقیم بودند تاخبررسید که درسرخس پسر شمس الدین پهلوان ابوبکر دیوانه فتنه آغاز نهادست امیر ضیاءالدین بدفع او بامردی چند چون برفت ، بارماس اهالی مرو را از محترفه وفقیر آن برعزیمت توجه بجانب بخارا از شهر بیرون آورده بظاهرشهر نزول کرد جمعی را که پیمانهٔ عمر پرو بخت برگشته بود پنداشتند که شحنه را ازجانب سلطان خبری رسیده است ومستشعر گشته و بهزیمت می رود حالی طبلی فرو کوفتند وباغی شدند درسلخ رمضان سنهٔ ثمان عشرة وستمائة وبارماس بدر شهر آمدوجماعتی را باستدعای معارف بشهر فرستاد کسی روی ننمود و تمکینی نکرد

بانتقام مبالغ مردم را که بردن شهر یافته بود بکشت... چون ضیاءالدین بازرسید بعلت استعداد و ترتیب حرکت در شهر رفت و غنیمتی که داشت برایشان ایثار کرد و پسر بهاءالملک را برسبیل نوا که او پسر منست نزدیک ایشان فرستاد و خود روی ننمود و با آن جماعت عصیان کرد و باردیگر باره و حصار را عمارت فرمود و جمعیتی بر او گرد آمدند. در اثنای این جماعتی از لشکر مغول رسیدند رعایت جانب ایشان واجب دانست و یکچندی نزدیک خود نگاهداشت چندانک از حشم سلطان کشتکین (کستکن) پهلوان با جمعی انبوه در رسید بمحاصرهٔ شهر مشغول شد جمعی از رنود شهری خلاف کردند و نزدیک کشتکین رفتند، ضیاءالدین چون دانست که با تفرق اهواء کاری تمشیت نپذیرد با جماعتی مغولان که ملازم او بودند بر عزیمت قلعهٔ مرغه (مراغه) روان شد و کشتکین در شهر آمد و خواست تا اساسی نهد و عمارت و زراعت فرماید و بند شهر دربندد جماعتی از شهر در خفیه بضیاءالدین مکتوبی فرستادند و او را بر مراجعت با شهر تحریض و ترغیب کردند. چون بازگشت و بدر شهر نزول کرد یک کس از خدم او بشهر در آمد بایکی خبر وصول او بگفت درحال بگوش کشتکین وخصمان رسید جماعتی را بفرستاد تا اورا بگرفتند و مطالبهٔ مال کرد ضیاءالدین گفت بفاحشات داده ام کشتکین پرسید آنها کدام اند گفت مفردانی ومعتمدانی که امروز در پیش توصف کشیده اند چنانک آنروز پیش من بودند وقت کار مرا فروگذاشتند و وصمت غدر بر ناصیهٔ خود کشیدند چون دانستند که از ضیاءالدین حاصلی نخواهد بود و مالی ندارد کشتکین کشتن او را حیات خود دانست و فنای او را بقای ملک پنداشت و بعد از حالت او (۱) بدلی فارغ بعمارت و زراعت اشتغال داشت... (۲).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) علی از خواص بندگان سلطان غیاث الدین محمود بن سام از سلاطین غوری است و بسال ۵۹۷ از جانب این سلطان حکومت نیشابور یافته است. (حبیب السیر ج ۲ ص ۲۱۷).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) علی بن احمد یمنی شافعی. رجوع به علی بن احمد ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) علی ابن سلیم سعدالدین اذرعی. رجوع به علی بن سلیم ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) عمر. والد امام فخرالدین رازی. ازمردم ری. وی نخست فقه آموخت و بعلم خلاف واصول اشتغال ورزید تا آنجا که در آن تمیزی بسیار حاصل کرد و کم نظیر گشت. و دوری به تدریس پرداخت و در اوقاتی معلوم خطبه خواندی و خلقی انبوه بسبب بلاغت و حسن ایراد سخن بروی گرد آمدندی و بدینروی میان خواص وعوام شهرتی یافت و نامی شد. وی را تصانیف بسیار در اصول و وعظ و جز آن است. ضیاءالدین را دو پسر بود مهتر رکن الدین لقب داشت و کهتر امام فخرالدین. (عیون الانباء ج ۲ ص ۲۵).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) عمرابن ابی الحسن بسطامی. رجوع به عمربن ابی الحسن ... شود.

ضیاء الدین. [ض ء د د] (اِخ) عمرابن ابی بکر موصلی. رجوع به عمربن ابی بکر ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) عمرابن محمد البسطامی. رجوع به عمربن محمد ... شود.

ضیاء الدین. [ض ءُ د د] (اِخ) قوسی. ابوالحسن ابن ابراهیم. وی بسال ۵۹۹ در گذشته و پیش از وفات از دو دیده نابینا گشته بود سه کتاب الاشارة فی تسهیل العبارة و المقتصر من المختصر و تهذیب ذهن الواعی فی اصلاح الرعیة والراعی از تألیفات اوست و یک قصیدهٔ لغویه تحت عنوان اللؤلؤ المکنونة والیتیمة المصونة دارد. سه تألیف فوق بنام صلاح الدین ایوبی کرده است. (قاموس الاعلام ترکی).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) قاضی... نوراللّه ولد قاضی درویش محمدبن خواجه شکراللّه وزیر برادرزادهٔ قاضی عیسی درایام حکومت امیرخان در بلدهٔ هرات متکفل منصب قضا شد و چند سال در غایت امانت و دیانت بلوازم آن امر قیام نمود. آنجناب از اقسام فضایل بهرهٔ تمام داشت و بجودت طبع و الطاف ذهن متصف بوده و اشعار دلفریب برصفحهٔ روزگار می نگاشت در انشاء مکاتیب غایت بلاغت بجای می آورد... وفاتش در اوایل شعبان ۹۲۹ اتفاق افتاد و در گازرگاه هری مدفون شد، مدت عمرش نزدیک شصت سال بوده است. ظاهراً همین قاضی ضیاءالدین است که باشیخ محیی الدین احمد مشهور به شیخ زادهٔ لاهیجانی ازجانب شاه اسمعیل صفوی نزد محمد خان شیبانی که از اقصای ترکستان تا حدود سمنان را بحیطهٔ تصرف آورده بود برسالت رفته است (حبیب السیر ج ۳ ص ۳۵۳ و ۳۹۱).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) قاضی تولک. رجوع به قاضی تولک شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) قوصی. رجوع به قوصی شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمد. (خواجه...). پدر دستور قابل فاضل خواجه افضل الدین محمود. از صنادید کرمان بود و آباء و اجداد منصب مقدمی و پیشوائی ملک کرمان بلکه وزارت سلاطین زمان موروث خاندان مبارک این وزیر باستحقاق (یعنی افضل الدین است). ظاهراً خود افضل الدین وزیر معاصر دولتشاه سمرقندی بوده است. (تذکرهٔ دولتشاه سمرقندی ص ۵۱۳).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمدبن ابراهیم منادی. رجوع به محمدبن ابراهیم ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمدبن ابی نصر ابن شهید الغزنوی. رجوع به محمدبن ابی نصر ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمدابن امین الدین عبدالعزیز. رجوع به محمدبن امین الدین ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمدبن عبدالواحدبن احمدبن عبدالرحمن بن اسمعیل الحافظ الحجة الامام ضیاءالدین ابوعبدالله السعدی الدمشقی الصالحی. رجوع به محمدبن عبدالواحد ... شود.

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمود فرزند غیاث الدین خواند میر ابن همام الدین صاحب حبیب السیر. مدرس یکی از مدارس هرات. (حبیب السیر ج ۳ ص ۲۰۵).

ضیاءالدین. [ض ءُ د د] (اِخ) محمود الکابلی (حکیم) عوفی گوید: ازاحداث شعرا وافاضل ائمه درغزنین بنزدیک داعی اختلاط داشتی و بمجاورت او استیناسی حاصل آمدی و این قطعه و چند رباعی بخط خود یادگار نبشته است. قطعه اینست:

ایا درعالم عزّ وجلال وقدرت ازقلت
کمال کلّ موجودات جله آفرینش کم
چونعل اندر هوای رفعت جاه توسال ومه
براق آسمانها را زبوی وتك فتاده سُم
کجا امکان بود ادراك اوج کبریای تو
که درکتم عدم افتد زفکرت خاطرمردم
صفی دین معین ملت استاد ملوك احمد
توئی والا خداوند فلك چاکر غلام انجم
زمانه بشکند از غایت تأیید فرمانت
جهان کز بهرمی سازد زنه طاق مدّ ورخم
بگاه حلم عمداً از نهیب ضربت عدلت
بریزد زهر ازمار وبیفتد نیش از کژدم
صباکر خاك پای تو بدوزخ باشد ازدنیا
زبین آن ندا آید بدوزخ یاعفا عنکم

(۱) یعنی مرگ او (۲) جهانگشا ج ۱ ص ۱۲۷ تا ۱۴۰

ضیا مدحت چه داند گفت کاندر عالم خاکی
زآب روی شاگردان تو یک نم بود قلزم
کلاه شام تا قلاش(۱) مغرب دوزد از قندز
قبای صبح تا خیاط مشرق بُرد از قاقم
مطرا دار یزدان حا . . . (۲) لب
دل اعداء تو گفته بسان سینهٔ گندم
رباعی
چشم ز تو خون گریست حیرانش مکن
وز پسته بزهرخنده گریانش مکن
در زلف فراهمت دلی دارم من
زنهار شکسته است پریشانش مکن.
هم او راست . رباعی،
گر شام تو نور صبح در بردارد
روز رخ تو شب معنبر دارد
از دست تو راست پای نتوان جستن
چون زو کژی زلف تو در سر دارد .
هم او راست . رباعی،
از روی تو زلف روی درمی‌تابد
برماه نو حلقه حلقه برمی‌تابد
تابیش بدست شانه پایش نکنی
برخویش همی پیچد وسرمی‌تابد .

حق این مجموعه آن بود که در اتمام آن سالها از مؤلف بمعاونت افاضل محمود خود مبذول داشتی چه شنیدم که ابومنصور ثعالبی یتیمة الدهر را در چهل سال ساخته است معلوم رای رفیع باشد که درجهان افاضل و اماثل بسیارند و بسیار بوده‌اند ولطف طبع جمله راکسی دشوار جمع نتواند کرد و این داعی را نیز انواع ناآمدنیها در راه آمده است و بچند کرت کتب بواسطهٔ غرق وحرق وسرق در معرض تلف افتاده این قدر که در این مجلد ایراد کرده ....(۱) این نوع شیوه این داعی مضایقت ومصانعت ....(۱) حالی در تحصیل آنست بر ....(۱)

ای آنکه ز رای پای برخور داری
بادات همیشه عزّ و برخور داری
برخور داری خوشست از مال وجمال
از مال وجمال خویش برخور داری .
(لباب الالباب ج ۲ ص ۴۱۶ تا ۴۱۸).

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) مکی . شاگرد علامه جارالله زمخشری . او راست کتاب کفایة فی‌علم‌الاعراب که شرح انموذج است .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) میرم (خواجه ...) شاعر. معاصر شاه اسمعیل صفوی . وی در رثاء وتاریخ امیر غیاث‌الدین محمدبن امیر یوسف از سادات جلیل که بدست امیرخان حاکم هرات کشته شده است این رباعی گفته ،
چون میرمحمد خلف آل عبا
زین دیر فنا رفت سوی ملک بقا
تاریخ شهادتش رقم کرد ضیا
والله شهید هو یحیی الموتی .
و نیز در مرثیه و تاریخ میرزا شاه حسین اصفهانی قطعهٔ بمطلع زیرین سروده است ،
مهر سپهر لطف که از رای انورش
آیینهٔ فلک شده جام جهان نما .
(حبیب‌السیر ج ۳ ص ۳۸۲ و ۳۸۶) .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) نصرالله‌بن محمد جَزَری مکنی به‌ابوالفتح . معروف به‌ابن اثیر . ابن اثیر کنیت سه برادر از دانشمندان ادب و تاریخ و حدیث و جز آنست (رجوع به ابن اثیر شود) . برادر مهین: مجدالدین مبارک ابن ابی الکرم محمد بن محمد جزری . برادر میانین : عزالدین ابوالحسن علی‌بن محمد شیبانی مؤلف تاریخ الکامل . برادر کهین : ضیاءالدین ابوالفتح نصرالله بن محمد جزری (۵۵۸ - ۶۳۷) درنامهٔ دانشوران آمده است (۲) که وی پنجشنبهٔ بیستم شعبان سال پانصد و پنجاه و هشت بجزیرهٔ ابن عمرمتولد گشت ودر آن بلد نمایش یافت و بسن صبی حافظ کلام‌الله گردید . از برادران بسال کهتر است ولی ازایشان بکمال کلانتر. در فنون چند لاسیما ادبیات بعهد خویش مشارالیه. بود بصنعت انشاء پس از معاصرش قاضی فاضل وزیر سلطان صلاح‌الدین یوسف ابن ایوب کردی نظیر نداشت . رسائل و مکاتیب وی مابین ترسلات عرب امتیازی تمام دارد درابتکارمعانی واختراع مضامین خداوند ملکهٔ راسخ بود و این خاطر فاطر اورا ازمداومت دواوین فصحا وممارست افکار شعرا پدید گشته وازینروی بیشتر منشآت وی برصنعت منظوم مشتمل است و دراین باب کتابی پرداخته موسوم بالوشی المرقوم فی حل المنظوم وخود در فاتحهٔ آن کتاب گوید : کنتُ حفظتُ من الاشعار القدیمة والمحدثة مالااحصیه کثرة ثم اقتصرت بعد ذلک علی شعر الطائیین حبیب بن اوس یعنی اباتمام و ابی عبادة البحتری و شعر ابی‌الطیب المتنبی فحفظت هذه الدواوین الثلاثة و کنت اکررعلیها بالدرس مدة سنین حتی تمکنت من صوغ المعانی و صارالاذن مالی خلقا وصنعاً . یعنی من ازمنظومات شعراء قدیم وجدید چندان از برداشتم که شمار آن نمیدانستم وعاقبت از تمام اشعار عرب اکتفا کردم بدواوین سه کس که سرآمد فصحاء عالمند : ابوتمام و ابوالطیب و ابوعبادة. پس چندین سال این سه دیوان از حفظ درس گفتم تا آنکه از مداومت بحث آنها برسیاق معانی انشاء وسبک اسالیب کلام اقتداری یافتم و این صنعت برای من طبیعت ثانوی گردید . الغرض پس ازآنکه درهنر وکمال رسید بمقامی که رسید در اول ربیعین از سال پانصد و هشتاد و هفت بنزد قاضی عبدالرحیم که رب‌النوع منشیان عصر بود رفت وبتوسط او بملازمت پادشاه مصر وشام سلطان صلاح‌الدین ایوبی رسید وتا شهر شوال از آن سال در خدمت سلطان بسر برد آنگاه ملک افضل نورالدین علی- ولیعهد صلاح‌الدین اورا از پدر خواستار شد سلطان ویرا مابین اتصال [بنور] چشم نورالدین علی واقامت آستان خویش مخیر ساخت و گفت اگرصحبت نورالدین اختیار کند رسومی که از دیوان مبارک برای وی مقرر شده همچنان مستدام باشد. ابن اثیرصلاح خویش درالتزام ملک افضل دانست وباوی درپیوست. ملک افضل وجود فاضلی آنچنان عظیم غنیمت شمرد و با آنکه هنوز درسن شباب بود منصب وزارت برعهدهٔ وی تفویض کرد. پس او باکفایتی بنهایت برمحل اعباء وزارت اشتغال داشت تا آنکه صلاح‌الدین در صفر سنهٔ پانصدوهشتادونه بشهردمشق درگذشت وملک افضل که اکبر اولاد وی بود وبگاه وفات پدر بدارالملک شام مقام داشت بحکم ولایت عهد برجای صلاح‌الدین جلوس کرد دمشق وساحل وبیت‌المقدس وبعلبک وصرخد وبصری وبانیاس وهونین وتبنین وغیرها بالتمام درحیطهٔ تصرف آورد ومقالید حل وعقد امور این بلاد در کف کفایت ابن اثیر نهاد واورا وزیر مستقل ومشیر مختار خویش گردانید و همچنان اعتبار واشتهار وی باقی بود تا مملکت شامات ازتصرف ملک افضل بیرون رفت واز آن پس امر ابن اثیر در اضطراب افتاد. توضیح این مجمل آنکه بعداز انتقال صلاح‌الدین بدار مجازات و استقلال ملک افضل بملک شامات مابین آل ایوب اختلافی عظیم شد،هر یک بخیال استقلال خویش واختلال حال دیگران افتاد چنانکه وزیر آن دودمان قاضی فاضل در حکایت آن اختلاف هائل گفته ، و اما هذ البیت فان الآباء منه اتفقوا فملکوا والابناء اختلفوا فهلکوا. یعنی اما این خاندان، پس پدران با یکدیگر اتفاق کردند وملک گشودند و پسران ازهم اختلاف جستند و خویشتن هلاک کردند . برادر ملک افضل ملک عزیزعثمان که بگاه وفات پدروالی مصر بود بدان ملک مستولی گشت وبرادردیگرش ملک ظاهرغازی صاحب حلب در آن سرزمین مستقل گردید وعم ایشان ملک عادل ابوبکر صاحب دیار جزیره در کرک استبداد یافت وهکذالآخرون. چون ملک افضل علی انحراف برادر کهتر ملک عزیزعثمان دید و ازعمش ملک عادل ابوبکر آثار نفاق اندیشید

(۱) شاید کلمه قلاس باشد باسین مهمله صیغهٔ مبالغهٔ ساخته ازقلنسوة (۲) دراصل کتاب چنین است وافتادگی دارد. (۳) ج ۱ ص ۶۴۶ تا ۶۵۷

رسولی بکرك فرستاد و با ملك عادل پیغام
داد که اگر بدرگاه حاضر نشوی کس بمصر
فرستم و با عزیز همداستان گردم و استیصال
دولت تو برعهدهٔ وی مفوض دارم همینکه
ملك عادل این پیام بشنید سخت بیندیشید چه
مابین او و ملك عزیز عداوتی بود شدید
پس بناچار راه دمشق گرفت و ملك افضل
اورا حرمت لایق نهاد و بعد از روزی چند
از لشکر خویش گروهی همراه او ساخت و
برعهدهٔ هواخواهان خود ملك ظاهر وصاحب
حمص و صاحب حماة احکام نگاشت که ملك
عادل را درحراست بلادجزیره که عز الدین
صاحب موصل قصدآن سرزمین داشت حمایت
کنند واورا طالع قوی امداد کرد وخصمش
قبل از تلاقی بمرد و دیگر سال ملك عزیز
باسپاه بسیاربرسر دمشق آمد وبرادر مهترش
ملك افضل را محاصره کرد، ملك افضل از
ملوك اطراف استمدادجست. ملك عادل ازبلاد
جزیره و ملك ظاهر ازحلب وناصرالدین محمد
ازحماة و اسدالدین شیر کوه ازحمص با کثرت
واستعدادبدمشق آمدند که جمله ازصاحب مصر
ملك عزیز اندیشناك بودند، همینکه ملك عزیز
آنجماعت را متفق الکلمه دید از در صلح
درآمد بدین قرار که بیت المقدس و نواحی
آن از اعمال فلسطین با ملك عزیز باشد و
دمشق وطبریه واعمال غور با ملك افضل و
اقطاعی که ملك عادلرا در ملك مصر بود
همچنان برقرار ماند و بسال دیگر که پانصد
و نود ویك هجری بودملك عزیز نقض عهد
کرد وبر خلاف صلح از مصرعزیمت تسخیر
دمشق کرد.خبر بملك افضل رسید خودبقلعهٔ
جعبر نهضت جست و در آنجا ملك عادل را
همراه خویش ساخت و از آنجا بحلب رفت
وملك ظاهر را بمدد برداشت وبدمشق بازگشت
در این اثنا ملك عزیز باسپاه مصر برسید و
شهر را درحصار گرفت ولی چون هنوزطالع
ملك افضل قوی بود و تدبیر ابن اثیرصائب
جمعی ازسرهنگان لشکرملك عزیز که بتقریبی
ازوی رنجیده بودند بملك افضل وملك عادل
پیغام دادند که اگر از قلعه بیرون آئید ما
ملك عزیر را گرفته بدست شما سپاریم ملك
افضل جمله رابنوید ملوکانه دلخوش ساخت و
بروز موعود بر معسکر ملك عزیز بتاخت
اتفاقاً مقارن آن حال خبرانحراف سرهنگان
بملك عزیز رسید سراسیمه برمرکب نشست
وبفرارنجات یافت ولی تمام اموال ومراکب
واسلحهٔ لشکروی بدست سپاه افضل تاراج
گردید و اکثر مصریان بموکب ملك افضل
درپیوستند. عمال عزیز بفرمان افضل از بیت-
المقدس واعمال آن مطرود گشتند . همینکه
ملك عادل شوکت وابهت افضل را درازدیاد
دید سخت بترسید که مبادا درفرض استقلال
باستیصال وی عنایت کند ازاینجا براه نفاق
رفت و بعزیز پیغام فرستاد که خود در ملك
مصر مقیم باش وهیچ دغدغه بخاطرراه مده
و سرداری برسرحد بسطام فرست که من
در وصول موکب افضل تدبیری بصواب
خواهم کرد که امرترا وهنی نرسد. ملك عزیز
از این پیام دلخوش گشت و سردار خویش
فخرالدین ارکش رابمحافظت شهر بلبیس مأمور
داشت وچون شارشام بدانمقام رسیدند وملك
افضل بتسخیر آن شهرعزیمت گماشت ملك
عادل در معرض منع شد وگفت این لشکر
که بدست تو و عزیز است همان مردم کار
آزموده‌اند که برادرم صلاح الدین باستمداد
ایشان با ملوك فرنگستان جهاد میکرد و
منصورمیگشت اگرشما برادران بایکدیگر
درانداز بدوسپاهی اینچنین مجرب را مستأصل
سازید فردا باسلطان فرنگ چگونه جنگ
خواهید کرد، لشکر اسلام را برای دفع کفار
بگذارید و ازهم بگذرید. القصه ملك افضل
فسخ عزیمت کرد ودیگربار بتوسط قاضی فاضل
بیت المقدس وفلسطین برعزیز تفویض یافت
وبتدبیر منافقان قرار برآن شد که ملك عادل
با عزیز در مصر باشند تا سپس مابین آن
دو برادر اختلافی نیفتد. قاضی زاده احمدبن
نصرالله تتوی درتاریخ الفی چنین گوید: در
بیست وهفتم رجب پانصد ونود و دوهجری
دیگرملك عزیز باتفاق ملك عادل وزیرملك
افضل را باخود همداستان ساخته متوجه دمشق
گردید وآن وزیر کافر نعمت که ملك افضل
تمام اعتماد بروی داشت در مقام نفاق شده
آنچنان سپاهرا از مخدوم خویش رنجانید
که چون ملك عزیز و ملك عادل بحوالی
دمشق رسیدند سپاه ملك افضل بدیشان
پیوست ملك افضل چون اینحال بدیدبدانست
که کار از دست برفت بالضروره دمشق را
بگذاشت و بیرون رفت و آن وزیر خائن
چون کارش بظهور انجامیده بود در خفا
بگریخت و بجزیرهٔ که مولد او بود درآمد
و ازآنجا بجهنم رفت. انتهی. همانا ازلفظ
وزیر و میلاد جزیره و دیگر قرائن چنین
به پندار رسد که باعث استیصال ملك افضل
ابن اثیر باشد واین خبطی است فاحش چه
آن منافق که منشأ تغلب خصم برملك دمشق
گردید وزیر جنگ بود بنام عزیزبن ابی
غالب حمصی علی مانس به ابن الاثیرصاحب
الکامل. الفرض چون ملك ازدست ملك افضل
برفت حال ابن اثیر سخت پریشان شد و
عظیم در اندیشه افتاد چه او باسردم دمشق
سلوکی ناستوده کرده بود و عامهٔ شهرخیال
آن داشتند که او را در خلال آن شورش
بقتل آورند. محاسن بن عجم که صاحب باربود
دراستخلاص وی تدبیری بکار برد، اورا در
صندوقی جای داد و برآن قفل نهاد وبدان
حالت اورا از شهر دمشق بیرون آوردچون
ازبیم هلاك نجات یافت راه صرخد گرفت
چه ملك عادل و ملك عزیز پس از تصاحب
دمشق آن قلعه را برای توقف بملك افضل
بازگذارده بودند، پس ابن اثیر درآنجا با
مخدوم خویش درپیوست و تاسه سال باملك
افضل درآن قلعه مقیم گشت. اشعارمشهورهٔ
ملك افضل باستغاثت خلیفهٔ عصر الناصر
لدین الله در این واقعه منظوم شده که :

مولای ان ابابکر وصاحب عثمان
قد غصبا بالسیف حق علی
وهوالذی کان قد ولیه والده
علیهما فاستقام الامر خیرولی
فخالفاه وحلا عقد بیعته
والامر بینهما والنص فیه جلی
فانظر الی حظ هذا الاسم کیف لقی
من الاواخر مالاقی من الاول

یعنی ای خلیفه عهدا! ملك عادل ابوبکر و
مصاحبش ملك عزیز عثمان حق ملك افضل
علی رابه تیغ عدوان بگرفتند باآنکه اورا
پدرش صلاح الدین برایشان برگماشت و
چون بحکم ولایت عهد بسلطنت نشست امور
جمهورمستقیم گشت پس برادر و عمش نقض
پیمان کردند وعقدبیعتش بگشودند برحالتیکه
نصب ونص وی آشکارا بود.ای خلیفه قسمت
نام علی ببین که چگونه از ابوبکر و عثمان
واپسین همان دیدکه از ابوبکر و عثمان
نخستین. گویند چون این اشعار بدار الخلافة
رسید الناصرلدین الله درجواب نوشت :

وافی کتابك یابن یوسف معلنا
بالود یخبر ان اصلك طاهر
غصبوا علیا حقه اذلم یکن
بعد النبی له بیثرب ناصر
فابشر فان غدا علیه حسابهم
واصبر فناصرك الامام الناصر.

یعنی ای پسر یوسف نامهٔ تو برسید مشعر
براینکه موالات تو فاش وظاهر است و گوهرت
پاك وطاهر. آری ابوبکروعثمان حق علی
را غصب کردند ولی بگاهی که علی دریثرب
ناصر نداشت. دل خوش دار که فردای بازپرس
خود حساب ایشان باعلی است وصبور باش
که امروز ناصر توامام ناصر است . مع الا-
جال چون سال پانصد و نود و پنج رسید
ملك عزیز بمصر وفات یافت برخی از امراء
آن مرز کس در طلب ملك افضل بصرخد
فرستادند واو وزیرخود ابن اثیر را همراه
برداشت وطریق مصر گرفت و ملك منصور
پسر ملك عزیز که از قبل پدر والی جزیره
بود قبل از ملك افضل بدارالملك مصر آمد.
وملك افضل با ابن اثیر درهفتم ربیع الاول
بشهر قاهره وارد گشت وقاعده برآن قرار
گرفت که ملك منصور پادشاه باشد و ملك
افضل اتابك . پس دو ماه واندی ملك
افضل وابن اثیر درمصر بودند و در اصلاح

امور وتقریر قواعد آن ملک اشتغال داشتند درنیمهٔ جمادی الاولی ملک افضل بقصد تسخیر دمشق همت گماشت وتاسوم رجب ظاهر قاهره مضرب خیام بود آنگاه که در نهضت آمد خبر بملک عادل رسید و او بمحاصرهٔ قلعهٔ ماردین اشتغال داشت پسر خود ملک عادل را در جای خویش بگماشت وبعزم دمشق بشتافت دو روز قبل از وصول موکب ملک افضل وارد دمشق شد وتحصن جست ، ملک افضل قریب نه ماه در اطراف شهر ماند و عاقبت مأیوسانه راه مصر گرفت چون به ثغر بلبیس در آمد خبر رسید که ملک عادل بقصد مصر درشتاب است وبدانوقت سپاه ملک افضل ببلاد خویش متفرق بودند هر چند سعی بلیغ کرد که عدتی فراهم سازد بدست نیامد وملک عادل باسپاهی آراسته در رسیدودر هفتم ربیع الاخر پانصد ونودوشش باوی مصاف داد واو را بشکست واو شبانه وارد قاهره گشت و آن شبی بود که قاضی فاضل در آن شب در گذشت. ملک عادل شهر قاهره درحصار گرفت . اکابر دولت میانجی شدند وصلح بر آن دادند که از تمامت ممالک آل ایوب میافارقین وحانی و جبل جور ازملک افضل باشد وباقی بلاد متصرفی بأملک عادل . از طرفین براین عهد سوگند یاد کردند. ملک افضل درهیجدهم ربیع الاخر شبانه از مصر بیرون شد وابن اثیر از وی تخلف جست وهمراه او نتوانست رفت چرا که جمعی از دنبال وی میگشتند وخیال قتل داشتند، پس بضرورت مختفی شد و درپرده از آن کشور فرار کرد واو رادر دیوان رسائلش دراین باب انشائی است بدیع که کیفیت خروج و احتیال فرار خویش ازمصر در آن شرح داده . مع القصه ابن اثیر از اینجهت مدتی اندك ازحضور افضل بازماند چون ملک افضل در سمیساط قرار گرفت ابن اثیر بنزد وی مراجعت کرد پس همی درخدمت مخدوم خویش ببود تاسنین هجری بششصد وهفت رسید در ذیقعدهٔ این سال ازملک افضل بگسست وبا برادرش ملک ظاهر درپیوست وزمانی قلیل درحلب بخدمت او مشغولی کرد ولی مکانتی نیافت پس خشمناك ازحلب بر آمد وبموطن مألوفش که موصل بود باز گشت و در آنجا نیز منزلتی ندید بشهر اربل رفت همچنان مقامی نگرفت ناچار بسنجار شد و از آنجا بموصل معاودت جست و در تاریخ ششصد و هیجده بدان بلد باررحلت بگشود وعصای اقامت بیفکند. صاحب موصل ناصرالدین محمودبن عزّ الدین مسعود دیوان انشاء بر عهدهٔ وی موکول داشت . قاضی شمس الدین احمدبن خلکان اربلی در ترجمت او ازوفیات گوید: زمانیکه ابن اثیر مقیم موصل بودمن فزون از ده کرّت از اربل بموصل شدم و همی خواستم که باوی درمجلسی فراهم آیم و از او فوائدی بیندوزم چه مابین او و والد مودتی اکید ومحبتی شدید بود، اتفاق نیفتاد، پس از بلادشرقی مفارقت کردم وبشام منتقل شدم ومدت دهسال درشام اقامت جستم آنگاه از شام بمصر رفتم و هنوز ابن اثیر درقید حیات بود تا آنکه درسال ششصد و سی و هفت هجری که درقاهره بودم خبروفات وی بمن رسید که در جمادی الاولی یاثانیة از آن سال در گذشته و بدانوقت از جانب صاحب موصل ببغداد آمده بودبسفارت. بامدادهنگام وفاتش در جامع قصر بروی نماز گذاردند وبمقابر قریش درجوار مشهد حضرت موسی بن جعفر سلام الله علیهما بخاك سپردند . ابو عبدالله محمدبن نجار بغدادی نوشته که او در یوم دوشنبه بیست ونهم شهر ربیع الاخر از آن سال در گذشت واوازمن دراین باب بخبرت فزونتر باشد چه وی خداوند تاریخ بغداد است که ابن اثیردر آن وفات یافته. بالجمله ازوی پسری برجای ماند فاضل و شاعر و منشی نامش محمد ولقبش شرف الدین تصانیف چند سودمند پرداخته،من خود یکی ازمجامیع ویرا که ملک اشرف پسرملک عادل گردی فراهم ساخته بود دیدم وبس پسندیدم ، بربرخی از نظم ونثر خود ورسایل پدرش اشتمال داشت. میلاد این پسر شهر رمضان از سال پانصد و هشتاد و پنج است و فوتش دوم جمیدی الاولی درششصدو بیست و دو . انتهی کلام القاضی . ابن اثیر با آنهمه قدرت خاطر و سماحت طبع که درترسّل نثر داشت شعرخوب نمی توانست نظم کرد واشعارش هیچ ستوده نیست این دوبیت استشهاد رابس است ،

ثلثة تعطی الفرح
کأس و کوب و قدح
ماذبح الزق لها
الاّ وللهمّ ذبح .

یعنی سه چیز فرح بخشد جام وسبو و قدح برای پر ساختن آنها هیچگاه حلقوم خیك خمر مذبوح نشد مگر آنکه نخست خودحلقوم هموم ذبح کرد . گویند ابن اثیر این دوبیت ازاشعار فقیه عمارهٔ یمنی بسیار میخواند ،

قلبٌ کفاه من الصّبابة انّه
لبّی دعاءُ الظّاعنین ومادعی
و من الظّنون الفاسدات توّهمی
بعدالیقین بقائه فی اضلعی.

وحاصل مراد آنکه مرادلی است که درشیفتگی آن همین کفایت دهدکه ندای یار سفر کرده را لبیك اجابت گفت واز دنبال قافله بشتافت برحالتیکه دوست بحقیقت ویرا نخواندوخود پندار ندا کرد . گمان سست آنست که من پس از یقین درست بر بیدلی خویش توهم کنم که هنوز دل بجای خود باقی است و مابین دوپهلوی من مقام دارد . از ابن اثیر چند تصنیف بی نظیر بماند ازجمله کتابی باشد مترجم بالمثل السائر فی ادب الکاتب والشاعر که برقدرت طبع و حسن تصرف و لطف قریحت و مزید تدرّب وی در علم بیان و صناعت انشاء برهانی است باهر و حجتی ظاهر، بگاه ترتیب این ترجمت نسختی از آن بطبع بولاق مصر بدست افتاد و مدتی لائق در مطالعت آن بسر رفت حقاً عبارات بدیع ومعانی دقیق این مرد مغناطیس قلوب است وسحر عقول هربار که برای مطالعت سطری معدود گشوده شداز حلاوت مضامین وملاحت الفاظ ذهولی(؟)دست داد که بی تخلف اوراق چند پیموده آمد. اگرظن انتشار این نسخه در این اقلیم نمی بود البته از آن صناعات لطیف شطری دراین تذکرهٔ شریف درج میشدولی اثبات دقت فکرت را ازنقل یك دوسه نکته گزیر نیست. درطی فصل اُحجیه ومعمّی گوید، بعضی ازالغاز برحکم مسائل فقهیه دارد وآید مانند الغازیکه شیخ ابوالقاسم حریری در مقامات آورده . وقتی ازاین ابیات چنداز من بکتابت سؤال کردند و من در ساعت بگشودم بدون آنکه اضطرابی در فکرپدید آید ویا اعوجاجی درنظر. سؤال این بود:

ولی خالة و انا خالُها
ولی عمّة و انا عمُّها
فامّا التی انا عمٌّ لها
فانّ ابی امُّة امّها
ابوها اخی واخوها ابی
ولی خالةٌ هکذا حکمها
فاین الفقیه الذی عنده
فنون الدّرایة و علمها
یبین لنا نسباً خالصاً
و یکشف للنفس ما همّها
فلسنا مجوساً ولا مشرکین
شریعة احمد نأتمها

خلاصهٔ مراد آنکه مرا خاله ایست که من خال اویم وعمهٔ که من عم اووآن عمه چنان باشد که جدهٔ پدر من مادر اوست وپدروی برادر من وبرادر او پدرمن ومرا خاله ایست که مادر وی خواهر من باشد و خواهرش مادر من آیا بکجاست فقیهی که فنون دانش بنزد او باشد و این چنین نژاد خالص بیان کندوغم خاطرمن بر گیرد چماخویشاوندان نه مجوسیم و نه مشرك بل پیرو احمدیم ص. همانا سائل در این لغز ازتصویر سه انتساب جواب خواسته. ابن اثیر در تصویر نخستین گفته انّ رجلا تزّوج امرأتین اسم احدیهما عایشة واسم الاخری فاطمة فاولد عایشة بنتاً واولد فاطمة ابناً ثم زوّج بنته من ابی امرأته فاطمة فجائت ببنت فتلك البنت هی خالة ابنه وهوخالها لانّه اخوامها . توضیح آنکه مردی

دو زن بخواست نام یکی عایشة و دیگری فاطمة از عایشة دختری پدید آمد واز فاطمة پسری آنگاه آن دختر را در حبالهٔ پدر فاطمة کشید و از آن دو دختری در وجود آمد پس این دختر خالهٔ آن پسر است که ازعایشة بزاد و آن پسر خال این دختر . در تصویر دوم گفته واما العمة التی هو عمّها فصورتها ان رجلاً له ولدٌ ولولده اخ من اُمّه فزوّج اخاه من اُمّه ام ابیه فجاء ببنتٍ فتلك البنت هی عمّته لانها اخت ابیها و هو عمّها لانه اخوابیها. توضیح آنکه مردی را پسری باشد وپسر او را از مادر برادری آنگاه آن پسر مادر پدر خود را در نکاح آن برادر اولی درآورد وازآن دو دختری پدید آید پس آن دختر عمهٔ آن پسر گردد چه اوخواهر پدراوست وخود عم آن دختر شودچه برادر پدر اوست بطناً ودر تصویر اخیر آنکه واما قوله ولی خالة هكذا احكمها فهوان تكون امّها اخته واختها امه كماقال ابوها اخی واَخوها ابی وصورتها ان رجلاً له ولد ولولده اختٌ من ابیه فزوّجها من ابی امّه فجاءت ببنتٍ فاختها امّه وامّها اُخته. توضیح آنکه مرا خاله ایست که مادر آن خواهر من است و خواهر آن خاله مادر من . وجه فرض آنست که مردی را فرزندی باشدو آن فرزند را خواهری صلبی پس آن فرزند خواهر خود را بجدّ مادری خویش دهد و از ایشان دختری آید مادر آن دختر خواهر آن فرزند خواهد بود و خواهرش مادر وی . ودر اوائل مقالهٔ اولی که برای ذکر صناعت لفظیه است گوید، از صفات کلمهٔ فصیح یکی آنکه بایدوحشی نباشد معنی کلمهٔ وحشیه برجماعتی ازمنتسبان صناعت نظم ونثر پوشیده مانده و پنداشته اند که مراد بوحشی هر لفظ مستقبح باشد و چنین نیست بل وحشی بر دو گونه قسمت شود : یکی غریب حسن و دیگری غریب قبیح چرا که این لفظ نسبت است باسم حیوان وحشی که درهامون بسر برد و بامردم انس نگیرد خواه در طباع انسانی بصورت نیکو باشد یازشت ، هكذا الفاظ وحشیه آن کلمات را گویند که بندرت استماع وقلت استعمال الفتی نیابد خواه بیگانه نیك باشد یازشت پس الفاظ برمتنها برسه بخش گردد مأنوس و غریب حسن و غریب قبیح آنچه در کلام الهی وحدیث نبوی از کلمات وحشیه واقع شده که آنها را غریب القرآن و غریب الحدیث خوانند و درشرح وترجمت آنها مصنفات پردازند از قبیل غریب حسن است نه قبیح . روزی از متفلسفهٔ عصر یکی نزد من حاضر شد ذکر قرآن مجید درمیان آمد من آغاز ستایش کردم و در صفت فصاحت الفاظ و بلاغت معانی آن شرحی

راندم آن مرد گفت قرآن را چه فصاحت است باآنکه بر کلمات وحشی اشتمال دارد چون «قسمة ضیزی» آیا آنچه گوئی ازحلاوت لفظ و فصاحت کلمه درضیزی موجود است؟ گفتم ای متفلسف بدان و آگاه باش که در زبان تازی استعمال الفاظ را اسراری باشد که نه توخود آنها فهم کردهٔ ونه بوعلی وفارابی که پیشوایان تواند ونه ارسطاطالیس و نه افلاطون که پیشوایان ایشانند همین لفظ ضیزی که تواستعمال آن مخل فصاحت پنداری آنچنان درموقع خویش افتاده که هیچ مرادف آن بجایش نتواند نشست آیا نبینی که سورة نجم راکه لفظ ضیزی در نظام فواصل آن بسلك آمده از آغاز تا انجام برحرف یاء مسجوع است که النجم اذا هوی ماضل صاحبكم و ما غوی الی آخر السورة چون حضرت یزدان سخن آفرین داستان اصنام وقسمت فرزندان برغم کفار بیان نمود در معرض انکار فرمود: الكم الذكر وله الانثی تلك اذاً قسمةٌ ضیزی، پس آن قسمت ناستوده را بلفظی موصوف آورد که بسجع باتمام فواصل آیات موافق است واز دیگر کلمات که درمفاد باضیزی ردیفند هیچکدام درآن مقام نتوانند واقع شد چنانکه اگر بر تقدیر تنزل با تو همرای شویم و لفظ دیگر از اخوات ضیزی را بهتر انگاریم سابق ولاحق کلام برهم ضمیمت کنیم وگوئیم الكم الذكر وله الانثی تلك اذاً قسمةٌ جائرة یاقسمةٌ ظالمة شك نیست که نظم سخن براسلوب نخستین نباشدوسیاق کلام ناتمام نماید گوئی هنوزلفظی درخاتمهٔ کریمه خواهدپیوست که باالف مقصور مختوم باشد هرچند لفظ جائره یا ظالمه فی‌نفسهما از کلمهٔ ضیزی فصیحترند واز وصمت غرابت و نسبت وحش عاری ولی اقتضاء مقام مرجح استعمال غریب برمأنوس گردیده این نکته که گفتم برخداوندان ذوق وسخن شناسان عالم پوشیده نباشد، خود گوید همینکه فلسفی این سرنفیس بشنید از جواب عاجز گشت و بعجز عناد که مستندان تقلید زنادقه است چیزی اظهار نمیتوانست کرد . چون ابن اثیر از تألیف کتاب مثل السائر فراغت یافت علماء اطراف و ادباء آفاق از روی آن نسخها بر گرفتند مجلدی ازآن بدارالسلام بغداد رسید فقیه ادیب عزالدین ابوحامد عبدالحمید ابن هبة‌الله بن محمد بن حسین بن ابی الحدید مداینی که خود از مهرهٔ فن سخن بود وبفرمان خلیفهٔ عهد در دیوان انشاء می نشست ورسائل واحکام خلافت می نوشت در معرض ردّ بر آن کتاب برآمدو باقتضای اشتراك عنوانی بس مؤاخذت و اعتراضات برابن اثیر وارد آورد وآن طریقت که او باصاحب وصابی وعبدالحمید و ابن العمید و

قاضی فاضل و دیگر سخنوران کامل پیموده بود ابن ابی الحدید باوی مسلوك داشت و ردود خود را کتاب الفلك الدائر علی المثل‌السائر نام نهاده وچون تمامت آن کتاب بپرداخت برادرش موفق الدین ابوالمعالی احمد این دوبیت درتقریظ آن مصنَّف وتمجید مُصنف آن بنظم کشیده بفرستاد :

المثل السائر یاسیدی
صنفت فیه الفلك الدّائرا
لكن هذا فلك دائرٌ
تصیر فیه المثل السّائرا .

یعنی ای سید من اگرچه در مثل سائر فلك دائر پرداختی ولی بفلك دائر خود را مثل سایر ساختی و رکن الدین ابوالقاسم محمود بن حسین بن امام ارشدالدین اصبهانی اصلا سنجاری مولداً که از شاگردان ابن اثیراست بردّ ابن ابی الحدید مجموعی نوشته مسمی به نشر الفلك الدائر و طی فلك الدائر و از جمله مصنفات ابن اثیر کتاب الوشی المرقوم فی حل المنظوم است که در صدر ترجمت اشارت رفت باکمال اختصار و وجازت در نهایت حسن وافادتست ودیگر کتاب المعانی المخترعه فی صناعة الانشاء که او نیزدرمعنی خود تمام است و دیگر مجموعی است در نجل شعرا بی تمام و ابوعبادة ودیك الجن و متنبی . ابوالبرکات بن مستوفی در تاریخ اربل گوید که این دوبیت از خط ابن اثیر نقل شده که درآخر آن مجموع نوشته بود.

تمتع به علقا نفیساً فانه
اختیار بصیر بالامور حكیم
اطاعته انواع البلاغة فاهتدی
الی الشعر من نهجٍ الیه قویم .

یعنی ازمطالعت جمال این تألیف نفیس تمتع برگیر که خودمختار نظر دانشوری است بیناکه اقسام بلاغت ویرا اطاعت کرده و بانتخاب نظم طریقی قویم یافته .و دیگر دیوان ترسل مکاتیب ومنشآت اوست که درچند مجلد تدوین شده و منتخبات آن دریك جلد است . قاضی احمدبن خلکان اربلی ملتقطات چند از آن دیوان در وفیات الاعیان نقل کرده وبرمعانی مسترقهٔ برخی ازفقرات تنبیه نموده ، ازجمله رساله ایست که بحضرت مخدوم خویش فرستاده بگاهیکه در فصل زمستانی شدید و ینهی انه سارعن الخدمة وقد ضُرب الدّجن فیه مضاربة واسبل علیه ذوائبه و جعل كل قرارة حفیراً وكل ربوة غدیراً وخط كل ارض خطاً وغادر كل جانب شطاً كانه یوازی یدمولانا فی شیمة كرمها والثاث ثوب دیمها والمملوك یستغفرالله من هذاالتمثیل العاری عن فائدة التحصیل و فرقٌ بین مایملاء الوادی بمائه ومن یملاء النادی بنعمائه ولیس ماینبت زهراً یذهبه اوثمراً یأكله الخریف كمن ینبت ثروة

تفوت الاعطاف ویأکل المرتبع والمصطاف
ثم استمر علی مسیر یقاسی الارض و وحلها
والسماء و وبلها ولقد جادحتی اکثر وواصل
حتی اضجر واسرف حتی اتصل بره بالعقوق
و ماخاف المملوک لمع البوادر کما خاف
لمع البروق ولم یزل من مواقع قطاره فی
حرب ومن شدة برده فی کرب همه . یعنی
پیام میدهد که چون از خدمت همایون برفت
وبعرصهٔ هامون در آمد ابر تارخیمها بیفراخت
وگیسوها بیاویخت و هرزمین هموار نهری
ساخت وهر پشتهٔ بلند چاهی کرد ازهرسوی
خطی راند واز هرجانب شطی کند، گوئی
ابر بارنده با آن کف بخشنده برابری میخواست
و با حضرت مالك رقاب بریزش و پاشش
همسری میجست. این بنده ازین تمثیل عاری
از فائدت تفضیل آمرزش می طلبد چه مابین
آنچه رودرا بریزش مملوسازد و آنکه محفل
را با بخشش مشحون دارد فرق بسیاراست
چه آن گلی برویاند که تابستانش ببرد ویامیوهٔ
که خزانش بخورد واو ثروتی بخشد که بسی
دوش و بر بیاراید وهمی بربیع وصیف بکار
آید. پس بنده روی براه آورد وهمی بازمین و
گلش وآسمان و بارانش بسربرد. ابر تار
چندان جود نمود تا اکثار کرد و چندان
وصال داد تا انضجار آورد وچندان طاعت
از حد بگذرانید تاکار بنافرمانی کشید بنده
ازبریق تیغها آنسان بیم نکرده که ازدرخش
برقهاو پیوسته ازنزول باران درخشم (۱) بود
وازشدت سرما دراندوه. مؤلف مرآت الجنان
و عبرة الیقظان ابن اثیر را ملامت کرده در
این فقره که فرقٌ بین مایملأ الوادی بمائه
ومن یملأ النادی بنعمائه وگفته اگرابن اثیر
از این کلمه باران اراده نموده و رجحان
بذل مخدومش برفیض خدای سبحانه خواسته
همانا ترجیحی است وقبیح چه تحقیر فضل و
رحمت پروردگار بحکم شرع وعقل سزاوار
نیست چنانکه آن شاعر این تجری ناستوده
ارتکاب کرده و گوید ،

مانوال الغمام وقت ربیع
کنوال الامیر یوم سخاء
فنوال الامیر بدرة عین
و نوال الغمام قطرة ماء

یعنی عطای امیر را بگاه سخا باعطای ابر
فصل بهار نسبت نیست که عطای امیر بدره
است و عطای ابرقطره و نیز بدیع الزمان
همدانی در شعر خود این طریقهٔ نامحمود
مسلوك داشته و گوید ،

وکاد یحکیك صوب الغیث منسکباً
لوکان طلق المحیا یمطر الذهبا
والدهر لولم یخن والشمس لونطقت
واللیث لولم یصد والبحر لوعذبا .

یعنی نزدیك بود که ابر بگاه ریزش مانند
تو شود اگر شکفته روی میبود وزر نثار
می کرد وهمچنین دهر اگر خیانت نمیداشت
و خورشید اگر سخن میگفت و شیر اگر
شکار نمی شد ودریا اگر گوارا می بود. آنگاه
گوید بخدای تعالی پناه میبرم از آنکه
طریق خلاف رضای وی بپیمائیم. تا اینجا
کلام یافعی بود اگرچه طنز وتعرض او در
نظر جلیل بی دلیل نیست ولی اهل سخن
میدانند که کلام خطابت ازمقام حقیقت سواست
وزبان شعر ازعنوان شرع جدا. یافعی ازاینگونه
تحقیقات بارد بسیار دارد. وازجمله مکاتیب ابن اثیر
رساله ایست که ازجانب مخدوم خویش بدیوان
خلافت نوشته ، ودرآن رساله درصفت دولت
عباسیان ورنگ کسوت ایشان گوید: ودولته
هی الضاحکة و ان کان نسبها الی العباس
فهی خیر دولة اخرجت للزمن کما ان رعایاه
خیر امة اخرجت للناس ولم یجعل شعارها لون
الشباب الا تفألا بانها لاتهرم وانها لاتزال
محبوة من ابکار السعادة بالحب الذی لایسلی
والوصل الذی لایصرم وهذا معنی اخترعه
الخادم للدولة وشعارها وهو مما تخطه الاقلام
فی صحفها ولا اجالته الخواطر فی افکارها یعنی
دولت وی همی خندانست اگرچه نسبت آن
از عبوس اشتقاق یافته پس آن نیکتر دولتی
است که برای زمانه اظهار شده چنانکه
رعایای آن نیکتر امتی است که برای مردم
اخراج گردیده . قرار شعار آن دولت ازرنگ
عهد شباب نداده اند مگر برای فال جوانی
و اینکه آندولت را از دوشیزگان سعادت
حب ابدی نصیب افتدو وصل جاودانی واین
مضمونیست که چاکر آستان برای دولت و
لباس آن اختراع کرده وخود ازآن معانی
بکر بشمار میرود که نه خامهٔ در سلك ذکر
کشیده ونه خاطری بچنین فکر رسیده. ابن
خلکان گوید ولعمری که ابن اثیر در دعوی
ابتکار این مضمون از جادهٔ انصاف انحراف
جسته چه ابن تعاویذیرا درین معنی بروی
فضل تقدم است چنانکه درجملهٔ ابیات قصیدهٔ
تهنیت جلوس خلیفهٔ عهد الناصر لدین الله
عباسی که درمستهل ذی القعدهٔ سال پانصدو
هفتاد پنج بوده گفته است ،

ورأی الغانیات شیبی فاعرضـ
ـن وقلن السواد خیر لباس
کیف لا یفضل السواد وقد اضـ
ـحی شعاراً علی بنی العباس

یعنی زنان بی نیاز ازپیرایه پیری من بدیدند
پس روی بتافتند و گفتند سیاهی جوانی
بهتر از سفیدی پیری است . چگونه رنگ
سیاهی را بر دیگر الوان فزونی نباشدوحالی
که خود شعار آل عباس گردیده . هرچند ابن
اثیر این معنی را فال عدم زوال گرفته ودلیل
دوام دولت آورده و از اینجهت نثر او را
برنظم ابن تعاویذی مزیت است که اختیار
آن شعار سبب رجحان سواد برسائر الوان
قرار داده فقط ولی فتح این باب و ارائت
این طریق ازابن تعاویذی است انتهی ملخصاً.
وازجملهٔ مفردات وی عبارتیست درباب عصائی
که پیران خمیده برآن استناد کنند گوید ،
وهذ المبتدی ضعیفی خبر

ولقوس ظهری وتر
وان کان القائها اقامة
فان حملها دلیل علی السفر.

یعنی عصا مقدمات ناتوانی مرا بجای نتیجه
است وکمان قامت خمیده امرا بمنزلهٔ چله. القاء
عصا دلیل اقامت باشدچنانکه حمل آن علامت
رحلت . و دیگر در نامهٔ که بخامهٔ بشارت
نوشته وبرهزیمت لشکر کفر اشارت کرده در
صفت برهنگان مقتولین آن گروه گفته است ،
فسلبوا وعاضتهم الدماء عن اللباس فهم فی صورة
عار وزیهم زی کاس وما اسرع ماخیط لهم
لباسها المحمر غیر انه لم یجب علیهم ولم یزد
ومالبسوه حتی التبس الاسلام لباس النصر
الباقی علی الدهر وهو شعار نسجه السنان
الخارق لاالصنع الحاذق ولم یغب عن لابسه
الا ریثما غابت البیض فی الطلی و الهام و
الف الطعن بین الف الخط واللام . یعنی
لباس کفار برآوردند در عوض کسوت خون
بپوشیدند پس ایشان برهنگانی باشند درزی
پوشیدگان ای عجب که آن جامهٔ سرخ
یا جبهٔ شباب برقامت آن قوم دوخته گردید
ولی گریبان و تکمه گذارده نشد ابدان
ایشان وقتی بآن جامه پوشیده گشت که
اندام اسلام به تشریف نصرت آراسته
گردید وآن جامه ایست که باسر نیزه های
شکافنده منسوج آمده نه بدست استادان
بافنده وازپیکر خداوند خویش بدان مقدار
نایاب ماند که تیغها در گردنها و فرقها نایاب
بود وحمله ها مابین نیزه ها وجوشنها آشتی
می کرد. خود در ذیل این فصول از کتاب
مثل السائر گوید این معانی جمله نیکووخوش
آیند است وازآنها یکی را از شعر ابوعباده
بحتری گرفته ام که گفته ،

سلبوا واشرقت الدماء علیهم
محمرة فکانهم لم یسلبوا

یعنی آن قوم برهنه شدند و براندامشان
آنچنان خون درخشان گردید که گوئی برهنه
نگشته بودند ودیگر درضمن رسالهٔ مبسوط
که در مدحت ملك مصر نگاشته در صفت
رود نیل گفته ؛

وعذب رضابه فضاهی جنی النحل
واحمر صفحته فعلمت انه قدقتل المحل

یعنی شربت دهانش بسی شیرین آمد گوئی خود
انگبین بوده ورنگ چهره اش سرخ وش
گردیده پنداری قحط را کشته . ابن خلکان

(۱) درنامهٔ دانشوران ، جنگ ، و غلط است .

گوید اینکه سرخی گـل آلودگی نبل را دلیل قحط قرار داده در نهایت حسن است ولی این معنی را بلطف احتیال از اشعار بعضی عرب اخذ کرده که گفته است ،

لله قلب مایزال یروعه
برق الغمامة منجداً و مغمورا
ما احمرفی اللیل البهیم صفیحة
مستبحراً الا وقدقتل الکری

یعنی شگفت دلی که همواره از برق بیمناک است خواه راه فراز نجد پوید یانشیب غور همانا آن برق درشب سیاه شمشیری باشد پهناور و سرخ که خـواب را کشته و حلق آسایش بریده. ازاین معنی است شعرعبدالله بن المعتز درغزل امردی آرمد :

قالوا اشتکت عینه فقلت لهم
من کثرة القتل مسّها الوصب
حمرتها من دماء من قتلت
والدّم فی النصل شاهد عجب .

یعنی گفتند چشم یار بیمار شده گفتم بسکه اهل نظرکشت سرخی چشمش از خون عاشق است وخون مژگانش گواه صادق . (نامهٔ دانشوران ج ۱ ص ۶۴۶ تا ۶۵۷) .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) نصرالله محمدصاین الدین بن محمدبن عبدالکریم رجوع به نصرالله محمد . . . شود .

ضیاءالدین. [ضِ ءَ د د] (اِ خ) نورالله خوارزمی. صاحب حبیب السیر گوید : مولانا ضیاءالدین نورالله الخوارزمی عالمی نحریرو فاضلی روشن ضمیر بود وسالها درمسجد جامع هرات به پیشنمازی و خطابت قیام میکرد . مشهوراست که قوت عربیت وبلاغت وی بمرتبهٔ بود که هرجمعه درمسجدهرات خطبهٔ غیرمکرر انشاء کرده بسمع خلایق میرسانید . وی بسال ۸۳۸ بمرض طاعون درگذشت ودر کازرگاه مدفون شد . (حبیب السیر ج ۳ ص ۲۱۲ و ۲۱۳) .

ضیاء الدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) احمد متخلص به نیر . مؤلف طبقات ناصری . رجوع به نیر شود .

ضیاء الدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) هکاری . ابومحمد عیسی بن محمد . رجوع به عیسی بن محمد شود .

ضیاء الدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) یوسف . فرزند نورالدین عبدالرحمن جامی شاعر مشهور . این پسر بگفتهٔ ادواردبرون در تاریخ ادبیات(۱) درپنجاه وشش سالگی شاعر قدم بعرصهٔ وجودنهاده است ازاینروی تولد وی باید بسال ۸۷۳ هجری باشد .

(تولد جامی ۸۱۷ است) . جامی شرحی را که برکافیهٔ ابن حاجب در نحو نگاشته و معمولا به « شرح جامی » مشهور است بنام همین فرزند خود ضیاءالدین به فوائدالضیائیة موسوم کرده (۲) و نیزمقالهٔ بیستم از کتاب تحفة الاحرارخویش را خطاب بدین فرزند که آنهنگام چهارسال داشته منظوم ساخته است . تحفة الاحرار منظومه ایست بسبک و روش مخزن الاسرار نظامی . (۳)

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) یوسف (خواجه . . .) معاصر امیرتیمور . وی درجنگ این سلطان با توقتمش خان که بسال ۷۹۳ اتفاق افتاد و توقتمش خان شکسته شد حضور داشت . (حبیب السیر ص ۱۴۵ ج ۳) .

ضیاءالدین . [ضِ ءُ د د] (اِ خ) یوسف بن اصیل بن نصیرالدین طوسی . رجوع به یوسف بن اصیل شود .

ضیاءالله . [ضِ ءُ ل لا] (اِ خ) لقب عبدالله خزرجی . رجوع به عبدالله خزرجی شود .

ضیاءالسلطنه . [ضِ ءُ س س َ ط ن َ] (اِ خ) دختر ناصرالدینشاه قاجار متولد بسال ۱۲۷۴ هجری . (مرآت البلدان ج ۴ ص ۶ قسمت آخر) .

ضیاءالملک . [ضِ ءُ م ُ] (اِ خ) . احمدبن خواجه نظام الملک . صاحب دستور الوزراء گوید : درزمان سلطان محمد رایت وزارت بر افراخت و مدت چند سال از روی استقلال بلوازم آن امر پرداخت چون آفتاب اقبالش بسرحد زوال رسید بسببی ازاسباب نسبت به ابوهاشم همدانی که درتمول قارون ثانی بودآغازعداوت کرد . و پیوسته نزدسلطان زبان بغیبت جناب سیادت منقبت گشاده ، معایب و مقابح راست ودروغ آن جناب را معروض میداشت وچون مزاج سلطانی باسید ابوهاشم همدانی متغیر گشت ، ضیاءالملک قبول کـرد که اگر سید را باو سپارند مبلغ پانصد هزاردینار بخزانه رساند و سلطان بدین معنی همداستان شد، ابوهاشم از کیفیت واقعه خبریافت وازطریق غیرمشهور بیک هفته خود را ازهمدان باصفهان رسانیدو درهمان شب بیکی از خواص سلطان که او را قراتکین میگفتند ملاقات فرموده ، مبلغ ده هزاردینار پیشکش کرد وگفت ، ملتمس آنست که مرا امشب بملازمت سلطان رسانی که دو سه کلمه معروض دارم و قراتکین که نزد سلطان بغایت مقرب وگستاخ بـود علی الفور سید را بملازمت سلطان رسانید وسید پادشاه را دعای خیر گفته ، دُری که قیمت آنرا مقومان ذوی البصیرة نمی دانستند پیش سلطان نهاد واز روی تضرع وتخشع بعرض رسانید ، مدتهاست که ضیاءالملک وزیر قصد مال و جان فقیر دارد و شنیدم که دراین ایام بنده را بپانصد هزار دینارخرید است وحال آنکه مناسب نیست که پادشاه دین پناه فرزند زادهٔ رسول را بفروشد وبدنامی ابدی جهت خود حاصل کند . اکنون برای اخراجات لشکر محقری ضرورتست من مبلغ هشتصدهزاردینار بخزانهٔ عامره فرودمیآورم، مشروط برآنکه سلطان وزیر را بمن سپارد. سلطان را حب زربرحفظ وزیر غالب آمد والتماس سید را قرین اجابت گردانیدوسید مقضی المرام از مجلس پادشاه اسلام بیرون خرامیده متوجه همدان گردید و غلامی از خازنان سلطان از عقب اوتوجه کرد تاآن وجه راقبض کند وچون غلام بهمدان رسید خواست که درسرای سید نزول کند روزی بقلغه(۴) وعلفه بگذراند . سید پیغام فرستاد که ، منزل توکاروانسرا یا صحراست ومقام تو در همدان چندانست که زرشمرده تسلیم کنند . غلام از استماع این خبر بر آشفته بخانهٔ سید آمد وخواست که پای از حداد ب بیرون نهد . ابوهاشم گفت ، گرد بی ادبی مگرد والافرمایم که ترا ازدرسرای بیاویزند وصدهزار دیگر بخزانه جرمانه فرودآورم. تا هزارغلام سیم اندام که درصورت وسیرت بهتراز توباشند بخرند . غلام متقاعد شده ، درعرض یکهفته بی آنکه قرضی کند یامتاعی فروشد آن مبلغ را تسلیم کرد اما فلسی بغلام نداد و غلام بتعجیل باز گشته مال را بنظر سلطان رسانید حسب الحکم ضیاءالملک را بملازمان ابوهاشم سپردند . بعضی ازمورخان گفته اند ، سید باوزیر بفحوای . بیت :

بدی را بدی سهل باشد جزا
اگر مردی احسن الی من اسا

عمل کرد و برخی بر آنند که مقتضای کلمهٔ « جزاسیئة بمثلها » را بحیز ظهورآورد. صاحب مجمل التواریخ والقصص گوید، سلطان چون ببغداد رفت ضیاءالملک احمدرا معزول کرد وخطیرالملک ابومنصوررا وزارت داد... در حبیب السیر شرح واقعه تقریباً بهمانگونه که در دستورالوزراء نقل شده آمده است . (رجوع بهدستورالوزراء ص ۱۸۵ . ومجمل التواریخ ص ۴۱۱ و حبیب السیر ج ۲ ص ۱۸۲ و۱۸۳ شود) .

(۱) ترجمهٔ تاریخ ادبیات برون ج ۳ ص ۵۸۳
(۲) ترجمهٔ تاریخ ادبیات ج ۳ ص ۵۷۴
(۳) ترجمهٔ تاریخ ادبیات ج ۳ ص ۵۸۳
(۴) این کلمه قُولَق است بمعنی غلامانه . دهخدا .

ضیاءالملك. [ضِ ءُ مُ] (اِ خ) زوزنی . از وزراء وصدورخراسان بروزگار سلطنت سلطان محمد خوارزمشاه . صاحب حبیب‌السیر گوید وی با مجیرالملك کافی در سلك وزراء سلطان محمد خوارزمشاه واکابر خراسان انتظام داشتند و هنگام حملهٔ مغول به نیشابور ایشان بکثرت‌مردان جرارووفور آلات کارزار مغرور گشتند وخاطر برمقابله قرار دادند و مغولان آن شهر را پس از محاصره وجنگهای سخت خراب کردندوزن ومرد را بصحرا بیرون رانده کشتند و هفت شبانروز آب در شهر بستند و عمارات را هموار کردند وجو کاشتند(۱). جوینی گوید، سلطان پس از شنیدن خبر از آب گذشتن یمه و سُبتای و نزدیك شدن ایشان «سبب آنك نامردم را دل شکسته نشودباسم‌شکار برنشست وروی درراه نهاد واکثر ملازمان را بانجا بگذاشت و فخرالملك نظام‌الدین ابوالمعالی کاتب جامی و ضیاء الملك عارض زوزنی را با مجیر الملك کافی عمرخی بگذاشت تا مصالح نشابور باتفاق ساخته می کنند . . . (۲) یمه وسبتای اوایل ربیع الاخرسنهٔ سبع عشرة وستمائة (۳) بنشابور رسیدندوایلچی بنزدیك مجیرالملك کافی رُخی وفریدالدین وضیاءالملك زوزنی که وزراء و صدور خراسان بودند فرستاد و ایشان را بایلی واتباع چنگیزخان خواند و التماس علوفه ونزل کرد. سه کس را ازاوساط‌الناس نزدیك او فرستادند بانزل‌وپیشکش و قبول ایلی سرزفانی کردند یمه ایشان را نصیحتها گفت تا از مخالفت و مکاشفت اجتناب کنند . . . » (۴)

ضیاءالملك.[ضِ ءُ مُ] (اِ خ) محمدبن مودود ازارکان دولت واعیان‌حضرت‌سلطان محمد خوارزمشاه بوده است و بتقلد شغل عرض‌عسا کر سلطان‌محمدخوارزمشاه‌موسوم. هنگامیکه‌سلطان‌جلال‌الدین بالشکر چنگیز خان در کنار آب سند مصاف داد و چون شکسته شد برآب رود سند بگذشت این ضیاءالملك‌نیزملازم‌رکاب‌جلالی تمسك‌ساخت نموده بهندوستان هجرت کرد وچون‌سلطان جلال‌الدین ازهندوستان بعراق‌معاودت نمود جهت رعایت‌سوالف حقوق‌وسوابق خدمات پایهٔ اورا ازمراتب اکابر دولت در گذرانید ودرمنصب متوفی‌شد. وی جدّ اعلای‌رکن‌الدین صاین ملك نصرة الدین عادل وزیر سلطان ابوسعید است . (رجوع به ذیل جامع‌التواریخ رشیدی‌ص۱۱۶ وحبیب‌السیر ج ۳ ص ۷۱ شود) .

ضیاءالملك . [ضِ ءُ مُ] (اِ خ) نخجوانی. بانی بستن پلی برروی رود ارس در حدود قصبهٔ کرکر آذربایجان (نزهة‌القلوب چاپ اروپا ص ۸۹) .

ضیاءالملة. [ضِ ءُ مِ لْ لَ] (رجوع به خره فیروزبن فناخسره و نیز رجوع به بهاءالدوله‌شود. (الآثارالباقیه ص۱۳٤) .

ضیاءپاشا . [ضِ] (اِ خ) ازشعرا و ادبای متاخرعثمانی. اصلش ارضرومی است ودر در سعادت نشوونمایافت وزبان وادبیات شرقی و زبان فرانسه آموخت و در زمان سلطان عبدالعزیز خان روزگاری در زمرهٔ مقربین حضرت پادشاهی درآمد ودر دورهٔ پادشاه زمان سلطان عبد الحمید خان برتبهٔ وزارت رسید و سپس بولایت آتن منصوب گردید وبعدازچندسال بسبب خستگی برای تغییرآب وهوا بروسیه رفت وبسال ۱۲۹۵ در گذشت . ازاشعار او مجموعه ایست بزرك بنام خرابات وترجه هائی نیز دارد.

این بیت اوراست ،

امید وفا ایلمه هرشخص دغلدن
چوق حاجیلرك چیقدی خاچی زیربغلدن

(قاموس‌الاعلام ترکی) .

ضیاءپاشا . [ضِ] (اِ خ) یوسف . رجوع به یوسف ضیاءپاشا شود .

ضیاء . [ضِ] (اِ خ) شاه ضیاء الدین کرمانی. مرحوم هدایت گوید ،آنجناب بشاه ضیاءالدین مشهوربوده. درزمان‌شاه خدابنده در اصفهان وزارت کرده‌وبصحبت اهل حال و تربیت ارباب کمال جد وجهد بلیغ داشته درخصایل‌ستوده وفضایل‌محموده لوای‌شهرت افراشته. امیری صاحب کمالات وفقیری‌جامع حالات بوده وبعضی ازمدارج سلوك راطی کرده . درسنهٔ ۹۸۸ مقتول گردید و بجنت خرامید. ازاوست،

عشقی خواهم قرین رخسارهٔ زرد
یاری خواهم هلاك سازندهٔ مرد
باصد غم و درد تاکند آنم جفت
وز هستی خویش تاکند اینم فرد .

(ریاض العارفین ص ۱۰۲) .

ضیاء.[ضِ] [اِ خ] ضیاالدین محمدکاشانی. مرحوم هدایت گوید، زبدهٔ فضلا وقدوهٔ علما وخلف الصدق مولانا نوراست که ازمشاهیر علما بوده . باری نام شریف آنجناب ضیاء - الدین محمداست. بعضی گفته‌اند اصل ایشان آذری و درکاشان توطن داشته‌اند بهرحال ازهمگنان خود طاق بوده وبکمالات یگانهٔ آفاق‌بانهایت فضل‌صاحب‌ذوق وبصحبت اهل ذوق‌شوق. کاملان‌را مرید وطالبان‌رامراد. وفاتش‌درسنهٔ ۱۲٤(؟) درکاشان. ازاوست،

افسانهٔ ماگرچه دراز است خوش است
هرچند که عشق جان گدازاست‌خوش‌است
حسن تو بهرروی که باشد نیکوست
عشق ارهمه بروجه مجازاست خوش‌است.

ونیز او راست ،

هستی که شود نیست زهستی بدراست
هر زرکه شود مس بحقیقت نه زراست
مس را بعمل توان زر خالص کرد
اینجا نظری کن‌که محل نظر است.

هم اوراست ،

باآنکه شب از قصه غمم فرساید
روزم همه آرزوکه شب کی آید
آزردهٔ روزگار را القصه
روز دگر و شب دگر می‌باید.

ونیز ازوست ،

زاهد بخرابات بیاراست مترس
ترسی که‌دراین راه خطرهاست مترس
آنکس‌که زترس او نیائی برما
پنهان زتودرخرابهٔ ماست مترس.

ونیز ،

ای هرنفس از جود توام فیض نوی
بی‌لطف توصدهزارکوشش بجوی
توفیق توگر راهنمائی نکند
از سعی بجائی نرسد راهروی.

(ریاض‌العارفین ص ۱۰۱) .

ضیاگوک‌الپ . [ضِ ا] (اِ خ) از نویسندگان ترك وازمتعصبین پان‌تورانیزم. توضیح آنکه کلمهٔ تور که باکلمهٔ ترك اندك شباهت لفظی دار و بخصوصه که قسمتی از ایالتهای شرقی ایران زمین قدیم و درجزو آن‌خاك توران بعدها ترکستان‌روسیه‌نامیده شده و خلط نویسندگان قدیم ما ، همهٔ اینها سبب شده که ترکها خود را از تورانیان قدیم پندارند و گروهی از پیشروان و نویسندگان‌آنان‌شور بی‌اساسی ازبرای‌قوم توران درمیان هموطنان خود برانگیخته‌اند ازآنجمله ضیاگوك‌الپ‌که در سال ۱۳٤۰ هجری درگذشت گوید، « ای فرزندان اوقوزخان هرگز این کشوری که توران نام دارد ازیاد مدهید» . درجای دیگر گوید ، « وطن ترکها نه ترکیه است نه ترکستان

---

(۱) حبیب‌السیر ج ۲ ص۱٤ (۲) جهانگشا ج ۱ ص ۱۳۵ (۳) صواب ظاهراً ثمان عشرة وستمائه است چه‌اولا خود مصنف دراول این فصل گوید که فرستادن یمه وسبتای برعقب سلطان دروقت فتح سمرقند بود وفتح سمرقند نیزبتصریح خود مصنف درسنهٔ ٦۱۸ بود ، ثانیاً رشیدالدین در جامع‌التواریخ (طبع برزین ج ۳ ص ۹۰ و ۱۰٤) تصریح میکند که فرستادن یمه و سبتای بعدازفتح سمرقند بود و فتح سمرقنددر تابستان سال موغای ئیل بود و ابتدای سال موغای ئیل (ابتدای سال مغول دروقت بودن‌آفتاب دردلو است) در ذی‌الحجهٔ سنهٔ ٦۱۷ و شهور آن درسنهٔ ٦۱۸ واقع است . (از تعلیقات مرحوم علامهٔ قزوینی طاب ثراه) . (٤) جهانگشا ج ۱ ص ۱۱٤

بلکه وطن آنان مملکت بزرگ و جاودانی توران است»(۱) بعقیدهٔ اینگونه نویسندگان ترك، آنان بازماندگان تورانیان اند از اینجهت بطرز بسیار عجیبی فضایلی از برای تورانیان قائل شده اند. (یسنا ج ۱ ص ۷۳ تألیف آقای پورداود).

ضیاء. [ضِ] (اِ خ) محمد بن محمد بسطامی مرحوم هدایت گوید، از فضلای عصر خود بوده و این بیت از اوست،

در عشق بسی سؤال باشد
کو را نبود جواب هرگز.

(ریاض العارفین ص ۲۱۹).

ضیاء. [ضِ] (اِ خ) میرزا یوسف قزوینی شاعر، چندگاهی در خدمت حکام گیلان ومازندران میزیست وسپس بملازمت سلاطین صفوی بپیوست. این شعر از اوست،

فغان که مردم و یادی درین دیارم نیست
نشان پای کسی بر سر مزارم نیست.

(قاموس الاعلام ترکی).

ضیاء. [ضِ] (اِ خ) میرصفدرعلیخان بن عسکرعلیخان شاعر از احفاد شاه اسمعیل صفوی است. او دراورنگ آباد هند اقامت داشت و مورد نظر نواب دکن بود. این بیت از اوست،

چشم تر مانند شبنم زین چمن برداشتم
خون دل چون لعل باخود ازوطن برداشتم.

(قاموس الاعلام ترکی).

ضیاء. [ضِ] (اِ خ) نخشبی. یکی از ادبا و زهاد. وی از وطن خود نخشب بهندوستان رفت و بدانجا بسال ۷۵۱ درگذشت. ضیاء نخشبی درهندوستان بزبان سانسکریت آشنا شد و از آن زبان چند کتاب ترجمه کرد و در دستگاه سلاطین خلج در آن دیار راه یافت وبرخی از کتب خود را بنام مبارك شاه خلج (۷۱۷-۷۲۱) تألیف کرد. مشهورترین تألیفات ضیاء نخشبی کتاب طوطی نامه است که اصل آن هندی بوده و این مرد آنرا بسال ۷۳۰ بلباس عبارت فارسی سلیس درآورد و آن کتاب که متضمن یك عده قصه و حکایت است بغالب زبانها ترجمه شده و اصل کتاب چهل طوطی معروف همین کتابست. (تاریخ مغول اقبال ص ۵۲۸). در قاموس الاعلام ترکی آمده که وی دو کتاب داستانی بنام طوطی نامه و گلریز ازهندی بفارسی ترجمه کرده ونیز کتاب «لذة النساء» ازنوشته های ادیبانهٔ اوست.

ضیائی. [ضِ] (اِ خ) حسن موستاری، متوفی بسال ۹۷۲ اورا دیوانی است بترکی.

ضیائی. [ضِ] (اِ خ) رجوع بضیاء معاصر یعقوب میرزا شود.

ضیائی. [ضِ] (اِ خ) ضیاء الدین محمد شفیع (سید...). مرحوم هدایت گوید، از سادات کازرون و از علما و فضلای این اوانست. در شیراز توطن دارد و بافاده و استفاده میگذراند. سالهاست که بافقیرمؤلفش دوستی محکم است. گاهی شعری از طبعش سرمیزند و از انجمله است،

آرزوی دلی اما ز تو دلرا چه نشاط
که درآنی چو ز در دل برود ازدستم.
هنوز تشنهٔ لعل شراب فام توام
بحشر اگرچه زکوثر کنند سیرابم.

(مجمع الفصحا ج ۲ ص ۳۳۷).

ضیائی. [ضِ] (اِ خ) محمد علی از اهالی مولتان هند. وی بسال ۱۰۲۴ در اکبرآباد هند درگذشت. این بیت اوراست،

شهید تیغ ستم را به حشر وعده مده
که کشتگان ترا ذوق خونبها اینجاست.

(قاموس الاعلام ترکی).

ضیابر. [ضِ بَ] (اِ خ) ص کزبلوك کسکر در نزدیکی رشت، (گیلان).

ضیاپاش. [ضِ] ضیاگستر. (آنندراج). روشنائی بخش.

ضیاح. [ضَ] (ع) شیر بسیار آب (مهذب الأسماء). شیر تنك آب آمیخته. (منتهی الأرب) ضیح. (منتهی الأرب). لبن رقیق ممزوج. (فهرست مخزن الادویه).

ضیاح. [ضَ ی ی] (اِ خ) نام پدر محمد که محدثی است. (منتهی الأرب).

ضیاح. [ضَ ی ی] (اِ خ) ابوالضیاح انصاری نعمان بن ثابت. صحابی بدری. (منتهی الأرب).

ضیاط. [ضَ ی ی] (ع) (ص) مرد درشت وسخت. (منتهی الأرب). || مرد خمیده در رفتار. (منتهی الأرب).

ضیاطر. [ضَ طِ] (ع) جِ ضوطر. (منتهی الأرب).

ضیاطرة. [ضَ طِ رَ] (ع) جِ ضوطر. (منتهی الارب).

ضیاع. [ضِ] (ع) جِ ضایع. (منتهی الأرب). || جِ ضیعة بمعنی خواسته و زمین وآب و درخت،

ایا ملك که ضیاع و عقار ملك ترا
نه آفتاب مساحت کند نه باد شمال.

غضائری.

این همی گوید گشتم بغلام و بستور
وآن همی گوید گشتم به ضیاع و به عقار.

فرخی.

قیمت ضیاع از درم بدانگی باز آمده. (ابوالفضل بیهقی ص ۶۲۰) او را عفو کرد و ضیاع گوزگانان بوی ارزانی داشت. (ابوالفضل بیهقی ص ۳۶۴). دو قباله نبشته بودند همه اسباب و ضیاع حسنك را بجمله ازجهت سلطان (ابوالفضل بیهقی ص ۱۸۲). یك یك ضیاع را نام بروی خواندند و وی اقرار کرد بفروختن آن. (ابوالفضل بیهقی ص ۱۸۲). چندان غلام و ضیاع و اسباب زر وسیم ونعمت هیچ او را سود نداشت. (ابوالفضل بیهقی ص ۱۸۴). ابونعیم مدتی در آن سخط بماند چنانکه ارتفاع آن ضیاعها بنوشتکین رسید (ابوالفضل بیهقی ص ۱۸۴). بوسعید سهل بروزگار گذشته ویرا بسیار خدمتهای پسندیده از دل کرده بود چه بدان وقت که ضیاع خاص می‌داشت... وچه درسایر اوقات (ابوالفضل بیهقی ص ۱۲۴). و امیر را استوارآمد و موافق، دستوری داد و اورا عفو کرد و ضیاع گوزگانان بوی ارزانی داشت. (بیهقی). پس از وفات سلطان محمود... صاحبدیوانی غزنه بدو (ابوسعید سهل) داده‌آمد باضیاع خاص. (ابوالفضل بیهقی ص ۱۲۴).

کرگ وپلنگ گرسنه، میش و بره برند
وینها ضیاع و ملك یتیمان همی برند.

ناصرخسرو.

امیدت بباغ بهشت است ازیرا
که در آرزوی ضیاع و عقاری.

ناصرخسرو.

دانش به از ضیاع وبه از جاه و مال وملك
این خاطر خطیر چنین گفت مرمرا.

ناصرخسرو.

از دادهٔ تو اکنون چندانکه بنده راست
کس را یسار ومال وضیاع وعقار نیست.

مسعود سعد.

سازم از جود تو ضیاع وعقار
گیرم ازمدح تو رفیق وقرین.

مسعود سعد.

من یك فرومایه بودم اکنون بدولت‌خداوند پانصد هزار دینار زیادت دارم، بی‌ضیاع و چهار پا و بنده و آزاد. (نوروزنامه). رودسیاهان از کوهها حایاد(؟) بیاید وچندان ضیاع را آب دهد و بعضی در ریگ ناپیدا شود. (مجمل التواریخ). و از وی ضیاع بسیار مانده است. (کلیله). املاك هلاك‌شد وضیاع بضیاع رسید (ترجمهٔ یمینی ص ۱۰). سلطان ضیاع و املاك ایشان بنواحی غرش

(۱) مقالهٔ فاضلانهٔ مینورسکی در ذکرعقاید سیاسی ترکهای عثمانی تحت عنوان توران بسیارخواندنی ومضحك است، =Pan-turkisme
Pan-touranisme, L'article Türàn par Minorsky, dans Encyclopédie de l'islàm. livraison N. P. 924-930

از ایشان بخرید (ترجمهٔ یمینی ص ۳۴۷) . ضیاع و عقار فراوان بر آن وقف فرمود . (ترجمهٔ یمینی ص ۴۴۱) .

زن کنی خانه باید و پس کار
بعد از آن بنده و ضیاع و عقار .
اوحدی .

دادشان چندین ضیاع و باغ و راغ .
از چپ و از راست از بهر فراغ .
مولوی .

فضل مردان بر زنان ای بوشجاع
نیست بهر قوّت و کسب و ضیاع .
مولوی .

ضیاع . [ضَ] (ع) زن و فرزندان و هر که درنفقه ومؤنت او باشد . (منتهی الأرب) . هرضعیف و نیازمندکه در امور وحوائج خود محتاج اوبود . (منتهی الأرب). ||عیال . (منتخب اللغات) . ||آنکه اعتقاد نداشته باشد(منتخب اللغات). ||هلاك. (منتهی الأرب) . || نوعی ازبوی خوش .(منتهی الأرب) . (منتخب اللغات). || وام . (مهذب الاسماء) .

ضیاع . [ضَ] (ع . مص) هلاك شدن (منتهی الأرب). (منتخب اللغات). ضایع شدن (دهار) . بیاد شدن . (تاج المصادر) . تلف کردیدن.(منتهی الأرب). بطلان. تباهی، تفقد. گویند، فلان ٌمات ضیاعاً، مردو کسی پروای او نکرد . (منتهی الأرب) . ضیعة . ضیع . ضِیَع . (منتهی الأرب) .

ضیاغم . [ضَ ـِ غ] (ع) جِ . ضیغم .

ضیاغمة . [ضَ غ مَ] (ع) (اِ) . عشیرهٔ از قبیلهٔ آل کثیرازطوایف خوزستان ایران . از طایفهٔ عنافچه که در اراضی بین‌رود دزفول ورودشوشتر متوقف میباشند.

ضیافات . [ضِ] (ع) جِ ، ضیافة . (مهذب الاسماء) .

ضیافت [ضِ فَ] (ع) (مص)مهمانی (دهار). (مهذب الاسماء). میهمانی. سور. ج. ضیافات (مهذب الاسماء) ؛ کفشگر... بضیافت بعضی از دوستان رفت . (کلیله) . ایشانرا بسرای ضیافت بردند . (ترجمهٔ یمینی ص ۳۳۴) .

مثال : ضیافت پای پس دارد . || ضیافت آب حمام ، کنایه از تواضع خشك است ، مسیح کاشی راست :

بیاکه گر نکنم تر دماغت از جامی
کنم ضیافت خشکت بآب حمامی .
آنندراج .

ضیافت(نزدیهود) آنست که غالباً ازبرای امر مهم‌وعمدهٔ مثل ازشیر بازگرفتن ومفارقت‌از دوستان ومیلاد وعیش‌وشادی فراهم میکردند ووليمه‌ارانيسى بود كه امورات‌وليمه بعهده‌وى موكول بود (قاموس‌مقدس) . ||مهمان‌شدن نزد كسى . ضيف . (منتهى الأرب) بمهمانى آمدن نزد كسى . (منتخب‌اللغات) مهمان شدن . (زوزنى) .

ضیافت خانه . [ضِ فَ نَ] (اِ) مهمانخانه . کمال‌خجندی راست ،

ازضیافت خانهٔ درد تو دل نومید نیست
هر نصیبی‌زان‌سرخوان باجگرخواران‌رسید.

به ضیافت‌خانهٔ عقارب نواهس وحیات‌لواحس بشتافت . (ترجمهٔ یمینی ص ۴۵۶) .

ضیافت خور . [ضِ فَ خ] (اِ) کسیکه بمهمانی‌رود. میهمان.مثل،ضیافت‌خور خوش آمدگوی‌باشد . (جامع التمثیل) .

ضیاق . [ضِ](ع) (اِ) پارهٔ‌ازخرقهای خوشبو آلوده که زنان بخود بر گیرند . (از منتهی الأرب) .

ضیاکل . [ضَ ـِ ك](ع) جِ ، ضَیکل (منتهی الأرب) .

ضیاکلة . [ضَ ـِ ك لَ](ع) جِ.ضیکل. (منتهی الأرب) .

ضیاگستر . [ضِ گ ُ تَ] ضیاپاش. روشنائی بخش . (آنندراج) ،

گاه چون اشکال اقلیدس سراندر سرشود
گاه چون خورشید رخشنده ضیا گسترشود.
(فرخی) .

ظلّ طوبی‌است برآنکس که ضیا گسترشد
آفتاب شرف وحشمت و سلطان شرف .
(سوزنی) .

ضیان . (۱) [ضَ ی ی] (اِ) گیاهی است ازجنس پیچك وزینتی است . (۱)

ضیان

ضیاون . [ضَ و] (ع) ، جِ، ضیوَن . (منتهی الأرب).

ضیأب . [ضَ ءَ] (ع) (اِ) آنکه در امور عظام ْدرآید و در آن تصرف کند (یاآن تصحیف ضبأن است). (منتهی الأرب). صاحب تاج‌العروس گوید، ضیأب،الذی یقتحم فی الامور ، لغةٌ فی الضبأن لاتصحیف .

ضیأن . [ضَ ءَ] (ع) (اِ) تصحیف ضیأب . (منتهی الأرب) . لغتی در ضیأب نه تصحیف آن . (تاج العروس) .

ضیب . [ضَ] (ع) (اِ)ضَب.جانوریست دریائی . (منتهی الأرب) . ازدواب البحر (فهرست مخزن الأدویة) . || حب لؤلؤ . (فهرست مخزن الادوية) . دانهٔ مروارید . (منتهی الأرب) .

ضیبر . [ضَ بَ] (اِ خ) نام کوهی است به حجاز . (معجم‌البلدان) .

ضیثم . [ضَ ثَ] (ع) (اِ) شیر بیشه . (منتهی الأرب) . اسد . شیر(مهذب الاسماء). ضیغم(آنندراج) .

ضیج [ضَ] (ع . مص) ضیجان . میل کردن . (منتهی الأرب) (منتخب‌اللغات) . عدول کردن . (منتخب‌اللغات) چسبیدن . ||خطا شدن تیر(تاج‌المصادر) . خطا کردن. تیر از نشانه . تخلّف تیر ازنشانه .

ضیجان. [ضَ یَ] (ع . مص)ضیج . میل کردن . (منتهی الأرب)|| چسبیدن . عدول کردن . (منتخب‌اللغات) .

ضیح . [ضَ] (ع) (اِ) شهد. (منتهی الأرب) . || مقل پخته که بهندی کو کل گویند.(منتهی الأرب). مقل بخنج (فهرست مخزن‌الادویه) . || شیر تنك آب آمیخته . (منتهی الأرب) . شیربآب آمیخته. (منتخب اللغات) .

ضیح . [ضَ] (ع . مص) بآب آمیختن شیر را . (منتهی الارب) . || خراب وخالی کردیدن شهرها . (منتهی الأرب) .

ضیح . (ع) (اِ) آفتاب . (منتهی الأرب) .||روشنی آفتاب .(منتهی الأرب). || زمین هموار . (منتهی الأرب) . || هرچه برآن آفتاب رسیده باشد . (منتهی الأرب). || بقول عامه از اتباع ریح است وگویند جاءفلان بالضیح والریح ، یعنی آورد تمامی آن که بروی آفتاب میتابد و باد می‌وزد . (منتهی الأرب) .

ضیر . [ضَ] (ع) (مص) ضرر، لاَضیر علیکم ، ای‌لاضرر فی تأخیرالصلوة بالنوم . (منتهی الأرب) . ضَور . گزند رسانیدن کار (منتهی الأرب) . گزند کردن(دهار) . مضرت کـردن . (زوزنی) . ||گزند . || زیان کردن (منتهی الأرب) (تاج‌المصادر). || بیچارگی . (منتهی الأرب) || احتیاج . (منتهی الأرب).

ضیراك . (ع) (اِ) نام نوعی ازماهی (فهرست مخزن‌الادویة) . ماهی . (منتهی الأرب) .

ضیرم . [ضَ رَ] (ع) سوخته . (منتهی الارب) .

ضیز . [ضَ] (ع . مص) کم کردن‌حق کسی را (منتهی الأرب) . نقصان کردن . (زوزنی) . ||ستم کردن بر کسی .(منتهی الأرب) . جور کردن (زوزنی) .

(۱) Clématite .

ضیزان . [ضَ] (ع) (اِ) اسبی بود که گاهی ماده را درزیر نکشید و هرگز بر ماده نجهید . (منتهی الارب) .

ضیزن . [ضَ زَ] (اِ) بتی بوده است عرب را. رجوع به بت شود .

ضیزن . [ضَ زَ] (ع) (اِ) طفیلی . طفیل . (مهذب الاسماء) . || نگاهبان معتمد . (منتهی الارب)(منتخب اللغات) . || فرزندان مرد وعیال وانبازان او . (منتهی الارب) . اولاد وعیال مرد وشریکان او . (منتخب اللغات) . || آب دهٔ چالاك (منتهی الارب) . ||بازارگانی که متاع را نگاهدارد تا گران فروشد (منتهی الارب) . محتکر . ||مس ومانند آن کهمیان سوراخ بکره یاتیر بکره باشد.(منتهی الارب).چوبی که بکره را بگیرد. (منتهی الارب). چوبی که سوراخ بکره را تنگ کندا گرفراخ گردد.(منتهی الارب) . ||فرزندکه مزاحم پدر خود باشد دربارهٔ زن وی .(منتهی الارب) . آنکه پدر را مزاحمت رساند و بازن پدر یکی باشد . (منتخب اللغات) . ||آنکه برسر چاه زحمت دهد و انبوهی کند . (منتهی الارب) . آنکه برسرچاه هنگام آب خوردن زحمت دهد و انبوهی کند (منتخب اللغات) .

ضیزن . [ضَ زَ] (اِخ) ابن معاویة العبید السلیحی القضاعی . فرمانروای شهر حضر(۱) در میان دجله و فرات بعهدشاپور پسر اردشیر . صاحب مجمل التواریخ والقصص در ذکر پادشاهی شاپور پسر اردشیر آرد: ... او را (شاپور را) باضیزن(۲) ملك عرب حرب افتاد و او از دشت(۳) رومیان بود . اندرحصار رفت ازشاپورتادخترش برشاپور شیفته شد وحصار بدست شاپور اندر نهاد وضیزن کشته[شد] و(شاپور)این دختررابزن کرد وباز بکشتش چنانکه گفته شود واندر شاهنامهٔ فردوسی چنانست کهاین حادثه شاپور ذوالاکتاف را افتاد ونام ضیزن طایر گوید، درسیرالملوك چنانست که شاپور اردشیر بود والله اعلم . ابن البلخی درفارسنامه گوید: ... و از سرگذشت او (شاپور پسر اردشیر) یکی آنست که امیری بودست از امرای عرب ضیزن نام از قبیلهٔ بنی قضاعه و خلقی بسیار بروی جمع شده بود و در کوهها که بحدود تکریت است قلعهٔ داشت محکم و در وقتی که شاپور بخراسان بود بیادبیها و دست درازیها کرد پس چون شاپور بازآمد قصد او کرد و مدتی حصار او میداد وقلعهٔ اونمی شایست (ظ ، نمیتانست ، یانمیدانست، یا نمی یارست .) ستدن واین ضیزن دختری داشت نضیره نام شاپور را بدید و بروی عاشق شد و درسر پیغام داد بشاپور کی اگر عهد کنی مرا بخواهی عیب وعوار این دز ترا بنمایم تا بستانی ، شاپور برین جملت عهد بست و دختر راه گشادن آن بدونمود و قلعه بستد وضیزن را وهرکی درآن قلعه بودند بکشت و این دختر را بیاورد و زن کرد وسخت پاکیزه و باجمال بود و گویند یکشب باشاپور بهم درجامهٔ خواب خفته بود می نالید شاپور پرسید که از چه می نالی این دختر گفت در زیر پهلوی من چیزی است که مرا رنج میرساند چون بدیدند ورق موردی(؟) بر پهلوی اوسخت شده بود وآنرا مجروح کرده و خون روان شده شاپور از آن درتعجب ماند واو را گفت پدرت ترا چه غذا میداد که چنین نازك برآمدهٔ دختر گفت مرا مغز استخوان و مسکه و انگبین مصفی بغذا دادی و شراب مروّق بجای آب . شاپور گفت پس چون تو پدر نشایستی که ترا بدین سان پرورید بدیگری چگونه شایی. بفرمود تا گیسوهای او را دردنبال اسب توسن بستند تامی دوید و او را پاره پاره گردانید . زرکلی صاحب الاعلام گوید: آثاری از ضیزن بجای مانده که از آنجمله عربسات است (در میان کوفه و قادسیه) و طیزناباد که محرف ضیزن آباد است نام داشته . درحبیب السیر نیز سرپیچی ضیزن و کشته شدن وی بدست شاپور مشروح آمده است . (رجوع به حبیب السیر ج۱ ص۷۹ ومجمل التواریخ والقصص ص ۶۳ والاعلام زرکلی ج ۲ ص ۴۴۱ وفارسنامه ص۶۱ و۶۲ شود) .

ضیزی . [زا] (ع) (ص) قسمةٌ ضیزی قسمت ناراست (لغةٌ فی الهمزة،ای ضئزی). (منتهی الارب) . قسمةٌ جائره ، قال الله تعالی : قسمةٌ ضیزی ای جائرة . بهرهٔ کم کرده . بهرهٔ ناراست . قسمت ناقصه . بهرهٔ بستم . قسمت غیرعادله . بخش بیدادی .

ضیس . [ضَ] (ع) (ص) ضَیِس . (منتهی الارب) . ضائس. (منتهی الارب) . گیاه بزمریدهٔ در خشك شدن در آمده . (منتهی الارب).||صابون. (مهذب الاسماء) ضبس (بکسر اول) بعربی اسم صابون است . (فهرست مخزن الادویه) .

ضیس . [ضَ] (ع . مص) خشك شدن گرفتن . (منتهی الارب) .

ضیس . [ضَ یِ] (ع) (ص) ضائس. ضَیس . (منتهی الارب) . گیاه بزمریده در خشك شدن درآمده . (منتهی الارب) .

ضیط . [ضَ] (ع . مص) ضَیَطان (منتهی الارب) . جنبانیدن دو دوش وبدن را در رفتار بابسیاری گوشت و فروهشتگی اندام . (منتهی الارب) .

ضیطار. [ضَ] (ع) (ص) ضوطر. (منتهی الارب) . ضَیطر. (منتهی الارب). مرد کلان جثه. (منتهی الارب). فربه ناکس بزرگ سرین. (منتهی الارب) . || مرد شگرف بی خیر . (منتهی الارب) . || بازرگانی که سفر نکند وازجای خود بجای دیگر نرود برای فروختن. (منتهی الارب) .

ضیطارون. [ضَ] (ع) ج ، ضوطر. (منتهی الارب) .

ضیطان . [ضَ] (ع) نعت از ضَبط (رجوع به ضبط شود) (منتهی الارب). مرد دوش وبدن جنباننده با بسیاری گوشت در رفتار (منتهی الارب) .

ضیطان . [ضَ یَ] (ع . مص) . ضَبط. (منتهی الارب) . جنبانیدن دوش واندام را دررفتار بابسیاری گوشت وفروهشتگی اندام . (منتهی الارب). ضیطنة. (منتهی الارب) .

ضیطر . [ضَ طَ] (ع) (ص) ضوطر. ضَیطار . مرد کلان جثه . (منتهی الارب) . فربه ناکس بزرگ سرین . (منتهی الارب). بزرگ شکم . (مهذب الاسماء) . بزرگ وفرومایه. (مهذب الاسماء) . ||مرد شگرف بی خیر . (منتهی الارب) .

ضیطری. [ضَ طَرا] (ع) ضوطار (منتهی الارب) . آنکه در بازار بدون رأس المال درآید ودر کسب مطلوب حیله ها جوید. (منتهی الارب) .

ضیطن. [ضَ طَ] (ع) (ص) ضَیطان . مرد دوش و بدن جنباننده بابسیاری گوشت دررفتار.(منتهی الارب) .

ضیطنة . [ضَ طَ نَ] (ع . مص) . ضَیطان . برفتار آمدن پس جنبانیدن هردو دوش وبدن را بابسیاری گوشت . (منتهی الارب) .

ضیع . [ضَ] و [ضی] (ع) (مص) ضَیاع . ضَیعة . هلاك شدن. (منتهی الارب. منتخب اللغات) . تلف گردیدن . (منتهی الارب) . || بی تیمار وهیچکاره گردیدن. (منتهی الارب) .

ضیع . [ضَ یَ] (ع) ج ، ضَیعة (منتهی الارب) .

ضیع . [ضِ یَ] (ع) (اِ) ضِباع رجوع به ضباع شود . (منتهی الارب).

ضیعان. (ع) ج ، ضُوَع وج ، ضِوَع . (منتهی الارب) .

---

(۱) درالاعلام زرکلی : حُضر .

(۲) همه جا ضیزن و معروف ضیزن بزاء معجمه است.

(۳) ظ : از دست ، یعنی از طرف رومیان .

ضیعة . [ضَ عَ] (اِ خ) نام محلی در جنوب کفرسلوآن (۱) واقع در لبنان . (رجوع به کلمهٔ دُورنج در ابن‌البیطار شود).

ضیعة . [ضَ عَ] (ع . مص) ضَیاع. ضَیع . هلاک شدن . (منتهی الأرب) . ضایع شدن . (زوزنی) . بیادشدن . (تاج المصادر) .

ضیعة . [عَ] (ع) (اِ) ضیاع . ضِیَع . رجوع به ضیاع شود . (منتهی الأرب) .

ضیعت . (۲) [ضَ عَ] (ع) (اِ) آب و زمین و مانند آن (منتهی الأرب) . زمین کشت . (دهار) . زمین بسیار برآمد از غله و جزآن . (منتهی الأرب) . زمین برومند . آب و زمین که درو غله شود . (منتخب اللغات) . زمین و آب و درخت . (مهذب الأسماء) ج ، ضِیَع وضیعات وضیاع :

سوگندان برزبان راند که جز ضیعتی که بگوزگانان دارد واین چه نسخت کرده‌است هیچ چیز ندارد . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۶۴) . آنچه نخف بود بگوزگانان بوقت وفرصت میفرستاد وضیعتی نیکو خرید آنجا . (ابوالفضل بیهقی ص ۳۶۴) . و میشنویم که قاضی بست بوالحسن بولانی و پسرش بوبکر سخت تنگ‌دستند و از کس چیزی نستانندواندك مایه‌ضیعتی دارند .(ابوالفضل بیهقی ص ۵۲۱) . یك کیسه بیدر باید داد ویك کیسه بپسر تاخویشتن‌را ضیعتکی خرند حلال، وفراخ تربتوانند زیست .(ابوالفضل بیهقی ص ۵۲۱) . همی‌خواهم که بدان ضیعتی خرم اکنون ضیعتی بیافتم که‌بهروقت مانندهٔ آن بدست نیاید .(ابوالفضل بیهقی).

ملت اسلام ضیعتی است مبارك
کشت ودرختش زمؤمن‌است ومسلمان .
ناصرخسرو .

ای زهد فروشنده تواز قال و مقالی
بامرکب وباضیعت وباسندس وقالی .
ناصرخسرو .

اندربن تنگی بی راحت بنشسته
خالی از نعمت واز ضیعت ودهقانی .
ناصرخسرو .

بشش طریق جبایت ستاندم از عامه
زخانه وزدکان و زباغ وضیعت وتیم .
سوزنی .

خواسته . (مهذب الاسماء) . اسباب . متاع. کالا . || حرفه و صنعت و پیشهٔ مرد. (منتهی الأرب). ||بازرگانی.(منتهی الأرب).
|| ضیعهٔ جدیده . رجوع به جدیده شود .

ضیغم . [ضَ غَ] (ع) (اِ) شیربیشه . (منتهی الأرب) . شیر . اسد . شیر قوی . شیر درنده . (منتخب اللغات) . شیرگزنده. (دهار) . ج ، ضباغم :

کس را بجهان چون پسرتوپسری نیست
آهو بچه کی باشد چون بچهٔ ضیغم .
فرخی .

وزخلق یکی بسان میش‌است
پرخیرویکی بشر ضیغم .
ناصرخسرو .

نیروده تست ناف خرچنگ
عشرتکه تو دهان ضیغم .
خاقانی .

پادشاه وحوش ازآن باشد
که بخود کارخود کند ضیغم .
(ابن‌یمین) .

باقبال تو ازسگی برنتابم
که طبع هنرکم زضیغم ندارم .
خاقانی .

|| گزنده .(منتهی الأرب) . (منتخب اللغات).

ضیغم . [ضَ غَ] (اِ خ) ابن مالك مکنی به‌ابی مالك العابد . مردی پرهیزکار و دیندار و متقی بود واز زهد و ورع وی حکایتها نقل کرده‌اند .

عبیدالله بن عمر قال : اتیت صاحبالی یقال‌له عمران بن مسلم فأرانی موضعین مبتلین فی مسجده احدهما بحذاء الاخر فقلت ما هذاقال هذا والله من دموع ضیغم البارحة بین المغرب والعشاء وهورا کع .

ازهربن مروان الرقاشی : قال رأیت ضیغم العابد و کنت اذا رأیته رأیت رجلا لایشبه الناس من الخشوع والضر وطول الحزن .

محمد بن الحسین قال: حدثنی مالك بن ضیغم قال قالت امه یعنی ضیغما ذات یوم، ضیغم ! قال:لبیك یااماه . قالت کیف فرحك بالقدوم علی الله. قال فحدثنی غیر واحد من اهله انه صاح صیحة لم‌یسمعوا صاح مثلها قط وسقط مغشیا علیه فجلست العجوز تبکی عند رأسه وتقول: بابی انت ما نستطیع ان نذکر بین یدیك شیئاً من امر ربك . قال وقالت‌له یوماً: ضیغم ! قال:لبیك یااماه. قالت تحب الموت ؟ قال‌نعم یا اماه . قالت ولم یابنی؟ قال رجاء خیر ماعندالله. قال فبکت العجوزوبکی فتسامع اهل الدار فجلسوا یبکون لبکائهم. قال‌وقالت له یوماآخر، ضیغم ! قال‌ لبیك یااماه . قالت تحب الموت ؟ قال‌لا یااماه. قالت لم یابنی ؟ قال لکثرة تفریطی و غفلتی عن نفسی. قال فبکت العجوزوبکی ضیغم واجتمع اهل الدار وجعلوایبکون و کانت امه‌عربیة کانها من اهل البادیة. رجوع به صفة الصفوة ج۳ص ۲۷۰ شود .

ضیغمی . [ضَ غَ ی] (ع) شیر بیشه . (منتهی الأرب) . اسد . (فهرست مخزن الادویه) .

ضَیف . [ضَ] (ع) (اِ) میهمان . نزیل. مهمان .(واحد وجمع ومؤنث ومذکر در وی یکسانست) (منتهی الأرب) . (مهذب الاسماء) . مهمان ومیهمانان . (دهار) و قدیجمع علی أضیاف وضیفان وضیوف . (منتهی الأرب) :

گفت والله تا ابد ضیف توام
هرکجا باشم بهرجاکه روم .
مولوی .

ضیف باهمت چو زآشی کم خورد
صاحب خوان آش بهتر آورد.
مولوی.

هرچه آید از جهان غیب وش
در دلت ضیفست اورا دار خوش .
مولوی .

ضیف عیسی را چو استقبال کرد
چون شکر گوبی که پیوست او بورد .
مولوی .

|| اسبی از نسل حرون . (منتهی الأرب) . || نام مردی . (منتهی الأرب) .

ضیف . [ضَ] (ع . مص) نزدیك شدن آفتاب به فروشدن . (منتهی الأرب). نزدیك شدن آفتاب بغروب (منتخب اللغات) . || بیکسو رفتن تیرازنشانه . (منتهی الأرب) . (منتخب اللغات) .|| فرود آمدن‌غم بر کسی (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) . || مهمان شدن نزد کسی.(منتهی الأرب) . ضیافة. (منتهی الأرب) . مهمان شدن .(زوزنی). مهمان داشتن کسی را .(منتخب اللغات) . || بی نمازی شدن زن (منتهی الأرب) . ||چسبیدن ومیل کردن (منتهی الأرب) . چسبیدن . (زوزنی) .

ضیف . [ضَ] (ع) (اِ) پهلو . (منتهی الأرب) (منتخب اللغات) || بازو .(منتهی الأرب) . || ضیفا الوادی ، دو کرانهٔ رود بار . (منتهی الأرب) . کنار رود . (مهذب الاسماء) .

ضیف . [ضَ] (اِ خ) احمد(الدکتور) مدرس بالجامعة المصریة . له مقدمة لدرسة بلاغة العرب وبلاغة العرب الاندلس . (معجم المطبوعات ج ۲ ص ۱۲۲۰) .

ضیفان . (ع) ج ، ضَیف . (منتهی الأرب) .

ضیفة . [ضَ فَ] (ع) تأنیث ضیف . زن مهمان . (منتهی الأرب) . || زن‌حائض . (منتهی الأرب) . || بی‌نمازی . (منتهی الأرب) .

ضیفة ایر . [ضَ فَ تَ] (اِ خ) موضعی است . (معجم البلدان) .

---

(۱) Kefer Solouân . (۲) La Ferme .

ضیفن . [ضَ فَ] (ع) (اِ) طفیلی (دهار) . (منتهی‌الأرب) . (مهذب‌الاسماء) . مهمان ناخوانده . ج ، ضیافن و ضیوف . (مهذب‌الاسماء) .

ضیفوفة . [ضَ فَ] (ع . مص) بگشتن تیر از نشانه . (زوزنی) .

ضیفی . (۱) [ضَ ی ی] (ا خ) جد ملک‌الحارث الرایش حمیری (مجمل‌التواریخ والقصص ص ۱۵۴) .

ضیق . [ضَ](ع) ـِ ج ، ضَیقة . (منتهی‌الأرب) .

ضیق . [ضَ] (اِ خ) ازقرای یمامة . و آنرا ضیق قَرقری نیز گویند . (معجم‌البلدان).

ضیق . [ضَ] (ع) تنگ . (منتهی‌الأرب) . || تنگی . (منتهی‌الأرب) . || شک که در دل گذرد . (بکسر اول نیز آید) . (منتهی‌الأرب) ||آنچه باعث تنگی سینه باشد (منتهی‌الارب) تنگی در دل وسینه. (منتخب‌اللغات) .

ضیق . [ضَ] و [ضی] (ع . مص) تنگ شدن . (منتخب‌اللغات) (تاج‌المصادر) (زوزنی)(منتهی‌الأرب)(دهار).||بخیل شدن مرد . (منتهی‌الأرب) . || نگنجیدن چیزدر چیزی . (منتهی‌الأرب) .

ضیق . [ضی] (ع) ج ِ ، ضیقة. (منتهی‌الأرب) .

ضیق . [ضی] (ع) ضدّسعه . تنگ . (منتهی‌الأرب) (منتخب‌اللغات) (مهذب‌الاسماء) || شک‌دردل . شک که دردل گذرد (بفتح اول نیز آید) . (منتهی‌الأرب) . ||تنگدستی. درویشی .||آنچه گاهی گشاده باشدوقتی تنگ مانندسرای وجامه (منتهی‌الأرب) . تنگی درخانه وجامه و جز آن . (منتخب اللغات) . تنگی . مقابل وسعت ، گشادی . ج اضیاق :

ولشکر ری ازجانب مشهدداهی بسبب‌ضیق حال و قلت‌زاد و انقطاع امداد باجانب محمد آباد نشستند . (ترجمهٔ یمینی ص ۲۶۶). || ضیق حدقة ، تنگ شدن ثقبهٔ عنبیة . (ذخیرهٔ خوارزمشاهی) . از معتاد تنگتر بودن ثقبهٔ عنبیه . || ضیق صدر ، انقباض سینه . || ضیق نفس(۲) . تنگی دم . کوته دمی . نام‌مرضی که‌بهندی دمه (دما) گویند. (غیاث) . نفس‌تنگی ، تاسه . رَبو . بُهر. غَنص (منتهی‌الارب) . ضریر انطاکی در تذکره گوید : الربو ، و هو اشتغال قصبة الرئة بمواد تعاوق المجری‌الطبیعی فان ضر بالنفس فهو «ضیق‌النفس» اوحلل‌المفاصل والقوی فهو «البهر » و ان لم یکن معه السکون الا قائماً مادا عنقه فهوالانتصاب . صاحب کشاف اصطلاحات الفنون گوید : ضیق نفس ، نزد اطبّاء بابیماری ربویکیست چنانچه درقانونچه ذکر کرده و درآقسرائی گوید ، ضیق نفس عبارتست ازاینکه‌هوائی که در نفس میباشد منفذی برای بیرون‌شدن خود نیابد مگر راهی بس تنک که اندک اندک از آن مجری بیرون شود واما آفتی که درنفس میباشد سببش آفتی است که درعصب وپردهٔ مجرای تنفّس ایجاد شده . و مناسبتر آنست که این بیماری را به عسرالنفس تعبیر کنند چه ضیق النّفس آنست که آفت آن تنگی مجری باشد وابداً آفتی که‌درعصب و پردهٔ مجری تولید میشود ربطی به تنگی نفس ندارد ، وضیق نفس از مرض خناق اعمّ است . واما ربوعبارتست ازعسرالنفس که نفس بیماردرین بیماری نفس کسی‌را مانند است که بر اثر رنج و تعب بسیار به سختی نفَس زند ، و نفس او را سرعت و تواتر و صِغری همراه باشد . سواء کان معه اولا . هذا کلام الشیخ . و سمرقندی بین ضیق النفس و بهر و ربو فرقی قائل نیست و هر سه لفظ را مترادف می‌پندارد . ودر حدود الامراض از گفتار قرشی نقل میکند که او گفته ، هنگامی که هوا برای استنشاق داخل مجرای تنفس مِیشود و بیرون میآید اگر مانندآن بود که ازمجرای تنگی میگذرد آنرا ضیق‌النفس نامند . انتهی .

ضیق . [ضَ ی یِ] (ع)(ص) تنگ. (منتهی‌الأرب). (منتخب‌اللغات) . (مهذب ـ الأسماء) گویند ضیق لیق،اتباعٌ . (مهذب‌ـ الاسماء).

خانهٔ گهواره و ضیق مدار
تا تواندکرد بالغ انتشار.
مولوی .

|| بخیل ، (منتخب‌اللغات) .

ضیقة . [ضَ قَ] (ع) تنگدستی. (منتهی‌الأرب). (منتخب‌اللغات). درویشی . (منتهی‌الأرب).(منتخب‌اللغات). ج ، ضَیق . تنگی . (دهار) . بدحالی. (منتخب‌اللغات). || بد حالت (رجوع به ضیقة شود) . (منتهی‌الأرب) . || منزلی است مرماهرا میان ثریا ودبران .(منتهی‌الأرب). رجوع به ضیقة شود .

ضیقة . [قَ] (ع) درویشی (منتهی ـ الأرب) (منتخب‌اللغات). تنگدستی.(منتخب اللغات) . نیازمندی . (منتهی الأرب) . || تنگ . (منتهی‌الأرب) . || بد حالت. (منتهی‌الأرب). ضَیقه، (بفتح اول نیز گاهی آید). ج ، ضیق . ||منزلی است مرماهرا. (منتهی‌الأرب) . ضَیقة .

ضیقة . [قَ] (اِ خ) راهی است بین طائف وحنین . (منتهی‌الأرب) . زمینی است بین طائف وحنین . (منتخب اللغات) .

ضیقة . [قَ] (اِ خ) چشمه ایست نزدیک عیذاب (منتهی الا رب) . منزلی است در ده فرسنگی عیذاب (معجم‌البلدان) .

ضیقة . [قَ] (ع . مص) تنگ شدن. (تاج‌المصادر) .

ضیقة. [ضَ ی یِ قَ](ع) تأنیث‌ضیّق.

ضیقی . [قا](ع) ضوقی. تأنیثِ اَضیق. (منتهی‌الأرب) .

ضیك . [ضَ] (ع . مص) گشاده و متفرق انداختن شتر پای خود را از سختی گرما وقادر نبودن بفراهم‌آوردن ران‌خود را بر پستان.(منتهی‌الأرب) . ||خشم گرفتن بر کسی وخشمناك شدن (منتهی‌الأرب) .

ضیك . [ضُ ی یَ] (ع) ج ِ ، ضائك (منتهی‌الأرب) .

ضیكان . [ضَ] (ع) (ص) نوعی از رفتار مردفربه ران وآن‌حرکت دادن دوش وگشاده داشتن هردو زانو است در رفتن. (منتهی‌الأرب) .

ضیكل . [ضَ كَ] (ع) (ص) کلان جثهٔ فربه پر گوشت . (منتهی الأرب) . || مرد برهنه . (مهذب‌الاسماء) . برهنهٔ از فقریاعام است . (منتهی‌الأرب) . ||نیازمند. (منتهی‌الأرب) . محتاج . (منتهی‌الأرب) . ج ، ضیاکل وضیاکلة . (منتهی الأرب).

ضیم . [ضَ] (ع) (اِ) ظلم و ستم . (منتهی‌الأرب) . (مهذب‌الاسماء) ج، ضیوم:

و شرف نفس هرآینه از تحمل حیف ابی تواند بود وبقبول ضیم تن درنتوان داد . (جوینی) .

ضیم . [ضَ](ع . مص) کم کردن‌حق کسی را . (منتهی الأرب) . نقصان کردن حق . (منتخب‌اللغات). (تاج‌المصادر) . ستم کردن . (منتخب‌اللغات) . بیدادی کردن . (تاج المصادر) . بیدادی . جور کردن . (تاج‌المصادر) . ضیم‌الرجل (مجهولاً) ، ستم کرده‌شد . کذا ضُیم‌الرجل‌وضوم الرجل (منتهی‌الأرب) . || از مضرت نه اندیشیدن درانتقام . (غیاث) .

ضیم . (ع) (اِ) ناحیهٔ کوه . (منتهی‌ـ الأرب) . (منتخب اللغات) . کرانهٔ کوه (منتهی‌الأرب) . کنار . (منتخب اللغات). کنار رود. (مهذب‌الاسماء) .

---

(۱) در کتاب حمزهٔ اصفهانی ، صیفی بصاد مهمله آمده است .

[۲] Dyspnèe. Asthme.

ضیم. [ضَ] (اِ خ) رود باریست به سراة و گویند بلدی است از بلاد هذیل و نیز گویند رود باریست منبع آن در کوه بنی صاهله و درملکان جاریست. (معجم البلدان). موضعی است به سراة یارود باری است ویا کوهی. (منتهی الارب).

ضیمران. [ضَ مُ] و [ضَ مَ] (اِ) ضومران.ضومیران.(ابن البیطار). ضمیران. ریحان دشتی. نوعی از ریحان. نوعی است از ریحان دشتی. (منتخب اللغات). ریحان فارسی. (منتهی الارب). گیاهی است که شاه اسپرغم گویند. شاهسفرم (مفاتیح). شاه اسپرغم یعنی بوستان افروز(۱) (دهار). شاهسپرم. شاسپرم. (مهذب الاسماء). شاهسفرم است وبادروج را نیز نامند .(فهرست مخزن الادویه). تفلیسی. گل بستان افروز. نازبو. (غیاث). حبق الماء. (۲)بودنهٔ لب جوی.بودنهٔ جویباری. (ابن البیطار). پونه . فودنج النهری . کازیمیرسکی گوید : معنی این کلمه درست معین نیست، گیاهی است خوشبوی ازجنس شاهسپرم. درعرب شاهسپرم را ضمیران گویند . ارجانی گوید که شاهسپرم گرم وخشک است دریک درجه و تخم او اسهال صفرابی را تسکین دهد وطریق علاج او آنست که تخم او را بریان کنند وباآب سردبکار برند. (ترجمهٔ صیدلهٔ ابوریحان) . صاحب اختیارات بدیعی گوید : آنرا ضیمران نیز گویند و شاه اسفرم شیرازی خوانند، آن سبز بود نه چون کریانی(؟). صاحب جامع گوید فودنج جویی است وسهو کرده است. طبیعت وی گرم و خشک بود در دوم و گویند سرد بود محرور مزاج را نافع بود خاصه چون گلاب بروی زنند و برجائی که سوخته باشد ضماد کنند نافع بود ودوقلاع را نافع بود.(اختیارات بدیعی).

ضمیران ، قیل انه الفوتنج (تذکرهٔ ضریر انطاکی) :

بستد (زمستان) جامهای خز سبز ضیمران
بشکست حقه‌های زر و درّ میوه دار .
منوچهری .

از ارغوان کمر کنم از ضیمران زره
ازنارون پیاده و از ناروان سوار .
منوچهری .

بوستان افروز پیش ضیمران
چون نزاری پیش روی فربهی .
منوچهری .

نه بارنگ او بایدت رنگ گل
نه بابوی او نرگس و ضیمران .
منوچهری .

زبان و ارغوان واقحوان وضیمران نو
جهان گشته است ازخوشی بسان لات والعزی.
منوچهری .

مخایل سروری بکود کی زوبتافت
چو برچمن شد دوبرگ بوی دهد ضیمران .
مسعود سعد .

شود بنعت سر زلف ضیمران صفتش
ببوستان دلم رسته ضیمران سخن .
سوزنی .

موی او گشته زآفات جهان چون نسترن
روی او گشته زاحداث زمان چون ضیمران.
وطواط .

گوئیا من نیم من آنکه بدم
خار را ضیمران همی یابم .
عطار .

گر سنگ پذیرد آب جودش
زانش زنه ضیمران ببینم .
خاقانی .

گرچه درغربت زبی آبان شکسته خاطرم
زانش خاطر بآبان ضیمران آورده‌ام .
خاقانی .

جائی است ضیمران ضمیر مراچمن
کارواح قدس جز طرف آن چمن نبیند .
خاقانی .

جزجهان میلی که دارد سوی آن
خاصه در وقت بهار و ضیمران .
مولوی .

تو که گرد زعفرانی ، زعفران
باش وآمیزش مکن باضیمران .
مولوی .

ضیمرة. [ضَ مَ رَ] (اِ خ) دختر جیفر [جَ فَ] صحابیه است .

ضیمرن. [ضَ مَ رَ] و [ضَ مُ رَ] (اِ) ضومران . ضیمران . ریحان دشتی یا فارسی است . (آنندراج) .

ضین. (اِ خ) کوهی است بزرگ به صنعاء . (منتهی الارب). کوهی است به یمن. (معجم البلدان) .

ضیوج. [ضُ] (ع) (مص)چسپیدن . (منتهی الارب). میل کردن.(منتهی الارب).

ضیور. [ضَ] (ع) حاجتمندی بچیزی . (منتهی الارب) .

ضیوف. [ضُ] (ع) ج . ضیف . (منتهی الارب) .

ضیوم. [ضُ] (ع) ج . ضیم . (منتهی الارب) .

ضیون. [ضَ وَ] (ع) (اِ) گربهٔ نر. (منتهی الارب) (فهرست مخزن الادویه) (منتخب اللغات) . گربهٔ دشتی . (دهار) (مهذب الاسماء) .گربهٔ بری ج. ضیاوِن.

ضیهب. [ضَ هَ] (ع) (اِ) هرجای تفسان بآفتاب که گوشت برآن بریان توانند ساخت. (منتهی الارب) .

ضییم. [ضُ یَ] (اِ خ) ابن ملیح فهمی از دلاوران عرب است . (منتهی الارب) .

(۲) Menthe aquatique .

(۱) ضیمران همان شاه اسفرم است و شاه اسفرم گیاهی خوشبوی بابرگهائی دو چندان که برگ نعناع وترنجیده . و بالای آن تاگزی و بیشتر وبوستان افروز نیست ، چه بوستان افروز همان گل است که امروز تاج خروس نامند وبیت منوچهری : بوستان افروزپیش ضیمران ، تائید این دعوی می کند . وترنجیدگی برگ آن را نیز شعر فوق وطواط مینماید .

